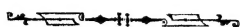

॥ श्री ॥

हिंदुस्थानी संगीतपद्धति
क्रमिक पुस्तकमालिकां

सहावें पुस्तक

ग्रंथकार

कै. पं विष्णु नारायण भातखंडे

संपादक

प्रोफेसर श्रीकृष्ण नारायण रातांजनकर

प्रिन्सिपॉल, मॅरिस कॉलेज, लखनौ.

पंडित वाडिलाल शिवराम

प्रिन्सिपॉल, बान्सदा संस्थान संगीत विद्यालय.

प्रकाशक व सह-संपादक

भालचंद्र सीताराम सुकथनकर, एम. ए., एल. एल. बी.

सॉलिसिटर, हायकोर्ट, मुंबई.

आवृत्ति पाहिली

प्रति ५०००

शके १८५९] [सन १९३७

नागदी, रु. ३-१२-०]

किंमत

[कापडी, रु. ४-४-०

(पोस्टेज निराळें).

हे पुस्तक १८६७ च्या २५ व्या अंकटाप्रमाणे नोंदवून सर्व प्रकारचे हक्क
प्रकाशकाने आपल्या स्वाधीन ठेविले आहेत.

Printed by S. V. Parulekar, at the Bombay Vaibhav Press,
Servants of India Society's Home, Sandhurst Road,
Girgaon, Bombay No. 4.

and

Published by Bhalchandra Sitaram Sukthankar, M. A., LL. B., Solicitor,
at 6, Walkeshwar Cross Lane, Malabar Hill, Bombay No. 6.

प्रस्तावना

क्रमिक पुस्तक मालिकेच्या पांचव्या पुस्तकांत एकंदर दहा थाटांपैकी पहिल्या पांच थाटांतील ६८ अप्रसिद्ध राग, व त्यांतील कै. विष्णु नारायण भातखंडे यांनी ठिकठिकाणीं फिरून गोळा केलेल्या २५५ खानदानी चिजा दिल्या गेल्या. राहिलेल्या पांच थाटांतील ६८ अप्रसिद्ध राग व त्यांतील २३७ खानदानी चिजा या पुस्तकांत दिल्या जात आहेत. याप्रमाणें ग्रंथकारांनीं मालिकेच्या पहिल्या चार पुस्तकांत, प्रसिद्ध ४५ रागांत प्रसिद्ध केलेल्या सरासरी सव्वा तेराशे चिजा, व त्यांच्या निधनानंतर मालिकेच्या पांचव्या व या सहाव्या पुस्तकांत प्रसिद्ध झालेल्या अप्रसिद्ध १३६ रागांतील सरासरी पांचशें चिजा, मिळून जवळजवळ अठराशें अमूल्य चिजांचा सांठा जनतेच्या स्वाधीन आदरपूर्वक केला आहे. “ अखिल भारत संगीत परिषदांत ” ज्या मल्लार, सारंग व तोडी प्रकारांचीं रागस्वरूपें बहु-मतांनीं निश्चित केलीं गेलीं, ते सर्व प्रकार या सहाव्या पुस्तकांत ग्रथित झाले आहेत.

परमपूज्य गुरुवर्यांनीं आपल्या हयातींत माझ्यावर टाकिलेली ही अत्यंत महत्वाची कामगिरी अशा तऱ्हेनीं पुरी होत असल्यामुळें मला आनंद होत आहे. “ हिंदुस्थानी संगीत पद्धति ” रूपी जो आधुनिक “ संगीत रत्नाकर ” कै० गुरुवर्यांनीं या अवनितलावर आणिला, त्याचें मंथन करून, आटोपशीर, शाळा व कॉलेजांत सहज शिकवितां येण्याजोगें ७००-८०० पानांच सार तयार करण्याकडे मला आतां एकाग्रतेनें वळतां येईल; व तें सार या देशांत प्रचलित असलेल्या मुख्य भाषांत भाषांतरित करून फैलावले म्हणजे मी कृतकृत्य होईन. कार्यबाहुल्यामुळें हें काम जरी मला जितक्या झपा-ट्यानें पुरें करावयाला हवें आहे, तितकें करितां आलें नाही, तरी त्यांच्या उज्ज्वल चारित्र्य-स्फूर्तीनें हें काम मी तडीस नेईन अशी मला उमेद आहे;

व माझ्या हातांनीं तें त्यांनीं पुरें करवून व्यावें अशी त्यांच्या चरणांपाशीं माझी प्रार्थना आहे.

संपादकद्वयांनीं चिजांच्या आधीं दिलेलीं रागांचीं स्वरूपें, चलन, उठाव वगैरे, व सुरवातीची प्रस्तावना व शेवटीं दिलेले स्वर-विस्तार अत्यंत परिश्रम-पूर्वक तयार केले आहेत. जवळ जवळ असलेलीं राग-स्वरूपें, स्वरूप-वर्णनांत व स्वर-विस्तारांत भिन्न ठेवून दाखविणें हें किती कौशल्याचें काम आहे, हें तें करण्याचा प्रयत्न केल्याशिवाय समजणार नाही. अगदीं सारखीं भासणारीं राग-स्वरूपें विशिष्ट स्वर-विन्यासांमुळे, किंवा वादी-भेदानें, किंवा इतर तऱ्हेनें निराळीं ठेविणें, याचेंच नांव 'पद्धति'; व ही पद्धति रोमरोमांत भिनलेली असल्या शिवाय तें कार्य होणार नाही. वर्षानुवर्षे कै० गुरुवयांच्या सान्निध्यांत घालविल्यामुळे, संपादकद्वयांनीं हें काम चोख पार पाडलें, यांत नवल नाही; व त्याबद्दल त्यांचा गौरव करावा तेवढा थोडाच आहे. सुरवातीस प्रस्तावनेंत दिलेली माहिती फारच उपयुक्त आहे, व तिचा वाचक विचार करून, पद्धतशीर गायनवादनाकडे लक्ष लावतील अशी उमेद आहे.

पूर्वी "गीतमालिका" या नांवानें ग्रंथकारांनीं प्रसिद्ध केलेल्या पुस्तकांत आलेल्या बहुतेक चिजा क्रमिक पुस्तक मालिकेच्या निरनिराळ्या भागांत समाविष्ट केल्या आहेत; त्यामुळे त्या चिजा "गीतमालिका" या रूपानें छापण्याची आवश्यकता राहिली नाही. क्रमिक पुस्तक मालिकेच्या सहाही भागांत छापल्या गेलेल्या सरासरी अठराशें चिजांची रागानुक्रमानें व वर्णानुक्रमानें एक सूची मी आतां तयार करित आहे. तिच्यामुळे अमुक एक चीज कोणत्या रागांत आहे व क्रमिक पुस्तक मालिकेच्या कोठल्या भागांत कोठल्या पानांवर आहे, हें वाचकांस ताबडतोब मिळेल व अभ्यास तेवढा सोपा होईल.

कै. गुरुवयांनीं संगीतामृत वराचरी पोहोचतें करण्यासाठीं अत्यंत परिश्रम करून, गेल्या वीस पंचवीस वर्षांत जे प्रयत्न केले, त्यांचीं फळे हळु हळु

देशभर दिसत आहेत. एके काळीं संगीताविषयीं जें औदासिन्य होतें, तें अनिष्ट धुक्यासारखें देशावरून उडून जात चाललें आहे; व गीतानंदाचा प्रकाश चहूंकडे फैलावत जाऊन, जिकडे तिकडे संगीताविषयीं अत्यंत उत्साह व आनंद दृग्गोचर होत आहे. शहरोशहरीं, सालानुसाल संगीत परिषद होत असून, मुलांमुलींच्या तोंडीं देखील खानदानी चिजा ऐकूं येत आहेत; यामुळें त्यांच्या स्वर्गस्थ आत्म्यास अवर्णनीय आनंद होत असेल यांत संशय नाही; व याप्रमाणें संगीत—देवालयाचा केला गेलेला जीर्णोद्धार चिरस्थायी करण्याची जबाबदारी अर्थात या व पुढील पिढ्यांवर आहे. त्यांचा मुख्य बाणा शास्त्रशुद्ध गायनवादन हाच होता. प्रत्येक रागस्वरूपाचें सूक्ष्म व मार्मिक परिक्षण करून, त्यांनीं आपल्या “हिंदुस्थानी संगीत पद्धति” ग्रंथांत, कसलेल्या रसायनशास्त्रासारखें पृथक्करण करून दाखविलें आहे. जिज्ञासु व रसिक वाचकांनीं तीं वर्णनें अवश्य वाचून, मनन करून, आत्मसात् करावी, व त्याच ढंगानें आपलें गायनवादन शास्त्रशुद्ध ठेवावें असा प्रेमपूर्वक आग्रह आहे. नुसतें गळा फिरेल तशा तानांच्या लकेच्या फेकण्यांत कौशल्य नसतें; पण त्याच तानेस शास्त्रशुद्ध वळण दिलें तर ती अवर्णनीय आनंद उत्पन्न करू शकते. आपण आपल्या गायनवादनानें श्रोत्यांची अभिरुची वळवात असतो, ही गोष्ट कलावंतानें विसरून चालणार नाही; व श्रोत्यांची रुची भ्रष्ट करणें, हें शास्त्रदृष्ट्या अशुभ आहे. मनुष्याच्या अनियंत्रित हातवाऱ्यांत, आणि नर्तकाच्या वळणदार अंगविक्षेपांत किती फरक असतो हें कोणालाही समजेल. याच कारणास्तव प्रत्येक विद्यार्थ्यानें, अत्यंत मेहनत करून गळ्यावर किंवा वाद्यावर पूर्ण काबू मिळविला पाहिजे; व शुद्ध रागस्वरूप कायम नजरेपुढें ठेवून, त्या मूर्तीचा किंवा त्या रसाचा भंग होऊं न देतां आपलें गायनवादन केलें पाहिजे. याचा अर्थ असा नाही कीं, कोणी नवीन रागस्वरूपनिर्मितीला पायबंद घालत आहे. तशी निर्मिती जबाबदार कलावंतांनीं राग-नियमांकडे व गीत-नियमांकडे लक्ष लावून केल्यास, तें संगीत परिवर्तन दृष्ट्या, इष्टच आहे. पण अशी रागरचना चालेल तीं ग्रंथाधारानेंच व्हावी.

हीं दोन्ही पुस्तकें मुंबई वैभव छापखान्याचे चालक रा. रा. भास्करराव सिद्धये यांनीं अरुपावधींत व परिश्रमपूर्वक छापून दिल्याबद्दल मी त्यांचा फार आभारी आहे.

कै. गुरुवर्यांना दिवंगत होऊन नुकतेंच एक वर्ष पुरें झालें. येवढ्यांत त्यांची ही शेवटची दोन्ही पुस्तकें छापून निघालीं, म्हणून मला आनंद होत आहे. दयाघन परमेश्वरानें त्यांची आयुर्मर्यादा थोडीशी वाढवून, हीं दोन्ही पुस्तकें त्यांना या मृत्युलोकींच दाखविलीं असती, तर माझ्या आनंदांत कल्पनातीत भर पडली असती. परंतु भवितव्यतेपुढें सर्वांनीं मान लवविलीच पाहिजे.

येवढी प्रस्तावना करून, हा ग्रंथ मी आज बलिप्रतिपदेच्या सुमुहूर्तावर जनताकरकमली ठेवून, वाचकांची रजा घेतो.

शांताराम हाउस, वाळकेश्वर, मुंबई
२ नोव्हेंबर १९३७, बलिप्रतिपदा,
कार्तिक शुद्ध १ शके १८५९

भालचंद्र सि. सुकथनकर
प्रकाशक व सह-संपादक

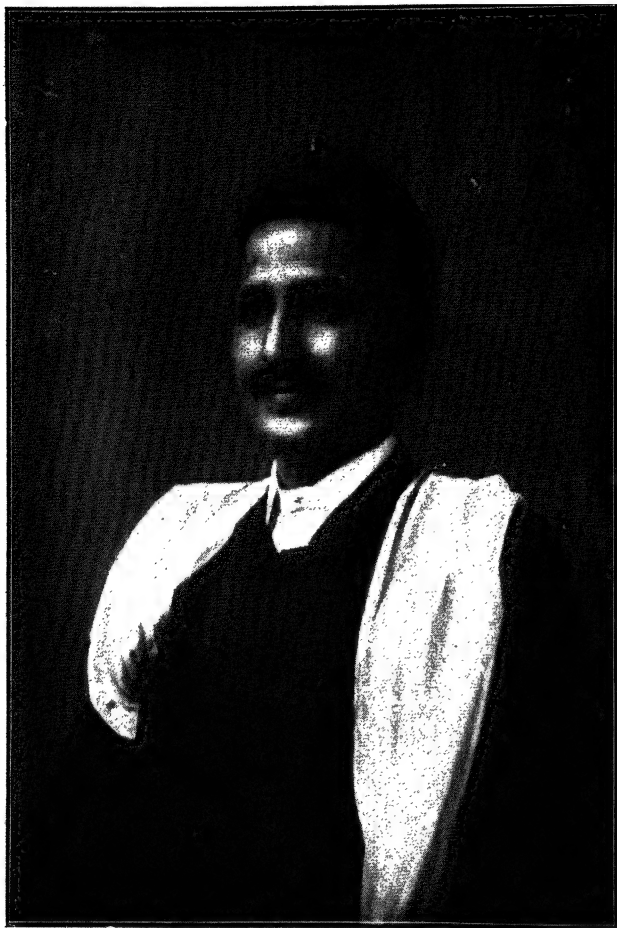
वस्तुसंग्रह.

पृष्ठ

नाम-पृष्ठ (टायटल् पेज)	१
प्रस्तावना	३ ते ६
ग्रंथकाराचें छायाचित्र	६ समोर
वस्तुसंग्रह	७ ते ८
शिक्षकांस सूचना	९
पुस्तकांत आलेल्या चिन्हांचा खुलासा	१०
क्रमिक पुस्तकांतील तालांच्या मात्रा व बोल	११ ते १३
पुस्तकांत आलेल्या रागांची अनुक्रमणिका	१५ ते १६

शास्त्रीय माहिती

मंगलाचरण	१
विषय प्रवेश	२ ते ३
प्राचीन व मध्यकालीन संगीतांत होत जाणारा फरक	४
गेल्या शेंदोनशें वर्षांतील प्राकृत व उर्दू संगीत ग्रंथ	४
मध्यकालांतील राग वर्गीकरणे	५
आजकालचा श्रुति-स्वरवाद	५ ते ७
रागाची व्याख्या व तींतील “ स्वर ”, व “ वर्ण ” या शब्दांचे महत्त्व	७
“ जाति ” हें निबद्धगान असावें	७
रागमलाप	७
वादि-संवादि	८
राग गायन म्हणजे काय?	८
आवाजाची कसरत, व तानालाप	९ ते १०
रागदारी संगीताचा परिणाम सर्वसाधारण श्रोत्यांवर व्हावा तसा होत	१० ते ११
नाहीं याची कारणे	११ ते १३
संगीतांत शब्दांचे महत्त्व	१३ ते १५
संगीतार्थें मराठीकरण	१५ ते १७
अभिध्वि	१७ ते १८
आजकालच्या परिस्थितीचा मैफलीवर परिणाम	१८ ते १९
संगीत विद्यार्थ्यांची प्रगति	१९ ते २०

ग्रंथकार : पंडित विष्णु नारायण भातखंडे, बी. ए., एल्.एल्. बी.
(“ चतुर पंडित ”)

जन्म : गोकुलाष्टमी शके १७८२
ता. १० अगष्ट १८६०

मृत्यु : गणेशचतुर्थी शके १८५६
ता. १९ सप्टेंबर १९३६

“ मङ्गळा : यत्र गायंते तत्र तिष्ठामि नारद ”

वस्तुसंग्रह.

नाम-पृष्ठ (टायटल पेज)	१
प्रस्तावना	३ ते ६
ग्रंथकाराचें छायाचित्र	६ समोर
वस्तुसंग्रह	७ ते ८
शिक्षकांस सूचना	९
पुस्तकांत आलेल्या चिन्हांचा खुलासा	१०
क्रमिक पुस्तकांतील तालांच्या मात्रा व बोल	११ ते १३
पुस्तकांत आलेल्या रागांची अनुक्रमणिका	१५ ते १६

शास्त्रीय माहिती

मंगलाचरण	१
विषय प्रवेश	२ ते ३
प्राचीन व मध्यकालीन संगीतांत होत जाणारा फरक	४
गेल्या शेंदोनशें वर्षांतील प्राकृत व उर्दु संगीत ग्रंथ	४
मध्यकालांतील राग वर्गीकरणे	५
आजकालचा श्रुति-स्वरवाद	५ ते ७
रागाची व्याख्या व तींतील “ स्वर ”, व “ वर्ण ” या शब्दांचे महत्त्व	७
“ जाति ” हें निबद्धगान असावें	७
रागमलाप	७
वादि-संवादि	८
राग गायन म्हणजे काय ?	८
आवाजाची कसरत, व तानालाप	९ ते १०
रागदारी संगीताचा परिणाम सर्वसाधारण श्रोत्यांवर व्हावा तसा होत	१० ते ११
नाहीं याची कारणे	११ ते १३
संगीतांत शब्दांचे महत्त्व	१३ ते १५
संगीताचें मराठीकरण	१५ ते १७
अभिध्वि	१५ ते १७
आजकालच्या परिस्थितीचा मैफलीवर परिणाम	१७ ते १८
संगीत विद्यार्थ्यांची प्रगति	१८ ते १९

राग व रस	१९ ते २२
रागदारीत संसारिक जीवनाचे दिग्दर्शन	२२
संगीत व्यवसायी लोकांचे वर्ग	२२ ते २३
वाग्गेयकार	२३
कलावन्त	२३
संगीतशिक्षक	२४ ते २६
संगीतशास्त्रकार	२६
आवाजाच्या धर्मांला अनुसरून विद्यार्थ्यांचे वर्ग	२७ ते २९
संगीत संस्था	२९ ते ३०

चीजांचा संग्रह

मारवा थाटातील अप्रसिद्ध रागांतील चीजा (३६)	...	१ ते ६७
काफी " " " " (१३५)	...	६९ ते २९४; व ४१४ ते ४१५
आसावरी थाटातील अप्रसिद्ध रागांतील चीजा (५०)	...	२९६ ते ३७८
भैरवी " " " " (९)	...	३८० ते ३९७
तोडी " " " " (७)	...	४०० ते ४१३
पुस्तकांत आलेल्या रागांचे स्वर-विस्तार	...	१ ते ७०
चीजांची रागानुक्रमाने सूची	...	१ ते ६
चीजांची वर्णानुक्रमाने सूची	...	७ ते १२
अद्विपत्र	...	१३ ते १७

शिक्षकांस सूचना.

- १ हवा तो ध्वनि षड्ज कल्पून विद्यार्थ्यांस त्या स्वरांत येऊन मिळण्यास प्रथम शिकवावें. प्रत्येक वेळीं सा स्वर शिक्षकांनै मोठ्याने व सावकाश असा म्हणावा. असें वारंवार रोज करीत जावें.
- २ विद्यार्थ्यांस आपणाबरोबर स्वर म्हणूं देऊं नये. त्यांनीं ते ऐकूनच म्हणावे.
- ३ विद्यार्थ्यांस चोरटा आवाज लावूं देऊं नये.
- ४ एका वेळीं तिहीपेक्षां अधिक विद्यार्थ्यांना स्वर म्हणूं देऊं नये.
- ५ स्वर शिकवितांना फळ्याचा उपयोग पहिल्यापासूनच करूं लागावें व विद्यार्थ्यांस स्वर वाचण्याची संवय करवावी.
- ६ विद्यार्थ्यांच्या स्वरस्थानांकडे, श्वासोच्छ्वासाकडे व त्यांना होणाऱ्या श्रमाकडे लक्ष असूं द्यावें.
- ७ सरगमी शिकवूं लागण्यापूर्वीं वारंवार केलेल्या अभ्यासानें विद्यार्थ्यांस स्वरओळख बरीच झालेली असावी. सरगमीच्यामुळे मुख्यतः राग-ज्ञान होतें, म्हणून त्या नीट म्हणवून घेण्याची खबरदारी घ्यावी.
- ८ स्वर शिकवूं लागण्यापूर्वीं ताल व त्यांच्या मात्रा प्रथम विद्यार्थ्यांस शिकविणें बरें. निदान सरगमी शिकविण्यापूर्वीं विद्यार्थ्यांस ताल-मात्रांचें उत्तम ज्ञान झालेलें असावें.
- ९ चिजांचे बोल शिकविण्यापूर्वीं प्रत्येक ओळ स्वरांनीं तेथल्या अलंकारांसह म्हणतां यावी.
- १० शुद्ध स्वरांचे धडे चांगले वाचतां आल्यावर विकृत स्वराभ्यासाकडे वळावें. विकृत स्वर बहुधा अधांतरे असल्यामुळे, ते शिकवितांना गम व निसा या विद्यार्थ्यांच्या तयार झालेल्या अधातराचा उपयोग करावा. जसें मप या स्वरांना मधूनमधून निसा म्हणवावें.
- विकृत स्वर केव्हां व कसे शिकवावयाचे, हें शिक्षकाच्या दूरदृष्टीवर व हुषारीवरच अवलंबून राहिल.

या पुस्तकांत योजिलेल्या चिन्हांचा खुलासा

रे, ग, ध, नि, या स्वरांच्या खाली आडवी रेष असली, तर ते कोमल आहेत असे समजावे; तशी नसली तर तीव्र समजावे.

म असा लिहिलेला, गूढ अथवा कोमल समजावा.

मं असा लिहिलेला, तीव्र समजावा.

• ज्या स्वरांच्या खाली बिंदु असेल ते **मंद्र** स्थानचे, व ज्यांच्या माथ्यावर बिंदु असेल ते **तार** स्थानचे समजावे.

बिंदूशिवायचे सारे स्वर **मध्य** सप्तकाचे समजावे.

— अशा चिन्हांत लिहिलेले स्वर एका मात्रेच्या कालांत गावयाचे आहेत.

— हे चिन्ह कोणत्या स्वरापासून कोणत्या स्वरापर्यंत **मींड** (एका स्वरावरून दुसऱ्या स्वरावर घर्षणाने जाणे) आहे, हे दाखविते.

— स्वरापुढे हे चिन्ह असेल, तेथे तो स्वर एक मात्रा लांबवावयाचा आहे. अथवा चिन्हच नसेल तर तितकी विश्रांति आहे असे समजावे.

5 गीताच्या शब्दांत जेथे हे अवग्रह चिन्ह असेल, तेथे मागच्या अक्षरांतला अंत्य स्वर (अकार, उकार इ.) एक मात्रा लांबवावा.

() स्वराला असा कंस केला असेल, तर त्याच्या पुढचा स्वर, तो स्वर, त्याच्या मागचा स्वर, व पुनः तो स्वर, असे चार स्वर एका मात्रेत म्हणावे, जसे:—(प)=धपमप; (म)=पमगम; (सा)=रेसानिसा.

कोठे कोठे स्वरांच्यावर डाव्या बाजूला लहान टाईपाने छापलेले स्वर आहेत, त्यांस ('ग्रेस नोट') अलंकारिक स्वर म्हणतात. हे बारीक कण नवीन विद्यार्थ्यांस गळ्याने म्हणतां न आले, तरी त्यांच्या अभावाने रागहानि होणार नाही. ते लावतां आल्याने गायन अधिक रंजक होईल.

× हे चिन्ह गायनाच्या तालाची **सम** दाखविते. **सम** हा पहिला ठोका मानून पुढील ठोके त्याच्या धोरणाने समजावेत.

• हे चिन्ह तालाची **खाली** म्हणजे रिकामी जागा दाखविते.

क्रमिक पुस्तकांत आलेल्या तालांचे मात्रानियम व बोल

—:०:—

ताल दादरा

मात्रा-	१	२	३	४	५	६	
ठेका-	धीं	धीं	धा	धा	ती	ना	तबला.
”	धीं	तीं	धा	”	”	”	”
	×			०			

ताल तीव्रा

मात्रा-	१	२	३	४	५	६	७	
थपिया-	धा	दीं	ता	तिट	कुत	गदि	गन	पखवाज.
	×			२		३		

झपताल

मात्रा-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	
थपिया-	धा	५	धा	गी	की	ट	कुड	धा	की	ट	पखवाज.
ठेका-	धी	ना	धी	धी	ना	ती	ना	धी	धी	ना	तबला.
	×		२			०		३			

मूलताल

मात्रा-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	
थपिया-	धा	धा	दीं	ता	किट	धा	तिट	कुत	गदि	गन	पखवाज.
	×		०		२		३		०		

चौताल

मात्रा-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	
थपिया-	धा	धा	दीं	ता	किट	धा	दीं	ता	तिट	कुत	गदि	गन	पखवाज.
	×		०		२		०		३		४		

एकताल

मात्रा-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
ठेका-	धी _x	धी	धागि	तुक	तूं _२	ना	क	त्ता	धी _३	तुक	धी	ना तबला.

आडाचैताल

मात्रा-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
ठेका-	धी _x	तिरकिड	धी _२	ना	तूं _०	ना	क	त्ता	तिरकिड	धी _३	ना	धी	धी	ना त०

ताल झूमरा

मात्रा-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
ठेका-	धी	५	धा,तुक	धी	धी	धागि	तुक	तीं	५	ता,तुक	धी	धी	धागि	तुक त०
"	धी _x	धी	नत	२	"	"	"	तीं	तीं	नत	३	"	"	"

ताल धमार

मात्रा-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
थपिया-	क	धि	ट	धि	ट	धा	५	क	चि	ट	ति	ट	ता	५ पखवाज.
	_x					_२				_०		_३		

ताल दीपचंदी

मात्रा-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
ठेका-	धी _x	धी	५	धा	ग	तीं	५	ता	तीं	५	धा	ग	धी	५ तबला.
				_२				_०			_३			

तिलवाडा

मात्रा-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
ठेका-	धा	तुक	धी	धी	धा	धा	तीं	तीं	ता	तुक	धी	धी	धा	धा	धी	धी तबला
	_x				_२				_०			_३				

त्रिताल (पंजाबी)-हा त्रिलंबित त्रिताल आहे.

मात्रा-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
ठेका-	ता	धी	धी	धा	धा	धी	धी	धा	धा	तीं	तीं	ता	ता	धी	धी	धा तबला.
	_x							_०				_३				

ताल पंजाबी

मात्रा-	१ २ ३ ४	५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६
×	२	०	३	

ब्रह्मताल

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	
x	०	२	३	०	४	५	६	०	७	८	९	१०	०															

रूपकताल

मात्रा-	१ २ ३	४ ५	६ ७
ठेका-	धीं धा तुक	धीं धीं	धा तुक
×	२	३	

ताल गजझंपा

मात्रा- १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५

ठेका- धा धिन नक तक धा धिन नक तक धन नक तक किट नक गांदि गिन

शिखरताल

मात्रा-	१ २ ३ ४ ५ ६	७ ८ ९ १० ११ १२	१३ १४	१५ १६ १७
ठेका-	धा तुक धिन नक थुं गा	धिन नक धुम किट तक धत्	धा तिट	कत गदि गिन
×	०	३	४	

मत्तताल

मात्रा-	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८
ठेका-	धा ऽ धि ड न क धि ड न क ति ट क त ग दि गि न
×	० २ ३ ० ४ ५ ६ ०

रागांची अनुक्रमणिका.

राग (६८) चीजा (१३७)

मारवा थाट			राग	चीजा	पृ.
राग (११)	चीजा (३६)	पृ.			
पूर्व्या (पूरवा)	२	३	बडहंस सारंग	५	१२९
पूर्वकल्याण	१	७	सामंत सारंग	१	१३८
मालीगौरा	७	९	मियांकी सारंग	४	१४१
जैत (जेत)	२	१९	लंकदहन सारंग	१	१४७
बराटी (बरारी)	३	२६	पटमंजरी	२	१५०
विभास	६	३२	सूहा	१०	१५४
पंचम	५	४०	सुघराई	१३	१६८
भट्टिहार (भटियारी)	४	५०	सुहा-सुघराई	१	१८५
भंस्वार	३	५६	शहाना	५	१८७
साजगिरी	२	६१	नायकी कानडा	१०	१९६
ललितागौरी	१	६६	देशाख्य (देवसाख)	४	२११
काफी थाट			कौशिक कानडा (कौसी)	३	२१८
राग (३७)	चीजा (१३५)		मेघमल्लार	११	२२५
सैधवी (सिंदूरा)	१०	७१	सूरमल्लार	९	२४५
सिंध	१	८४	रामदासी मल्लार	३	२५९
बरवा	७	८६	नटमल्लार	३	२६५
पंजाबी बरवा	१	९३	मीरांबाईकी मल्लार	१	२७२
धनाश्री	३	९५	चरजूकी मल्लार	१	२७३
धानी	१	१०२	चंचलसस मल्लार	१	२७४
प्रदीपकी (षटदीपकी)	०	१०५	धृष्ट्या मल्लार	१	२७५
हंसकंकणी	३	१०८	रूपमंजरी मल्लार	१	२७७
प्लासी	१	११२	श्रीरंजनी	१	२८०
मध्यमादि सारंग	७	११६	आभोगी	३	२८३
शुद्ध सारंग	२	१२५	चंद्रकौंस	१	२८८
			गौड	१	२९१
			मालगंज	१	४१४

आसावरी थाट

राग (१०)	चीजा (५०)	पृ.
देसी	१५	२९७
कोमल देसी	१	३१९
गांधारी	८	३२२
देवगांधार	३	३३३
खट	१२	३३९
खट-तोडी	१	३५८
जंगला	२	३६०
झीलफ	३	३६५
गोपि(का)वसंत	३	३७१
सिंध भैरवी	२	३७६

भैरवी थाट

राग (५)	चीजा (९)	पृ.
बिलासखानी तोडी	५	३८१
मोटकी	१	३८८
भूपाल तोडी	१	३९१
उतरी गुणकली	१	३९३
वसंतमुखारी	१	३९६
तोडी थाट		
राग (५)	चीजा (७)	
गुर्जरी तांडी	१	४०१
लाचारी तोडी	२	४०४
लक्ष्मी तोडी	२	४०६
बहादुरी तोडी	१	४०८
अंजनी तोडी	१	४११

सहावे पस्तक

मंगलाचरण

गजाननं सिद्धिनाथं सर्वमंगलकारिणम् ।

वन्देऽत्रकार्यपूत्यर्थम् रागताल महोत्सवे ॥

प्रस्तुत मालिकेच्या आतांपर्यंत प्रसिद्ध झालेल्या पांच भागांतून आपल्या प्राचीन, मध्यकालीन व अर्वाचीन संगीताची शक्य तितकी माहिती आलीच आहे. आतां या मालिकेंतला हा शेवटचा ग्रंथ छापला जात आहे. ग्रंथकारांनीं अविश्वांत मेहनतीनें, व कल्पनातीत स्वार्थत्यागानें मिळविलेल्या अमूल्य खान-दानी चिजांच्या ठेव्याचा हा शेवटचा घटक जनतेच्या स्वाधीन केला जात आहे. रागांची शुद्ध स्वरूपें, व चिजांचे बोल, आजकालचे दुसऱ्या ऐकून उडविलेल्या चिजा गाणारं गवई, किंवा स्वयंमन्य “संगीताचार्य” किंवा “संगीतकलानिधि”, “अपने अपने तानमें चिडियां हैं मस्तान” या न्यायानें, भ्रष्ट करून लोकांपुढें गात असतात व लोकाभिरुचि बिघडवीत असतात. तेव्हां सदर रागांचीं खरी ग्रंथगत स्वरूपें काय आहेत, व चिजांचे शुद्ध बोल काय आहेत, हे लोकांपुढें मांडण्याचा या मालिकेचा प्रयत्न आहे; व रसिक पुणीजन त्याचा योग्य तो उपयोग करून घेतील अशी आशा आहे. प्रत्येक रागाचे एक विशिष्ट व इतर सर्व रागांहून भिन्न असें स्वरूप असतें. व त्या स्वरूपामुळे अमुक एक विशिष्ट रंग उत्पन्न होत असतो. तेव्हां एखादा रंग सुरू करून त्यांत नंतर तीन चार दुसऱ्या रागांचीं मिश्रणें करीत असण्यांत शहाणपणा तर नसतोच, पण उलट अश्लाघ्य असा रसहानीचा

दोष मात्र पद्री येत असतो. कोणीहि घरंदाज गवई असें करीत नाही. रागस्वरूप शेवटपर्यंत कायम ठेवण्यांतच खऱ्या गायकाची किंमत असते; व विद्यार्थ्यांनी, या मालिकेत व “हिंदुस्थानी संगीत पद्धतीत,” विस्तृत वर्णिलेलीं राग-स्वरूपे कसून प्रयत्न करून आत्मसात केलीं पाहिजेत, व आपलें गायन त्या स्वरूपांस धरून शुद्ध ठेविलें पाहिजे. तानालाप करतांना, फारच काळजी घेऊन इतर कोणत्याहि रागाची यत्किंचित छटाही दिसणार नाही अशी खबरदारी घेतली पाहिजे; तरच ते गाणें पद्धतशीर गाणें ममजलें जाईल.

प्राचीन व मध्यकालीन संगीतांत होत जाणारा फरक

संगीत, अर्थात् देशी संगीत, हें परिवर्तनशील असल्यामुळे कालावधीन त्यांत फरक होत जाणें अपरिहार्य आहे. तदनुसार मुसलमानी अंमलाच्या काळीं आपलें संगीत प्राचीन ग्रंथोक्त संगीताला बरेंच सोडून गेलेलें असें होतें. त्यांतहि पुढें बदल होत होत आजच्या आपल्या संगीताला मध्यकालीन संगीतापासूनहि वेगळेंच स्वरूप आलें आहे. आणखी कांहीं काळांनं यांतहि फरक होत जाईल. प्रचलित गंगांचीं स्वरूपे बदलतील, व नवे नवे राग, नव्या धर्तीचीं गीतें, नवे नवे गाण्याचे ढंग, कचित पाश्चात्य संगीताचेंहि मिश्रण हीं प्रचारांत येतील. तशीं चिन्हेंहि हल्लीं दिसूं लागलीं आहेत. यांत कांहीं नवीन नाहीं. देशी संगीताचा हा स्वभावच आहे. त्याचा उद्देश लोक-रञ्जनच असतो, अर्थात् त्याची वाढ लोकरुचीला अनुसरून होणें साहजिक आहे. तथापि प्राचीन संगीत लुप्त होण्याला, मध्यकालीन व अर्वाचीन संगीतांत एवढी तफावत पडण्याला, व आजकालच्या मनमोक्त मतभेदांना, स्वरलिपीचा व विषयाचे स्पष्ट व निश्चयात्मक विवरणाचा अभाव, हाच बहुतांशी कारण आहे हें येथें नमूद केलें पाहिजे. आजच्या संगीताला आधार मुख्यतः शिष्यानुशिष्यपरंपरेचा आहे. अशा परिस्थितींत आपल्या वेळीं रूढ व सर्वमान्य झालेल्या संगीत नत्वांचें पद्धतवार स्पष्टीकरण करणें

तदनुसार कार्याकार्यांचें यथायोग्य दिग्दर्शन करणें, तद्विषयक आदर्श माजापुढें ठेवणें, प्रचलित संगीताच्या परंपरेचा शक्य तितका शोध लावणें यापुढें त्याची प्रगति कोणत्या दिशेनें होणें इष्ट आहे याची चर्चा करणें च संगीतशास्त्रकारांचें कर्तव्य आहे.

प्राचीन संगीताचें उपलब्ध असे आधार ग्रंथ म्हणजे नारदोशिक्षा, ब्रूकीशिक्षा, भरतनाट्यशास्त्रांतल्य कांहीं भाग, बृहदेशी व संगीत रत्नाकर मानले जातात. पण या ग्रंथांचा खुळासा श्रुति, स्वर, ग्राम, मूर्च्छना व जाति च्या यथायोग्य सिद्धीवर अवलंबून आहे. आतां यांची सिद्धि परस्परावलंबी सून त्यांचे त्या काळचे अर्थ आज लुप्त झाल्यामुलें हे ग्रंथ आतां दुर्गमच ले आहेत. तरी हा भाग कोणी तदनंतर प्रचारांत आलेल्या तत्त्वांचा धार न घेतां, त्या ग्रंथांतूनच शोध करून समजाविल्यास हवाच आहे.

मध्यकालीन ग्रंथांची शुद्ध स्वरसप्तकें कर्णाटकी पद्धतींत ' कनकांगी ' हिंदुस्थानी पद्धतींत ' सैधवी ' (आजची काफी) हीं सिद्ध झाल्यामुलें ग्रंथ आतां कोणामही सहज समजण्यासारखे झाले आहेत. या ग्रंथांचे लीहि प्राचीन ग्राम, मूर्च्छना, जातींची पद्धति नष्ट होऊन, दक्षिणेंत यजनक (थाट-राग) व्यवस्था व उत्तरेंत कांहीं ठिकाणीं राग-रागिणी वस्था, व कांहीं ठिकाणीं जन्य-जनक व्यवस्था प्रचलित झालीं होती हें सहज जांत येईल. या ग्रंथांत वर्णिलेल्या रागांपैकीं कांहीं लुप्त झाले आहेत व कांहींचीं दीर्घ वेगळीं रूपांतरें आज प्रचारांत आहेत. या ग्रंथांत पुनः पुष्कळ प्राणी आपसांत मतभेद आढळतो. तेव्हां त्यांचा आजच्या संगीताला धार ग्रंथ म्हणून उपयोग कचित्च होईल. अलवत् ज्या रागांचे बाबतींत आजच्या प्रचारांचे व या ग्रंथांचे अंशतः तरी एकमत असेल तें ते आधार स्त्रापुरते जरूर कामीं येतील. अशी एकवाक्यता " हिंदुस्थानी संगीत ति " या शास्त्रीय ग्रंथांत कांहीं रागांचे वर्णनांत पडविलीहि आहे.

गेल्या शेंदोनशें वर्षांतील प्राकृत व उर्दू संगीत ग्रंथ

मुसलमानी अंमलाचे शेंवटीं शेंवटीं म्हणजे अलीकडील सुमारे दोनशें वर्षांच्या अवधीत कांहीं उर्दू व हिंदी ग्रंथ संगीतावर लिहिले गेले, त्यांपैकी तोफतू-उल्-हिंद, नगमाते-आसफी, सरमा-ए-अशरत, राधागोविंद संगीत-सार, संगीत कल्पद्रुम, व नादविनोद हे मुख्य होत. या ग्रंथांत त्या वेळीं प्रचलित असलेल्या रागांचीं स्वरूपें स्वरांनीं लिहिलेलीं सांपडतात. त्यांतले पुष्कळसे आज प्रचारांत आहेत. व त्यांचीं स्वरूपें प्रचाराशीं मिळतीं येतात. येवढ्यापुरताच या ग्रंथांचा उपयोग होऊं शकेल. यांतील शास्त्रीय भाग विश्वासनीय नाही. या ठिकाणीं “ प्रचार ” हा शब्द घराणेदार चीजांतून दिसून येणारा रागांचे स्वरूपांचा प्रचार या अर्थीं आम्हीं योजिला आहे.

यानंतर गेल्या पन्नास पाऊणशें वर्षांपासून गजेरजवाड्यांच्या पदरीं असलेल्या मोठमोठ्या नामांकित गायकवाडकांचा संबंध साधारण जनसमाजाशीं येऊं लागला, रागदारी संगीताचा प्रसार लोकांत होऊं लागला, व या विषयाची तात्त्विक चिकित्सा सुरू झाली.

मध्यकालांतील रागवर्गीकरणं

मध्यकालीन संगीतांतील राग-रागिणींचीं स्वरूपें आज बरींच पालटून गेलीं आहेत. त्यामुळें त्या वेळच्या राग-रागिणींचीं वर्गीकरणें आज कामीं येणार नाहीत. शिवाय या वर्गीकरणांच्या तूळतत्त्वांचा खुलासा तोंडीं किंवा ग्रंथांत कोठेंच उपलब्ध नसल्यामुळें तसल्या प्रकारचीं नवीं वर्गीकरणें प्रचारांत आणणें सुलभ नाही. आजकालच्या अप्रसिद्ध रागांविषयींच्या साधार निराधार सर्व प्रकारच्या मतभेदांकडे पाहतां तसला प्रयत्न यशस्वी होईलच अशी खात्री देतां येत नाही. पुढें मागें अनुकूल परिस्थितति तें काम साधल्यास उत्तमच. नार्हीपेक्षां समंजस अशी जन्य-जनक (थाट राग) व्यवस्था स्वीकारून चालणेंच आजच्या संगीताला हितावह होईल. या पद्धतीला पूर्वाचाराचाहि

साधार आहे. दक्षिणेचे सर्व ग्रंथकार व उत्तरेचे लेखन, श्रीनिवास, हृदय-
नारायणदेव हे आपले राग याच पद्धतीने समजाविते.

आजकालचा श्रुतिस्वरवाद

आजकाल श्रुतिस्वरवादाचा बरेच महत्त्व येत चालेल आहे. प्रत्येक
रागाची स्वरांतरे वैज्ञानिक उपकरणांचे मदतीने व गणिताने सिद्ध करून ती
नियमित करण्याकडे आमच्या संगीत-गणित्यांचे लक्ष वेधले आहे. या अव्या-
पारापासून प्रचलित संगीताला तादृश लाभ होणार नाही असे आमचे मत
आहे. सूक्ष्म स्वरांतरांन्वये केलेली रागरचना अतिक्लिष्ट होणार. तशांत ही
स्वरांतरे भरत व आर्जुनदेव यांचे पदरी बांधल्याने त्यांचा गौरव होण्याऐवजी
त्यांना अन्यायच होईल.

रागाची व्याख्या व तींतील 'स्वर' व 'वर्ण' या शब्दांचे महत्त्व
योऽयं निध्वविशेषस्तु स्वरवर्ण विभूषितः ।
रञ्जको जनचित्तानां स रागः कथ्यते नृपैः ॥

अशी रागाची व्याख्या पूर्वापार चालत आली आहे. यांत 'ध्वनि' हा शब्द एकाच आवाजाचा वाचक नसून तो विशिष्ट नादरचना दर्शवितो. ध्वनीचे समष्टिरूप येथे उद्दिष्ट आहे. उद्भूत याला 'नगमा' असे म्हणतात. या व्याख्येत 'स्वर' व 'वर्ण' हे शब्द सूचक आहेत. रागरचना स्वरांनीच झाली पाहिजे. श्रुतिभेदांनी अगणित मूर्च्छना किंवा मेल उत्पन्न करून त्यांत राग अवघे शेंदोनशे आम्ही गाणार; म्हणजे, " मीयां मूठ, दाढी सवाहाथ " अशी अनवस्था होणार. अहोबल पंडितांनी पारिजातांत पहिल्याने एकुणतीस स्वर सांगून त्यांत एक, एक, श्रुतिभेदाने असंख्य मूर्च्छना व कूटताना सांगितल्या. पण रागाध्यायांत पुनः या एकुणतिसांपैकी कांही ध्वनिसाम्यामुळे, व बाकीचे रागांत वापरण्यांत येणार नाहीत म्हणून एकंदर सतरा स्वर सोडून राहिलेल्या बारा स्वरांवरच आपली राग-

चूना सांगितली आहे. हे बारा स्वर बहुतेक आज आपण वापरतो तेच आहेत. रत्नाकरांत देखील बावीस श्रुतींचे वर्णन करून त्यांपैकी चौदाच वेळून त्यांना स्वर म्हणून त्यांवर रागव्यवस्था समजाविली आहे.

फक्त एकाच श्रुतिभेदाने दोन राग निरनिराळे मानण्यास आजचे कौणी गायकवादक कबूल होणार नाहीत. त्यांतून श्रुतीचे नियतप्रमाण आम्हांपाशी नाहीच. एकाच रागांत एकाच स्वराच्या जागा गमक भेदांनी व निरनिराळ्या स्वरांचारांनी व स्वरसंगतिमुळे उंचनीच होत असतात हा अनुभव प्रत्यक्ष गाणाऱ्या वाजविणाऱ्यांस वारंवार येतो. भैरवाचे री, ध, कानड्याचे ध, गु, मीयांमल्लाराचे नि, गु, ललिताचे म, ध, देशाचा ध, वसंताचे म, ध इ. यांच्या जागा कोठे कोठे व किती कायम करणार? करितां, कोमल, तीव्र या स्वरांच्या मर्यादा स्वीकारून सर्वमान्य झालेल्या बारा स्वरांवरच रागरचना करणे हाच सरळ व सुलभ मार्ग होय. रागव्यवस्थेस बाराच स्वर पुरे आहेत. सूक्ष्मान्तरित नाद एवढीच श्रुतीची कल्पना आजच्या संगीताला उपयोगी आहे. बारा स्वरांव्यतिरिक्त बाकीच्या स्वरांस अलंकारिक, तीव्र कोमलांच्याच अंतर्गत, रागांत येणाऱ्या विविध स्वरसंगतीमुळे, गमकांमुळे किंवा स्वरांचारांमुळे लागणारे स्वर, असे मानणेच योग्य होईल. आमच्या संगीतांत “हार्मनी” (विविध स्वरांचे सहोच्चारण) दाखल होईल तर व तेव्हां सूक्ष्म स्वरांतरे कायम करणे प्राप्तच होईल. पण “हार्मनी” आली म्हणजे राग नष्टच होणार. तोपर्यंत रागांच्या हयातीतच त्यांची उत्तरक्रिया नको आहे. प्राचीन काळी ध्वनि मापण्याची यंत्रे नसल्यामुळे, अमुक एक स्वराच्या पुढील स्वर कोठला हे समजविण्यापुरताच श्रुतीचा उपयोग होता, असे कांही विद्वानांचे मत आहे, ते देखील विचार करण्यासारखे आहे. एका ध्वनिपासून दुसरा ध्वनि स्पष्ट निराळा ओळखू येण्यासारखा जरासा चढवला म्हणजे एक श्रुत्यंतर झाले. अमुक एक स्वर ‘नी’ कल्पून, पुढे अशी तीन श्रुत्यंतरे ओलांडून येईल त्या चौथ्या श्रुत्यंतरावर

आमचा “सा,” आहे अशी स्वरवर्णने आपले प्राचीन पूर्वज देत असत, व तेवढाच श्रुतीचा उपयोग असे. पुढे असे अनिश्चित प्रमाण निरूपयोगी समजले जाऊन, स्वरांची ठिकाणे, वाद्यावरील तारेची लांबी, पडद्यांच्या आधारे किंवा तारेवर बोटें ठेवून, कमी कमी करीत नेऊन समजावली जाऊ लागली. व आतां तर ती यंत्राने, अनुरणनाच्या मापाने सांगितली जातात. तेव्हां आतां श्रुतीचा मुळीच उपयोग नाही, असे कोणी म्हणतात, यांतही कांहीं तथ्य नाही असे म्हणतां येणार नाही.

“जाति” हें निबद्धगान असावें

राग गायनाचे पूर्वी, जातीचे गायन असे, असें कळते. या जातीचीं प्रत्यक्ष ध्वनिरूपे आज उपलब्ध नाहीत; तीं प्राचीन ग्रंथांतून त्यांच्या शुद्ध स्वर मेलांच्या यथार्थ सिद्धीच्या अभावीं शोधून काढणे दुरापास्तच आहे. पण जातीच्या रचनेच्या तत्त्वांवरून व रत्नाकरांत दिलेल्या त्यांच्या उदाहरणां-वरून जाती हा एक प्रकारची निबद्धगीतेंच (बांधलेली गीतें) असावीत असें कोणी म्हणतात. प्रत्येक जातीचे ग्रह, अंश, न्यास, मंद्रतारांच्या मर्यादा, इतकेंच नाही तर तालहि टरलेले अमत्त. जातीच्या गायनांत गाणाराला आपल्या पदरचे कांहींएक योजण्याची मोकळीक नसे.

रागाळाप

या जातींतूनच पुढे रागांची उत्पत्ति झाली व हे नियम थोड्याफार प्रमाणांत रागांना लागू लागले. रागगायनांत आळापांचा प्रचार पुढे आला. शास्त्रोक्त क्रम नियमांना अनुसरून गायकाला आपल्या अंगस्वभावानें रागाचा विस्तार करण्याची मोकळीक रागाळपांत मिळाली. पुढेपुढे नियमांकडे दुर्लक्ष होत गेले. त्यांच्या योजनेंतहि फरक होऊं लागला. आजकाल तर हे जुने नियम नष्टप्रायच झाले आहेत. आज अमुक राग अमुकच स्वरावरून सुरू केल्या पाहिजे व अमुकच स्वरावर संपविला पाहिजे असा नियम नाही. चीजांतहि होच स्थिति अनुभवाम येते.

वादीसंवादी

प्राचीन पारिभाषिक शब्दांचे अर्थहि आज बदलले आहेत. प्राचीन काळीं वादीसंवादी अनुवादी व विवादी हे त्या त्या स्वरांच्या आपसांत असलेल्या ध्वनिसंबंधावर अवलंबून असत. पण हे संबंध प्राचीन ग्रंथकारांनीं श्रुतिंच्याच परिभाषित वर्णन केल्यामुळे त्यांचा व स्वयंभू षड्जपंचम भाव, षड्जमध्यम-भाव वगैरेसारख्या गणिती संवादांचा मेळ बसत नाही. भरत-शार्ङ्गदेवाच्या उत्कीर्णा अनुसरून, श्रुति नियतप्रमाणाची स्वीकारिल्यास, नादशास्त्राच्या गणिती तत्त्वांना बाध येतो. प्राचीन ग्रंथांना क्षणभर बाजूला सारून आजच्या रागांना गणित लावून पाहों तर तेंहि जुळत नाही. कारण वर निर्दिष्ट केल्याप्रमाणें आपले बहुतेक स्वर “चल” आहेत. ते निश्चल असते तर त्यांना गणिताची दोरी लावून अडकविलें असतें. सारांश, आज वादीसंवादींचा अर्थ बहुत्वाल्पत्वाच्या तत्त्वाला अनुसरून केला जातो. “ प्रयोगे बहुलःस्वरः । वादी राजाऽत्र गीयते ॥ विवादी तु सदा त्याज्यः । कचित्तान क्रियात्मकः ” ॥ इत्यादि व्याख्याच आजच्या वादीविवादींचे आधार आहेत. साधारणतः वादीपासून संवादी ५ वा किंवा ४ था असावा हा नियम आजकाल सर्वमान्य आहे.

रागगायन म्हणजे काय ?

ठराविक स्वरपंक्तिला, ठराविक क्रमनियमांनीं, तर्तिल स्वरांचें परस्पर वजन, अर्थात् बहुत्वाल्पत्त्व राखून, तिचें वैशिष्ट्य न बिघडूं देतां, मेहन-तीनें कमाविलेल्या आवाजांत, अथवा हस्तकौशल्यानें वाद्यांवर, आपल्या अंगस्वभावानें व अनुभवचातुर्यानें रंगवून आळविणें, यालाच आम्ही आज “ राग संगीत ” किंवा “ रागदारी संगीत ” म्हणतां. हल्लींच्या रागरचनेचे व रागविस्ताराचें कांहीं ठळक नियम या मालिकेच्या पांचव्या भागांत दिलेच आहेत.

आवाजाची कसरत व तानालाप

आपल्या संगीतांत गायन हे प्रधान आहे. वादनाला व नर्तनाला आधार ताचाच आहे अशी आपल्या येथे सर्वसाधारण समजूत आहे.

गायनाचे मुख्य अंग कंठस्वर (आवाज) आहे. विशेष मधुर आवाज । ईश्वरदत्त असतो असे मानले, तरी गाण्यास निरुपयोगी असा आवाज :सणारी माणसे फारच विरळा. शेंकडा ९५ माणसांचा आवाज गाण्या-
यक होऊ शकतो. साधारण आवाज असलेल्या माणसांना कसरतीने तो
रेल बनविता येतो. ही आवाज बनविण्याची कसरत योग्य रीतीने झाली
हिजे. या महत्त्वाच्या बाबतीत आमच्या येथे बरेच औदासिन्य दिसून
ते. आवाज चांगला बनवण्यास मुख्य तीन गोष्टींची जरूर आहे.

(१) आवाज योग्य रीतीने काढणे

(२) आवाज स्थिर राहणे व

(३) श्वासनियंत्रण

योग्य रीतीने आवाज काढण्याची तालीम न मिळून, चुकीच्या कसरती-
ले आवाज सुरेल बनण्याऐवजी विघडल्याची उदाहरणे आमच्या येथे
पुढील सांपडतात. खुद्द गाण्यावर पोट भरणाऱ्या लोकांत कसलेला आवाज
सलेले लोक शेंकडा वीसहि मिळणे कठीण आहे. गाण्याचा रियाझ
रतांना आवाज चोरटाहि काढून नये व जोराने कर्कश वाटेल किंवा खोकला
ईल असाहि काढून नये. चोरट्या आवाजांत गाऊन कितीहि मेहनत केली तरी
फळास येणार नाही. तसेच फार जोराने आवाज काढला तर तो कर्कश व
ड होईल. आवाज नेहमी 'आ' कारांत काढावा. 'अ' असा रेंकल्यासारखा
किंवा " ऑ " असा फार गोल असा आवाज काढणे ही दोन्ही दोषास्पद
गहेत. " आ " कारांत आवाज काढणे अंगवळणी पडले म्हणजे 'इ'
र, 'उ' कार, 'ओ' कार हे पण चांगले सुस्वर येऊ लागतील. यांचा
प्यांत फार कमी उपयोग होतो.

आवाजांत वजन, स्थिरपणा येण्यास व श्वासनियंत्रण साधण्यास आरंभीच सावकाश लईत योग्य स्वरांवर चांगला मुकाम करीत गाणें जरूर आहे. पहिल्याप्रथमच धांवपळीनें गाण्याचा रियाझ केला तर स्वर जाग्यावर लागणार नाहीत व गाण्यांत वजनहि राहणार नाही.

सुरवातीला ताना मारण्याची घाई करूं नये. आवाज स्थिर झाल्या-नंतरच तानांच्या मेहनतीकडे वळावें. तान शुद्ध “ आ ” कारांत ध्यावी व तिचा वेग हळु हळु, स्वरस्थानाकडे नीट लक्ष देऊन वाढवीत जावा. कधीं कधीं “ य-य-य ” अशा किंवा जबड्याच्या ताना मोठमोठे गायक देखील घेतात. या तऱ्हेची तान कांहीं जुन्या उस्तादांनीं मुद्दाम, आवाज प्रतिकूल असतांहि मेहनतीनें साधली होती. त्यांची तऱ्हे त्यांच्या शिष्यपरंपरेत उतरली व ही तान रूढ होऊन गेली आहे. पण शुद्ध ‘ आ ’ काराची तान साधल्यास जबड्याच्या तानेची फारशी जरूर नाही. तिचा उपयोग कांहीं जोरदार गमकाच्या तानांत कधीं कधीं फार तर होऊं शकेल. तानेची कसरत करतांना, कधींहि स्वरांवर धक्के देत देत करूं नये. तसें केल्यानें गळा जड होईल; व जलद तान कधींहि निघणार नाही. स्पष्ट आवाजांत, ‘ आ ’ कारांत, सहज लीलेनें, जेवढ्या गतीत तान साफ व सुस्वर निघेल तितक्याच गतीत ती फिरवावी. लहान लहान स्वरसमुदायांची मरळ उलट-पालट, आरोहअवरोह करीत, व त्यांची जोड करीत करीत, तान फिरविली असतां ती चांगली तयार होईल. मरळ व लांब आरोहावरोहाची तानहि अशा कसरतीनें साधेल.

रागदारी संगीताचा परिणाम सर्वसाधारण श्रोत्यांवर व्हावा तसा होत नाही त्याचीं कारणे

संगीताची वाढ लोकरुचीच्या अनुसरून होते हें मागे म्हटलेंच आहे. अभिरुचि हा नित्यपरिचयाचा परिणाम आहे. ज्या प्रकारचे गाणें लोकांच्या कानांवर नेहमी पडत जाईल, त्या प्रकारचेच गाणें त्यांना नेहमी आवडत

जईल. साधारण श्रोतृसमाजाला पक्क्या रागदारीं संगीतांत, तें शब्द-प्रधान असल्यामुळें किंवा शब्दोच्चार व शब्दार्थाकडे गायकांचें दुर्लक्ष असल्यामुळें, गोडी येत नाही. परकीय भाषेंतील व्याख्यानाप्रमाणेंच तें गाणें त्यांना वाटतें. गायकाच्या हातवाऱ्यांशिवाय त्यांना त्यांत कशाचाहि बोध होत नाही. ज्ञांत अवास्तव तानांचा भडिमार पडत चालला म्हणजे श्रोते बिचारे हवाल-देलच होतात. यामुळें रागदारी संगीताविषयी त्यांना अनास्था वाटूं लागल्याम वळ नाही.

आजकाल रियाझी गायक किती आहेत? पूर्वी दिवसांतून बारा बारा तास वेहनत करून गळा कमाविलेल्या गायकांच्या गोष्टी आपण ऐकतो. त्या निवळ आप्पा नसून खरोखरीच तसेल रियाझ करणारे गायक होते, हें ज्यांना गायकांशीं विशेष सहवास घडला आहे त्यांना पटतें. तसा रियाझ करणारे आज बाटांवर मोजण्याइतकेहि नाहींत पण तसला रियाझ आजच्या काळांत करणें अगदीं अशक्य नाहीं, तरी फारच थोड्या लोकांना शक्य आहे. पूर्वी गायकांना राजाश्रय असे; नोकरी घुखाची असे; कधीं काळीं दरबारांत गाण्यावाजविण्यास जाण्याखेरीज करून त्यांना दुसरें कांहींच काम नसे. त्यामुळें हवा तेवढा रियाझ करण्यास जाकद व भरपूर वेळ असे. आजचे गायक बहुतेक तालमीवरच पोट भरणारे असल्यामुळें, दिवसभर तालमींत वसा सुकवून आल्यानंतर त्यांच्याकडून एक तासहि रियाझ होणें अशक्य होतें. हा परिस्थितीचा दोष आहे. त्या गायकांचा नाहीं. पण रियाझाच्या अभावामुळें आवाजांत व गाण्यांत फिकेपणा येतो हेंहि खोटें नाहीं. रागदारी संगीतांत प्रत्येक स्वर न स्वर कसदार असल्याशिवाय रागाचा इष्ट परिणाम होत नाहीं. मग श्रोत्यांना तें न आवडलें तर त्यांत त्यांचा काय दोष? आजकाल लोकगीत, काव्यगान, संगीत पदें, झल्ले ठुमऱ्यांसारख्या शब्दप्रधान गीतांचा प्रादुर्भाव, हा उच्च संगीताच्या क्षरित्याचाच परिणाम आहे.

संगीतांत शब्दांचें महत्त्व

संगीतांत शब्दार्थांचें महत्त्व या विषयावर अलिकडे आमच्या विद्वानांचें लक्ष लागलें आहे. कवि व गायक यांत “मदर्यायत्वम्” ची चढाओढ सुरू आहे. संगीत हे रसानुवादी असावें ही गोष्ट निर्विवाद आहे. परंतु सध्यां प्रचारांत असलेल्या, व लोकाभिरुचीला पसंत असलेल्या “रागदारी” संगीतांत शब्दांचें महत्त्व फार नसतें असें बहुतेक गायकांचें मत आहे. शब्दांना आळविणारी गीते, टुमरी, गझल, भजन, चैती, कजरी, सावन, वगैरे आहेतच. ग्याल गायनांत शब्दांच्या अर्थाकडे मुद्दाम लक्ष देऊन गाणारा सध्यां क्वचितच मिळतो. शब्दार्थाला व रागाला सयुक्तिक असा विस्तार होऊ शकला तर तो इष्टच आहे व या दृष्टीनें भावी संगीताची वाढ झाली पाहिजे. पण द्रुतगतींत, तान वगैरे घेतांना शब्दार्थाला सांभाळून गाणें जवळजवळ अशक्यच होतें. उदाहरणार्थ, “आज राधे तोरे बदन पर श्याम मिलै की चैरी” या रामकलीतल्या ग्यालांत रागाची सावकाश बढत चीजेच्या शब्दार्थाला धरून चांगली होऊ शकेल, पण पुढें द्रुत ताना घेतांना बिचाऱ्या राधेला खाकोटीला मारूनच पळावें लागेल. तें नको असलें तर द्रुत लयींत न जातां ग्याल मध्येच आटोपता घ्यावा लागेल. पण हें व्हावें कसें ? आजकाल तान हें ग्यालाचें एक महत्त्वाचें अंगच रूढ होऊन बसलें आहे, व श्रोतोहि तें ऐकण्याला सोकावलेले आहेत. तानांशिवाय गाइलेला ग्याल म्हणजे पक्कान्नावांचून केलेलें प्रयोजन असें त्यांना वाटतें. रसपरिपोषाकडे दुर्लक्ष करून बांधलेल्या कांहीं चीजांचे शब्द रागांच्या प्रकृतिला साजेलसे नसतात. उदाहरणार्थ “हूं तो जनम न छांडूं, निसदिन प्रेम पिया के संग” या शब्दांत कामिनीच्या हृदयाचे उद्गार आहेत. हेंच पद जैजैवंती, देसी वगैरे सारख्या स्त्री प्रकृतिक रागांत असते तर शब्दार्थाला सांभाळून रागविस्तार उत्तम झाला असता पण रसांविषयी अज्ञानामुळे, चर्ज बांधणारानीं ती गंभीर प्रकृतीच्या कामोदांत बांधली आहे.

कामोदांत या शब्दांकडे विशेष लक्ष देऊन गाणें कठिणच पंडणार. आतां नवीन चीजा बनतील व त्या रूढ होतील तोंपर्यंत जुन्या चीजांच्या शब्दार्थावर भर देऊन, रागांच्या प्रकृतिला व आपल्या घराण्याच्या गायकीला बिघडविण्याला कोणीच सांप्रदायिक गायक कबूल होणार नाही असे वाटतें. पुनः नवीन चीजा बनविणारा स्वतः उत्तम गायक व तसाच उत्तम कवि असेल तरच तो यशस्वी होईल. जुन्या चीजांपैकी फारच थोड्या राग व रस यांकडे लक्ष देऊन बांधल्या आहेत. रागांना मूर्त स्वरूपें देऊन, त्यांची स्पष्ट आदर्शस्वरूपें आठवणीसाठी, उदाहरणादाखळ कांहींतरी शब्दांच्या चौकटींत करून ठेवणें एवढाच त्यांत हेतु असावा. या चीजांत रागांचा ठळक अंगें संकलित करून, पाठ करण्यासाठी रागांची आदर्शस्वरूपें म्हणून त्या बनविलेल्या असाव्यात. गायकाला एखाद्या रागांत एखादा सुंदर तुकडा सुचतो. तो सांभाळून ठेवण्यासाठी कांहीं तरो शब्दांची ठेवण लागते. त्या तुकड्याला योग्य अशीं अक्षरें, विशेष काव्य-प्रसादाच्या फंदांत न पडतां, पसंत करून त्यांत तो बांधितो. जुन्या गीतांचे विषय बहुतेक ठरलेले म्हणजे, कृष्णलीला, ऋतुवर्णन, ईशस्तुति व क्वचित् संगीताचे मूळ सिद्धांत असे होत. त्या तुकड्याचे नादसादर्य शब्दार्थांत व्यक्त करणें केव्हां केव्हां अशक्य असतें. अर्थात, भावी पिढीनें नवीन गीतें रागरसांकडे लक्ष देऊन बांधावी, व त्यांचा आलापप्रसारही त्या भर्तीवरच करावा; व तसें केल्यास दुधांत साखर पडल्यासारखें होणार आहे. परंतु सध्याच्या खानदानी चिजा रागरसानुवर्तक नाहीत, यागोष्टीकडे दुर्लक्षच केलें पाहिजे; व त्यांची मोडतोड करण्याच्या भानगडींत न पडलेलें बरें.

संगीताचें मराठीकरण

संगीताचें मराठीकरण ही कल्पना तरी या गीतांतल्या शब्दार्थ लीवण्याच्या कल्पनेचीच एक शाखा आहे. गाणारे, त्यांना कसलेहि शब्द मिळाले तरी त्यांची तोडमोड करून ते आपल्या आलाप व

।त्य संगीताला 'नांवे ठेवतां ठेवतां, विलायतेला जाऊन त्या लाकांचे' 'फनीझ' व 'ऑपेराझ' वगैरे ऐकून, पहिल्यानें कांहीं दिवस नार्क मुईन, संगतीचा नेहमी नेहमी कानावर पडून विशेष परिचय झाला व त्याचें य कळू लागलें म्हणजे, त्याचे गोडवे गात परत येतात हेंच होय.

संगीताच्या सौंदर्याची प्रचीति येण्याला आपले कान तयार झाले पाहिजेत. उक्तिचें रहस्य तरी हेंच होय. संसर्गाचा परिणाम चिरस्थायी असतो. ज्ञानपणीं किंवा आपली संगीताशी नवीनच ओळख होत असतां ज्या गायकाच्या गाण्यानें आपल्याला या कलेची रुचि लागलेली असते, तो गायक त्याचें गाणें, वस्तुतः फार उच्च प्रतीचें नसलें तरी, या गोष्टीची जाणीव ई विशेष अभ्यासानें आपणास झाली असली तरी, आपल्याला इतरापेक्षा अधिक प्रिय वाटतो. त्या गायकापेक्षां कितिहि विद्वान व कुशल गायक यानंतर आपण ऐकिले तरी त्याचें वजन इतकें आपणांवर पडत नाही, ही अनुभवाची गोष्ट आहे. प्रत्येक गायकाचें केवळ भक्तच असे कितितरा असतात. कांहीं प्रसंगीं तर प्रत्यक्ष गायक गायक एकाच बाजूला राहून त्यांच्या भक्तां भक्तांतच भांडणें झालेली पाहून मोठी मौज वाटते. एका गायकाच्या भक्तांनीं दुसऱ्या गायकाला शिव्यांची लाखेली वाहिलेली आपण नेहमी ऐकतो. गायक आपसांत स्नेहभावानेंच वागतात. क्वचित् धंद्याच्या चढाओढीत एका गायकानें दुसऱ्याची निंदा केली तरी ते एकमेकांची किंमत ओळखून असतात. हीं भक्तांभक्तांतलीं भांडणें कानांवर गेलीं तर त्या गायकांना सुद्धां हंसूं आल्यास नवल नाही. या भक्तांना अमुक गायक तुम्हांला कां आवडतो व दुसरे कां आवडत नाहीत असा प्रश्न केला तर कांहींतरी न पटण्यासारखें उत्तर मिळतें. त्याचें कारण त्यांना सांगतां येत नाही. पण त्यांचा आदर किंवा अनादर हा मनापासूनच असतो यांत शंका नाही. याला दुसरें कारण शोधूं गेल्यास मिळणार नाही. संसर्गाचाच हा परिणाम हेंच शेंवटीं म्हणावें लागतें.

जसा गायकाविषयी व्यक्तिगत आदर श्रोत्यांत असतो, तसाच त्याच्या ली, ढंग वगैरे बद्दलहि असतो. ज्या प्रकारच्या गाण्याचा संसर्ग श्रोत्यांस शेष असतो त्याच प्रकारचें गाणें त्यांना पसंत असतें. गायकांचीं घराणींहीं चींच द्योतक आहेत. कुशल गायकाच्या गाण्याचा रंग त्याच्या अप्यानुशिष्यांच्या गाण्यांत उतरतो व ती एक गायकी कायम होते, व यकपरंपरा तशीच श्रोतृपरंपराहि प्रस्थापित होते.

आजकालच्या परिस्थितिचा मैफलीवर परिणाम

आजचा काळ घाईचा आहे. बसल्या बरोबर आवाज लागणारा व दहा निटांत एक चीज संपविणारा गायक आज लोकांना हवा आहे. रात्रभर त्याच्या आवाजासंगती व तबियती संगती रेंगाळत बसण्यास श्रोत्यांना नाही. गाणाराची तबियत रुजू होते न होते तोंच एखादा श्रोता च आपल्या मनगटावरील घड्याळाकडे पाहूं लागतो. तो एखादा असला तो चाणाक्ष गायकाच्या तबियतीचा विरस करण्याला पुरे होतो. गाणें ललें असतां बाजारभावाच्या गोष्टी करणाऱ्या अरसिक लोकांविषयी पण ऐकतोंच. पण वर म्हटलेल्या सारखा श्रोता फारच भयंकर. घ्याळाकडे पाहून तो जणूं काय गायकाला “हं, हें ऐकलें, आतां पुढें श.” अशीच सूचना देतो. अशा श्रोत्यांना थोडें गाण्याचें ज्ञानहि असतें. ते नुसते नमुने ऐकणारांपैकीं असतात. वरवर ऐकून, “अशा प्रकारच्या गांतां अशी ही चीज आहे”, एवढेंच समजण्याची त्यांची जिज्ञासा असते.

आजकाल गायकाची परीक्षा, तो गळा किती जलद फिरवूं शकतो, लजीशीं धुमश्चक्री करण्यांत पट्टा आहे कीं नाही, रागांत नवेनवे स्वर वूं शकतो कीं नाही, हातापायांची धिंगामस्ती विशेष करतो कीं काय, तव्या पटींत गातो, उंच स्वरांत गाऊनहि तार सप्तकाच्या उत्तरांगापर्यंत ांचतो कीं नाही, ऐटीत बसतो कीं नाही, मधून मधून चटकदार चीजा

श्चात्त्य संगीताला नांवे ठेवतां ठेवतां, विलायतेला जाऊन त्या लाकांचे 'अफनीझ' व 'ऑपेराझ' वगैरे ऐकून, पहिल्याने कांहीं दिवस नार्क मुर्डून, संगतीचा नेहमी नेहमी कानावर पडून विशेष परिचय झाला व त्यांचे स्वयं कळू लागले म्हणजे, त्याचे गोडवे गात परत येतात हेंच होय.

संगीताच्या सौंदर्याची प्रचीति येण्याला आपले कान तयार झाले पाहिजेत. उक्तिचें रहस्य तरी हेंच होय. संसर्गाचा परिणाम चिरस्थायी असतो. ज्ञानपणीं किंवा आपली संगीताशी नवीनच ओळख होत असतां ज्या गायकाच्या गाण्याने आपल्याला या केलेची रुचि लागलेली असते, तो गायक त्याचें गाणें, वस्तुतः फार उच्च प्रतीचें नसलें तरी, या गोष्टीची जाणीव पुढें विशेष अभ्यासानें आपणास झाली असली तरी, आपल्याला इतरापेक्षा अधिक प्रिय वाटतो. त्या गायकापेक्षां कितिहि विद्वान व कुशल गायक त्यानंतर आपण ऐकिले तरी त्याचें वजन इतकें आपणांवर पडत नाही, ही अनुभवाची गोष्ट आहे. प्रत्येक गायकाचे केवळ भक्तच असे कितितरा असतात. कांहीं प्रसंगीं तर प्रत्यक्ष गायक गायक एकाच बाजूला राहून त्यांच्या भक्तां भक्तांतच भांडणें झालेली पाहून मोठी मौज वाटते. एका गायकाच्या भक्तांनीं दुसऱ्या गायकाला शिव्यांची लाखेली वाहिलेली आपण नेहमी ऐकतो. गायक आपसांत स्नेहभावानेंच वागतात. क्वचित् धंद्याच्या चढाओढीत एका गायकानें दुसऱ्याची निंदा केली तरी ते एकमेकांची किंमत ओळखून असतात. हीं भक्तांभक्तांतलीं भांडणें कानांवर गेलीं तर त्या गायकांना सुद्धां हंसूं आल्यास नवल नाही. या भक्तांना अमुक गायक तुम्हांला कां आवडतो व दुसरे कां आवडत नाहीत असा प्रश्न केला तर कांहींतरी न पटण्यासारखें उत्तर मिळतें. त्याचें कारण त्यांना सांगतां येत नाही. पण त्यांचा आदर किंवा अनादर हा मनापासूनच असतो यांत शंका नाही. याला दुसरे कारण शोधूं गेल्यास मिळणार नाही. संसर्गाचाच हा परिणाम हेंच शेवटीं म्हणावें लागतें.

जसा गायकाविषयी व्यक्तिगत आदर श्रोत्यांत असतो, तसाच त्याच्या शैली, ढंग वगैरे बदलहि असतो. ज्या प्रकारच्या गाण्याचा संसर्ग श्रोत्यांस विशेष असतो त्याच प्रकारचे गाणे त्यांना पसंत असते. गायकांची घराणींही प्राचीन द्योतक आहेत. कुशल गायकाच्या गाण्याचा रंग त्याच्या शिष्यानुशिष्यांच्या गाण्यांत उतरतो व ती एक गायकी कायम होते, व गायकपरंपरा तशीच श्रोतृपरंपराहि प्रस्थापित होते.

आजकालच्या परिस्थितिचा भैफलींवर परिणाम

आजचा काळ घड्याचा आहे. बसल्या बरोबर आवाज लागणारा व दहा मिनिटांत एक चीज संपविणारा गायक आज लोकांना हवा आहे. रात्रभर वैयाच्या आवाजासंगती व तबियती संगती रेंगाळत बसण्यास श्रोत्यांना ठ नाही. गाणाराची तबियत रुजू होते न होते तोंच एखादा श्रोता घेच आपल्या मनगटावरील घड्याळाकडे पाहूं लागतो. तो एखादा असला की चाणाक्ष गायकाच्या तबियतीचा विरस करण्याला पुरे होतो. गाणे ललें असतां बाजारभावाच्या गोष्टी करणाऱ्या अरसिक लोकांविषयी पण ऐकतोंच. पण वर म्हटलेल्या सारखा श्रोता फारच भयंकर. घ्याळाकडे पाहून तो जणू काय गायकाला “हं, हें ऐकलें, आतां पुढे ला.” अशीच सूचना देतो. अशा श्रोत्यांना थोडे गाण्याचे ज्ञानहि असते. ते नुसते नमुने ऐकणारांपैकी असतात. वरवर ऐकून, “अशा प्रकारच्या गांता अशी ही चीज आहे”, एवढेच समजण्याची त्यांची जिज्ञासा असते.

आजकाल गायकाची परीक्षा, तो गळा किती जलद फिरवूं शकतो, लजीशीं धुमश्चक्री करण्यांत पट्टा आहे की नाही, रागांत नवेनवे स्वर वूं शकतो की नाही, हातापायांची धिंगामस्ती विशेष करतो की काय, त्या पटींत गातो, उंच स्वरांत गाऊनहि तार सप्तकाच्या उत्तरांगापर्यंत चढतो की नाही, ऐटीत बसतो की नाही, मधून मधून चटकदार चीजा

पाश्चात्य संगीताला 'नवें ठेवतां ठेवतां, विलायतेला जाऊन त्या लाकांचे 'सिमफनीझ' व 'ऑपेराझ' वगैरे ऐकून, पहिल्यानें कांहीं दिवस नार्क मुर्डन, त्या संगतीचा नेहमीं नेहमीं कानावर पडून विशेष परिचय झाला व त्याचें रहस्य कळू लागलें म्हणजे, त्याचे गोडवे गात परत येतात हेंच होय.

संगीताच्या सौंदर्याची प्रचीति येण्याला आपले कान तयार झाले पाहिजेत या उक्तिचें रहस्य तरी हेंच होय. संसर्गाचा परिणाम चिरस्थायी असतो. लहानपणीं किंवा आपली संगीताशीं नवीनच ओळख होत असतां ज्या गायकाच्या गाण्यानें आपल्याला या कलेची रुचि लागलेली असते, तो गायक व त्याचें गाणें, वस्तुतः फार उच्च प्रतीचें नसलें तरी, या गोष्टीची जाणीव पुढें विशेष अभ्यासानें आपणास झाली असली तरी, आपल्याला इतरापेक्षां अधिक प्रिय वाटतो. त्या गायकापेक्षां कितिहि विद्वान व कुशल गायक त्यानंतर आपण ऐकिले तरी त्याचें वजन इतकें आपणांवर पडत नाही, ही अनुभवाची गोष्ट आहे. प्रत्येक गायकाचे केवळ भक्तच असे कितितरा असतात. कांहीं प्रसंगीं तर प्रत्यक्ष गायक गायक एकाच बाजूला राहून त्यांच्या भक्तां भक्तांतच भांडणें झालेली पाहून मोठी मौजे वाटते. एका गायकाच्या भक्तांनीं दुसऱ्या गायकाला शिष्यांची लाखेली वाहिलेली आपण नेहमीं ऐकतो. गायक आपसांत स्नेहभावानेंच वागतात. क्वचित् धंद्याच्या चढाओढीत एका गायकानें दुसऱ्याची निंदा केली तरी ते एकमेकांची किंमत ओळखून असतात. हीं भक्तांभक्तांतलीं भांडणें कानांवर गेलीं तर त्या गायकांना सुद्धां हंसूं आल्यास नवल नाही. या भक्तांना अमुक गायक तुम्हांला कां आवडतो व दुसरे कां आवडत नाहीत असा प्रश्न केला तर कांहींतरी न पटण्यासारखें उत्तर मिळतें. त्याचें कारण त्यांना सांगतां येत नाही. पण त्यांचा आदर किंवा अनादर हा मनापासूनच असतो यांत शंका नाही. याला दुसरे कारण शोधूं गेल्यास मिळणार नाही. संसर्गाचाच हा परिणाम हेंच शेवटीं म्हणावें लागतें.

जसा गायकाविषयी व्यक्तिगत आदर श्रोत्यांत असतो, तसाच त्याच्या शैली, ढंग वगैरे बदलहि असतो. ज्या प्रकारच्या गाण्याचा संसर्ग श्रोत्यांस विशेष असतो त्याच प्रकारचें गाणें त्यांना पसंत असतें. गायकांचीं घराणींहीं याचीच द्योतक आहेत. कुशल गायकाच्या गाण्याचा रंग त्याच्या शिष्यानुशिष्यांच्या गाण्यांत उतरतो व ती एक गायकी कायम होते, व गायकपरंपरा तशीच श्रोतृपरंपराहि प्रस्थापित होते.

आजकालच्या परिस्थितिचा मैफलीवर परिणाम

आजचा काळ घाईचा आहे. बसल्या बरोबर आवाज लागणारा व दहा मिनिटांत एक चीज संपविणारा गायक आज लोकांना हवा आहे. रात्रभर गवैयाच्या आवाजासंगती व तबियती संगती रेंगाळत बसण्यास श्रोत्यांना वेळ नाही. गाणाराची तबियत रुजू होते न होते तोच एखादा श्रोता मधेंच आपल्या मनगटावरील घड्याळाकडे पाहूं लागतो. तो एखादा असला तरी चाणाक्ष गायकाच्या तबियतीचा विरस करण्याला पुरे होतो. गाणें चाललें असतां बाजारभावाच्या गोष्टी करणाऱ्या अरसिक लोकांविषयी आपण ऐकतोच. पण वर म्हटलेल्या सारखा श्रोता फारच भयंकर. घड्याळाकडे पाहून तो जणूं काय गायकाला “हं, हें ऐकलें, आतां पुढें चला.” अशीच सूचना देतो. अशा श्रोत्यांना थोडें गाण्याचें ज्ञानहि असतें. पण ते नुसते नमुने ऐकणारांऐकीं असतात. वरवर ऐकून, “अशा प्रकारच्या रागांत अशी ही चीज आहे”, एवढेंच समजण्याची त्यांची जिज्ञासा असते.

आजकाल गायकाची परीक्षा, तो गळा किती जलद फिरवूं शकतो, तबलजीशीं धुमश्चक्री करण्यांत पट्टा आहे कीं नाही, रागांत नवेनवे स्वर लावूं शकतो कीं नाही, हातापायांची धिंगामस्ती विशेष करतो कीं काय, कितव्या पटींत गातो, उंच स्वरांत गाऊनहि तार सप्तकाच्या उत्तरांगापर्यंत पोहोचतो कीं नाही, ऐंटीत बसतो कीं नाही, मधून मधून चटकदार चीजा

एकवतो की नाही, या गोष्टींवर आहे. अलिअलीकडे तर पाश्चात्य संगीता-सारखे कांहीं प्रकार गायक वादकांना करावे लागतात. राग शुद्धता, चीज म्हणण्याचा ढंग, आवाज लावण्याची तऱ्हा, स्वरविन्यास रचण्याचें कौशल्य, स्वरांवरचे मुक्काम, स्वरस्थानें, गायकीची पद्धत, कसलेल्या गळ्यांत साहजिक लागणारे कण, लयीचे चमत्कार, समेवर येण्याची खुबी, समप्रकृतिक रागांपासून प्रस्तुत रागाला वांचविण्याच्या युक्त्या, स्वरांचें परस्पर अल्पत्व व बहुत्व, व रागाच्या एकंदर स्वरूपाचा मनावर होणारा परिणाम या गोष्टींकडे क्वचितच कोणाचें लक्ष असतें. अर्थात् ही स्थिति फारच अनिष्ट आहे. या मलिकेंत दिलेल्या खानदानी चिजांचा मुख्य हेतू, या बाबतींवर भर टाकण्याचा आहे, व राग, शब्दार्थ व रस यांची सांगड घालण्याचा नाही.

संगीतविद्यार्थ्यांची प्रगति

कोणाच्याहि संगीत शिक्षणाचा इतिहास मोठा मौजेचा असतो. त्यांत साधारणतः तीन पायऱ्या असतात. प्रथम नुसता नादलुब्धपणा असतो. कोणाचें तरी सुस्वर व गोड गाणें ऐकून गाण्याची रुचि उत्पन्न होते. या स्थितीत रागशुद्धि वगैरे गोष्टींकडे त्याचें लक्ष नसतें. नुसतें गोड लागलें

त्यांत शब्द चांगले असले म्हणजे त्याला तें गाणें पसंत पडतें. पुढें, हा इतका अलौकिक सौंदर्याचा ठेवा आपल्यापाशीहि असावा अशी इच्छा होऊन त्याला संगीत विद्या शिकण्याची इच्छा होते. साधारण स्वरज्ञान व रागज्ञान झाल्यानंतर त्यांची वृत्ति चिकित्सक, किंवा छिद्रान्वेषी होते. ही दुसरी स्थिति. या स्थितीत असतांना, आपण शिकल्याप्रमाणें हुबेहुब कोणी गाईलें नाहीं तर त्यास तो गाणारा चूक आहे असें वाटतें. पण पुढें चांगल्या चांगल्या लोकांचीं गाणीं कानांवर पडल्यानंतर व विशेष अभ्यास झाल्यानंतर मग त्याला, गायक व शैलीचें वैचित्र्य, रागांतर्गत स्वरांच्या परस्पर अल्पत्वबहुत्वाचें रहस्य, स्वरोच्चारांचें विविधत्व हीं कळून

येतात. • रागांत स्वरविन्यासांची जोड लावण्यांतच सारी कुशलता असते. निपुण गायकांचें रागावर पूर्ण स्वामित्व असते. तो रागाचा दास नसतो. कधीं रागाला आंजारीत गोंजारीत, कधीं त्याशीं लपंडाव खेळत, कधीं भक्तिभावानें त्याची पूजा करीत, गायक त्यांत स्वतः लीन होऊन, श्रोत्यांस आपल्या संगतीं चालवीत असतो. आणि हें ओळखणाऱ्या श्रोत्यांची त्याला फारच किंमत वाटते. या तिसऱ्या स्थितीला पोहोचलेले श्रोते बहुधा स्वतःच कुशल गायक असतात. गातां गातां मध्येच कोटून “ आतां एकादें सौमद्र नाहीतर स्वयंवर होऊं द्या ” अशी फरमास आली म्हणजे ढेंकूळ मारल्याप्रमाणेंच त्या बिचाऱ्या गायकाची स्थिति होऊन जात असेल. गायकलोकांत अशी एक म्हण आहे “ कद्रदान हमारे गुलाम और बेकद्रके हम गुलाम ”.

सारांश संगीताची प्रगति गायक वादकांवर तितकीच श्रोत्यांवरहि अवलंबून असते. लोकरुचीला वळण लावणारे गायक वादक व त्यांच्या कलेला पुनः वळण लावणारी लोकरुचि असा हा परस्पर संबंध आहे.

राग व रस

रागांच्या सौंदर्याचें मूळ शोधून काढतां काढतां रागांतून रस उत्पन्न करण्याचा उपक्रम सुरू झाला आहे. व त्यालाच जोडून पुढें सांसारिक जीवनाशीं संगीताचा संबंध जोडण्याचे प्रयत्न कित्येक ठिकाणीं सुरू आहेत. थोडक्यांत म्हणायचें म्हणजे संगीताची सगुण उपासना सुरू होत आहे, या परिस्थितीला नांवें ठेवण्याचा उद्देश येथें नाही. या गोष्टी अपरिहार्य आहेत. संगीतकला ही आतां लोकांश्रयी झाल्यामुळे, जनरुचीला अनुसरून असले प्रकार होणें साहजिक आहे.

काव्य, चित्रकला व संगीत यांची सांगड घालण्याची वहिवाट जुनीच आहे. कांहीं मर्यादपर्यंत या तीनही कलांच्या फलनिष्पत्तींत साम्य असावें

असा भास होतो. वास्तविक 'रस' काव्यान्तर्गत विषय आहे. पण वर निर्दिष्ट केलेल्या कारणामुळे रागांतूनहि रसोत्पत्ति व्हावी असें आम्हांस वाटल्यास नवल नाही. संगीताला आवाजाशिवाय दुसरें साधन नाही. नुसत्या आवाजाविषयीं म्हटलें तर हंसणें, रागावणें, रडणें, लाडाचा आवाज काढणें भीतीनें किंवा आश्चर्यानें ओरडणें इत्यादि गोष्टींनीं लगेच ते आवाज काढणाऱ्या व्यक्तीच्या मनःस्थितीची जाणीव होते. पण हे आवाज एकमेकांपासून किती उच्चनीच असतात हें जाणणें, त्यांचें स्वरलेखन करणें, व ते कोणत्या रागांत कसे उपयोगी होतील याचा निर्णय करणें, ते कोणत्याहि उपलब्ध रागांत खपत नसल्यास त्या त्या रसांचे परिपोषक असे नवीन राग उत्पन्न करणें हें ओघानेंच आलें. लयीचा व शब्दांचा आधार स्वरांना घेतल्यास कांहीं अंशीं हें साध्य होईल.

रसपरिपोष हें संगीताच्या विविध फलांपैकीं एक आहे. राग व रस या विषयाची तात्त्विक चर्चा अजून व्हावयाची आहे. हा विषय वाटतो तितका सोपा नाही. नुसतें "सरीवीरेद्धुते रौद्रे" इत्यादि प्राचीन ग्रंथोक्तींचे आधार आजकालच्या स्वरांना व रागांना लागू करून हा प्रश्न सुटला असें होत नाही. ज्या ग्रंथांची अवतरणें आम्हीं आधारादाखल घेऊं, त्यांचे स्वर व आजकालचे स्वर हे नाम व लक्षण यांनीं एकच आहेत काय, हा प्रश्न सोडविल्याखेरीज हे आधार निर्मूल आहेत. शिवाय स्वर हे सापेक्ष आहेत. पूर्वांच्या जाती गायनांत पर्यायांश सुद्धां असत. तेव्हां एकाच जातींत निरनिराळ्या स्वरांना केंद्रस्थान देऊन निरनिराळे परिणाम उत्पन्न करणें याचा प्रचार त्यावेळीं गायनांत होता. केंद्रस्थान बदलल्यानें रागांतील इतर स्वरांवरहि परिणाम होतो हें अनुभवसिद्ध आहे. तेव्हां कोणत्या स्वराचा व रागाचा कोणता रस हें ठरविणें निदान आजकालच्या संगीतांत शक्य नव्हतं आहे. त्यांत किती तरी गोष्टींचा विचार करावा लागणार आहे. हे काम सोपें नाही याची कल्पना सहजच येईल. एकच राग

विविध गायकांनी, विविध प्रसंगी, विविध श्रोत्यांसमोर, विविध प्रकारचीं गीतें गाऊन एकच परिणाम झाला तर त्या रागाचा अमुकच रस असें ठरवितां येईल. यांत किती प्रकारचे प्रयोग करून पहावे लागतील ! एकाच गायकाची मनःस्थिति नेहमी सारखी असेल असें नाही. तेंच श्रोत्यां-विषयीहि म्हणतां येईल. ठरीव राग गाण्याला वातावरण दरवेपेस एकाच प्रकारचें असेल असाहि नियम नाही. सारे गाणारे एकच राग एकाच शैलीनें गातील असाहि नियम नाही. उलट गायक कुशल असला तर एकच राग निरनिराळ्या वेळीं निरनिराळ्या रंगांनीं गाऊं शकतो. तो ज्या मनःस्थितीत असेल तसा त्याचा राग वठतो. या सर्व विविध प्रयोगांतून सुरक्षित पार पडून, रागाचा परिणाम एकच झाला तर मात्र त्याचा निश्चय होऊं शकेल.

विचाराअन्तीं असें वाटूं लागतें कीं, रागांचा प्रत्यक्ष संबंध रसांशीं लावणें अत्यंत कठिण आहे. भावना उत्पन्न होण्याला गाण्याची शैली, योग्य आवाज, उच्चार, गाण्याची लय, गीतांतले शब्द, किंचित् अभिनय या गोष्टीहि रसोत्पत्तीला आवश्यक आहेत. यांच्या यथायोग्य प्रयोगानें रसांचा बराच परिपोष होतो. आतां कांहीं ठोकळ विधानें कोणी करूं शकेल. जसें मोठाल्या स्वरांतरांनीं करुण किंवा श्लांत रस उत्पन्न होणार नाही तसेंच लहान स्वरांतरांनीं वीर किंवा रौद्र रसाची भावना होणें अशक्य आहे. शंकरा, मालश्री, कामोद, केदार, हमीर, नट, वगैरे रागांत शांत किंवा करुण रस उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न त्या रागांच्या साधारण स्वभावाला जुळणार नाही. तसेंच श्री, भैरव, जोगिया, आसावरी, तोडी, पीळु, भैरवी वगैरे रागांत रौद्र किंवा वीर रस उत्पन्न होणार नाही. पण हेहि एक प्रकारचे तर्क आहेत असें समाजायच. रागांचे नुसते आलाप केले किंवा बीनावर जोडकाम केलें तर कोणता रस होईल हें सांगतां येणार नाही. ते राग ऐकल्यानें मनावर परिणाम जरूर होतो. प्रत्येक राग आपापला विशिष्ट परिणाम श्रोत्यांच्या मनावर

ठसवतो. राग हे सुगंधी फुलांप्रमाणे आहेत. फुलांच्या सुगंधाने रसोत्पत्ति होत नाही; तरी मनाला एक प्रकारचा अवर्णनीय आनंद होता व ते उत्तेजित होते, तल्लीन होते, एकाग्र होते व त्याच्या सर्व शक्तींना चलन मिळते. त्याचप्रमाणे रागाच्या सुश्राव्य गायनवादनाने मनावर परिणाम होतो. पण तो परिणाम अमुकच रस असे कसे सांगता येईल? त्या परिणामाचे वर्णन करणे शक्य नाही. त्याला फार तर नादमोह म्हणता येईल. हा “नादमोह” इतर मनोविकारांपासून स्वतंत्र आहे असे मानणारेहि लोक आहेत. सध्यांतरी प्रत्यक्ष प्रयोगांच्या अभावी रागांच्या रसाविषयी निश्चयात्मक असे कांहीच म्हणता येणार नाही.

रागदारीत सांसारिक जीवनाचे दिग्दर्शन

आतां सांसारिक जीवनाचे दिग्दर्शन संगीतांत कितपत होईल ते पाहणे आहे. रागदारी संगीताचा उपयोग यांत फारसा होईलसे वाटत नाही. ते एक अलिकडच्या लोकरुचीला अनुसरून नवीनच संगीत प्रचारांत येऊ लागले आहे. हा एक लोकगीताचाच प्रकार होणार आहे. त्यांत गीताचे शब्द, आजूबाजूचे वातावरण, गीताचा ताल; वाद्यांची योजना, गायकाचा आवाज, गीताचा संदर्प वगैरे गोष्टींना महत्त्व येणार आहे. हे गाणे नुसत्या गाण्याकरितां नसून दुसरा उद्देश साधण्यासाठीं लागणाऱ्या साहित्यांपैकी आहे, पण याचीहि वाढ आपल्या संगीत तत्त्वांच्या आधाराने झाली तर इष्ट आहे.

संगीतव्यवसायी लोकांचे वर्ग

संगीतव्यवसायी लोकांचे स्वभावतः मुख्य चार वर्ग होतात. हे वर्ग वाग्गेयकार अथवा नायक, कलावंत, शिक्षक व शास्त्रकार हे होत. या प्रत्येकाचे ध्येय व त्यासाठीं लागणारी साधने व उपाय ही निरनिराळी असल्यामुळे, हे चारहि वेगवेगळे धंदेच होतात. या चारहि वर्गांत उच्च दर्जाला पोहोचलेला काचितच आढळतो. अशी व्यक्ति म्हणजे खास संगीतोद्धारासाठींच अवतार

वेलेलेली विभूतीच समजली पाहिजे. याखेरीज 'करून' सर्वसाधारण संगीत व्यवसायी लोकांत वर नमूद केलेल्या पृथक पृथक शाखांत निपुण असलेले लोक सांपडतात. या विषयांपैकीं जरी एकच घेऊन त्यांत अधिकार संपादन केला, तरी तें एका माणसास पुष्कळ आहे. आतां हें खरें आहे कीं यांतलि, प्रत्येकाचें थोडेंबहुत ज्ञान प्रत्येक सांगीतिकास आवश्यक आहे. निरक्षर कलाकार, स्वररागज्ञानरहित शास्त्रकार, संगीतज्ञानवंचित कवि, व अरसिक संगीत शिक्षक हे सर्वच आंधळे, वाट फुटेल तिकडे भटकणारे, असे असतात. पाश्चात्य देशांतहि संगीत व्यवसायी लोकांचे असे वर्ग झालेले दिसतात. वाग्गेयकारांत, स्क्यूबर्ट, बीथोवन, बॉक, हँडेल, मोझार्ट, वाग्नर; कलाकारांत योहन्, क्यूबलिक, करुझो, पौलरोबसन; शास्त्रकारांत हेल्मोल्टझ, रुडल्फ् पोल; व संगीत शिक्षकांत सर ऑगस्ट मॅन्स्, बीचहॅम्प्, सर चार्ल्स् हॉल् असे लोक आपापल्या अंगीकृत विषयांतच नांवाजलेले आहेत.

वाग्गेयकार

वाग्गेयकाराला संगीत ज्ञान, उत्तम भाषाज्ञान, काव्यप्रसाद, रसिकता, लोकरुचीची ओळख, हे गुण अत्यावश्यक आहेत. मैफलींत गाण्यालायक गीतें बनविण्याची हास असलेल्या कवीला, मग तो कितीहि उच्च दर्जाचा कवि असला, तरी संगीताचें थोडेंबहुत तरी सक्रिय ज्ञान संपादन करणें प्राप्त आहे. तसेंच रागदारी संगीताची रूढ झालेली जी हिंदुस्थानी भाषा तिचेंहि उत्तम ज्ञान संपादन करणें तितकेंच आवश्यक आहे. असें असलें तरच त्यांचीं गीतें सर्वमान्य होतील.

कलावंत

क्रियासिद्धत्त्व हा कलावंताचा मुख्य गुण. नित्य अभ्यासानें गळा किंवा हात तयार ठेवणें हें कलावंताचें कर्तव्य व ध्येय. पूर्वींच्या संगीत विद्यार्थ्यांपेक्षां आजच्या विद्यार्थ्यांची परिस्थिति पुष्कळ बरी आहे. स्वरज्ञान प्रथम

करून देणें हें तत्त्व आजच्या शिक्षणपद्धतीत रुजलेलें असल्यामुळें, प्रत्येक विद्यार्थ्यास कामापुरतें स्वरज्ञान आधींच झालेलें असतें. शिवाय पाठ्य पुस्तकांतून चीजाहि स्वरलिपिसहित लिहिलेल्या तयार असतात. पूर्वीच्या विद्यार्थ्यास गुरूंनीं गाडलेलें नुसतें ऐकून व नंतर तें आठवून व गाऊन गाऊन आपल्या गळ्यांत बसवावें लागत असे. पण त्यामुळें गळ्याची मेहनत अजाणतां होत असे. आजकाल आमच्या डोक्यांतच सर्व गाणें असल्यामुळें गळ्याची मेहनत करून त्यांत तें साधण्याचें आम्हांस सुचत नाहीं. ‘आहे पुस्तकांत, गरज पडेल तेव्हां थोडेंसे पाहून ठेवूं’ अशा भरंवशावर राहून आम्ही मेहनतीबद्दल उदास असतो. पण प्रत्यक्ष गाण्या-वाजविण्याचा प्रसंग आला म्हणजे डोक्यांतलें गळ्यांत उतरत नाहीं आणि मग त्या गाण्याचें हाल काय विचारवें? स्वरज्ञान व पुस्तकांचा उपयोग संगीत डोक्यांत भरण्यासाठीं नव्हे तर तें गळ्यांत किंवा हातांनीं वाद्यावर उतरविण्यासाठीं आहे, हें संगीत विद्यार्थ्यांनीं लक्षांत असूं द्यावें. अर्थात् ही सूचना कलावंतांच्या धंद्यांत शिरणाऱ्या विद्यार्थ्यांस आहे हें समजेलच. स्वरज्ञान व पुस्तकें यांच्या मदतीनें अर्धी मेहनत वांचली. आतांचे विद्यार्थी समजून मेहनत करूं शकतात. त्यांना शिकलेल्या गीतांची अथवा ताल आलापांची वारंवार आवृत्ति करून गळ्यांत किंवा हातांत माधुर्य आणण्या-पालिकडे कांही करावयाचें नसतें. शिवाय आजकालच्या ग्रामोफोन, रेडिओ वगैरे यंत्रसाधनांमुळें चांगलें आदर्श त्यांचेपुढें नेहमीं असतात. तेव्हां इतिहासप्रसिद्ध कलावंतांसारखेच, किंबहुना सर्वोत्कृष्ट जगन्मान्य कलावंत या देशांत आजच्या काळांत तयार होणें अशक्य नाहीं.

संगीतशिक्षक

संगीताध्यापन हा एक महत्त्वाचा विषय आहे. संगीतशिक्षक मैफलीचा गाणारावाजविणारा जरी नमला तरी त्याला सुस्वर व सताल गाण्याचें वाजविण्याचें सामर्थ्य हें असलेंच पाहिजे. विद्यार्थ्यांवर एवढी त्याचें वजनच

पडणार नाही, पण याशिवाय आणखी कितीयेक गुण त्याला हवे असतात. शांतवृत्ति, विद्यार्थ्यांच्या अडचणीची जाणीव व त्याविषयी सहानुभूति, त्यांच्या आवाजाचा धर्म, ग्रहणशक्ति, रुचीचा कल, सहज व सोप्या मार्गाने मनोरंजक होईल अशा रितीने त्यांना विषयाची समजूत करून देण्याची कला, व त्यांच्याकडून आस्थेने मेहनत करवून घेण्याची हातोटी, प्रत्यक्ष गाऊन वाजवून त्यांच्यासमोर चांगले आदर्श ठेवण्याविषयी तत्परता या सर्व गोष्टी उत्तम संगीतशिक्षकाच्या ठायी असणे अवश्य आहे. उत्तम कलाकार उत्तम शिक्षक असेलच पाहिजे असा नियम नाही. उलट शिक्षण देणे हे कलाकाराच्या स्वभावाच्या व कर्तव्याच्या कांही अंशी विरुद्ध आहे. त्याने शिक्षण देणे म्हणजे प्रत्यक्ष कृति करून दाखविणे एवढेच. तो नुसता एखाद्या सुंदर दृश्याप्रमाणे आदर्शात्मक असतो. एखाद्या उत्तम गायकाचे मैफलीत जमलेले गायन ऐकून पुष्कळ लोक त्याजकडे तालीम घेण्याकरिता धांव घेतात. आधी अशा गायकांचे मन शिष्यांसंगती रेंगाळण्यांत रमत नाही. यदाकदाचित् ते शिकवू लागलेच तर स्वतःच आपल्या सामर्थ्याप्रमाणे गाऊ लागतात व शिष्यास त्याप्रमाणे गाण्यास सांगतात. शिष्याचा गळा साधारण तयार असला तर तो गुरूची तान आपण गाण्याचा प्रयत्न करू लागतो तोच गुरूंना पुनः स्फूर्ति होऊन ते आणखी एक जबरदस्त तान त्यांच्यासमोर चमकावतात व त्याची तारांचळ उडवितात. याप्रमाणे प्रत्यक्ष शिक्षण कांहीच होत नाही. शिष्याने चिकाटी धरली तर फार तर तो गुरूंच्या ढंगाची थोडी नकल उतरवू शकतो. त्यांतून बोटभर गुरूंचे व हातभर स्वतःचे असा रंग निघतो. आणि जर का शिष्य अगदीच कच्चा असला तर बिचारा गुरूंच्या सामर्थ्याने नामोहरम होऊन आपण वाट चुकलो असे म्हणून थोड्याच दिवसांत माघारा फिरतो. मैफलीचा गाणारा, विद्यार्थ्यांसंगती स्वरस्थाने, चीजा, तान आलाप घोठू लागला तर थोड्याच दिवसांत त्याचे कान बिघडून, त्याच्या गाण्यांतला प्रसाद दुस्त होईल, त्याला नवीन कल्पना सुचणार नाहीत. गाणे शिकवून

शिकवून स्वतःच्या गाण्यांतला रस आटवून शुष्क होऊन बसलेल्या मैफली गवय्यांची कितीतरी उदाहरणे आहेत.

तसेंच संगीत शिक्षकानें मैफलीत गाऊन रंग जमवण्याची आशा राखूं नये. निरनिराळ्या तऱ्हेच्या विद्यार्थ्यांसंगती आवृत्त्या करतां करतां व त्यांचे अपस्वर व वेडेवांकडे उच्चार सुधारतां सुधारतां, संगीत शिक्षकाचे गळा व कान यांचें स्थैर्य नष्ट होतें व तीं फाजील चौकस बनतात. स्वरस्थानें व ताल यांची मोजमाप करून गाण्याची संवय त्याला लागते व तो बैठकीवर मौज आणण्यासारखें गाणें गाऊं शकत नाहीं. पण विद्यार्थी तो उत्तम तयार करूं शकतो. पुष्कळ वेळां मोठमोठ्या नांवाजलेल्या गवैयांच्या, उस्तादांच्या नांवेसुद्धां श्रोत्यांनीं ऐकिलेलीं नसतात. बिचारे खांसाहेब पीर मुर्शीदांच्या नांवानें आपले कान जर्जर करतात तरी श्रोत्यांना इतके कान पकडण्यासारखे खांसाहेबांचे उस्ताद होते तरी कसे, व त्यांची मैफलीच्या गायकांत प्रसिद्धि कशी नाहीं, याचें कोडें पडतें. पण फळावरून झाडाची परीक्षा, कार्यावरून कर्त्याची जाणीव या न्यायानें हे उस्ताद खरोखरीच पूजार्ह असतात.

संगीतशास्त्रकार

संगीत वाङ्मयाचा अभ्यास व तद्विषयक नवीन ग्रंथनिर्मिति, जुन्या अप्रसिद्ध ग्रंथांचे संपादन हाहि एक संगीतांतला स्वतंत्र व्यवसाय आहे. आपल्या संगीताचा पूर्वेतिहास, कालांतरानें आपल्या शुद्ध स्वरसप्तकांत, रागांत व गायनपद्धतींत होत गेलेला फरक, गीतप्रबंध, वाद्यें व वादनाचे प्रकार, ताल, नृत्य या विषयांचा इतिहास, संगीताचें आजचें स्वरूप, व त्याची पुढें योग्य दिशेनें उन्नति होण्यास इष्ट असलेल्या वस्तु यांचें विवरण, संगीत विषयक आदर्श प्रसिद्ध करणें इत्यादि संगीत शास्त्रकाराची मुख्य कार्यें होत.

आवाजाच्या धर्माला अनुसरून विद्यार्थ्यांचे वर्ग

विद्यार्थ्यांच्या आवाजाच्या धर्माप्रमाणे त्याला ध्रुपद, रंग्याल, टप्पा किंवा टुमरी यांपैकी कोणच्याहि एका विषयावर विशेष भर देऊन त्यांतच प्राविण्य संपादण्याकडे त्याचें लक्ष खेचलें असतां हिताचें होईल. बारीक आवाजाच्या माणसानें ध्रुपद गाण्याचा प्रयत्न करणें जितकें निष्फळ आहे तितकेंच मोठ्या व भारी आवाजाच्या माणसानें टुमरी गाणें निष्फळ आहे.

ध्रुपद म्हणजे तालाच्या धुमश्चक्रीचें गाणें आहे अशी समजूत कांहीं लोकांत आहे. रामपूरकडील तानसेनपरंपरेंत व साधारण पूर्वेकडील सर्व ठिकाणच्या ध्रुपद परंपरेंत तालाची खटपट मुळीच नाही. आधीं रागाचा सर्वांग परिपूर्ण आलाप ज्याला आपण व्यवहारांत “ नोम् तोम् ” असें म्हणतो, ती करून नंतर त्याच रागाचें ध्रुपद तालमीचरहुकुम व शुद्ध मुद्रा व शुद्ध वाणी राखून गावयाचें अशी तिकडील प्रथा आहे. ते लोक लयाची खटपट होरी, साध्या (झपताल, सूळताल, तेवरा वगैरे) ताला- नल्या चीजा, तराणे वगैरे गीतांत करतात. ताल प्रधान ध्रुपद गाण्याची प्रथा केव्हां सुरू झाली व ती कोणी सुरू केली तें सांगतां येत नाही. पूर्वी गायक वादकांच्या मोठमोठ्या राजेलोकांच्या दरबारांतून दंगली होत असत. त्या दंगलीतून गायक व पखवाजी यांच्या मामन्याची कल्पना निघून ‘ धा ’ ला ‘ धा ’ न शिवूं देण्याचा डाव निघाला असेच. दाक्षिणात्य गायक वादकांचाहि हात यांत अमल्यास नवल नाही. तालप्रधान ध्रुपद गायन देखील, गायक व तालिया हे एकमेकांच्या नेहमीच्या वहिवाटीतलें व सहकारितेंतें काम करणारे असले तरच मनोरंजक होऊं शकतें. अर्थात योग्य स्वरस्थानें व कंठमाधुर्यही गाण्यांत असलीच पाहिजेत हें निराळें सांगणें नकोच. गायक व पखवाजी यांच्या संगतीच्या ध्रुपदाऐवजी त्यांच्या विसंगतीचेंच ध्रुपद आजकाल ऐकूं येतें. त्याचें फळ कोण हरला व कोण जिंकला याची मौज व संगीता-

पिया हम वारी तोरे (देसी) ३११
 पियु लिख ना पठाये (नटमल्लार) २६६
 पीताकि रीत न जानी (सिंदुरा) ७८
 प्यारे वाको कांहां पाऊं रे

(मियांकी सारंग) १४२

प्रथम गुन बिचार करिये (पंचम) ४३
 प्रथम सुध ठाट नटभैरवी (खट) ३४१
 प्रबलदल साज जग (मेघमल्लार) २३५
 प्रेमनगरकी डगरकठिन (चंद्रकौंस) २८९

ब

बनरा मोरा प्यारा ब्याहन

(नायकी कानडा) २०१

बनवारी बिन मोको आली

(नट मल्लार) २६८

बल्मा रे चूनरिया मैका (सुधराई) १७२

बरखारुत आगम रुपमंजरी २७८

बरखारुत बैरी हमारे (सूरमल्लार) २४८

बरनी न जाये मोसें (भटियारी) ५३

बरसनके बादर कारे (सूरमल्लार) २४९

बादरवा बरसनको (सूरमल्लार) २५२

बार बार बार बार (सुधराई) १७४

बालम हमरे बिदेस गये (देसी) ३१६

बिघन बिनाशना चतुर (सिंदूरा) ७३

बिद्यादानी द्यानी (गोपीवसंत) ३७३

बिंबोठन कुंडल गोल कपोल

(नायकी कानडा) २०६

बिरहन बावरी बेग सुधले (बरारी) २८

बीरे बटोई मेरी इयाम (गांधारी) ३२८

भ

भूप सखी रि मिल काहे (जंगला) ३६३

म

मगन रहो रे दालिद्र (मेघमल्लार) २३३

मधमाद सारंग औडव (मधमाद

सारंग) ११८

मंदर पंचम खरज (सिंध भैरवी) ३७८

माईरी मै कासे कहूं (शुद्धसारंग) १२७

मांगत पना इश (मियांकीसारंग) १४२

माधवा माधवा माधवा (पंचम) ४६

मान मनावन आयो (लक्ष्मीतोडी) ४०७

मारत पिचकारी दैया (गांधारी) ३३१

मारुव समाख्यात मेलन (पंचम) ४२

मितवा बालमुवा गैला (देसी) २९९

म

मुकुट माथे धरे खोर (खट) ३४८

मेरा मन हार लीनो (देसी) ३१०

मेरे मन लाग रही (मालीगौरा) १२

मेरो मन सखि (बडहंस सारंग) १३१

मेरो मन हर लीनो इन (भटियार) ५५

मेल बकुलाभरन (वसंत मुखारी) ३९६

मैं जब देखी री (कौंसी कानडा) २२१

मैं तो ऐसो रंग और नहिं (झीलफ) ३६७

मैं तोहे धाऊं अब पीरे (विभास) ३८

मोपे रंग डारो री अधक (बरवा) ९२

मोरा रे मीत पियरवा (विभास) ३६

मोरे राजा आनौद करो (जैत) २२

मोरे राजा आनौद करो (जैत) २३

मोह लियो मन साखि (मोटकी) ३८९

मौंदर बाजे बाजे रे (पूरबा) ५

र

रतिया बीत गई करुं (देवसाख) २१२

रथकी गरूर धूर असमान (सूहा) १६२

रबगुन गा रे तूं समझ (भंखार) ५८

रबाको नाम सुमर मना (विभास) ३३

राधे आये मेघ हरिको (मेघमल्लार) २३७

राजनके सिर ताजा राजा

(कौंसी कानडा) २२३

राजा सिरिराम राम (मालीगौरा) १७

राम नाम ले ले मनमें (पंचम) ४४

राव रे नौद छल छंद (खट) ३४९

री ढप बाजन लागे (मालीगौरा) १८

रूपबौंती गुणबौंती भागबौंती

(लक्ष्मीतोडी) ४०६

रेनके जागे आये (देवगांधार) ३३५

ल

लागोही आवे मोसों करत

(लाचारी तोडी) ४०४

लाडील बनावन आया (देवगांधार) ३३७

लाल लाडली खेल निकसे

(नायकी कानडा) २१०

लाल हमीमों अब काहे बात

(बडहंस सारंग) १३६

लखंत मधमाद बुध ओढव

(मधमाद सारंग) ११७

लोचन बिशाल बनमाल (सिंदूरा) ७६

व

वारुं मुखचंद्र (बहादुरी तोडी) ४०८

श

शास्त्र सुमत राग गाय (धनाश्री) ९८

शंकर धूम मचाई हेरी (जंगला) ३६१

श्याम छबी धर फिरे (गौड) २९६

स

सकल बन हूं लाये भूम

(रामदासी मल्लार) २६२

सखी ठाडो सुंदर सांवरो (देसी) ३१७

सखी ब्रिजके खिलैया

(मधमादसारंग) १२३

सखी मैका चैन न आवे (देसी) ३०९

सजन बिन भई निरास हूं

(नायकी कानडा) १९८

सबबिध काज हमरे सम्हारो

(शुद्ध सारंग) १२७

सहेलरीया आई रे (सुहा-सुधराई) १८५

साचि कहत अदरंग यह (देसी) ३०२

साजन आये मोरे घरे (भंखार) ५९

सामंत सारंग बिलसत चतुर

(सामंत सारंग) १३९

सास सदन मदन कदन (धनाश्री) १००

सुखकर आई रे पियाके

(नायकी कानडा) २०२

सुगौंध मलयागरमें (भूपाल तोडी) ३९२

सुंदर नवेली-अलबेली (सुधराई) १८२

सुखकर आई रे (नायकी कानडा) २०२

	पृष्ठ	पृष्ठ
सुनो ननंदिना तोरा बीर (गांधारा) ३२३	हमे बोली बोल (चरजूकी मल्लार) २७३	
सुमरन करले जिया (बरारी) २९	हरिसौं इतना कहियो (सुरमल्लार) २५७	
सो अब मोरे सुरजनवा (विभास) ३६	हरी हरी कूंजनमे हरी (सूहा) १६३	
सोच समझ मन अब मान (बरवा) ८७	हुकुमकी बांधी साहेबके (सुघराई) १७६	
	हो मटकी मोरी रे श्याम (सुघराई) १७८	
स	हो मटकी मोरी रे श्याम (सुघराई) १७९	
सोहत गलबीच बैजौंति (सूहा) १५७	होरी खेले सौं सुजाने (सिंदूरा) ८०	
	होरीमें कैसे करत चतुराई	
ह		
हजरत अली घर आनौंद (झीलफ) ३६८	(गांधारी) ३३०	
हमारी को ना सुने आली (बरवा) ८९	होवन लागी सांझ चेतो (पूर्वकल्याण) ८	

शुद्धिपत्र

पृष्ठ. पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ. पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
पृष्ठ पंक्ती	अशुद्ध	शुद्ध			
४ १०	SS	SS	२१ ४	रे गसा	रे गसा
६ ३	निजठि	निज ठि		नि	नि
७ ७	सांसां	सांसां	४ ४	सा	सा
१० ८	निंसां	निंसां	२३ ५	मौ	नौ
	सा प	सा प	५ ५	नि	नि
११ ३	म म	म म	२४ १२	म S	न S
	मं	मं		नि	नि
८ ८	ग	ग	२५ १	सां	सा
	ग	सा		री	री
८ ८	निंरी सा सा	निंरी सा सा	२९ १	ग	ग
	धु	धु	८ ८	ले	ले
११ ७	नि	नि	२ २	रे	रे S
	म	म	४० १०	आयेहे	आरोहे
१६ ५	प	प	४२ १६	दी	ही
१३ ११	सां	सा	३ ३		
	ग	सा	४५ १०	S	-
१४ १२	नि	नि		सा	सां
	धु	धु	४८ ७	ध	ध
१४ १४	मं धु	मं धु	५३ १०	SSत	SSते
	ग	ग	१४ १४	तैसा	तैसो
१४ १४	निंरी	निंरी		तS	Sद
१५ ११	घSS री	घSS री	५४ २	तली	लली
		X	६० ६		
	धु	धु		ग	ग
१४ १४	नि	नि	१० १०	मम	मग
१७ ५	प	प	६१ ९	कोमलर्षभा	कोमलर्षभः
			६२ १२	मंघम	मंघमं

पृष्ठ	पंक्ति.	अष्टद्व.	शुद्ध.	पृष्ठ.	पंक्ति.	अष्टद्व.	शुद्ध.
		ध	ध			नि	नि
६३	९	मं	मं	८७	१०	ब	ब
६५	११	सा	सा	८९	११	कोऽ	कोऽ
		नि	ध	९५	४	वर्जितर्षभ	वर्जितर्षभ
६६	१६	मपम	मपमं			मं	म
६७	३	ध	ध	१०१	६	मप	मप
	१३	कि	कि	१०६	६	रऽ	रऽऽ
		प	म			नि	नि
७३	३	री	री		१२	धप	धप
७५	२	रे	रे				
७७	१२	स	सां	१०७	२	इ	ड
	१३	भ	भा			री	नि
७८	४	पीन	पीत	११३	१४	प	प
८२	६	ए	ए			मं	मं
		८	नू	११७	१०	रीं	रीं
	१०	लै	ल		११	मे	मे
	१२	खे	खे	११९	५	आ	सा
	१४	ए	ए			प	प
८३	३	न	न	१२४	१३	विध	निध
	५	बो	बो	१३२	१७	मों	मों
	७	पा	पा			मध	मध
	९	ए	ए	१३५	५	निनिपम	निनिपम
८५	८	सा	सा	१४२	९	हुंड,	हुंडदि
			सा			री	
८६	३	सवद	संवद			मरी सा	
	१३	दोन्ही कृषभ	दोन्ही गांधार	१४६	८	येऽऽ रऽऽ (स्था.प्र.)	
				१४९	४	आ	आं
						प	प
				१५३	१३	नि.सानि	नि.सानि

पृष्ठ. पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ. पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
	प	प			
१५७	१ नि	नि	२७०	११ पधमप	पधमप
	सा	सा		१२ सांनिधप	सांनिधप
१५९	५ रीरी	रीरी		मम सां	मम सा
१६०	११ सु	सु	२७१	५ गुगमरे	गुगमरे
	रीं	रीं	२७२	३ - री	सारी
१६६	९ नि	नि		सां	सां
१८५	१५ लऽऽ मा	लऽऽ मं	२७४	१२ री	रीं
२०७	९ कं	कुं	२७७	४ मल्लाराच्या	या मल्लाराच्या
२१८	१६ साज्जैः	स्तज्जैः		री	री
२२३	१ नि सा	नि सा	२७८	१६ ,गग	,गग
			२८१	३ ग	गु
२२६	४ सा नि प	सानिप	२८३	११ मगमध	मगमध
२३९	५ - सा	सा -		ध	ध
	६ ऽ है	है ऽ	२८५	१ सा सा	सां सां
	१० नि सां	नि सां	२८६	३ सां	रीं
२५१	४ व	ब	२९१	७ निधसां, सा,	निधसां, सां,
	सां	सां	२९४	१० म म	ग म
२५५	५ नि सा	नि सां	२९७	१२ असावरी	आसावरी
	७ री नि	री नि		म	म
२५८	७ ने	नै	२९९	७ री-मप	रीमम
	७ छ	झ	१२	सारी	सारी
	प	प	३०१	२ अगदऽ	अगदउ
२६२	९ सां सां(सां)	सां सां(सां)		मम	मम
२६५	७ छा	च्छा	३०२	३ पग-	पगरी
२६६	८ ने	वे	३०३	१ री सां	री सां
२६७	१० ने	वे		नि	नि
	१२ ण	पां	३०४	८ ध	धु
	१४ रे	रें		नि	नि
			३०४	१० ध	ध

नंदाच्या नांवांनै शून्य हेंच. अशा गायनाला श्रोत्यांनीं विशेष आदर न दिला तर तें यथार्थ आहे. कित्येक तबलिये, पखवाजी यांस आपण वाजवायला बसलों असतां हिंदुस्थानांतील एकाहि गवैयाची किंवा ततंकाराची गाण्यावाजविण्याची हिंमत नाही यांतच कृतकृत्यता वाटते. अशांना “ कधीं कोणाला गाऊं न देणारा तबलजी ” अशी पाटी मारून म्युझिअम मध्ये लोकांच्या कुतूहलासाठी ठेवावे. दुसरा त्यांचा उपयोग कांहीं नाही.

ख्याल गायनांत, रागाची क्रमवार बढत, जिला “ अस्ताई भरना ” म्हणतात ती, व पुढें तानप्रस्तार हीं मुख्य अंगें आहेत. चीजेचे योग्य विभाग करून, त्यांना सुस्वर व मधुर अशा आवाजांत रागाच्या स्वभावाला अनुसरून योग्य स्वरविन्यासांनीं शृंगारणें हेंच ख्याल गायन. हें करण्यास आवाज पातळ, फिरण्यासारखा लागतो. सर्वच विद्यार्थ्यांचा असा आवाज नसतो. करितां ख्यालासाठीं योग्य आवाजाच्या विद्यार्थ्यांची निवड केली पाहिजे. ख्याल गायनांत मागें म्हटल्याप्रमाणें शब्दांचें विशेष महत्त्व नसतें. जेणेंकरून रागाचें स्वरूप कौशल्यानें श्रोत्यांसमोर उभे राहिल अशा रितीनें गाण्यांत सारी खुबी आहे. विशेषतः विलंबित लयीच्या ख्यालांत तबल्याची गडबड नुसत्या लयदार टेक्याशिवाय जास्त नसावी. पुढें द्रुत ख्याल गातांना, लयींत ताना वेतांना, थोडींबहुत परणें साथीचीं विसंगत होऊं न देतां, तबलियांनै घेतलीं तर मौन येते. अशीं कांहीं परणें ख्यालाच्या विद्यार्थ्यांनीं पाठ करून त्यांवर बांधलेल्या ताना मुखोद्गत करण्याची संवय केल्यास हिताचें होईल.

टप्पा, ठुमरी, व इतर असल्या प्रकारचीं गीतें अर्थप्रधान व शृंगारिक असतात. अशा गायनाला आवाज उंच सुराचा, लवचिक, व नाजूक असा असल्यास उत्तम. टप्पांत एक विशिष्ट प्रकारची तान, उदाहरणार्थ

नि ध प १

निसां रे रे सानि, धनि सांसां निध, पध, निनि धप मप धध मम गम

पृष्ठ.	पंक्ति.	अच्छद.	शुद्ध.	पृष्ठ.	पंक्ति.	अच्छद.	शुद्ध.
		म	म	३३५	१६	रेऽ	रेऽ
३०५	११	ध	ग	३३६	४	रे,	रेऽ
		नि	नि			सां	सां
३०६	१३	धप-	धपप		८	री	री
		सां	सां		१३'	रेनके	रेनके
३०९	१२	रीसा	रीसां				म
		सां	सां	३३७	५	पग	पग
	१२	निसा	निसां			नि	नि
		नि सा	नि सा		७	नी	नी
	१४	री री	री री		१३	री	री
		मम	रीम	३४१	४	नठ	नट
३११	१	,पप	,पप	३४२	१०	ने	नै
		री	री		१०	नि	न
	४	ग	गं			प	म
		मम	रीम	३४३	९	मनिप	मनिप
	८	पप	पप				निध प
३१४	९	ठे	ठे	३४५	७		उठो ऽ
		म	म			स	सां
३१५	१	मग	पग	३४७	१४	नि	नि
		सां	सां			नि नि	नि नि
	६	ग	गं	३४८	७	पधध	मधध
		म	म			सां	सां
३१९	८	मपग	पपग	३५०	४	ग	गं
	१३	धूम	धूम			म	म
		सां	सां	३५४	७	गं	ग
३२८	७	गरी	गंरी			मम	म
	१३	हु	उ	३५६	७	गग	- ग
३३३	३	धुवमेह	धुवमिह		७	प-म-	प-प-
३३४	३	धुम	धुप			ध	ध
					९	सां	सां

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
	१२	दि	रि			ध	ध
३५९	२	लौ	लौ	३८३	५	पध	पध
	२	लौ	लौ			सा	सा
३६४	३	धप	धप		७	ध	ध
	७	ऽध	- ध			ध	ध
३६५	१६	मपग	मपग		१०	पध	पध
३६६	७	ध	ध		१०	रीध	रीध
	९	ध	ध	३८५	१०	ऽध ट	ऽध ट
	९	(मरी	(मग			वर्ज्य आहे	वर्ज्य आहेत
३६७	२	सग	सग	३९१	११	रें	रें
३७०	४	हूँ	हूँ	३९३	१०	पंचमो	पंचमो
३७२	४	दा	धा			मध्यम	मध्य ब
		म	म	४०३	७ व ८	दोन्ही धैवत व दोन्ही	दोन्ही
३७७	९	ग	ग			ग	
	१०	सा	सा	४०५	९	मप	मप
	११	ऽ	र			नि	नि
		श	श	४०६	४	प	प
३७८	१	सां	सा			निध	निध
	१२	धनि	धनि	४०७	८	नि	नि
३८२	७	शनि--	शनि			धध	धध
	८	ऽऽऽऽ	ऽऽ	४०८	८	ध-म	ध-प
	१३	निया	जिया	४०९	८	का-	काऽ
		श	श	४१२	८	सां-सां-	सां-सांसां
४१४		नि	नि				

नि ध प म ग

पध निसां सांनि निध धप पम मग अशी येते. ती विद्यार्थ्यांकडून मुद्दाम तयार करून घ्यावी लागते. ठुमरीत गीताचीं सार्थ वाक्ये घेऊन त्यांना कोमल अशा स्वरविन्यासांनीं नटविणें, मधून मधून हलक्या आवाजानें लोट्याशा जलद व सरळ ताना घेणें, किंचित् सयुक्तिक हावभाव, कचित् गंगांत विचित्र स्वरयोजना करून नाविन्य उत्पन्न करणें, अशा गोष्टी कराव्या लागतात. या दोन्ही प्रकारच्या गीतांत शब्दार्थाला महत्त्व आहे हें लक्षांत असावें. शब्दार्थाला विसंगत अशा ताना किंवा गमका या गीतांत घेतल्यास गाणें हास्यास्पद होईल.

या निरनिराळ्या गायकींना योग्य असे निरनिराळे विद्यार्थी निवडून त्यांना त्याप्रमाणें शिक्षण देणें ही जबाबदारी प्रत्येक संगीत शिक्षकावर आहे. ती त्यानें विसरतां कामा नये.

संगीतसंस्था

गेल्या दहावीस वर्षांत होत असलेली संगीताविषयीची जागृति पाहून कोणाहि संगीतप्रेमी माणसास आनंद वाटल्यावांचून राहणार नाही. आज-काल सर्व मोठाल्या शहरांतून जागजागी संगीत शिक्षणाचे लहान मोठे वर्ग सुरू आहेत. घरोघर गाणें वाजविणें ऐकूं येत आहे. कांहीं ठिकाणीं सरकारी आश्रयाखालीहि संगीत संस्था चालू आहेत. विश्वविद्यालयांच्या पाठ्य विषयांत संगीतालाहि स्थान मिळविण्याचे प्रयत्न होत आहेत. या सर्व उत्साहाकडे पाहून एखाद्या प्रचंड संगीत संस्थेची ही पूर्वतयारीच आहे असें कोणासहि वाटे. संगीताचें कार्यक्षेत्र पाहतां, हल्लीं असलेल्या संस्था म्हणजे त्या कार्याचा ओनामाच आहे असें म्हणावें अगेल. नुसते रागदारी संगीताचे वर्ग चालविणें एवढेंच कार्य हल्लींच्या संस्थां करीत आहेत. वास्तविक नेहमींच्या वर्गाशिवाय, लोकगीत, नाट्यसंगीत व वाद्यसंगीत यांचेहि शिक्षण, लोकांगातांतील पदांची

नोटेशन्स व ग्रामोफोन रेकॉर्ड्स प्रसिद्ध करणें, तातकाला अथवा बोलपटाला योग्य असें संगीत-रागांचा व रसांचा संबंध असल्यास, त्याचा यथायोग्य सप्रयोग निर्णय करून-निर्माण करणें, आपल्याकडील वाद्यांत व त्यांच्या संगीतांत कांहीं सुधारणा हवी की काय याचा विचार व त्याविषयी प्रयोग, संगीतनिर्मिति, संगीतअध्यापन, संगीत-वाङ्मय इत्यादि विषयांचे वर्ग चालविणें, कर्णाटकी संगीताचें अवलोकन, संगीत-ग्रंथसंग्रहालयें, वाचनालयें, व नियतकालिकें यांचें संचालन, संगीत-परिषदा व मैफली भरविणें, वगैरे कार्ये या संस्थांचीच आहेत. पण या कार्यांपैकी एकएकहि पार पाडण्यास विपुल द्रव्यसंचय हवा. त्याच्या अभावीं एका संस्थेला हीं कार्ये करणें अशक्य आहे. अमूर्त स्वरूपांत विस्कळित अशी ही संस्था आधींच चालू आहे. हल्ली पृथक्त्वानें होत असलेल्या कार्यांचें संघटन करून मध्यवर्ती अशी संस्था कोठेंतरी एखाद्या मोठ्या शहरी निर्माण होईल तो सुदिन. संगीतज्ञ व द्रव्यसामर्थ्य अमलेल्या लोकांनी योग्य अधिकाऱ्यांना हाताशी धरून शिस्तवार व मोठी अशी एक संस्था उघडल्यास ती लवकरच भरभराटीस येऊन संगीत संगोपनाचें एक मोठेंच काय केल्यासारखें होईल. ही संस्था लवकरच अस्तित्त्वांत येवो अशी त्या जगन्नियन्त्यास प्रार्थना आहे.

मारवा थाट.

मारवा थाटांतील राग (११)

पूब्ब्या किंवा पूरबा

पूर्व-कल्याण

मालीगौरा

जैत किंवा जेत

वराटी किंवा वरारी

विभास

पंचम

भट्टिहार किंवा भट्टियार किंवा

भट्टियारी

भंस्वार

साजगिरी

ललिता-गौरी

राग पूर्या अथवा पूरवा

पूर्या अथवा पूरवा हा राग मारवा थाटांतून उत्पन्न होतो. यांत पूर्वी, पूरिया व मारवा या रागांचा संयोग आहे. पंचम वर्ज्य आहे व दोन्ही धैवत आहेत. हा संध्याकाळी गाइला जातो. याचा विस्तार मन्द्र व मध्य सप्तकांत होतो.

याचे स्वरूप असे आहे.

सा, निरेधसा, निरेग, मंग, निनि, धमधमगरेगरेसा, रेनि,
मधसा, सारेसा, नि, रेगमधमगरेसा । निधमगरे
गरेनिरेनिमधसा, सारेसा, नि, रेगरेगमधमधगरे
गनिधमगरे, सा ।

पूरबा—तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

नि	सा			ध		ध		ध			
सासा	रीध	सा	निसा,री	ग -	गर्मम	,ग	म	ग	म	ध	
एक	पल	हुं	SS,न	जा	S	नेSS	Sन	दे	S	हों	S
३				x				२			

निनिधम	धधमग	ममगरी	गगरीसा
SSSS	SSSS	SSSS	SSSमि

सा	-नि	री	सासा	सा	सा			ध			
निरी	गरी	निरी	सा	रीरीसानि	सारीगरी	गर्मम	म,गर्म				
या	SS	को	ड्वो	होत	दिन	बीS	ते	मेSSS	रेSSS	SSS	S,SS
३				x				२			

री			
ग	री	गरी	सा
आ	S	SS	ये।

अंतरा.

सां		मं		नि		सा		ध			
निधम	गरीसा	निरीनिध	धसासा	सा	सानि	री	सा	रीरीसानि	सारीगरी	गर्मम	म,गर्म
मेरेजा	नक्राम	मूडरत	सोअब	सा	SS	S	हा	बिSSS	क्रSSS	मेSS	S,SS
३				x				२			

री			
ग	री	गरी	सा
पा	S	SS	ये।

सासा	रीधसा	निसा	सा
एक	पडल	S,SS	,निरी
3			,हुंन

पूरबा-तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

नि	सा	रीध	सा
सानि	मौS	SS	S
3			,निरी
			,दर

ध	म	ग	ध
बा	जे	रे	S
2			

नि	सा	सानि	सा
ना	SS	थू	S
3			

रीसानि	सारोगरी	गर्मम	,गर्म
SSS	गेSSS	बाSS	,SS
2			

सानि	री	नि	सा
SS	S	धसा	,निरी
3		मौS	,दर

ग	-	ध	,ग
बा	S	गर्मम	Sजे
x		SSS	
निनिधम	धधमग	ममगरी	गगरीसा
SSSS	SSSS	SSSS	SSSS
0			
नि	सा	सानि	री
गो	SS	री	ख
x			
री	ग	री	सा
बू	S	गरी	का ।
0		SS	

अंतरा.

निधमं	गगरी	सा निरीनिध	मधसासा	सासासानि	सासासा	री	सा
निजठि	गबैठ	तोऽमैसे	वाऽकरो	बाबुसऽ	दारंग	घ	र
३				३			
रीरीसानि	सारीगरी	ध गममं	, गम	री	ग	री	गरी
काऽऽऽ	जूऽऽऽ	बाऽऽ	, ऽऽ	बू	ऽ	ऽऽ	का
२				०			
सा नि	री	री धसा	सा , निरी				
ऽ	ऽ	मौऽ	, दर				
३							

राग पूर्वकल्याण

हा राग मारवा थाटांतून उत्पन्न होतो. हा संपूर्ण आहे. यांत वादी ऋषभ व संवादी धैवत आहे. अवरोहांत पंचम दुर्बल आहे. गाण्याचा वेळ संध्याकाळ आहे.

याचें साधारण स्वरूप असें आहे.

रेग, मपधनि, धप, रे, मपधम, ग, रेसा । निरेनिध, निरे
गमप, मं, धमं, निनिधमंगरेसा । ग, मधमसां सारेसां,
निरेनिधनिधप, गमपधनिसां, मधमंग, निनिधमंगरेसा ।

<u>गमंपधनि</u>	, धप	<u>री मंपधर्म</u>	ग	<u>री</u>	सा सा	सा नि री	नि	, ध
॥ SSSSS	, वन	<u>ला गी</u> SSS	सां	S	S	झ चे	S	तो , ज
३		५	X	०		२	०	
<u>प्रतिरीग</u>	मंप --	धग	प	मंधर्म , धनि	(प) ध	मं	ग	ग ध
॥ SSS	SSSS	SS	S	मो SS, मन	वा	S	S	निनिधर्म गरीसा -
३		५	X	०	०	२	०	रे SSSS SSSS

गग (अब)	ध मं धमं ध तो SSS ४	ध सां सां रीं या दक x	सां निसां रो SS o	सां नि रीं ना S २	नि ध म o	ह
ध नि ध री S 3	प , मं प को , SS ४	गमं प ध ध्या SSS x	निसां -- SSSS)	मं ध S S o	मं ग न ध २	ग ध नि नि ध मं गरी सा - रे SSS SSS S o

राग मालीगौरा

मगौ रिसौ निरी निपौ मगौ मधौ सनी रिगौ ।

रिसौ सायं भवेन्मालीगौरा ऋषभवादिनी ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १२ ॥

गमधानि तीखे मृदु रिखब पंचमसुरहु लगाय ।

रिंप बादी संवादितें मालीगौरा गाय ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ५२ ॥

मालीगौरः परमरुचिरो मारुसंस्थानजन्यः

संपूर्णोऽसाविह किल रिधौ वादिसंवादिनौ स्तः

श्रीसंमिश्रो विलसति सदा पूरियामिश्रितश्च

सायंगीतो मधुरनिनदैर्मद्रमध्यप्रचारः

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ ५१ ॥

मालीगौरा राग मारवा थाटांतून उत्पन्न होतो. हा संपूर्ण आहे. यांत वादी स्वर ऋषभ व संवादी पंचम आहे. सायंकाळीं गातात. यांत श्री व पूरिया या दोन रागांचा संयोग असतो. याचा विस्तार विशेषेंकरून मन्द्र व मध्य सप्तक्रांतच होतो. पूरियांत पंचम स्वर दाखल केला असतां मालीगौरा होतौ असेंहि कित्येक जाणते लोक म्हणतात. यांत बहुधा दोन्ही धैवत गायक लोक लावितात. “सप” संगति या रागांत श्रीरागाचें अंग दर्शविते.

“धनि॒सारे॑नि॒ध॒प, मं॑ ग, मं॒ध॒सा” इतके स्वर म्हटले म्हणजे मालीगौरा स्पष्ट होतो. हाहि एक अंप्रसिद्ध रागांपैकींच आहे.

उठाव.

मंग, रेसा, नि, रेनि, प, मंग, मं॒ध, सा, निरेग, रेसा ।

चलन.

नि॒ धनि॒सारे॑नि॒ध॒प, नि॒ध॒प, मं॑ ग, मं॒गमं॒ध॒, सा, नि॒रेसा, नि॒रेग,
 नि॒रेसा, सा॒प, प, मं॒धमं॑ ग, मं॒धमं॑ ग, ग, रे॒सा । मं॒ध
 सां, सां, नि॒रेसां, नि॒रेनि॒ध, मं॒निधमं॑ ग, ग॒रेसा,
 सा॒ध, मं॑ ग, रे॒सा ।

मालीगौरा—त्रिताल (मध्यंलय)

स्थायी.

सा प
म म
क र

ग - री सा	नि ध नि री नि	(प) - - मंग	म ग - ग
या ऽ द प्र भू ऽ को ऽ ऽ	आ ऽ ऽ ऽ ऽ	ज	
मं ग ग ग ग मं - ध मं	सा सा - सा नि री सा सा		
भ व भ य भं ऽ ज न	अ ल ऽ खि रं ऽ ज न		
री नि - नि नि नि री ग -	गप मप ग री सा - - सा		
पू ऽ र त म न की ऽ	का ऽ ऽ ऽ ऽ	ज।	

अंतरा.

म ग - ग मं - म ध मं	सां - सां सां सां रीं सां सां		
ए ऽ क भा ऽ व ध र नि ऽ म ल अं ऽ त र			
सां - सां सां सां निरी नि नि	(प) - - मंग मं - ग ग		
छां ऽ ड त स ब ऽ अ मि मा ऽ ऽ ऽ ऽ	न		
सां - नि मं - ध मं ग ग - मं ग री री सा सा			
भू ऽ क्ति मू ऽ क्ति के ऽ दा ऽ य क प्र मु व र			

ध - नि नि	नि री ग -	गप मप ग री	सा - - सा
रा ऽ ख त	स ब की ऽ	ला ऽ ऽ ऽ ऽ	सा ऽ ऽ ज
०	३	५ ३ ३ ३ ३	२

मालीगौरा-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा
नि
मे

ध नि री सा	नि - ध प	म प प म	म ग - म
रे म ऽ न	ला ऽ ऽ ऽ	ग ऽ र ही ऽ मु	
३	५	२	
ध नि - सा	री - - -	ग - नि -	री सा - सा
र त ऽ पि	या ऽ ऽ ऽ	की ऽ को	
३	५	२	
- नि - री	ग - म ध	म ग - म	ग री सा नि
३	५	२	०

अंतरा.

नि
सा
उ

सा प - प	प - - प	प - प ध	प - - प
ठ च ऽ ल	रे ऽ ऽ तुं	सौं ऽ ग	मै का ऽ ऽ पि
३	५	२	०

ध॒ मं - ग	मं - री -	ग - री री	सा - - सा
या को ऽ मि	ला ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ व न	को ऽ ऽ प
नि॒ ध॒ नि॒ री नि॒	नि॒ - ध॒ प	मं ध॒ नि॒ सा	री सा - मं
ल प ऽ ल	ला ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ग त	जु॒ ग ऽ अ
ध॒ मं - ग	मं - ग -	री री मं ग	री - सा, सा
ब ना ऽ र	हे ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ मै का	धी ऽ र । मे

मालीगौरा—तीव्रा (मध्यलय)

स्थायी.

ध॒ नि॒	सा री	री नि॒ ध॒	प प	प प	पमं ध॒ -
ए॒ ऽ	र स	रा ऽ ऽ	स र	सु र	सो॒ ऽ ऽ
ध॒ -	सां	नि॒ रे -	सा -	सा सा	ध॒ नि॒ -
रे॒ ऽ	, बि	सौ॒ ऽ ऽ	रे॒ ऽ	तुं॒ व	कि॒ यो॒ ऽ
सा -	सा सा	नि॒ री -	सा -	सा सा	ध॒ नि॒ -
आ॒ ऽ	दु॒ गु	सां॒ ऽ ऽ	ई॒ ऽ	पु न	कि॒ पा॒ ऽ
री ग	- मं	ग री सा	नि॒ री	ग री	नि॒ ध॒ सा
क टा	ऽ ऽ	च्छे॒ ऽ ऽ	हे॒ ऽ	रे॒ ऽ	ऽ ऽ ऽ

अंतरा.

सा -	प -	प प -	पे प	पं प	पं ^प म ध
ना ऽ _२	ना ऽ _३	प्र का ऽ _१ ×	र न _२	र स _३	भ रो ऽ _×
नि धं	मं ग	धं मं ग	री -	सा सा	री सा -
ऽ _२	ऽ _३	तूं _× ऽ _३	है _२ ऽ _३	र स _३	क मी ऽ _×
नि री	ग मं	धं मं ग	री सा	नि री	ग री सा
ऽ _२	र स _३	ते _× ऽ _३	ऽ _२ ऽ _३	ऽ _३ ऽ _३	रे _× ऽ _३ ऽ _३

मालीगौरा-एकताल (विलंबित)

स्थायी.

नि
सा
ते

री नि रीरीध	गं नि रीरीसानिसा	धं नि धं	प -	मं धं	सासानिधं नि
रा ऽ _३ चो	ल ऽ _४ ऽ _३ ऽ _३ ऽ _३ ऽ _३ ऽ _३	रा ऽ _× ऽ _३	ऽ _३ ऽ _३	ऽ _२ ऽ _३	ऽ _३ ऽ _३ ऽ _३ ऽ _३ ऽ _३
धं मं धं	गं मं गं	गं सा सानि	री सा	सा निरी गं	गं निरी सा
दु _३ ल	रा ऽ _४	रा _× ऽ _३ ऽ _३	ऽ _३ ता	पल _२ गा	ऽ _३ ऽ _३ ऽ _३

नि	सा (सा) नि	-री	ग	मं	धग	मं ग, -मं	ग	-	री	सा, सा
रा	SS	स्त	री	ब	SS	न, SS	रा	S	S	सा, ते
३		४		x		०	२		०	

अंतरा.

नि	सा	-	प	-मं	प	-मं	ध	प	प	-	ध	-प
रा	S	ता	, SS	मौं	SS	ग	ल	चा	S	ल		S सु
३		४		x		०		२		०		
मं	धधपमं	मं	ग	मंमरी	ग	मं, -ध	मं, गमं	री	ग	नि	री	सा
ना	SSSS	व	त	घSS	री	घ, SS	री, SS	प	ल	प	ल	
३		४				०		२		०		
नि नि	सा (सा)	निध	निध	सा	निरी	गरी	सा	निरीगमं	धनिरीगं	रीनिधमं	गरीसासा	
स	दाS	SरंS	गS	मौं	SS	Sम	द	साSSS	SSSS	SSSS	SSSSते	
		४		x		०		२		०		

मालीगौरा—एकताल (विलंबित)

स्थायी.

नि
सासा
(
अहि
)

निध	नि सा	ध	नि	-	ध	प	सा	सानि	री	सा
योS	S	SS, मु	ने	S	S	S	पी	SS	S	र
	४		x		०		२		०	

मालीगौरा-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

ध
सा
रा

-	री सा	नि निध	रीनि सिरि	ध नि	ध ध	प	मं	-	ग	-	नि सा
S	जा	SS	सिरि	रा	S	S	S	S	म	S	रा
3		४		X		०		२		०	
-	नि	-	री	ग	-	-	नि	री	सा	-	ध सा
S	S	S	म	चौ	S	S	S	S	द्र	S	रा
3		४		X		०		२		०	

अंतरा.

नि	सा	री	सा	प	-	प	प	प	ध	मं	-	ग
प	ती	त	पा	S	व	न	दी	न	ध	बौ	S	धु
X		०		२		०		३		४		
-	ग	मं	री	ग	-	-	मं	ध	ध	मं	मंग	ग
S	से	व	क	को	S	S	दी	S	जे	SS	आ	मं
X		०		२		०		३		४		
ग	-	-	नि	री	सा	-	सा	ध				
नौ	S	S	S	S	द	S	रा					
X		०		२		०						

मालीगौरा-धमार (विलंबित)

स्थायी.

नि	ध	नि	सा	री	नि	-	ध	नि	ध	प	प	मं	-	ग
री	३	३	३	३	बा	३	३	३	३	ज	न	ला	३	३
ग	मं	-	ग	-	मं	सा	-	-	नि	री	-	ग	-	-
गे	३	३	३	३	स	ब	३	३	३	३	३	बा	३	३
री	नि	री	सा	-	सा	-	-	प	-	-	प	मं	-	ध
३	३	३	जे	३	चौं	३	३	ग	३	३	मि	दौं	३	ग
ध	मं	-	ग	-	मं	मं	ध	मं	ग	मं	री	ग	री,	सा
झां	३	३	३	३	झ	न	३	का	३	३	३	३	३	री

अंतरा.

मं	ध	-	सां	सां	सां	-	सां	सां	-	नि	रीं	सां	-
उ	ड	३	त	गु	ला	३	ल	ला	३	ल	भ	ये	३
सां	नि	-	रीं	नि	ध	मं	नि	ध	मं	ग	ग	री	सा
बा	३	३	द	र	ब	र	ख	त	३	रौं	३	ग	३
नि	ध	नि	ध	मं	ग	मं	री	ग	री	सा			
छा	३	३	ये	३	पि	च	का	३	री				

राग जैत किंवा जेतः

जैतरागो मारुमेले कथितः पंचमांशकः ।

संवादिषड्ज आरोहेऽवरोहे च विवर्जितौ ॥ २४४ ॥

निषादमध्यमावत्र तथा चौडुव एव च ।

गांधारधैवतौ तीव्रावृषभः कोमलो मतः ॥ २४५ ॥

केषांचिन्मत आदिष्टो जैत्रः कल्याणमेलजः ।

पूर्वरात्रे स गेयः स्यादयं सायं प्रगीयते ॥ २४६ ॥

संगीतसुधाकरे ॥ पृ. ३५ ॥

सगौ पगौ रिसौ गश्च पगौ रिगौ मधौ मगौ ।

रिसौ जैत्रो भवेत् पांशः पधगस्थायमंडितः ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ ११९ ॥

जब मारुके मेलमें मनि सुरको तजि देत ।

पस बादी संवादितें राग होत है जैत ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ५४ ॥

जैत या रागाचीं दोन तीन स्वरूपें प्रचारांत आहे. एक औडुव-औडुव, ज्यांत मध्यम व निषाद मुळींच वर्ज्य आहेत. दुसरें ज्यांत तीव्र मध्यम किंचित् घेतला नातो, व तिसरें ज्यांत दोन्ही ऋषभ व दोन्ही धैवत येतात. हे सर्व प्रकार मारवा थाटांतच मानावे लागतील कारण त्यांची मांडणी त्याच थाटांतली आहे. जेतांत वादीस्वर पंचम व संवादी षड्ज आहे. गाण्याचा

वेळ सायंकाळ आहे. जेतांत “ पधग ” हा स्वरविन्यास रागवाचक आहे. तसेंच ‘ साग ’ व ‘ साप ’ या स्वरसंगतीही महत्त्वाच्या आहेत. जेत-
कल्याण नांवाचा पूर्वी वर्णिलेला राग जेतपासून वेगळा आहे. कारण तो
कल्याण थाटांतला राग आहे.

उठाव.

सा, रेसा, रेग, रेगप, प, पधग, रेगप, ग, रेसा ।

चलन.

सा, सां, रेगरेसा, रेरेसा, रेग, प, प, धग, पधग, रेग,
धपग, रे, सा, सारेसा ।

प, प, सां, सां, सारेंसां, सांसां, रेंसां, प, पग, रेगप, सां,
पधग, सागप, धपग, गरेसा, सारेसा ।

मध्यम घेणारा जेत प्रकारः—

उठाव.

सा, गप, ग, रीसा, ग, पग, रीग, मधमग, रीसा ।

चलन.

रेगरेरेसा, गपप, पगप, पधग, रेग, मधम, ग, रेसा ।

पपसां, सां, सारेंसां, सांसारेंसां, पपग, सासागप, पसां,
पधग, रेगमधमग, रेसा ।

दोन्ही ऋषभ ब दोन्ही धैवत धेणारा जेत प्रकार.

चलन.

प गपग, साग, पमं, धपग, पमं, गसा, रेसा, सा, रेसा,
 पधप । गपसां, सां, सांरेंसां, (प)ग, ग, रेसा, पगप
 मंध, प, पग, साग, पमंधप, ग, गरेसा ।

जेत-तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

नि मं	मं प	ग	ग
सा ग प पग	सा ग प मप	प पम ध प	प (प) - ग
मो ऽ ऽ रेऽ	रा ऽ ऽ ऽऽ	जा ऽऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ
री ३	सा ×	नि २	ध ०
ग री - सा	री सा - नि सा	सा (सा) - सानि	प ध प -
आ नौं ऽ द	क रो ऽ ऽऽ	नि स ऽ दिऽ	न ऽ ऽ ऽ
३	×	२	०

(अथवा)

नि	मं
सा सानि री सा	प ध प -
नि ऽऽ ऽ स	दी ऽ न ऽ
२	०

अंतरा.

प	नि	नि	ग
गप सांसां, सांसां सांसां	सां रीं सां सां	सां (सां) (प) ग	प ग री सा
अने कभा, तन रंग	तु मी स न	उ प जो ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ
३	×	२	०
री सा	मं मं	नि मं	ग
सासा प पम धप	प प(प) प ग	सा ग प ग	पम ध प - ग
बहु भा ऽऽ तन	ब नेऽ गो ऽ	का ऽ ऽ ऽ	ऽऽ ऽ जा ऽऽ
३	×	२	०

ग री - सा

आ नौं ऽ द

३

स्थायी प्रमाणें.

स्थायी (दुसरा प्रकार)

नि मं	नि प	ग	मं
सा ग प ग	सा ग प ग	प पमं ध्र प	प - ग -
मो ऽ ऽ रे	रा ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽऽ ऽ ऽ	जा ऽ ऽ ऽ
री ^३	×	नि ^२	ध्र ^०
ग री - सा	री सा - निमा	सा नि री सा	प ध्र प -
आ मौं ^३ ऽ द	क रो ऽ ऽऽ	नि ^२ ऽ स ऽ	दि ^० ऽ न ऽ
	×		

अंतरा (दुसरा प्रकार)

मं	नि	नि	मं	ग
पप सांसां सांसां सांसां	सां रीं सां सां	सां सां प ग	प ग री सा	
अने कभा तन रंग	तु मी स न	उ प जो ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	
×	×	२	०	
नि सा	मं	नि प	ग	
सासा प पग पप	प ध्र प पग	सा ग प ग	प ध्र प पग	
बहु भा ऽऽ तन	ब ने गो ऽऽ	का ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ जा ऽऽ	
३	×	२	०	
सा				
ग री - सा				
आ नौं ^३ ऽ द				

स्थायी प्रमाणें.

जेत-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि
सा
क

सा	ग	री	-	सा	सा	-	ग	प	प
ल	स	ज्यो	ऽ	त	ला	ऽ	गी	ऽ	र
०		३			×		२		
प	-	ग	री	सा	सा	-	ग	प	प
हे	ऽ	ज्यो	ऽ	त	ला	ऽ	गी	ऽ	र
०		३			×		२		
प	-	प	-	प	प	-	ध	ग	-
हे	ऽ	खा	ऽ	जे	मो	ऽ	न	दी	ऽ
०		३			×		२		
म		ध							
री	ग	म	ध	म	ग	री	सा	-	नि
म	ऽ	द	ऽ	र	बा	ऽ	रे	ऽ,	सा
०		३			×		२		क

अंतरा.

म	प	-	सां	-	सां	सां	सां	-	-
	धौ	ऽ	ल	ऽ	धू	म	ट	के	ऽ
	×		२			०		३	ऽ
नि	सां	सां	सां	-	रीं	सां	-	प	-
	ब	ल	ब	ऽ	ल	जै	ऽ	ये	ऽ
	×		२			०		३	ऽ

नि	सां	-	प	ग	प	प	सां	-	ध	मं
जै	ॐ	ॐ	ये	ॐ	ॐ	जू	ॐ	ॐ	प	ध
×			२			०		३		द
मं	ग	ग	ग	रीसा	सां					
र	स	के	ॐ	ॐ	क					
×		२								

(टीपः--कांहीं गवई ही चीज ' जेतश्री ' ची म्हणून गातात.)

राग वराटी अथवा वरारी.

पधौ गपौ धमौ गरी गमौ गरी पुनश्च सः ।
गांधारवादिनी ख्याता वराटी भूरिरक्तिदा ॥ १२२ ॥
पूर्वमेलगताप्यन्या वराटी श्रूयते क्वचित् ।
निरी गमौ मधौ ममौ गमौ धरी सरी निधौ ॥ १२३ ॥
अभिनवरागमंजर्याम् ॥

जव मारुके मेलमें पंचम दीन्ह लगाइ ।
धग संवादीबादितें तवहि वराटि कहाइ ॥
रागचंद्रिकासार ॥ ५३ ॥

वराटीति रागः स्मृतो मारुमेले ।
गवादी धसंवादियुक्तो विभाति ॥
सदा पंचमेनाभियुक्तः सुपूर्णः
स सायं बुधैर्गीयते मंजुगीतैः ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ ५२ ॥

ग्रंथोक्त वराटीचेंच आधुनिक नांव ‘वरारी’ असें आहे. हा राग मारवा थाटांतून उत्पन्न होतो. हा संपूर्ण आहे. याचा वादीस्वर गांधार व संवादी धैवत आहे. हा सायंगेय आहे व मारव्याचे अंगानें गाडला जातो. पण पंचम स्वर लागत असल्यामुळें मारव्यापासून हा स्वतंत्र राखतां येतो. यांत “साप” व “गप” या स्वरसंगतीचा लाग आसतो. मध्यम यांत गौण ठेविणें इष्ट आहे. हा राग तोडी, त्रिवेणी व देशकार यांच्या संयोगानें

होतो असें जाणत्यांचें मत आहे. कोणी यांत कोमल धैवत घेऊन
याला पूर्वी थाटांत मानितात. वराटीचे पुष्कळ प्रकार जुन्या ग्रंथांत
वर्णिलेले आढळतात.

उठाव.

पधग, प, ध, मंग, रीग, मंग, रीसा ।

चलन.

गरेग, रेसा, सा, रेसा, रेसा, साप, प, निधप, मंग, रेसा ।

पधप, सां सारेंसां, सांनिसारेंसां, मधसां, सांरें, सां, निधप,
मंग, ग, रेसा ।

(अथवा)

पधग, पधमंग, गरे, रेग, धमंग, रेसा, सारे, रेग, रेसा, सा,
सानिरेग, पग, प, पध, सां, पधग ।

बरारी-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

मं	री	ग	री	सा	सा	-	नि	री	ग	-	री	सा
र	३	३	हृ	न	बा	३	३	व	री	३	३	नि
री	३	सा	नि	सा	मं	प	नि	ध	मं	ग	री	मं
३	३	ग	सु	ध	ले	३	३	हो	प्या	३	रे	, बि
								मं	ध	मं	ग	री
								हो	प्या	३	३	रे , बि

(अथवा)

अंतरा.

ध	सां	-	सां	सां	सां	-	सांनि	रीं	सां
३	हु	३	के	का	हु	३	नै ३	३	न
रीं	गं	रीं	सां	नि	-	रीं	नि	ध	प
३	न	३	च	ला	३	३	व	त	३
ध	सां	-	सां	रीं	निध	नि	ध	प	-
३	ती	३	न	आ	३	३	३	ई	३

ध	ग	री	-	री	सा, ध
म	ग	ग	-	री	सा, म
रा	५	५	५	व	रे । बि
×	०		२		०

बरारी-चैताल (विलंबित)

स्थायी.

सा	नि	री	ग	री	सा	नि	री	सा	-	नि	सा	ध
नि	री	ग	री	नि	री	सा	-	सा	प	-	म	
सु	म	र	न	क	र	ले	५	जि	या	५	र	
		ध		ध	ध	०		२		०		
ध	नि	प	-	म	ध	म	ग	री	ग	री	सा	-
बा	५	को	५	ले	५	ले	५	ना	५	म	५	
		५		×		२		२		०		

अंतरा.

म	प	ध	प	सां	-	सां	-	रीं	सां	-	सां
मे	री	०	क	ही	५	मा	५	न	ले	५	रे
नि						नि	रीं	३		५	
सां	नि	रीं	गं	रीं	सां	सां	नि	ध	प	ध	पग
छां	५	ड	दे	५	तूं	स	ब	५	लो	५	(भ५)
		०		२		०		३		५	
ध	म	ध	म	गरी	ग	री	सा	-			
का	५	५	(५५)	५	५	म	५				
		०		२		०					

बरारी-चौताल (विलंबित .)

स्थायी.

प	धग	-	पप	मं	प	ध	मं	ध	मं	ग	री	-	मं
तुं	SS	S _४	(झक)	झो	S	S	S	S	S	र	S	S	(झक)
				नि ^x						सा			
ग	री	सा	-	सा	-	सा	सा	नि	री	ग	री		
झो	S	र	S	आ	S	न	ज	गा	S	ई	प्या		
				नि ^x				सा					
ग	री	सा	-	सा	सा	-	नि	-	री	ग	प		
S _३		रे	S	मु	ख	S	प	S _२	र	अं	च		
				मं		ध	सां			मं			
ग	प	-	प	प	ध	सां	मं	ध	प	-	, प		
र	डा	S _४	र	सो	व	त	ना	S _२	र	S	। तुं		
				x									
ध	ग	-	पप										
S	S	S _४	(झक)										

अंतरा.

मं	-	ध	सां	-	सां	सां	सां	-	सां	-	सां
प	S	ग	रा	S _२	त	मु	स	S _३	क्या	S	ंत

नि	सां	सां	सां	रीं	-	सां	सां	सां	नि	सां	रीं	सां	नि
उ	ठी	री	बा	५	ल	ल	च	क	र	ही	५		
×		०		२		०		३		४			
मं				मं				मं					
प	-	प	प	प	प	ध	ग	प	धग	-	पप		
बा	५	र	न	के	भा	५	र	तूं	५५	५	झक		
×		०		२		०		३	(४	(

राग विभास.

(मारवामेलजन्य प्रकार)

निरी गमौ गरी सश्च गपौ गपौ धमौ गपौ ।
गरी सश्च विभासाख्यो धांशो रात्र्यंतयामके ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १२७ ॥

विभासाचा हा दुसरा प्रकार मारवा थाटांतून उत्पन्न होणारा आहे. हा संपूर्ण आहे. यांत धैवत वादी व गांधार संवादी आहे. हा प्रातःकालीन गाडला जातो. 'गप' व 'मंध' या संगति यांत रक्तिदायक आहेत. पंचमावरचा मुक्काम या रागाचें गांधीर्य दर्शवितो. हा राग सावकाश गाडला असता चांगला वठतो. यांत देशकार व गौरी यांचा संयोग आहे असे कांहीं लोकांचें मत आहे.

उठाव.

नि, रेग, मंग, रेसा, गप, गपध, मंग, पग, रेसा ।

चलन.

सा, नि, रेग, पग, रेसा, रेसा, निध, मंध, सा, रेसा, गप,
पध, पग, मंगरेसा । मंधसां, सां, रेसां, निरेगरेसां,
सांनिध, मंधसां, सांरेनिध, मंग, पग, रेसा ।

३३

विभास-त्रिताल (मध्यलय)

(मारवामेलजन्य प्रकार)

स्थायी.

सा

र

नि॒ री॒ ग प ग सा^{री} ध सा सा सा री सा - - -
बा ऽ ऽ ऽ को ना ऽ ऽ म सु म र म ना ऽ ऽ ऽ

नि॒ री॒ ग - प ग प - प - ध प ग री सा, सा
झू ऽ टी ऽ ज ग की ऽ बा ऽ ऽ स ना ऽ ऽ । र

अंतरा.

प ग प प ध - ध ध ध नि ध नि ध प ध प -
धु व पे हे ला ऽ द अ जा ऽ मि ऽ ल ता ऽ रे ऽ
नि नि सां
ध - ध सां - ध - प ग प ध प ग री सा, सा
पू ऽ जी ऽ ऽ म ऽ न का ऽ ऽ म ना ऽ ऽ । र

विभास-त्रिताल (मध्यलय)

(मारवामेलजन्य प्रकार)

स्थायी.

प ग प प प - - - प - ध - प ध प ग
ह रि भ ज रे ऽ ऽ ऽ तूं ऽ ऽ ऽ म नु जा ऽ

री री ग प | ग री सा सा प प ग ग ^{सा} ^{ग ग} पप गरी सारी निध
 रि ध सि ध दा _x ऽ य क भ व भ य हा _२ _२ _२ _२ रक

मं धं मं सा सा - री सा नि री ग प ग री सा सा
 भा ऽ व ध रे ऽ ट ट अ प ने ऽ भी ऽ त रा

अंतरा.

मं प
 प प ग ग प - ध - ध - ध म ध नि प प
 ग म न सि | री _x ऽ के ऽ मे ऽ ल न स मु दि त

सां
 ध - सां सां | (प) - प प प ध प प ग री सा सा
 गा ऽ य बि भा ऽ स म नी _२ ऽ दु र ब ल क र

धं ^{सा}
 मं धं मं सा सा - सा - नि री ग प ग री सा सा
 धै ऽ व त बा ऽ दी _२ ऽ अ त सूं _२ ऽ द र क रा

विभास—त्रिताल (मध्यलय)

(मारवामेलजन्य प्रकार)

स्थायी.

- ग - प ग री सा - सा - री ध सा री सा -
 ऽ कां _२ ऽ स्कुं | व र वा ऽ जा _२ ऽ इ ल ह म रा _२ ऽ

री - नि ध | नि - ध सा - ग - प ग प -
 ऽ ऽ ऽ ऽ | ऽ ऽ ऽ ऽ मो ऽ रे - दू र वा ऽ
 मं ध नि नि ध प | प प प प ग - री री ग मं ध
 ना ऽ य न घ र क ल वा ऽ ऽ र दे ऽ ऽ ऽ।
 मं ग - प
 ऽ का ऽ स्कुं

अंतरा.

ग - ग ग प मं ध ध मं सां - सां सां - सां -
 मौं ऽ म द सा ऽ तु मी स दा ऽ रं गी ऽ ले ऽ
 नि - रीं गं गं रीं सां - रीं रीं नि ध नि ध मं -
 प्रे ऽ ऽ म्पी या ऽ ला ऽ ना ऽ य न अ प ने ऽ
 धं मं सां सां सां मं मं ध ध ग - - री री ग मं ध
 ऊ ऽ प र सु न भ र वा ऽ ऽ र दे ऽ ऽ ऽ।

ग ग - प
 ऽ का ऽ स्कुं

विभास-त्रिताल (मध्यलय)

(मारवामेलजन्य प्रकार)

स्थायी.

सा

सो

सा	नि	री	ग	प	ग	सा	नि	री	ध	सा	सा	सा	री	सा	-	-	-
अ	५	५	५	ब	मो	५	५	रे	सु	र	ज	न	वा	५	५	५	
सा	नि	री	ग	-	प	ग	प	-	मं	ध	प	ग	ग	प	ग	रीं	सा, सा
म्हा	५	रे	५	डिं	ग	तें	५		अ	न	त	न	जा	५	५	५	सो

अंतरा.

मं	प	
प ग प -	प ध ध ध	ध नि ध नि
ब ल रै ऽ	न के स भें	म न रं ग
सां सां सां		मं
ध ध ध सां	- (प) - प	प धग पध प
ग र वा ऽ	ऽ ला ऽ ग	ग री सा, सा
		र हीऽ दुऽ र
		ज न वा । सो

विभास-त्रिताल (मध्यलय)

(मारवामेलजन्य प्रकार)

स्थायी.

प ग प - - - म प - ध - म - ग -
 ५ ५ मो रा रे ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

^३मं री ग मं ग री सा - ^{सा}प प ग ग ^{री}पग गप पग रीसा
 भी ऽ त पि य र वा ऽ सु र ज न वाऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ
 सारी सानि ध - ^धमं ध मं सा सा सा सा - ^{नि}सा सा सा -
 ऽऽ ऽऽ ऽ ऽ बे ऽ ग द र स वा ऽ ब ल मा ऽ
^३नि सा री सा - ^{सा}नि री ग मं री - ग - री - सा -
 मै ऽ का ऽ ^३आ ऽ न दि खा ऽ ऽ ऽ ^३वो ऽ ऽ ऽ ।

नि सा प ग
 ऽ ऽ मो रा

अंतरा.

^{मं}प प ग प - ध ध ध ध - ध ध मं ध -
 ऽ मं म द सा ऽ क इ स दा ऽ रं गि ल रे ऽ
^धनि नि ध नि प ध प - पप धध पप गरी गप पग रीसा निसा
 ब र स भ इ ल वा ऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ
 प ध प सा सा सा सा सा सा सा सा सा री सा -
 इ त नि बि न त को इ ह म रे मि ल न की ऽ

सा
नि री ग म री - ग - री सा, प ग
जा ऽ य सु ना ऽ ऽ ऽ वो ऽ। मो रा

विभास-आडाचौताल (विलंबित)

(मारवामेलजन्य प्रकार)

स्थायी.

(सा)
मैं

नि री ग - प ग - री सा - नि सा(सा) - ध
ऽ तो हे ऽ ऽ धा ऽ ऽ ऊं ऽ अ ब ऽ ऽ
ध सा सा सा री ग - प - ग - ग प -
पी ऽ रे ऽ ज ला ऽ ऽ ऽ ऽ लु दी ऽ
- प ध - ध मं ध मं ग - प ग री सा,(सा)
ऽ न ऽ ऽ है ऽ ऽ ऽ ऽ द र ऽ ऽ। मैं

अंतरा.

मं प ध सां - सां - रीं सां सां नि - नि रीं गं. पं
सु र की ऽ साँ ऽ ग त रा ऽ ग को ऽ ऽ

गं	रीं	सां	ध	ध	ध	ध	म	-	ग	ध	ध	-	ध
म	र	म	S	म	न	S	३	S	S	छा	S	S	फ
४		०		x	२			०		३			
ध	सां	-	निसां	ध	ध	म	ग	-	म	प	ग	री	सा, (सा)
ल	S	S	SS	पा	S	S	S	S	S	उं	S	S	। मैं
४		०	(x	२			०		३			

राग पंचम.

मधौ सनी धमौ धश्च मगौ मगौ रिसौ समौ ।

गमौ धनी धनी मधौ मांशः पंचम कस्त्वपः ॥ १२४ ॥

अपि च

गरी सनी रिगौ मपौ मधौ मगौ मगौ रिसौ ।

संपूर्णः पंचमोऽन्यः स्यात् मध्यमांशो निशीथगः ॥ १२५ ॥

अभिनवरागमंजर्याम्

रागः पंचम एष सर्वविदितो युक्तो वसंतस्वरैः ।

वादी मध्यम एव यत्र विलसत् संवादि षड्जो मतः ॥

आयेहे ऋषभं न संस्पृशति यो वर्ज्यर्षभोऽपि क्वचित् ।

रात्रावन्तिमयामके सुमतिभिर्मजुस्वरं गीयते ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ ११६ ॥

सब बसंतके सुर जहां चढत रिखब नहिं लाग ।

सम संवादीबादितें कहियत पंचम राग ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ११६ ॥

पंचम राग मारवा थाटांतून उत्पन्न होतो. ह्याचे दोन प्रकार प्रचारांत आहेत. एक पंचम वर्जित (षाडव) व दुसरा संपूर्ण, हे दोन्ही प्रकार ललितांगाचे आहेत. अर्थात् दोन्ही मध्यमांचा प्रयोग दोहोंतहि संमत आहे. ह्या दोन्ही प्रकारांत वादीस्वर शुद्ध मध्यमच आहे व षड्ज संवादी आहे.

दोन्ही उत्तर राग असून ते उत्तर रात्रीत गातात. षाडव प्रकारांत हिंदोलंग असतें. कोणी ह्या प्रकारांत ऋषभाचें दुर्बलत्व मानितात.

हा राग जुन्या ग्रंथांत वर्णिलेला आढळतो. पण तेथें तो भैरव थाटांत सांगितलेला आहे.

षाडव प्रकार

उठाव.

मं॒ध, सां॑, नि॒ध, मं॒ध, मंग॑, रे॒सा, सा॒म, ग, मं॒ध, नि॒ध, नि॒मं॒ध ।

चलन.

मं॒धसां॑, सां॑, सां॒नि॒ध, मं॒धमंग॑, मंग॒रे॒सा, नि॒सा॒म, म, मंग॑,
मं॒धसां॑, नि॒धनि॒मं॒ध ।

संपूर्ण प्रकार

उठाव.

ग, रे॒सा, नि॒रे॒ग, म, प, मं॒ध, मंग॑, रे॒सा ।

चलन.

ग, मंग॑, रे॒सा, म, म, मंग॑, प, मं॒धमंग॑, मंग॑, मं॒धसां॑, सां॑,

रे॒सां, रे॒नि॒ध, मं॒धमंग॑ग, रे॒ग, मंग॒रे॒सा ।

पञ्चम-रूपताल (मध्यलय)

(प-वर्ज्य प्रकार)

स्थायी.

ध	म	ध	सां	सां	सां	सां	-	सां	धे	ध
	मा	ऽ	रु	व	स	मा	ऽ	रुया	ऽ	त
	×					०		३		
	म	ध		ग	मं	ग	-	सा	-	सा
	मे	ऽ	ल	न	स	मू	ऽ	त्प	ऽ	न
	×		२			०		३		
नि	सा	-	सा	म	म	म	-	म	ग	ग
	पौं	ऽ	च	म	गु	नी	ऽ	प्रि	य	क
	×		२			०		३		
ध	म	ध	सां	-	सां	नि	ध	नि	मं	ध
	ह	त	रा	ऽ	ग	जा	ऽ	यो	ऽ	ऽ।
	×		२			०		३		

अंतरा.

ध	म	ध	सां	-	सां	सां	सां	सां	-	सां
	हिं	ऽ	दो	ऽ	ल	रि	प	ही	ऽ	न
	×		२			०		३		
नि	सां	-	मं	गं	गं	मं	गं	मं	गं	- सां
	सो	ऽ	ह	नि	सु	ध	म	दी	ऽ	न
	×		२			०				

ध

१

तै

३

४

निध

अं

३

हा ३, अ

प म ग

ग

३

त १ ३, अ

मध सांसां सांसां

सुध बिस र त

३

रा जा ३ ३

नि रीं

सां नि - रीं

३ ३ ३

ल गा ३ ये, ३३

०

रीं - सां, सां

३

दे ३ खो, चा

३

अंतरा.

मं	ध	सां	-	सां	-	सां	-	सां	-
गु०	न	ते _x	ऽ	ही०	ऽ	ते _२	ऽ	ही _३	ऽ
सां	-	रीं	नि	ध	-	मं	-	नि	ध
रा०	ऽ	खि _x	ये	ऽ०	ऽ	ओ _२	-	क्त _३	जु
मं	ग	मं	ध	सां	-	सां	सां	सां	रीं
ग०	त	ति _x	न	हू०	ऽ	को _२	ब	चा _३	ऽ
नि	ध	मं	ग	री	-	सा, सा			
ऽ०	ऽ	ऽ _x	ऽ	ऽ०	ऽ	य _२ । प्र			

पंचम—सूलताल (मध्यलय)

स्थायी.

सां	-	सां	सां	ध	ध	मं	ध	प	-
रा _x	ऽ	म०	ना	ऽ _२	म	ले _३	ऽ	ले०	ऽ
प	ग	प	मं	ध	-	नि	सां	सां	-
म _x	न	मे	ऽ	ऽ _२	ऽ	ऽ _३	ऽ	रो	ऽ

ग	म	ग	नि	ध	प	मं	प	प
गु	प	त	प्र	ग	ट	र	ट	ना
५		०		२		३		०
ग	-	री	सा	नि	सा	ग	री	सा
ध्या	ऽ	न	जो	क	र	क	र	के
५		०		२		३		ऽ।

अंतरा.

मं	मं	ध	ध	नि	सां	सां	सां	ाने	सां
घ	डि	घ	डि	प	ल	प	ल	प	ह
५		०		२		३		०	
सां	नि	सां	सां	सां	सां	गं	-	सां	सां
र	प	ह	र	नि	स	बा	ऽ	स	र
५		०		२		३		०	
प	-	सां	-	सां	-	मं	-	ध	ऽ
ये	ऽ	सो	ऽ	ई	ऽ	च्छा	ऽ	आ	ऽ
५		०		२		३		०	
मं	मं	ग	ग	प	ग	प	ग	री	सा
नं	द	सु	ख	क	र	क	र	के	ऽ।
५		०		२		३			

पंचम-चौताल (मध्यलय)

स्थायी.

सां	नि	रीं	नि	ध	म	ध	नि	रीं	नि	म	-
S	मा	S	ध	वा	S	S	मा	S	ध	वा	S
ध	म	-	ध	रीं	सां	-	-	ध	म	ग	ग
S	मा		ध	वा	S	S	S	म	द	न	म
ग	ग	ध	म	ध	सां	-	सां	सां	सां	नि	-
थ	न	म	धु	सू	S	द	न	म	न	मो	S
ध	म	ग	ग			ग	ग	री	सा	-	सा
ह	न	म	द	ना	S	न्त	क	मु	कूं		
सा	सा	म	-	म	म	म	म	म	ग	ध	ध
मु	र	ली	S	ध	र	मु	रा	S	री	मा	S
सां	-	सां	निरी			रीं	सां	सां	सां	सा	म
या	S	प	तिS	भ	S	क्त	ब	त्स	ल	ह	रे।
ध	नि	रीं	नि								
S	मा	S	ध								

अंतरा.

नि सां	-	सां	सां	-	सां	सां	-	नि	रीं	सां	सां
दी ×	ऽ	न ०	बं	ऽ _२	धु	दा ०	ऽ	मो ३	ऽ	द ४	र
नि सां	नि	सां	रीं	सां	-	सां नि	रीं	नि ^ध	म	-	ध
द ५	नु	जा ०	ऽ	री २	ऽ	दी ०	ऽ	ना ^३	ना	ऽ _४	थ
सां	-	सां	सां	नि	ध	नि ^ध	म	-	म ^ग	-	ग
दा ×	ऽ	लि ०	द्र	ह २	र	द ०	या	ऽ _३	सिं	ऽ _४	धु
ग	-	म	ध	म	ग	-	री	री	सा	सा	नि
दी ×	ऽ	नो ०	-	द्वा २	ऽ	ऽ	र	न ^३	द	या ^४	ऽ
री	म	म	म	म	-	म	म	-	ग	सां नि	-
ऽ _५	नि	धि ०	द	या २	ऽ	नि	धा	ऽ _३	न	ना ^४	ऽ
रीं	गं	रीं	सां	नि	रीं	नि ^ध	म	ध	सां नि	रीं	नि
रा ×	ऽ	य ०	न	न २	र	ह ०	र	ऽ _३	मा	ऽ _४	ध
व म	-	ध	सां नि	रीं	नि	म	-	ग	म	-	ध
वा ×	ऽ	ऽ	मा	ऽ _२	ध	वा ०	ऽ	ऽ _३	मा	ऽ _४	ध

पंचम-धमार (विलंबित)

स्थायी.

ग - म ध
गो ऽ कु ल

सां - - ध सां	म	नि	नि ध म ग री सा -
गां ऽ ऽ व ऽ	के	ब	सै ऽ या ऽ ऽ ऽ
सा री - सा -	ग	म	ध सां - सां सां रीं सां
स खी ऽ री ऽ	मों	सों	क र त अ
म ध - सां -	ध	म	ग री सा
ने ऽ ऽ क ऽ	ठ	कु	रा ऽ इ।

अंतरा.

ग म ध सां -	सां	सां	सां - -	सां रीं सां -
मो ऽ ऽ र ऽ	मु	क	ट ऽ ऽ	मु र ली ऽ
सां सां सां ध ध	गं	-	सां सां सां	सां रीं सां -
क र सो ऽ हे	बा	कि	लं ग	रा ऽ ई ऽ
म ध सां सां -	ध	म	ग री सा	
क ऽ ना ऽ	जा	स	स इ।	

संचारी.

सा म - म -	ग -	म ध सां ध म ग <u>री</u>
के ऽ ऽ ण्ण ऽ	ऽ २	र ० सि क मां ३ ऽ ग त
ग म ध सां सां	<u>रीं</u> नि	ध म ग नि ध म ग
गो ऽ ऽ र स	ऐ २ ऽ	सो ० ऽ ऽ ढी ३ ऽ ट ऽ
म सां		
<u>री</u> ग म ध सां	सां ध	नि म ध म ग <u>री</u> सा
कुं ३	क २ ऽ	न्हा ० ऽ ऽ ई ३ ऽ ऽ ऽ।

(अपूर्ण)

राग भट्टिहार.

(भट्टियार किंवा भट्टियारी).

सधौ पधौ मपौ गश्च मधौ सरी निधौ च पः ।

मपौ गरी तथा सश्च भट्टियारस्तु मांशकः ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १२६ ॥

मेलोद्वासंतिकाद्वै प्रभवति रूचिरो भट्टिहारोऽपि रागः ।

संपूर्णो मध्यमांशः परममधुरसंवादिषड्जस्वरो हि ॥

मिश्रा यस्मिन् त्रयोऽमी परजललितकालिंगका इत्थमूचू ।

रात्रौ यामे तृतीये सुकुशलमतिभिर्गीयते मंजुतानैः ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ ११४ ॥

मेल बसंत कलिंगडा परज ललत मिलि तीन ।

मध्यम बादी संपूरन भट्टियारा कहि दीन ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ११४ ॥

भट्टिहार अथवा भट्टियार हा राग मारवा मेलान्तून उत्पन्न होतो. यांत दोन्ही मध्यम लागतात. याचा वादी शुद्ध मध्यम आहे व संवादी षड्ज आहे. हा रात्रीच्या शेवटच्या प्रहरी गातात. शुद्ध मध्यमावर मुक्काम केला जातो. तीव्र मध्यम हा यांत रात्रिगेयत्वाचा दर्शक आहे. यांत “ पग ” व “ धर्म ” या स्वरसंगती रागाला गोडी आणतात. निषाद आरोहांत दुर्बल व अवरोहांत वक्र आहे. भट्टिहार हा एक जुना राग आहे व त्याचा उल्लेख ग्रंथांतून सांपडतो. पण हल्लीचें त्याचें स्वरूप ग्रंथोक्त स्वरूपापासून भिन्न

आहे. प्रचारांत खमाज थाटांतहि एक भट्टिहार गातात. पण तो अगदीच अप्रसिद्ध आहे. विशेष प्रचार वर वर्णिलेल्या भट्टिहाराचाच आहे.

उठाव.

सा, ध, प, धम, पग, मंध, सां, रेंनि, ध, प, म, पग, रेसा ।

चलन.

साध, धप, म, म, पग, मंध, सां, सां, निधप, म, पग,
मंध, मंग, पग, रेसा । मंधसां, सां सां, निरेंसां,
रेंगं, रेंसां, सांम, मपग, मंधसां, रेंनिधमंग,
मंगरेसा ।

भट्टियार-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि	सा	ध	ध	ध	प	म	म	म	प	ग
सा	ध	ध	ध	प	म	म	म	प	ग	
नि	स	दि	न	न	बि	सु	म	र	त	
×		२			०		३			
म	ध	सां	-	सां	रीं	नि	ध	प	प	
सु	र	त	ऽ	ते	हा	ऽ	ऽ	ऽ	रि	
×		२			०		३			
प	सां	सां	नि	ध	ध	नि	ध	ध	नि	प
सां	न	ब	र	न	सुं	द	र	त	न	
ध	म	२			०		३			
×										
ग	म	ध	ध	ध	प	म	(म)	री	-	सा
म	ध	ध	ध	प	म	(म)	री	-	सा	
अ	त	सु	भ	ते	हा	ऽ	ऽ	ऽ	रि	
×		२			०		३			

अंतरा.

म	ध	सां	-	सां	सां	सां	रीं	रीं	सां	
मु	र	ली	ऽ	ग	म	न	सि	रि	ज	
×		२			०		३			
नि	रीं	गं	गं	रीं	सां	सां	नि	ध	ध	
क	र	त	सु	र	अ	त	सु	र	स	
×		२			०		३			
सां	सां	नि	ध	ध	ध	ध	नि	प	प	
अं	स	ग	त	म	ध	म	च	त	र	
×		२			०		३			

ध

I

11

८

2

५

नि

2

4.

42

ध
३

(^१हा उ,^२) | (^४र उ,^५) | (^६जा ङ ङ) | ल गा ङ ये,SS
_३

ध प ध नि रीं नि

(निध)प म ग (मध सांसां सां सां) सां नि - रीगं रीं - सां ,सां
_३

अं ङ ग ङ सुध बिस र त ङ ङ ङ मुख दे ङ खो ,चा
_३

तिं	नि ध प पध, धरी	सां नि ध प	म - ग पग	री - सा, सा
३	३ ल म३, ध३	मौं ३ ३ ३	३ ३ ३ त३	की ३ ३ ।, ब
		×	२	०

भटियारी-तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

नि
सा
उ

सा	ध ध प म, गम	म - (म) ग	ध ध म सां - निसां	नि तिं
३	३ ट ३ ३, ग३	ई ३ ३ ३	मो री ३ ३	नीं ३ ३ द
ध	ध	×	२	०
प पध नि प	म - (म) ग	म ध प म	ग पग री सा, सा	
३	३ ब ल	मा ३ ३ ३	मो ३ ३ ३	३ ३ रा रे ३ उ
		×	२	०

अंतरा.

ध	म ध सां - सां	सां - रीं सां	नि रीं गं रीसां	नि तिं
३	३ जो मैं जा ३ न	ती ३ ऐ सो	पी ३ त ३ न	सां नि ध प, पध
ध		×	२	०
	ग	ग	ग	प
	म - प ग	म ध पम पग	ग पग री, सा, सा	
			३ ३ न हा! ३ उ	

स्थायी.

म
,गमप
(
,मेऽऽ
(

[illegible]

अंतरा.

ध मध (लन) ३	सांसां (कभ)	सां (री)	सांसां (तब)	नि सांसां (श्रव) x	रीरी (नन)	सां (में)	नि सां (म)	रिं नि (न)	धप (रंड)	म (ग) ३	पग (SS)
ध मध (तब) ३	सां (ते)	- (S)	सांसां (कछु)	रिं नि (ना) x	ध (S)	प (S)	ग (म) ३	म (प)	प (S)	म (ग)	गमप (मेSS)

^{सि} नि ध प पध, धरीं सां नि ध प म - ग पग ^प री - सा, ^{नि} सा
 S S ल म, ध S मौं S S S S S S त S की S S ।, ब

भटियारी-तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

^{नि}
 सा
 उ

^{सा} ध ध प म, ग म - (म) ग म सां - निसां ^{नि} सां नि ध प
 च ट S S, ग S ई S S S मो री S SS नीं S S द
^ध प पध नि प म - (म) ग म ध प म ग पग री सा, सा
 हो SS ब ल मा S S S मो S S S S S रा रे S उ

अंतरा.

^म ध सां - सां सां - रीं सां नि रीं गं रीं सां ^{नि} सां नि ध प, पध
 जो मैं जा S न ती S ऐ सो पी S त S न क र ती S, S
^ध नि प म - म - प गे म ध पम पग ग पग री, सा, सा
 बि न दे S खे S न हिं चै S SS SS S न हा! S, उ

भटियार—एकताल (विलंबित)

स्थायी.

म
,गमप
(
,मेSS
(

ग	प	ग	म	प	ग	म	प	म	नि	नि	नि
प	ग	सा	गम	प	गम	गमप	प	प	ध	ध	ध
रोऽ	म	न	हर	ली	SS	SSS	नो	इन	लं	ग	र
सां				ली	SS	SSS	नो	इन	लं	ग	र
नि	सां	धप	म,गम	म	नि	गम	ध	प	ध	म	प
ने	ऽ	SS	SS,SS	गम	ध	प	ध	म	प	ग	गमप
				बाँऽ	सी	या	ब	जा	ऽ	ये	मेSS
				बाँ	सी	या	ब	जा	ऽ	ये	मेSS

अंतरा.

ध	सांसां	सां	सांसां	नि	सां	सां	नि	सां	सां	नि	धप	म	प	ग
मध	सांसां	सां	सांसां	सांसां	रींरीं	सां	सां	सां	सां	नि	धप	म	प	ग
लन	कम	री	तब	श्रव	नन	में	म	न	रंऽ	ग	रंऽ	ग	SS	
मध	सां	-	सांसां	नि	ध	प	म	म	प	ग	म	ग	गमप	
तब	ते	ऽ	कलु	ना	ऽ	ऽ	सो	हा	ऽ	ये	मेSS	ये	मेSS	

ध म ध सां-सां सां - रीं सां नि रीं गं रींसां सां नि ध प,पध
जो मैं जा ऽन ती ऽ ऐ सो पी ऽ त ऽन क र ती ऽ,ऽऽ
ध नि प म - म - प ग म ध पम पग ग पग री, सा,सा
बि न दे ऽ खे ऽ न हिं चै ऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽन हा! ऽ,उ

स्थायी.

म
,गमप
(
,मेऽऽ
(

ग	प	म	प	म	नि	नि	नि
पग	री	सा	गम	गम	पप	ध	ध
रोऽ	म	न	ह	ली	इ	लं	ग
सां	नि	सां	ध	म	म	प	ग
ने	ऽ	ऽ	ऽ	बाँ	जा	ये	मे

अंतरा.

ध मध (लन) ३	सांसां (कभ) ३	सां री ५	सांसां (तब) ३	नि सांसां (श्रव) ३	रींरीं (नन) ३	सां में ०	नि सां (म) ३	रीं नि (न) ३	धप (रंड) ३	म ग ०	पग (SS) ३
ध मध (तब) ३	सां ते ३	- S ५	सांसां (कलु) ३	नि सांसां (ना) ३	ध S	प S ०	ग म (सो) ३	म म (हा) ३	प S	ग ये ०	म गमप (मेSS) ३

राग भंखार.

अथ भंखाररागः स्यात्संपूर्णः पंचमांशकः ।
षड्जसंवादरुचिरो मध्यमद्वयसंयुतः ॥ ४८१ ॥
कोमलो मध्यमोऽवश्यमिष्यते भट्टिहारवत् ।
तृतीयप्रहरे रात्र्यां गानमस्यापि संमतम् ॥ ४८२ ॥
तीव्रा निषादगांधारधैवताः कोमलर्षभः ।
उभावप्युचितावत्र मध्यमौ तीव्रकोमलौ ॥ ४८३ ॥

संगीतसुधाकरे । पृ. ५५ ।

निसौ गमौ पमपगा मधौ मगौ पगौ रिसौ ।
भखारः पंचमांशः स्याद्रात्र्यां चरमयामके ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १२८ ॥

भंखाररागस्तु वसंतमेले ।
संपूर्णरूपः खलु पंचमांशः ॥
द्विमध्यमोऽसौ मृदुलर्षभश्च ।
रात्रौ तृतीये प्रहरेऽभिगीयते ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ ११५ ।

जब वसंतके मेलमें पंचमहूं लग जाय ।
पस बादिसंबादीतें राग भखार कहाय ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ११५ ॥

भंखार अथवा भस्खार राग मारवा थाटांतून उत्पन्न होतो. हा आधुनिक आहे असें कांहीं लोक म्हणतात. हा संपूर्ण आहे, व यांत वादी स्वर पंचम आहे. हा उत्तरांगप्रधान आहे, व तो रात्रीच्या शेवटच्या प्रहरी गातात. यांत दोन्ही मध्यमांचा प्रयोग आहे, व त्यामुळे याचा समप्रकृतिक अशा विभास रागापासून हा भिन्न राहतो. यांत मुक्त-मध्यम नसल्यामुळे भटिहाराहि या पासून भिन्न होतो. भटिहाराप्रमाणे यांतहि “ पग ” व “ मध ” या स्वरसंगति महत्त्वाच्या आहेत. हा राग अप्रसिद्ध आहे, व त्यामुळे तो कमी ऐकण्यांत येतो.

उठाव.

नि॒सा, गम॑प, म, पग, म॑ध, मंग, पग, रे॒सा ।

चलन.

गे॒रे॒सा, ग, म॑पमग, म॑ध, मंग, पग, रे॒सा । नि॒सा, रेग,
मग, म॑धमंग, ग॒रे॒सा । नि॒सा, गम॑प, मप, मग,
ग, पमग, रे॒सा, नि, सा॒रेग, मग, धमंग,
पग, रे॒सा ।

भंस्वार-तीव्रा (मध्यलय)

स्थायी.

नि

सा सा ग म प - म प - म - प ग ग
र ब गु गा ऽ ऽ रे ऽ ऽ ऽ ऽ_x ऽ तुं

ग ग प ग री सा - ग - म ग ^धम ध म
स म झ भ ला ऽ ऽ मा ऽ न व दे ऽ ऽ

ध म ग प ग री सा
ऽ ऽ ही ऽ आ ज हुं।
_२ _x

स्थायीप्रमाणें.

अंतरा.

नि

सा	सा	ग	म	प - म	प -	म -	प	ग -
ग _२	म	न _३	सि	री _x ऽ ऽ	के _२ ऽ	ऽ _३ ऽ	ऽ _x ऽ	ऽ
-	-	प	ग	<u>री</u> - सा	सा -	नि सा	ग	म ग
ऽ _२	ऽ	सु _३	र	नी _x ऽ के	पं _२ ऽ	च _३ म	वा _x ऽ	दि
ध	म	म	ध	म ग ग	ग -	म ग	^{री} सा _x -	-
स _२	म	झ _३	ऽ	च _x त र	रे _२ ऽ	ऽ _३ भ	ला _x ऽ	ऽ।

भंस्वार—त्रिताल (मध्यलय)

(एक प्रकार)

स्थायी.

नि म
 सा - ग म प - - म प - म - प - ग -
 सा ऽ ज न आ ऽ ऽ ऽ ये ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
 म - ध - म - ग - प - - ग री - सा -
 मो ऽ रे ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ घ रे ऽ ऽ ऽ
 सा
 नि सा ग म प - म - प - ग - री - सा -
 नै न र स मा ऽ ऽ ऽ ते ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ।

अंतरा.

ध नि
 म ध सां - सां सां - सां रीं सां सां सां - म - म
 अ त ही ऽ बि ची ऽ त्र म न रं ग ऽ बा ऽ ल
 (म) - - - - म प ग म ध सां सां सां सां सां सां
 मा ऽ ऽ ऽ तु मे ऽ सौ ऽ त न सं ग रं ग
 सां
 निसां रीं - नि ध म ग म ग री सा - सा - ग म
 रा ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ते ऽ ऽ ऽ सा ऽ ज न

(टीपः—कोणी ही चीज ' भाटियार ' ची म्हणून गातात.)

भंखार—त्रिताल (विलंबित)

स्थायी.

ग, गमे	गरी	रीरीसानि	सा, गम	प	म	प	गमे, ग
ए, SS	रुठ	मा SSS	S, हे S	का _x	S	री	SS, क
रीसा	सारीगरी	, ग	मग	ध	म	ध	म
तली	SSSS	, दा	वर	नै	नी	S	S।

अंतरा.

सासा	म	, गम	प	पप	ग	ग	प	सा(सा)
मन	, रंग	पी	तम	मग	, मग	गपग	सा(सा)	दे S
सा(सा)	, री	गग	मम	ग	ग	प	म	ग
सा S	, स्न	नंद	कीS	प	प	म	ग	S
				चो	री	S		S

राग साजगिरी.

निरी गमौ गरी सश्च निधौ धमौ सरी सगौ ।
मनी धमौ धमौ गश्च पगौ रिसौ तथैव च ।
साजगिरी मता सायमप्रसिद्धाऽथ गांशिका ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १२१ ॥

अथ साजगिरीरागः प्रख्यातः सकलप्रियः ।
गांधारांशश्च संपूर्णः स्यात्संवादिनिषादकः ॥ २६२ ॥
धैवतद्वयसंयुक्त ईषत्कोमलमध्यमः ।
तीव्रा निषादगांधारमध्यमाः कोमलर्षभा ॥ २६३ ॥
रुचिरात्र स्यान्निषादमध्यमस्वरसंगतिः ।
मंद्रमध्यप्रचारश्च सायंकाल मनोहरः ॥ २६४ ॥
समुद्भूतः पूरियायाः पूर्विकायाश्च मिश्रणात् ।
विचित्रं रूपमेतत्स्यादपूर्वं लक्ष्यवर्त्मनि ॥ २६५ ॥

संगीतसुधाकरे । (पृ. ३७)

जबही गुनियन पूरबी द्वै धैवतसें गाइ ।
तबही सारे जगतमें साजगिरी कहिलाइ ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ५९ ॥

साजगिरी मारवा मेलंतून उत्पन्न होणारा एक आधुनिक प्रकार आहे.
हा संपूर्ण आहे, व यांत गांधारवादी आहे. यांत दोन्ही धैवत व दोन्ही

मध्यमांचा प्रयोग सांगितला आहे. निषाद व मध्यम यांची संगति यांत चांगली शोभते. हा राग सायंकाळी गाइला जातो. पूरिया व पूर्वी यांचे संयोगाने हा राग होतो असे जाणत्यांचे मत आहे. याचे मंडन बहुतेक मन्द्र व मध्य सप्तक्रांतच शोभते. शुद्ध मध्यमावर मुक्काम यांत अतिरंजक होतो; व त्यामुळे वर दिलेल्या दोन रागांपासून याचे स्वरूप स्वतंत्र होतें. हाहि एक अप्रसिद्धच राग आहे.

उठाव.

नि, रेग, मंग, रेसा, निध, मध, सा, रेसा, ग, म, निध,
मधमंग, पग, रेसा ।

चलन.

सा, निरेगेरेमंग, रेसा, सा, निरेगेरेसा, सा, निध, सा,
सा, निरेग, निरेनिध, मध, सा, ग, म, नि, मधम,

ग प

ममंगेरेसा, मंग, मप, धप, सां, सां, सांनि

रेनिधप, पधग, प, प, ध, सां, निरेनि,

ग प

मधग, ममंगेरेसा ।

स्थायी.

नि
सा
ए

नि	री	ग	री	मं	ध	ग	नि	री	सा	-	नि
S ₃	S	रि	S	S _x	आ	S _o	S	S ₂	जे	S _o	आ
री	ग	री	सा	नि	-	री	नि	ध	-	मं	ध
S ₃	नों	S _r	द	नों	S _x	S _o	द	S ₂	S	म	ह
ध	मं	सा	सा	निरी	ग	री	सा	ग	-	म	गम
मं	सा	रे	(SS)	S _x	खी	S _o	सो	S ₂	S	(SS) _o	(हेS)
मं	ध	ग	-	गमं	गमं	ग	नि	री	सा	-	नि
ला	S	S _r	S	(SS) _x	(SSS) _x	S _o	S	S ₂	S	S _o	ए
री	ग	-	री								
S ₃	री	S _r	S								

अंतरा.

ध	म	ग	प	धप	सां	-	सां	सांनि	रीं	रीं	सां	-
ज	सो	म	तां	रा	५	नि	को	५	स	खी	५	
नि	सां	निध	निध	प	प	पम	ध	ग	प	ध	सांनि	रीनि
नि	जा	५	५	यो	के	५	५	ण	छ	बी	५	५
ध	म	-	ध	ग	गम	गमम	ग	नि	री	सा	-	सा
रा	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	ए
री	ग	-	री									
५	री	५	५									

साजगिरी-आडाचौताल (विलंबित)

स्थायी.

नि
सा
चं

नि	री	ग	री	म	म	ग	री	-	सा	-	सा	नि	री
५	५	गे	५	५	का	५	५	५	म	५	हो	ये	५

ग	री	-	सा	नि	सा (सा)	ध	सा	सा	-	सा	सानि	री	सा
आ	सा	५	०	न	त	त	५	छि	न	५	प	र	सी
					×		२				३		ये
सा	नि	री	ग	ग	नि	री	नि	ध	म	ध	म	सा	- सा
ही	५	०	द	र	बा	५	र	५	हो	५	५	५	वे
					×		२				३		
म	म	म	म	म	ध	ध	म	ध	म	ध	म	सा	नि
ग	ग	ग	ग	म	नि	नि	म	ध	ग	ग	म	ग	री
													सा, सा
प	न	आ	५	५	५	रा	५	५	५	५	५	५	म। चं
					×		२				३		

अंतरा.

ग	म	ग	प	ध	प	सां	सां	रीं	सां	-	सां	-	सां	निध
औ	लि	या	के	५	च	र	न	प	र	५	भो	५	म	बि
					×						३			५
नि	ध	प	-	प	प	-	प	ध	ग	प	प	-	ध	
सा	५	म	५	त	त	५	छि	न	मि	ट	त	५	दा	
					×		२				३			
तां	नि	रीं	नि	म	ध	ग	ग	म	ग	री	सा	-	सा	
त्री	५	५	द्र	धा	५	५	५	५	५	५	५	म	५	चं
				×							३			

राग ललिता-गौरी.

मध्यमौ द्वौ यदा गौर्या संप्रयुक्तौ यथायथम् ।

ललिता पूर्विका गौरी भवेदिति सुसंमतम् ॥

श्रीमल्लक्ष्यसंगीति (द्वि. पृ. १२५)

ललितागौरी हा राग श्रीमल्लक्ष्यसंगीतांत पूर्वी थाटांत घातला आहे. यांत दोन्ही मध्यम लागतात. दोन्ही मध्यम घेऊन गौरी राग म्हटला म्हणजे ललिता-गौरी राग होतो, असें गुणि लोक समजतात. या रागांत उपलब्ध असलेली एकच चीज येथें दिली आहे. तीत दोन्ही धैवतांचा प्रयोग अमून कोमल धैवत नांवापुरताच असल्यामुळें, ह्या चीजेचा मारवा थाटांतील चीजांत समावेश केला आहे. ही जवळजवळ भटियार रागाची दिसते. परंतु जयपूरचे आषकअलि खांसाहेबानी ती ललितागौरीची म्हणून सांगितली असल्यामुळें तें नांव दिलें आहे.

साधारण चलन.

म^ध ध, नि, रे, गंरे, सां, निसां, सां, नि, ध, प, ध नि प

म प ग, रे ग, रे, सा । सा, नि ध, सा, रे सा, प, प ध नि

प, ग, म प म, ध, सां, सां, सां रे सां, सां, नि रे

गं रे सां, सां नि ध प, प ध नि प, ग, मप ॥

ललितागौरी-धमार (विलंबित)

स्थायी.

ध	म	ध	नि	-	रीं	गं	रीं	सां	-	नि	सां	नि	रीं	सां	नि	-
ए	मु	र	ऽ		ली	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	वा	ऽ	ऽ		
					×					२		०				
ध	-	प	-ध		नि	प	-	म	-	प	ग	री	ग	-		
ऽ	ऽ	ले	ऽऽ		सां	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	व	ऽ		
					×					२		०				
री	-	सा	-		सा	-	-	नि	ध	सा	-	री	सा	-		
रे	ऽ	ऽ	ऽ		ने	ऽ	ऽ	क	ऽ	मा	ऽ	र	ग	-		
					×					२		०				
म	प	-	प	ध	नि	प	-	ग	-	-	म	प	-	-		
दे	ऽ	हो	ब		ता	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	य	रे	ऽ	ऽ।		
					×					२		०				

अंतरा.

ध	म	-	धं	सां	सां	सां	-	नि	सां	-	-	नि	सां	रीं	सां	सां
हुं	ऽ	ऽ	ढ	कि	री	री	ऽ	सौं	ऽ	ऽ	के	ऽ	त	स		
					२			०				३				
सां	नि	रीं	गं	रीं	सां		-	सां	सां	-	नि	ध	प	पध		
क	ल	ऽ	ब	न	हुं		ऽ	अ	ब	ऽ	ला	ऽ	ऽ	कित		
					३			०			३					
नि	प	-	ग	-	-		म	प	-	-						
जा	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ		उ	रे	ऽ	ऽ						
					२			०								

काफी थाट.

कांफी थाटांतील राग (३५)

सैधवी अथवा सिंदूरा
 सिंध
 बरवा
 पंजाबी बरवा
 धनाश्री
 धानी
 प्रदीपकी किंवा पटदीपकी
 हंसकंकणी
 पलासी
 मध्यमादि सारंग
 शुद्ध सारंग
 बडहंस सारंग
 सामंत सारंग
 मियांकी सारंग
 लंकदहन (सारंग)
 पटमंजरी
 सृहा (कानडा)

सुधराई (कानडा)
 शहाना (कानडा)
 नायकी कानडा
 देशाख्य (देवसाख)
 कौशिककानडा किंवा कौसी
 मेघमल्लार किंवा मेघ
 सुरमल्लार
 रामदासी मल्लार
 नट मल्लार
 मीराबाईका मल्लार
 चरजूका मल्लार
 चंचलसस मल्लार
 धूलिया मल्लार
 रूपमंजरी मल्लार
 श्रीरंजनी
 आभोगी
 चंद्रकौंस

गौड

सधवा अथवा सिंदूरा

अथ रागः सिंधुरोऽत्र षड्जांशक उदीरितः ।

पंचमस्वर संवाद्यारोहे गांधार वर्जितः ॥ ४२५ ॥

कैश्चिद्धैवतसंवादी ऋषभांशो निगद्यते ।

अयं षाडवसंपूर्णः सर्वकालेषु गीयते ॥ ४२६ ॥

धैवतर्षभकौ तीव्रौ मृदूगांधारमध्यमौ ।

उभावपि निषादौ स्तस्तीव्रकोमल संज्ञकौ ॥ ४२७ ॥

संगीत सुधाकरे (पृ. ५१)

सरी मपौ धसौ रिश्च निधौ पमौ गरी च सः ।

सैधवी कीर्तिताशास्त्रे सप्तसंवाद शोभना ॥ १४८ ॥

मपौ निसौ रिगौ रिश्च सनी धपौ मगौ रिसौ ।

सिंदूरा गीयते लोके पाशाऽऽरोहे गवर्जिता ॥ १४९ ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ।

काफीकेही मेलमें चढत गनी नहीं होइ ।

पस संवादी वादि है राग सिंदूरा सोइ ॥

रागचंद्रिकामार ।

सधवा अथवा सिंधुरा हा काफी थाटांतून उत्पन्न होणारा एक औडुव-
राग आहे. यांत आरोहांत गांधार व निषाद हे स्वर वर्ज्य आहेत.
षादी आहे व पंचम संवादी आहे. हा कोणत्याहि वेळीं गातां येतो.
याच्या वर्ज्यत्वाबद्दल मतभेद आहे. आरोहांत कधीं कधीं तो स्वर

घेतलेला आढळतो. प्रचारांत हा राग काफीमिश्रित असाच बहुतेक ऐकण्यांत येतो. व त्यामुळे तो सर्वसाधारण लोकांस प्रिय होतो. हा राग “सिंधोडा” या नावाने रागविबोधांत वर्णिलेला आहे. पारिजात व हृदयप्रकाश या ग्रंथांतहि या रागाचा उल्लेख आहे.

उठाव.

शुद्ध सिंदूरा

सा, रीमप, ध, सां, निधपमग, रीसा ।

काफीमिश्रित सिंदूरा

मप, निसां, रींगं, रीं, सां, निधपमग, रीसा ।

चलन.

मपनिसांरींगं, रीं, सां, सां, निध, मपगरे, मगरीसा,
धमप, निसांरींगंरीसां ।

सिंदूरा-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

म प ध सां^{सां} ध ध सां - नि ध प म ग^{सां} री री
 घ न बि ना ऽ श ना ऽ च तु र भु जा ऽ ए
 म ग - री री - सा - री सा सां^{सां} नि - ध घ
 क दं ऽ त लं ऽ बो ऽ द र ग जा ऽ न न।

अंतरा.

- प ध सां^{सां} ध सां - रीं गं रीं सां रीं रीं सां सां
 ऽ ऽ दु र ब^म द ना - मू ऽ श क ब^म ह ना रि
 ध प ग^म - ग^म - री ग^म - री सा री - सा सा
 सि ध के ऽ दा ऽ य क ऽ ग ण ना ऽ य क
 । रे म रे म प ध म प ध रें सां नि ध प ध।

सिंदूरा-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि ध ध सां नि - प^म ध ग^म - री म ग^{सां} री^{सां} री सा
 न ऽ न ह रे ऽ ऽ दुख^म , मो ऽ म न को ऽ ऽ स खी

री ग री म | ग री ग री सा री म प ध | रीं सां नि ध ध
च तु र पि | या ऽ ऽ बि न | त र स त | ऽ जि या नित

अंतरा.

प ध गं मं नि
म - प ध सां ध सां सां | रीं गं रीं सां | रीं सां सां -
धा ऽ य ल की ऽ ग त धा ऽ य ल जा ऽ ने ऽ
ध प ध सा प म म सा
सां नि ध ध रीं रीं सां नि ध नि ध ग - री म ग - री सा
का ऽ सें क हुं ऽ ऽ स ऽ ब या ऽ त न की ऽ ग त

सिंदूरा-तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

प ध प ध प नि
सां (सां) नि नि ध सां सां नि ध ध ध म प ध ध म ग - री री
उ न ऽ बि न क ल ऽ न हि ए ऽ ऽ क ऽ ध री ऽ ऽ कहा
म सा म म प
ग री ग री सा री नि सा सा, सा सा री म - , प ध सां नि सां रीं नि - ध म प
कै ऽ ऽ से ऽ बी ऽ ऽ ते , दिन रा ऽ ऽ , त स खी ऽ ऽ ऽ ऽ अ बा

अंतरा.

प ध सां मं सां
म - - प ध सां ध सां - गं रीं गं रीं सां | रीं नि सां सां -
बे ऽ ऽ ग मि ल न की ऽ री ऽ ऽ त सु धा ऽ ऽ रो ऽ

$\overbrace{\text{निध}}^{\text{ध}} \text{ धनिपध}$ SS गिSSनS	$\overbrace{\text{सां - नि}}^{\text{धध}}$ रे S S नबि \times	$\overbrace{\text{ध नि}}^{\text{धध}}$ धा S S तSS	$\overbrace{\text{म सा}}^{\text{ग रीग री सा}}$ खी SS अ ब
---	--	--	--

सिंदुरा—झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

-	$\overbrace{\text{रीं}}^{\text{रीं}}$	$\overbrace{\text{नि}}^{\text{नि}}$	$\overbrace{\text{सां}}^{\text{सां}}$	$\overbrace{\text{नि}}^{\text{नि}}$	-	$\overbrace{\text{ध}}^{\text{ध}}$	$\overbrace{\text{प}}^{\text{प}}$	$\overbrace{\text{ध}}^{\text{ध}}$
S	ज_2	नं	द	ला_0	S	ल_3	मु	ख
-	$\overbrace{\text{री}}^{\text{म}}$	$\overbrace{\text{री}}^{\text{री}}$	म	$\overbrace{\text{ग}}^{\text{ग}}$	री	सा	री	सा
S	द_2	नै	S	न_0	न	नि_3	र	ख
सा	$\overbrace{\text{सा}}^{\text{म}}$	$\overbrace{\text{री}}^{\text{री}}$	म	प	प	$\overbrace{\text{ध}}^{\text{ध}}$	म	प
र	म_2	मौं	S	ग_0	ल	भ_3	यो	S
$\overbrace{\text{रींमं}}^{\text{रींमं}}$	$\overbrace{\text{रीं}}^{\text{रीं}}$	$\overbrace{\text{सां}}^{\text{सां}}$	-	$\overbrace{\text{सां}}^{\text{सां}}$	-	$\overbrace{\text{नि}}^{\text{नि}}$	$\overbrace{\text{ध}}^{\text{ध}}$	$\overbrace{\text{ध}}^{\text{ध}}$
$\overbrace{\text{वS}}^{\text{वS}}$	न_2	मे	S	रे_0	S	S_3	S	S।

अंतरा.

-	म	प	ध	$\overbrace{\text{सां}}^{\text{ध}}$	$\overbrace{\text{सां}}^{\text{सां}}$	सां	सां	-
S	टि_2	कं	S	द_0	S	प_3	ला	S

री	ग	री	म	ग	री	ग	री	सा	री	म	प	ध	रीं	सां	नि	ध
च	तु	र	पि	या	SS	बि	न	त	र	स	त	SS	जि	या	नि	
३				×				२				०				

अंतरा.

म	-	प	ध	सां	ध	सां	सां	गं	मं	रीं	गं	रीं	सां	नि	रीं	सां	सां	-
घा	SS	य	ल	की	SS	ग	त	घा	SS	य	ल	जा	SS	ने	SS			
३				×				२				०						
ध				प	ध	सा	प	म	म	सा								
सां	नि	ध	ध	री	रीं	सां	नि	ध	ग	-	री	म	ग	-	री	सा		
का	SS	सैं	क	हुं	SS	SS	स	ब	या	SS	त	न	की	SS	ग	त		
३				×				२				०						

सिंदूरा-तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

सां	(सां)	नि	नि	ध	सां	सां	नि	ध	प	नि	ध	ध	म	प	ध	म	ग	-	री	री						
उ	न	SS	बि	न	क	ल	SS	न	हि	ए	SS	SS	क	व	री	SS	SS	क	हा							
३				×				२						०												
म	ग	री	ग	री	सा	सा	री	नि	सा	सा	सा	सा	री	म	-	प	ध	सां	नि	सां	रीं	नि	-	ध	म	प
कै	SS	SS	से	SS	बी	SS	ते	दि	न	रा	SS	SS	त	स	खी	SSSS	SS	अ	वा							
३				×				२					०													

अंतरा.

म	-	-	प	ध	सां	ध	सां	-	गं	रीं	गं	रीं	सां	सां	नि	सां	सां	-
बे	SS	SS	ग	मि	ल	न	की	SS	री	SS	SS	त	सु	धा	SS	रो	SS	

^{नि} सां (सां) निध धनिपध | ^ध सां - नि धध | ^{प नि} ध ध म पधध | ^{म सा} ग रीग री सा
^{गि न} ॐ ॐ गि ॐ ॐ | ^{रे} ॐ ॐ ॐ नि | ^{हा} ॐ ॐ ॐ त ॐ | ^{खी} ॐ ॐ अ ब

सिंदुरा-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि		रीं	नि	सां	नि		ध	प	ध
सां	-	रीं	नि	सां	नि	-	ध	प	ध
आ	ॐ	ज	नं	द	ला	ॐ	ल	मु	ख
^म ग	-	री	री	म	ग	री	सा	री	सा
चं	ॐ	द	नै	ॐ	न	न	नि	र	ख
सा	सा	सा	री	म	प	प	ध	म	प
प	र	म	मौं	ॐ	ग	ल	भ	यो	ॐ
रीं	रींमं	रीं	सां	-	सां	-	नि	ध	ध
भु	व ॐ	न	मे	ॐ	रे	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ

अंतरा.

म	-	म	प	ध	सां	ध	सां	सां	-
को	ॐ	टि	कं	ॐ	द	ॐ	प	ला	ॐ

गुं	मं	सां	सां	नि	सां	सां	नि	ध
रीं	गुं	रीं	रीं	सां	नि	सां	सां	ध
व	ऽ	ण्य	ए	ऽ	क	ऽ	त्र	क
नि ^x		२	ध	म	०	३		र
सां	-	सां	नि	ध	गुं	गुं	री	सा
बा	ऽ	रुं	ऽ	त	ब	हिऽ	ज	हि
मं ^x		२		०		३		प
रीं	मं	रीं	सां	-	रीं	सां	नि	ध
ने	ऽ	क	हे	ऽ	रे	ऽ	ऽ	ऽ
x		२		०		३		॥

सिंदूरा-ज्ञपताल (मध्यलय)

स्थायी.

सां	सां	रीं	नि	सां	नि	-	ध	प	ध
नि	ऽ	च	न	बि	शा	ऽ	ल	ब	न
लो ^x		२			०	३			
मं	-	री	री	म	गुं	री	सा	री	सा
गुं		२			०	३			
मा	ऽ	ल	उ	र	क	म	ल	मु	ख
सा ^x		२		री	०	३			
सा	-	री	म	म	प	-	ध	म	प
कुं	ऽ	ड	ल	न	की	ऽ	श	ल	क
x		२			०	३			

सिंदूरा-सप्तताल (मध्यलय)
स्थायी.

म	-	री	-	सा	म	प	प	ध	नि
ग	५	न	५	कि	री	५	त	५	न
पी	×				०				
म	-	री	सा	-	म	ग	री	ग	सा
ग	५	नी	५	०	तु	म	तो	५	हो
जा	×				०				
री	म	प	ध	ध	ध	नि	धम	नि	ध
मू	र	ख	५	अ	ना	५	५५	५	री।
५					०				

अंतरा.

सां	-	ध	-	म	प	सां	सां	सां	सां
नि	५	द	५	ल	ल	ध	ध	सां	री
नं	×				०	न	तो	५	
रीं	मं	गं	रीं	-	सां	नि	सां	नि	धं
बि	न	ती	५	क	र	त	हूं	५	५
५					०				
म	-	र	ग	सा	री	म	प	-	ध
ग	५	ख	५	ज	त	न	क	५	र
ला	×				०				
सां	नि	सां	-	नि	ध	म	नि	-	ध
ध	५	तो	५	से	हा	५	५	५	री।
मैं	×				०				

सिंदूर-धमार (विलंबित)

स्थायी.

म	प	नि	सां	रीं	गं	-	रीं	-	सां	-	नि	-	-
ए	रि	मे	रे	मु	ख	५	प	५	र	५	डा	५	५
म				म					री		म	म	
ध	म	ध	प	ग	-	-	री	-	म	-	ग	ग	-
रो	५	५	गु	ला	५	५	ल	५	सां	५	व	रो	५
सा				म									
री	-	सा	-	री	म	-	प	-	ध	रीं	सां	नि	ध
वा	५	के	५	म	न	५	में	५	क	हु	औ	५	र।

अंतरा.

प		सां			सां								
म	-	प	नि	-	नि	सां	सां	-	नि	सां	-	रीं	
ला	५	५	ज	५	स	कु	च	५	५	५	५	का	
मं													
गं	-	-	रीं	-	सां	-	रीं	नि	-	सां	-	सां	सां
ह	५	५	की	५	ना	५	मा	५	५	५	५	न	त
सां													
नि	-	-	सां	-	रीं	सां	-	-	नि	-	सां	सां	
मू	५	५	ठ	५	च	ला	५	५	५	५	५	व	त
नि													
सां	-	नि	रीं	-	नि	-	ध	प	ध				
दौ	५	५	५	५	५	५	रे	५	५।				

सिंदूरा-धमार (विलंबित)

स्थायी.

प	म	प	-	सां	नि	-	सां	-	रीं	गं	-	रीं	-	सां	-
हो	५	५		री	५	५	५		खे	५	५	ले	५	५	५
नि				प			म		म			सा			
सां	-	-		नि	प	-	प		ग	-	-	री	-	सा	-
सौं	५	५		त	५	५	सु		जा	५	५	नें	५	री	५
प				सां					नि	रीं				ध	
म	प	-		नि	-	सां	-		सां	नि	-	ध	प	म	प
आ	त	५		मा	५	५	५		रा	५	५	म	५	सो	५।

अंतरा.

प	म	प	-	नि	-	सां	नि	सां	-	-	सां	-	-	-
जो	५	५		गी	५	५	जो	खे	५	५	ले	५	५	५
मं								रीं						
रीं	गं	-	रीं	-	-		सां	रीं	नि	-	सां	-	-	-
जो	५	५		ग	५	५	जु	ग	त	५	सों	५	५	५
सां							सां							
नि	-	-	सां	-	-		नि	सां	-	-	नि	सां	सां	सां
सा	५	५		धू	५	५	खे	ले	५	५	५	५	ह	र
नि														
सां	रीं	नि	नि	ध	प		ध	म	प	-				
ना	५	५		म	५	सो	५।	हो	५	५				

सिंदूरा-धमार (विलंबित)

स्थायी.

म	प	नि	सां	रीं	गं	-	रीं	-	-	-	सां	नि	-	-
ए	रि	दै	या	अ	ब	ऽ	ना	ऽ	ऽ	ऽ	जा	ऽ	ऽ	
प				म							म			
ध	म	ध	प	ग	-	-	री	-	म	म	ग	-	-	
उ	ऽ	ब्रि	ज	में	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	द	ध	बे	ऽ	ऽ	
सा				म							ध			
री	-	सा	-	री	म	-	प	प	ध	रीं	नि	नि	-	
च	ऽ	न	ऽ	गो	ऽ	ऽ	र	स	के	ऽ	मि	स	ऽ	
प														
ध	म	ध	प	ग	री	ग	सा	-	री	म	प	-	ध	
स	ब	र	स	चा	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	हे	ऽ।	ए	

अंतरा.

म	-	प	नि	-	-	नि	सां	-	-	नि	सां	रीं	गं
औ	ऽ	ऽ	र	ऽ	ऽ	न	मों	ऽ	ऽ	पी	ऽ	या	ऽ
रीं	रीं	-	सां	-	,	सां	रीं	नि	-	सां	-	-	-
हं	स	ऽ	के	ऽ	ऽ	बो	ल	त	ऽ	हो	ऽ	ऽ	ऽ
नि	-	-	सां	-	सां	सां	रीं	नि	-	सां	-	सां	सां
ऽ	ऽ	से	ऽ	झ	ग	र	त	ऽ	हो	ऽ	अ	ब	

नि ^{सां - नि रीं -} नि - ^प ध - ध म प नि सां
 का _x ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ _२ हे ऽ। ए ऽ रि दै या

सिंदूरा-धमार (होरी) (विलंबित)

स्थायी.

म प - नि - सां -
 ए री ऽ मैं _३ ऽ तो -

रीं रीं गुं रीं - - - सां - - नि - प -
 ज _x ब ऽ जा ऽ ऽ ऽ नू ऽ ऽ ए _३ ऽ सो ऽ

गु गु - गु - म - री - - सा - - -
 च _x त ऽ र ऽ खे _२ ऽ लै _३ ऽ ऽ या _३ ऽ ऽ ऽ

- - - री म म - प - - ध सां सां -
 ऽ ऽ ऽ हो ऽ री ऽ खे _३ ऽ ऽ ल _३ ऽ न ऽ

नि ^{रीं नि} नि - ध - प ध म प - नि - सां -
 आ _x ऽ ऽ वे _२ ऽ ऽ। ए री _३ मैं _३ ऽ तो ऽ

अंतरा.

नि नि - नि - नि - सां सां - सां - - -
 ह_x मा ऽ री ऽ चुं_२ ऽ न री ऽ यां_३ ऽ ऽ ऽ

नि सां - रीं - - - सां - - नि - ध -
 रं_x ग ऽ में ऽ ऽ_२ ऽ बो ऽ ऽ रे ऽ ऽ ऽ

ध रीं सां रीं - - - ध - - नि - - रीं
 अ_x प ऽ नी ऽ ऽ_२ ऽ पा ऽ ऽ | ग_३ ऽ ऽ ब

सां नि - ध - प ध म प - नि - सां -
 चा ऽ ऽ वे ऽ ऽ ऽ । ए री ऽ मैं_३ ऽ तो ऽ

राग सिंध.

सिंध हा एक काफी थायंतला क्षुद्रगीतार्ह राग आहे. यांत सतारीच्या गती फार असतात. यांत दोन्ही गांधार लागतात. ऋषभ यांत प्रबल असतो. हा केव्हांहि गातां येतो. याचें स्वरूप असें आहे.

साधारण चलन

नि॒ ध॒ नि॒, रे, ग॒ म॒ ग॒, रे, सा, म॒ ग॒ रे, नि॒ सा॒ नि॒, प॒ ध॒ नि॒,
सा। ग, ग, म, म, ग॒ ग॒ रे, सा, म॒ ग॒ रे, नि॒ सा॒ नि॒,
प॒ ध॒ नि॒, सा ।

सिंध-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि
सा
आ

प म - प म ग म - ग_३ री सा नि सा - नि सा
 ऽ ज ऽ स लो ऽ ऽ ऽ ने ऽ ऽ ऽ ने ऽ , रा ऽ
 री सा - सा नि - ध^प ध नि - सा - नि सा - , सा
 त में ऽ पि या ऽ पा ऽ या ऽ नी ऽ ऽ ऽ ऽ । आ

अंतरा.

सा ।

नि नि	सा ध - नि	री - , ग	री - - नि	री ग - म
ऽ थ ऽ स	खी ऽ ऽ , मि	ल ऽ ऽ , मं	ऽ ग ऽ ल	
म	ग - री सा	नि ध - सा	नि सा - नि	सा सा नि ध
गा ऽ या ऽ	नी ऽ ऽ हां	स हां ऽ स	ग र वा ऽ	
	, नि ध ^प ध	नि - सा -	नि सा -	
ऽ ल गा ऽ	या ऽ नी ऽ	ऽ ऽ ऽ ,		

राग बरवा.

बर्वेत्यपि च रागोऽस्ति क्षुद्रगीतसमाश्रयः ।

ऋषभांश्च संपूर्णः सवदत्पंचमस्वरः ॥ २३० ॥

द्वौ गांधारौ धैवतौ द्वौ निषादौ द्वौ समीरितौ ।

ऋषभस्तीव्र आख्यातो मध्यमः कोमलः स्मृतः ॥ २३१ ॥

इमावाधुनिकौ रागौ पीलुबर्वेतिनामकौ ।

मन्ये प्रसिद्धिमान्नीतौ नूनं विशिखगायकैः ॥ २३२ ॥

संगीतसुधाकरे । (पृ. ३४)

दो दो है धगनीं जहां कोमल मध्यम जानि ।

परि संवादिबादितें बर्वा राग बखानि ॥ ५० ॥

रागचंद्रिकासार ।

हा एक काफी थाटंतून उत्पन्न होणारा क्षुद्रगीतार्ह राग आहे. याचा वादीस्वर ऋषभ आहे व संवादी पंचम आहे. कोणी यांत दोन्ही ऋषभ, दोन्ही धैवत व दोन्ही निषाद घेण्याचें सांगतात. धुनवजा राग असल्यामुळें त्यांस विशेष नटवून गाण्यासाठीं असले स्वर दाखल करण्यास हरकत नाही. याची मांडणी काफी थाटाचीच आहे. पूर्वांगांत थोडासा देसीचा भाग यांत येतो. पण बाकी स्वर व चलन निराळें असल्यामुळें, देसी भिन्न होते.

याचें साधारण चलन असें आहे.

म
सा, रेग, रेसा, रेम, पधमप, रेग, रेसा, निसामगरेसा;

म
सा, रेम, रेमप, ध, पधसां निधम, धपगरे, गुरेग

सा । म, पधनि, सां, सांनिरेंसां, निनिसां

निधप, सारेम, रेमप, ध, पधसां,

निध, म, पग, रेगसा ।

म	ग	रीग	री	नि	सा	री	म	प	-	ध
सो	५५	च	५	स	म	झ	म	५	५	न
×		२			०		३			
सां	रीं	नि	ध	म	री	म	प	ध	पमप	
अ	ब	मा	५	न	ले	५	प्या	५	रे५५	
×		३			०		३			

अंतरा

प	ध	नि	सां	नि	सां	सां	सां	-	सां
नि	रं	ज	ऽ	न	नि	र	का	ऽ	र
x		२			०		३		प
नि	सां	मं	गं	रीं	सां	सां	नि	ध	ध
ज	ग	को	ऽ	से	व	न	हा	ऽ	र
x		२			०		३		
नि	नि	ध	प	ध	म	प	री	ग	री
अ	प्रं	पा	ऽ	र	इ	श	व	ऽ	र
x		२			०		३		
री					म	प			
म	ग	री	नि	सा	री	म	प	ध	पमप
									(
सु	म	र	ऽ	नि	हा	ऽ	ऽ	ऽ	रेऽऽ
x		२			०		३)

बरवा-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

प प

न हीं

री म प नि म
 म ध म प री ग री सा री सा सा सा री - म प
 ऽ मा न त ना ऽ रि ग मा ऽ न भ री ऽ न हीं
 ०
 प म री
 सां नि ध प री म प ध ध ग ग री सा री ग म प
 ला ऽ ख म ना ऽ व त कै ऽ सि रु ठी ऽ न हीं।
 x २

अंतरा.

म - प ध नि - सां सां ^{सां} नि - सां सां रीं नि ध प
 कौ ऽ न उ पा ऽ व क ^{रै} ऽ स ज नी ऽ अ ब
 नि - सां सां ध नि प - ^ग रे ग रा सा रीं म प म
 का ऽ स म झा ऽ वै ऽ जो ऽ स म झै ऽ न हीं।

बरवा—एकताल (विलंबित)

अंतरा.

री
ह

म	री	ग	सारी	पप	म	री	-	ग	री	सा	-	-	सा	री
मा	ऽ	री	को	ऽ	ना	ऽ	ऽ	सु	ने	ऽ	ऽ	आ		
री	नि	सा	सा	नि	सा	सा	-	री	म	म	प	ध		
ऽ	ऽ	ली	ऽ	जि	य	ऽ	रा	ऽ	प	रा	ऽ			
सां	नि	ध	प	री	म	प	ध	म	ग	री	म	री		
ऽ	ये	ब	स	मे	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ह			

[illegible]

स्थायी.

[illegible]

अंतरा.

-	मम	म	प	नि	सां	-	सां	-	सां	नि	सां	-	नि	रीं	सां
५	मन	रं	ग	अ	ज	५	हूं	५	न	ही	५	आ	५	आ	५
				री	सा	५	हूं	५	न	ही	५	आ	५	आ	५
नि	सां	नि	ध	प	सा	सा	री	म	री	म	-	प	-	ध	५
५	५	५	५	अ	सु	व	न	ला	५	५	गी	५	झ	५	५
				५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
सां	नि	ध	प	री	म	-	प	-	ध	म	ग	री	री	५	५
री	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५

बरवा-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

म	ग	री	ग	सा	री	प	म	ग	री	ग	सा	-	नि	सा
आ	५	५	यो	सा	५	व	५	५	न	५	न	५	सो	५
				५	सा	५	५	५	सा	५	सा	५	सा	५
नि	ध	प	प	प	नि	सा	सा	सा	नि	सा	सा	सा	सा	५
हा	५	व	न	सो	रं	ग	रं	ग	सो	५	हे	५	हे	५
				५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
म	ग	री	म	म	प	-	प	ध	सां	-	रीं	नि	५	५
पी	५	सं	ग	झू	५	ल	त	बा	५	ल	मु	५	मु	५
				५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
ध	प	म	प	ग	री	ग	सा	री	म	प	ध	नि	ध	५
म	का	५	त	आ	५	५	ली	है	५	५	५	५	५	५

बरवा-धमार (विलंबित)

स्थायी.

[illegible]

ਪੰਜਾਬੀ ਬਰਵਾ-ਚੌਤਾਲ (ਵਿਲੰਬਿਤ)

प	-	ध	म	-	गरी	ग	सा	नि	ध	-	प
जो	ऽ	गी	ज	ऽ	गऽ	त्या	ऽ	ग	ह	ऽ	म
नि	-	नि	नि	सा	सा	प	ध	म	ग	री	सा
जो	ऽ	ग	ज	ग	त	दो	ऊ	ऽ	त	ऽ	ज
री	-	री	म	-	प	प	प	प	प	-	ध
जो	ऽ	गी	पा	ऽ	छे	प	व	न	ह	ऽ	म

सां	नि	धप	पध	ध	म	ग	गरी	गसा	रीनि	सा	सा
प	व	नऽ	सेऽ	ऽ	बि	ह	टऽ	ऽ	ऽ	ऽ	है।
x		०	०	२		०	०	३	०	४	

अंतरा.

म	-	प	नि	-	नि	सां	, सां	-	सां
जो	ऽ	गि	छे	ऽ	दे	का	ऽ	न	न
x		०	०	२	०	०	सां	४	
प	नि	नि	सां	-	सां	सां	नि	ध	नि
ह	ऽ	म	छे	ऽ	दे	धा	ऽ	न	ज
x		०	०	२	०	०	३	४	
प	-	ध	म	-	री	री	म	प	प
जो	ऽ	गी	दौं	ऽ	ड	धा	ऽ	तो	ह
x		०	०	२	०	०	३	४	म
सां	-	नि	धप	ध	म	म	गरी	गसा	रीरि
धा	ऽ	र	दौंऽ	ऽ	ड	न	टऽ	ऽऽ	ऽऽ
x		०	०	२	०	०	०	३	४

राग धनाश्री

धनाश्रीश्च प्रसिद्धोऽयं रागः स्यात्पंचमांशकः ।
षड्जसंवादिरुचिरो निषादग्रहशोभनः ॥ २०४ ॥
पंचमन्यास आरोहे वर्जितर्षभधैवतः ।
अवरोहे च संपूर्णोऽपराहसमये प्रियः ॥ २०५ ॥
अत औडुवसंपूर्णस्तीव्रावृषभधैवतौ ।
गांधारो मध्यमश्चैव निषादश्चापि कोमलाः ॥ २०६ ॥
प्रिया पंचमगांधारसंगतिश्चावरोहणे ।
इयं तु काफी मेलोक्ता धनाश्रीर्वर्णिता मया ॥ २०७ ॥
कुत्रचिद्भैरवीमेले पूर्वमैलेऽपि कुत्रचित् ।
आरोहे रिधहीनैव कथितेयं विचक्षणैः ॥ २०८ ॥

संगीतसुधाकरे ॥ पृ. ३२ ॥

निसौ गमौ पधौ पश्च निधौ पगौ पगौ रिसौ ।
अपराहे धनाश्रीः स्यात् पांशाऽऽरोहे रिधोज्झिता ॥ १४४ ॥
अभिनवरागमंजर्याम् ।

स्वरास्तु मृदवोऽखिला ऋषभधौ च नारोहणे—
वरोहसमये भवेयुरथ यत्र सर्वेऽपि च ॥
समुल्लसति पंचमोऽश इह षड्जसंवादिना—
पराहसमयेषु निग्रहयुता धनाश्रीर्मता ॥ ४४ ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ।

(भैरवीमेलजन्य धनाश्री)

निसौ गमौ पनीसश्च निधौ पमौ पगौ रिसौ ।

पांशाऽऽरोहे रिधत्यक्ता धनीश्रीरपराजने ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १९६ ॥

चढत रिखब धैवत नहीं सब कोमल सुरजान ।

सप संवादीवादितें धनासिरी पहिचान ।

रागचंद्रिकासार ॥ ४७ ॥

धनाश्री राग काफी थाटांतून उत्पन्न होतो. यांत ऋषभ व धैवत हे स्वर आरोहांत वर्ज्य आहेत.

काफी थाटांतून उत्पन्न होणाऱ्या रागांचे, विशिष्ट रागांगांवरून पांच वर्ग होतात. पैकीं धनाश्री हें एक आहे. दुसरीं अंगें काफी, सारंग, कानडा व मल्लार हीं होत. या अंगांचें विशेष त्या त्या वर्गांतील राग वर्णन करितांना समजाविले जातीलच. प्रस्तुत धनाश्री अंग म्हणजे ऋषभ व धैवत यांचें दौर्बल्य व षड्ज, पंचम व कंचित् मध्यम यांचें प्राबल्य व “ पगु ” स्वरसंगति हेंच होय.

धनाश्रींत वादी पंचम व संवादी षड्ज आहे. गाण्याचा वेळ दिवसाचा तिसरा प्रहर आहे. याचा उठाव साधारणतः निषादावरून होतो. पंचमावर न्यास असतो. अवरोहांत “ पगु ” ही स्वर संगति श्रुतिमनोहर होते. तिसऱ्या प्रहरच्या रागांत आरोहांत ऋषभ व धैवत यांचे दौर्बल्य व त्यामुळे सा, म व प यांचें प्राबल्य असणें हें एक चिन्हच आहे. भीमपलासी बहुतेक धनाश्रीसारखीच असते; मात्र भीमपलासींत मध्यम वादी आहे व धनाश्रींत पंचम वादी आहे. धनाश्री हा राग जुनाच आहे. ग्रंथांत त्यांचा उल्लेख सांपडतो.

धनाश्रीचा एक प्रकार भैरवी थाटांतला आहे. वर वर्णिलेल्या धनाश्री-
तच ऋषभ व धैवत कोमल केले म्हणजे ही दुसरी धनाश्री होते,
असें म्हणतात.

काफी मेलजन्य धनाश्री.

उठाव

नि॒सा, ग॒मप, धप, नि॒धप, ग॒, प॒ग, रीसा ।

चलन.

प, प॒ग, प॒ग, रे, सा, नि॒सा, ग॒, म॒प, प, धप, नि॒धप,

म॒ग, म॒प॒ग, ग॒, रे, सा, नि॒सा॒ग॒म॒प । नि॒सा, प॒नि॒सा,

रे, सा, ग॒, रेसा, नि॒सा॒ग॒म॒प, धप, नि॒धपं,
सां, नि॒ध, प, म॒प, ग॒, म॒प॒ग, रे, सा ।

भैरवीमेलजन्य धनाश्री.

उठाव.

नि॒सा, ग॒म॒प, नि॒सां, नि॒ध॒प॒म॒ग, प॒ग, रेसा.

चलन.

नि॒सा॒ग, म॒प, प॒ध॒प, म, प॒ग, ग॒म॒प, ग॒, रेसा, रे॒नि॒सा,
म॒प, ग॒म॒प, नि॒ध॒प, प॒ध॒म, ग॒म॒प, ग॒म॒ग, रेसा ।

प॒ध॒प॒ग, म॒प, नि, नि॒सां, ग॒रे॒सां, प॒नि॒सां,
प॒ध॒म॒प, ग॒म॒प, ग॒, रेसा ।

धनाश्री-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

प	-	प	प	ग	प	ग	म	ग	री	-	सा
शा	ऽ	ख	सु	म	त	रा	ऽ	ग	गा	ऽ	य
नि	-	सा	सा	ग	म	प	प	नि	ध	प	प
ओ	ऽ	ड	व	प	ऽ	र	न	ब	ना	ऽ	य
प	प	ग	म	प	प	नि	-	सां	सां	-	सां
क	र	ह	र	प्रि	य	मे	ऽ	ल	सा	ऽ	ध
सां	नि	ध	प	ग	प	ग	म	ग	री	-	सा
रि	ध	ब	र	जि	त	नि	त	दि	खा	ऽ	या

अंतरा.

प	-	प	प	ग	म	प	नि	नि	सां	सां	सां
पं	ऽ	च	म	ज	ब	बा	ऽ	दि	क	र	त
नि	नि	सां	गं	रीं	सां	रीं	सां	नि	ध	प	प
ध	ऽ	न्ना	ऽ	सी	ऽ	गु	नि	ब	र	न	त
म	प	नि	सां	मं	गुंमं	पं	-	गं	रीं	सां	सां
भी	ऽ	म	प	ला	ऽऽ	सी	ऽ	मों	च	त	र

सां	-	निध	प	ग	म	प	ग	म	गुरी	री	सा
बा	५	दी५	५	म	५	ध	म	क	हा५	५	य।
×		०		२		०		३		४	

धनाश्री—सूलताल (मध्यलय)

स्थायी.

प	-	प	प	म	प	नि	प	ग	-
आ	५	ज	कृ	पा	५	५	क	रे	५
×		०		२		३		०	
म	ग	म	प	प	ग	-	री	-	सा
आ	५	ये	५	मे	रे	५	धा	५	म
×		०		२		३		०	
सा	सा	सा	सा	सा	म	ग	री	-	सा
नि	नि	घ	रि	शु	भ	५	दी	५	न
×		०		२		३		०	
सां	सां	सां	-	रीं	सां	-	नि	ध	प
जा	५	गे	५	मे	रे	५	भा	५	ग।
×		०		२		३		०	

अंतरा.

प म प सां
 ग नि - सां - सां
 कि त प त ऽ ग ऽ इ
 ० २ ३ ०

सां	नि	सां	-	रीं	सां	सां	नि	ध	प
अ	खि	यां	ऽ	सी	त	ल	भ	ऽ	इ
×		सां		मं	गं	-	रीं	-	सां
म	प	नि	सां	भ	ले	ऽ	आ	ऽ	ये
भ	ले	जो	ऽ			ऽ		०	
×									
प	सां	सां	सां	रीं	सां	-	नि	ध	प
मो	ऽ	ह	न	घ	न	ऽ	श्या	ऽ	म
×		०		२		३		०	

धनाश्री-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

सा	सा				म				
नि सा	म ग	री सा	नि सा	ग म	प	प	प	प	प
सा ऽ	स स	द न	म द	न क	द	न	क	द	न
	प	म	×	०					
प प	नि पम	ग म	प नि	- सां	-	सां	-	सां	-
द र	श न	को ऽ	ले ऽ	पू	पू	पू	पू	पू	पू
	बि	३	×	०	०	०	०	०	०
प			म	म					
सां -	ध प	ग प	प ग	- री	-	री	-	री	-
जा ऽ	त दे	खि ए	क	बा	बा	बा	बा	बा	बा

अंतरा.

प	प	म	प	म	प	नि	नि	सां	-	सां
स	ह	ज	नि	क	ट	आ	य	ह	रि	
सां ^x	सां	०	गं	रीं	सां	सां	सां	नि	ध	प
नि	नि	सां	गं	रीं	सां	नि	नि	सां	नि	प
ह	र	ख	ह	र	ख	बु	झ	न	ला	गे
म ^x	म	०	०	मं	म	०	०	३	४	
प	ग	-	प	म	प	ग	-	री	-	सा
कां	हां	५	जा	५	त	ए	री	५	ग्वा	ल
सा ^x	०	०	०	२	०	०	३	४	५	
नि	सा	ग	म	प	नि	प	नि	सां	गं	रीं
क	र	प	क	र	त	वा	५	को	५	क
म ^x	०	०	०	२	०	०	३	४	५	र
प	ग	-	री	-	सा					
त	जो	५	हा	५	रा					
		०		२						

राग धानी.

धानी प्रोक्ता मृदुगमनिका वर्जिता धर्षभाभ्या-
मारोहेऽस्याः सगमपनयः स्युस्त एवावरोहे ॥
गांधारो वाद्यपि च निसखः प्रोच्यते ह्यौडुवेयं ।
चंचच्चारुस्वरसुरुचिरं गीयते सर्वकालम् ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ १०० ॥

निसौ गमौ पनीसश्च सनी पमौ गसौ तथा ।
धानी लोकप्रसिद्धा स्याद्वांशाऽऽरोहे रिधोज्झिता ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १५० ॥

रिखव नहीं धैवत नहीं कोमल गमनि वखानि ।
गनि वादीसंवादिते राग कहावत धानि ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ९८ ॥

धानी हा राग काफी थाटांतून उत्पन्न होतो. यांत ऋषभ व धैवत वर्जित आहेत. गांधार वादी व निषाद संवादी आहे. हा सार्वकालिक म्हणजे कोणत्याही वेळेस गाण्यास योग्य व क्षुद्रगीतार्ह असा आहे. कांहीं लोक धानीमध्ये अवरोहांत थोडासा ऋषभ लावितात. जुन्या ग्रंथांत धानीचा उल्लेख मिळतो. संगीत पारिजातांत ऋषभवर्जित व ऋषभधैवतवर्जित असे धानीचे दोन प्रकार सांगितले आहेत. रागतत्त्वविबोधांत “शुद्ध धनासी ” या नांवाने आजच्या धानीचा उल्लेख आहे असे कांहीं लोक

म्हणतात. पण असल्या वादमूलक गोष्टीत प्रचाराला अनुसरून चालणेंच हिताचें आहे. धानीत षड्ज, पंचम व मध्यम यांच्या सापेक्ष गौणत्वामुळें व ऋषभ व धैवत यांच्या असत्प्रायत्वामुळें तीत गांभीर्य मुळींच नसतें.

उठाव.

नि॒साग, मप, नि॒सां, सांनि॒प, मग, सा ।

चलन.

ग, सा, ग॒मप, नि॒पनि॒सां, गं॒सां, नि॒प, मग, ग॒सा । म,
मपग॒मपनि, पनि॒सां, गं, सां नि, पग, ग॒मपनि,
पमग, सा ।

धानी-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि॒ सा

अ ब

गु - गु सा गु म प नि प नि सां रें सां नि प म
मा ऽ न म ना ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ह॒ रि सु म

गु गु गु म प नि प म गु म गु रें सा री नि॒ सा
र न क र भा ऽ व ध रे ऽ सु ध घ ट मों ऽ।

अंतरा.

म म म - प प गु म प नि नि प नि सां सां -
ध न दौ ऽ ल त औ र मा ऽ ल प सा ऽ रा ऽ

सां - नि प म प गु म प नि प म गु - नि॒ सा
का ऽ म न आ ऽ व त ना ऽ म बि ना ऽ। अ ब

राग प्रदीपकी अथवा पटदीपकी.

पगौ मगौ रिसनिसा गमौ पगौ मनी धपौ ।

मगौ मगौ रिसौ पटदीपकी षड्जवादिनी ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १५३ ॥

प्रदीपकी अथवा पटदीपकी काफीमेलानुन उत्पन्न होते. हींतहि आरो-
हांत ऋषभ धैवत वर्ज्य आहेत. ही भीमपलासी अंगानें गातात. वादीस्वर
षड्ज व संवादी मध्यम आहे. कोणी मध्यम वादी मानितात. यांत दोन्ही
गांधार लागतात. नीत्र गांधार बहुधा आरोहांत येतो. मन्द्र व मध्य सप्तकांतच
हिचा विस्तार बहुतेक होतो. अवरोहांतहि ऋषभस्वर अति दुर्बल असतो.
ऋषभ धैवत हे यांत जरा तीव्रपेक्षां किंचित् नीच असे लावावे असें एक
विधान कोठें कोठें आढळतें. तीव्र गांधाराचा प्रयोग कुशलतेनें करावा
लागतो. यांत मध्यमावर मुक्काम केल्यानें हंसकंकणी यापासून भिन्न राहते.

उठाव.

पग, मग, रेसा, निसा, गम, पगम, निधप, मगम, गरेसा ।

चलन.

सा सा
नि, सा, मगरेसा, निधप, म, नि, प, निसा, ग, म, मपम,
गम, निधप, म, गम, पग, रेसा । मपसां, सां,
रेंसां, निसांमंगरेंसां, निधप, म, गम, पनि
धप, म, गम, पग, रेसा ।

प्रदीपकी-झूमरा (विलंबित)
स्थायी.

नि॒सा म॒ग॒ री सा	प॒ नि॒ म॒प॒ प॒	नि॒ सा सा प॒	सा प॒
अ॒ऽऽ री ऽ	बी॒ ऽऽ र	आ॒ ऽऽ ऽऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ
नि॒ सा म॒ग॒ री सा	नि॒सा नि॒ध॒ प॒	नि॒म॒ प॒ नि॒ -	प॒ नि॒सा सा
पि॒ ऽऽ या ऽ	घ॒ऽ र॒ऽ	क॒ऽ रुं गी ऽ	अ॒ ने॒ऽ क
नि॒ सा ग॒ सा ग॒म॒	म॒ प॒ म॒प॒	म॒ ग॒री सा॒नि॒ ध॒प॒	नि॒नि॒ नि॒ सा
सा॒ ऽ त न॒ऽ	के॒ ऽ ऽऽ	सिं॒ ग॒ऽ ऽऽ र॒ऽ	वा॒ऽ ऽ ऽ
सा॒ नि॒सा म॒ग॒ री सा			
ए॒ऽऽ री ऽ।			

अंतरा.

सा म म	प	नि॒	नि॒ म
री॒नि॒सा ग॒ग॒,म प प	म प प	प प॒म ध॒प प	ध॒प प म॒ग
ब॒ऽहो त॒ऽ,दि न न	पा॒ ऽ छे	पि॒ या॒ऽ मो॒ऽ रे	आ॒ई ला॒ ऽऽ
नि॒ म	ग॒	सा ग॒	सा
सा ग॒म प म॒ग	म॒ग री सा	ग॒ - नि॒ नि॒	ग॒ - ग॒
म न॒ऽ ऽ ऽऽ	ऽऽ रं ग	दो॒ ऽ ऽ रे	धा॒ ऽ ये

सा ग म प निध प पम गसा गुम प मग री सा
ला ऽ गेऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ इ गऽ ऽऽ ऽऽ ऽ रऽ वा ऽ।

प्रदीपकी-तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

सा नि सा नि सा नि ध प - प नि सा सा नि नि सा सा नि सा
पि ऽ ऽ या ऽ ऽ र ऽ ना ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ हीं ऽ ऽ

री म री ग म म
 नि सासा ग ग म - गु, मप प प म गु म गु री सा, नि सा
 कै ऽसे के ऽ धी ऽ ऽ, रज ध री ऽ ऽ ऽ ऽ ये ऽ, ऽ
 3 x

सा
म ग री सा
पि ऽ या ऽ।

अंतरा.

सा	म	प	प	म
नि सा ग म	म प प प	नि पम गसा गम	प मग मग रीसा	
उ मं गे ऽ	जो ऽ ब न	बि र ऽ हा ऽ ऽस	ता ऽस ऽस वे ऽ	
सासा नि सा	री सा	ग म	म	
नि नि मप नि सा सासा	नि सा ग -	सा ग म प	प मग मग रीसा	
र ऽ ना ऽस दिन	मो ऽ पे ऽ	भा ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽस ऽस री ऽ	

राग हंसकंकणी.

सगौ मपौ गरी सश्च निसौ गमौ पमौ पगौ ।
पांशाऽपराह्णा लक्ष्ये कीर्तिता हंसकंकणी ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १५४ ॥

चढत रिखब धैवत नहीं दोउ गंधार दिखाय ।
तीवर रिध कोमल गमनि हंसकंकनी गाय ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ४५ ॥

हंसकंकणी राग काफी थाटांतून उत्पन्न होतो. आरोहांत ऋषभ व धैवत वर्ज्य आहेत. जाति औडुव—संपूर्ण आहे. हा दिवसां तिसऱ्या प्रहरीं गाइला जातो. हा धनाश्री अंगाचा राग आहे. दोन्ही गांधारांचा प्रयोग यांत आहे. व तो रागाला मोठे वैचित्र्य आणितो. साधारणतः तीव्र गांधार आरोहांत व कोमल गांधार अवरोहांत लागतो. पंचमस्वर वादी व षड्ज संवादी आहे. हा अप्रसिद्ध रागांपैकी एक आहे. “पग” ही स्वरसंगति यांत विशेष महत्त्वाची आहे.

उठाव.

साग, मप, गरीसा, निसा, ग, मप, म, पग ।

चलन.

ग, गमप, ग, रेसा, नि, साग, म, मपग । मपनिसां सां,
निसां, मपनिसांगरेंसां, निधप, पनिधपध, मग,
म, निसा, ग, म, पमपग, मप, ग, रेसा ।

हंसकंकणी-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

प	प	प	म	प	ग	रीग	री	सा	-
ग	ग	ग	म	प	ग	(SS)	क	नी	ऽ
ध	न	हं	ऽ	स	कं	()	क	नी	ऽ
सा ×	सा	सा	ग	ग	म	म	प	प	मग
नि	नि	सा	ग	ग	ग	ऽ	ग	नी	(SS)
अ	त	चि	ऽ	त्र	रा	ऽ	ग	नी	(SS)
×		२			०		३		

अंतरा.

प	प	सां	सां	सां	सां	सां	सां	सां	सां
म	प	नि	सां	सां	सां	सां	नि	सां	सां
क	र	ना	ऽ	ट	सु	र	स	क	ल
×		२			०		३		
प	प	सां	सां	गं	रीं	सां	नि	ध	प
म	ध	मे	ऽ	ल	सु	मि	ला	ऽ	य
सु		२			०		३		
ध ×	नि	ध	प	ध	प	मग	ग	प	म
प	ऽ	च	म	क	रे	(SS)	बा	ऽ	दि
पौं		२			०		३		
सा ×	सा	सा	ग	ग	ग	म	प	म	पग
नि	नि	सा	ग	ग	ग	ऽ	गि	नी	(SS)
व	तु	र	व	ड	भा	ऽ	गि	नी	(SS)
०		२			०		३		

हंसकंकणी-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

प	म	प	ग	म	प	म	पग	री	सा	-
ग	ग	ग	म	प	म	पौं	SS	डि	त	S
क	र	ता	S	सो	पौं	SS	SS	डि	त	S
×		२			०			३		
नि	री		री	म	म					
सा	नि	सा	ग	ग	ग	गम	प	म	ग	
मा	S	नो	S	भं	व	रS	रे	S	S	
×		२			०		३			

अंतरा.

प	म	प	मां	सां	नि	सां	-	सां	निसां	सां	सां
म	प	नि	सां	नि	सां	-	निसां	सां	सां		
आ	S	वे	S	सु	धे	S	SS	ज	ब		
×		२			०		३				
प	सां	सां									
म	प	नि	सां	गं	रीं	सां	नि	ध	प		
आ	S	वे	S	बु	धे	S	S	स	ब		
×		२			०		३				
ध					नि						
प	नि	ध	प	-	ध	प	ध	प	म		
ना	S	म	ले	S	ते	S	ह	र	S		
×		२			०		३				
म											
प	म	ग	ग	म	प	म	प	म	ग		
ह	र	S	ह	र	रे	S	S	S	S		
×		२			०		३				

प ग क_x प ग र ए ग ता_२ म म प सो प प पाँ_० मग (SS) मग (SS) री सा डि त।

कंकणी-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

म
नि
तें

<p>ध प ग -</p> <p>डे रे घो ऽ</p> <p>नि ध प प</p> <p>नू ऽ ऽ रा</p>	<p>री सा - नि</p> <p>ल घो ऽ ल</p> <p>म प ग -</p> <p>हा त कां ऽ</p>	<p>सा ग - सा</p> <p>घ ती ऽ मि</p> <p>गम प ग -</p> <p>दी ऽ ऽ ठा ऽ</p>	<p>ग म - प</p> <p>यां वे ऽ ता</p> <p>री सा - नि</p> <p>डी आ ऽ, न्तें।</p>
---	--	--	---

अंतरा.

प	सां	सां	सां
म म म प	नि नि सां -	नि सां मं गं	रीं नि ध म प
स दा रं ग	दी ग लां S	तुं सि मा S	न ले S ते S
प	ध म	म	सा
सां नि ध 'म	प ग - -	गुम प ग रीसा	सा - सा नि
भू S खां S	S दी S S	S S S S अ S	मा S न, तें।
	3	X	2

राग पलासी.

हा भीमपलासीचा एक घटक आहे अशी समजूत कांहीं जुन्या संप्रदायाच्या गायकांची आहे. प्रचारांत भीम व पलासी हे वेगवेगळे मानणारे व गाणारे क्वचितच आढळतील. पण जुन्या गायकांच्या संग्रहीं अशीं कांहीं गीतें सांपडतात. पैकीं हें एक गीत येथें दिलें जात आहे. पलासी हा राग काफी थाटांत धैवत—वर्जित षाडव असा आहे. बाकी पुष्कळसा धनाश्री किंवा धानी सारखा आहे.

पलासी-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

					सा	नि	सा	म	ग	-	म
						चौ	५		द्र	५	सो
प	-	प	प	-	म	म	प	म	प	ग	म
आ	५	न	न	५	खं	५	ज	न	५		
×		२			०		३				
प	म	ग	री	सा	सा	नि	सा	ग	-	म	
के	५	५	५	५	चौ	५	द्र	५	सो		
×		२			०		३				
प	-	प	प	-	म	म	प	ग	म		
आ	५	न	न	५	खं	५	ज	न	५		
×		२			०		३				
प	म	प	ग	म	सा	ग	म	प	म		
के	५	ह	ग	५	बै	५	ठी	५	ब		
×		२			०		३				
प	नि	प	नि	सां	प	म	ग	म	प		
ना	५	ये	५	सिं	गा	५	र	५	क		
×		२			०		३				
म	ग	ग	री	सा	सा	नि	सा	ग	-	म	
रे	५	५	५	५	चौ	५	द्र	५	सो		
×		२			०		३				

अंतरा.

गु	म	प	नि	सां	नि	सां	सां	सां	सां
आ	ऽ	य	ऽ	ग	ये	ऽ	म	न	मो
×		२			०		३		
नि	सां	रीं	सां	सां	नि	सां	प	म	प
ह	न	ता	ऽ	छि	न	ऽ	दे	ऽ	ऽ
×		२			०		३		
रीं	सां	नि	सां	प	म	प	गु	-	म
ख	नै	को	चि	त	चा	ऽ	हा	ऽ	ऽ
×		२			०		३		
प	म	गु	री	सा	सा	सा	गु	-	म
भ	रे	ऽ	ऽ	ऽ	नि	ऽ	द्र	ऽ	सो
×		२			चं		३		
					सा		म		

संचारी.

नि	सां	नि	सां	प	म	प	गु	म	म
आ	र	सी	ऽ	में	क	र	श्या	ऽ	म
×		२			०		३		
प	-	प	प	प	म	प	गु	-	
की	ऽ	मु	र	त	वो	ऽ	नि	ज	ऽ
×		२			०		३		
गु	म	प	म	प	गु	गु	री	सा	-
मू	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	र	त	ऽ
२		२			०		३		

नि	सा - ग	म	प	ग	म	प
ला	५ ५ ५	ये	५	ग	रे	५
x	२	०		३		

आभोग.

ग	म	प	नि	सां	नि	सां	सां	सां	-
शि	व	ना	५	थ	नो	५	र	वी	५
x		२			०		३		
नि	-	सांसां	गं	रीं	सां	नि	सां	प	-
जा	५	जल	में	सु	म	नो	र	ती	५
x		२			०		०		
प	रीं	सां	नि	सां	प	म	ग	-	प
ना	५	र	५	बि	हा	५	र	५	क
x		२			०		३		
म	ग	ग	री	सा	नि	सा	ग	-	म
रे	५	५	५	५	चं	५	द्र	५	सो
x		२			०		३		

मध्यमादिसारंग.

रिमौ पनी तथा सश्च निपौ मरी पुनश्च सः ।
धगोज्झिता तु मध्याह्ने मध्यमादी रिवादिनी ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १६७ ॥

धग बरजै कोमल मनि तीवर रिखब सुजान ।
परि संवादीवादितें मध्यमादि पहचान ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ३९ ॥

मध्यमादि अथवा मधमाद हा एक काफी थाटांतून उत्पन्न होणारा सारंग प्रकार आहे. सारंग अंगांतील धग दौर्बल्याला अनुसरून यांत ते स्वर मुळीच वर्ज्य आहेत. ऋषभस्वर यांत वादी व पंचम संवादी आहे. हा दुपारीं गातात. पूर्वांगांत “परी” व उत्तरांगांत “निप” या संगति रागबोधक आहेत. यांत शुद्ध निषादाचा प्रयोग कित्येकांच्या मते निषिद्ध आहे.

उठाव.

री, मप, नि, सां, निपमरे, सा ।

चलन.

प सां सां
निप, मपरे, सा, रेसा, निसा, रे, प, मप, निप । निनिसां,

प
सां, निसां, सां, निनिप, निसारें रेसां, मप, निप,

म म
रेरेमप, सां, निप, रे, मप ।

मधमाद सारंग-ज्ञपताल. (मध्यलय)

स्थायी.

प	प	प	म	प	म	-	सा	री	सा
नि	नि	त	म	ध	मा	ऽ	दु	बु	ध
लि	ख	२			०		३		
सा	सा	म	म	प	म	म	प	पम	प
नि	सा	री	री	प	री	म	प	पम	प
ओ	ऽ	ड	व	ध	ग	वि	र	हिऽ	त ।
×		२			०		३		

अंतरा.

सां	सां	सां	सां	-	सां	सां	सां	सां	सां
नि	नि	त	सा	ऽ	रं	ऽ	ग	स	ब
क	ह	२			०		३		
सां	सां	सां	रीं	मं	रीं	-	सां	नि	प
नि	सां	सां	गु	नि	शा	ऽ	ख	म	त
मे	ऽ	२			०		३		
म	प	रीं	रीं	रीं	सां	-	सां	नि	प
रि	ख	ब	सु	र	अं	ऽ	श	नि	प
×		२			०		३		
म	प.	सां	सां	सां	प	नि	पम	म	री
सं	ऽ	ग	त	च	तु	रऽ	सु	म	त ।
×		२			०		३		

मंथमाद सारंग-रूपताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि	नि	सां	-	रीं	सां	-	नि	-	प
म	ध	मा	ऽ	द	सा	ऽ	रं	ऽ	ग
×		२		०	०		३		
प	म	नि	नि	प	म	री	सा	-	सा
औ	ऽ	ड	व	सु	र	स	रा	ऽ	ग
×		२		०	०		३		
नि	सा	री	म	म	प	प	नि	-	प
दू	ऽ	जै	ऽ	दि	व	स	जा	ऽ	म
×		२		०	०		३		

अंतरा.

म	म	प	निप्	नि	सां	-	सां	सां	सां
बि	द	रा	ऽऽ	ब	नी	ऽ	नि	जु	गु
×		२	(०	०		३		
नि	सां	रीं	मं	रीं	सां	सां	नि	नि	प
धै	ऽ	व	त	ई	स	त	प	र	स
×		२		०	०		३		
प	म	री	सा	सा	री	म	प	नि	सां
सा	ऽ	द	त	क	हे	ऽ	र	सि	क
×		२		०	०		३		
म	प	सां	सां	नि	प	म	री	-	सा
गु	नि	ज	न	म	त	प्र	मा	ऽ	न
×		२		०	०		३		

प	प	म							
नि	नि	प	री	-	री	री	सा	सा	-
आ	ऽ	ज	अं	ऽ	ज	न	दि	यो	ऽ
सा	सा	म	म						
नि	नि	आ	री	प	री	-	री	सा	-
रा	ऽ	धि	का	ऽ	नै	ऽ	न	को	ऽ
×		२			०		३		

[illegible]

स्थायी.

प
नि
हे

प	म	री	सासा	सा नि	म	प	प	नि	प	मप	म
५	सी	५	(सर)	दा	५	५	ई	ख	स	(५५)	खा
				५				२			
री	सा	री	सा	सा नि	सा	म	म	री	म	री	सा
५	न	की	५	ए	५	गु	ला	५	ब	सु	
				५				२			
सा	नि	सा	सा	सां नि	सां	सां	नि	म	प	प	नि
गौं	५	ध	५	छी	र	का	५	५	५	ई	, ऐ
				५				२			

अंतरा.

प	प	-	सां	नि	सां	सां	सां	सां	नि	सां	-	सां
म	प	-	नि	सां	सां	सां	सां	सां	नि	सां	-	सां
अ	त	ऽ	पा	ऽ	त	ब	स	न	पा	ऽ	त	त
सां	त	०	पा	२	त	०	स	३	पा	४	त	त
नि	सां	रीं	रीं	सां	सां	सां	-	नि	म	प	प	प
बा	ऽ	ज	त	मि	र	दौं	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ग	ग
०	०	०	२	२	०	०	३	३	३	४	४	४

सां	-	सां	नि	-	प	प	म	री	म	प	नि
ला	५	ये	का	५	न	ले	५	५	५	५	५
×		०		२		०		३		४	
प	म	री	सा	री	सा						
अ	प	ने	अ	प	ने						
×		०		२							

अंतरा.

म	-	-	म	-	म	प	-	प	नि	सां	-	सां
सू	५	५	र	५	ज	आ	५	५	यो	सी	५	स
×		०		२		०		३			४	
सां	सां	-	सां	-	रीमं	रीं	सां	-	सां	नि	प	
प	र	५	छा	५	इं ५	प	र	५	छा	५	ई	
×		०		२	(इं ५)	०		३		४		
म	-	म	री	म	-	म	प	मप	प	-	-	
भू	५	ले	५	है	५	ब	टो	५ ५	ही	५	५	
×		०		२		०		३		४		
नि	-	नि	सां	-	सां	नि	-	प	री	म	पनि	
बा	५	ट	धू	५	प	दे	५	ख	ग	ह	री ५	
×		०		२		०		३		४	(री ५)	
प	मं	री	सा	री	साइ०						
अ	प	ने	अ	प	ने							
×		०		२								

मधमादसारंग-धमार (विलंबित)

स्थायी.

नि सा	रीं	नि	म	प	प	प	सां	नि	-	म	प	नि	प
स	खी	ऽ	ऽ	ऽ	बि	ज	के	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	खि
×					२		०			३			
म	-	रीसा	री	-	सा	-	री	री	म	म	री	सा	-
लै	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	या	ऽ	म	द	ऽ	मा	ऽ	ते	ऽ
×					२		०			३			
नि	री	नि	म	प	सा	सा	री	री	म	री	-	सा	सा
सा	सा	नि	म	प	सा	सा	री	री	म	री	-	सा	सा
ब	र	ऽ	ऽ	ऽ	जो	री	रं	ग	ऽ	डा	ऽ	र	त।
×					२		०			३			

अंतरा.

म	प	-	सां	नि	-	सां	नि	-	सां	-	-	सां	नि	सां	सां	सां
झू	ऽ	ऽ	मे	ऽ	ऽ	ऽ	झू	ऽ	ऽ	मे	ऽ	स	ब			
×						२	०			३						
प	सां	-	नि	म	प	प	प	रीं	-	नि	नि	म	प	-		
घे	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	र	ल	ये	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
×					२		०				३					
नि	प	-	म	री	,	नि	प	म	-	-	री	-	सा	-		
कुं	व	ऽ	र	ऽ	ऽ	क	न्हा	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ई	ऽ			
×					२		३				०					

मंथमाद सारंग-धमार (विलंबित)

स्थायी.

म प सां नि सां	रीं सां - नि -	सां - नि प -
ढ प की ऽऽ	धु का ऽ ऽ ऽ	रे ऽ ऽ
म - म प	नि नि प म री	सा सा री म री
बा ऽ ज त	ब न ब न ऽ	ना च त ऽ
म प नि सां	रीं - - सां -	सां नि नि प
कुं व र ऽ	के ऽ ऽ ण ऽ	का ऽ ऽ न ।

अंतरा.

म प - नि सां	सां सां नि सां -	सां रीं मं रीं
ए क ऽ गा ऽ	व त ए क ऽ	मि दीं ऽ ग
सां सां - नि प	म प विध नि प	री - सा सा
ब जा ऽ व त	ढ म रु ऽ ऽ	बा ऽ ज त
सा सा - री -	म री म प -	नि सां सां -
ए क ऽ ना ऽ	च त ऽ	दे ऽ दे ऽ
रीं - - सां -	सां नि नि प	म प सां नि सां
ता ऽ ऽ ल ऽ	ता ऽ ऽ न ।	ढ प की ऽऽ

राग शुद्धसारंग

शुद्धसारंगरागः स्याद्गांधारस्वरवर्जितः ।

ऋषभांशः षाडवश्च संवादीपंचमस्वरः ॥ ८३ ॥

संगतिश्चात्र मधुरा स्यात्पंचमनिषादयोः ।

मध्याह्नसमयेचास्य गानं परमरक्तिदम् ॥ ८४ ॥

ऋषभो धैवतश्चैव तीव्रौ द्वौ समुदीरितौ ।

मध्यमश्च निषादश्च कोमलौ द्वौ समीरितौ ॥

संगीतसुधाकरे ॥ पृ. ८५ ॥

सरीसर्पि पमौपश्च निषौ मषौ मरी च सः ।

सारंगः शुद्धपूर्वः स्याद्यंशो मद्रयशोभनः ॥

अभिनवरागमंजयाम् ॥ १७६ ॥

शुद्ध सारंग हा काफ़ी थाटांतून उत्पन्न होतो. यांत गांधार वर्ज्य आहे, ऋषभवादी व पंचम संवादी आहे. हा दोनप्रहरीं गातात. यांत धैवतस्वर स्पष्ट असल्यामुळे मधमादसारंग यापासून निगळा होईलच. यांत दोन्ही मध्यम व दोन्ही निषाद लागतात व अवरोहांत धैवताचा थोडा प्रयोग होतो. या कारणांनीं शुद्धसारंग आपल्या अंगांने स्वतंत्र आहे. नूर सारंग हा एक समप्रकृतिक राग आहे. पण त्यांत शुद्ध मध्यम नाही. कांहीं लोक यांत धैवत वर्ज्य करतात. पण आपण प्रचाराला धरून चालणें हें उत्तम. या रागाचा उल्लेख हृदयकौतुक व हृदयप्रकाश या ग्रंथांत आहे तसाच पारिजातांतहि आहे.

उठाव.

सा, रेमेरे, प, मंप, निप, मप, मेरे, सा ।

चलन

सारे, मेरे, प, मंप, धप, मेरे, सा, नि, प, निसा, रे, म,

सा

रे, सा । सारेमप, मप, धप, मेरे, निप, मेरे, सा,

निप, निसा, रे, मेरे, सा ।

शुद्धसारंग-तीव्रा (मध्यलय)
स्थायी.

री	सा	री	म	री	प	-	प	म	प	ध	प	म	-	री
स	ब	बि	ध	का	५	ज	ह	म	रे	स	म्हा	५	रे	
म	री	प	म	रीसा	री	-	सा	प	मप	ध	प	म	री	सा
हो	५	बि	ज	ना	५	थ	गो	५५	बि	द	जा	५	रे	

अंतरा.

प	म	प	नि	-	सां	-	सां	नि	सां	रीं	सां	नि	-	प
पु	र	के	५	लो	५	ग	स	ब	ही	५	ठा	५	डे	
प	नि	प	री	म	री	सा	-	सां	-	नि	पम	री	-	सा
क	र	जो	५	र	त	५	दा	५	स	तु	म्हा	५	रे	

शुद्धसारंग-एकताल (विंशति)
स्थायी.

नि	सा	री	म	री	म	-	म	प	-	ध	-	प
मा	ई	री	मैं	का	५	५	५	५	से	५	क	
मं	प(प)	म	-री	सा	नि	सा	निमा	री	-	प	म	-
हुं	५	पी	५५	र	अ	प	५५	ने	५	जी	या	५

राग बडहंस-सारंग

निपौ मरी सरी मश्च पनी पनी सनी पमौ ।
रिसौ मध्याह्नगः पांशः सारंगो बडहंसकः ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १७२ ॥

कोमलमनि गंधारनहीं अल्पहिधैवतहोइ ।
सपसंवादी वादितें बडहंस कबो सोइ ॥

रागचन्द्रिकासार ॥ ४२ ॥

बडहंस-सारंग काफी थाटांतून उत्पन्न होतो. कित्येक याला बिलावल थाटांत मानतात. यांत ऋषभ वादी व पंचम संवादी आहे. गाण्याचा वेळ दुपारचा आहे. सारंगभेद असल्यामुळे गांधार यांत वर्जित आहे. साधारणतः या रागांत गांधार व धैवत हे वर्जितच असावे. मध्यम यांत मुक्त असून निषादावर कांहीं ताना आणून संपवितात. याचा उल्लेख जुन्या ग्रंथांत सारंग मेल्यांत सांपडतो. हृदयप्रकाशात यांत तीव्र मध्यमाचा प्रयोग सांगितला आहे. पण प्रचार तसा नाही. किंचित् तीव्र धैवत अवरोहांत घेतला जातो. प्रचाराला अनुसरून चालणें हें केव्हांहि इष्ट आहे. कांहीं गीतांत तीव्र गांधारहि सांपडतो.

उठाव.

निप, म, रे, सा, रेम, प, निप, निसां, नि, पम,
रे, सा ।

बडहंस-सारंग-एकताल (मध्यलय)

स्थायी.

प	ध	प	म	री	सा	नि	सा	सा	री	म	-	म
नि	नि	प	म	री	सा	सा	सा	सा	री	म	-	म
मे	रो	म	न	स	खि	ह	र	न	की	ऽ	नो	
प		प	नि	-	प	सां	नि	-	सां	नि	सां	नि
म	-	प	नि	-	प	नि	-	सां	नि	सां	नि	
या	ऽ	ऽ	सां	ऽ	व	रे	ऽ	ने	म	धु	र	
प	प	प	नि	नि	पम	म	री	री	सा	-	सा	
ब	ड	ऽ	हं	ऽ	मऽ	धु	न	सु	ना	ऽ	य	
सा	नि	प	नि	सा	सा	सा	री	म	री	म	-	प
प	र	म	सु	ख	अ	नों	ऽ	द	दी	ऽ	नो।	

अंतरा.

प	-	प	नि	प	नि	सां	सां	नि	सां	सां	सां	
म	-	प	नि	प	नि	सां	सां	नि	सां	सां	सां	
म	ऽ	ध्य	मा	ऽ	दि	बि	द	रा	ऽ	ब	न	
सां	नि	सां	रीं	मं	रीं	सां	नि	-	सां	सां	नि	नि
सा	ऽ	म	त	सु	ध	लों	ऽ	क	द	ह	न	
प	म	प	नि	नि	पम	री	-	री	री	सा	सा	
ता	ऽ	न	से	ऽ	निऽ	गौ	ऽ	ड	च	तु	र	

सा	नि	प	नि	सा	-	सा	री	म	री	म	प	प
अ	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५

बडहंस-सारंग-त्रिताल (विलंबित)

स्थायी.

सां - सां नि	प मप नि प	म री सा री	री म - - म
धू ५ प प	र त ५ आ ली	जि या अ क	ला ५ ५ य
म प निप नि	सां सां सां -	नि - सां -	रीं सां - प
प से ५ ५ वो	त न में ५	आ ५ ये ५	हि जा ५ या

अंतरा.

म - प प	नि प नि नि	सां सां सां सां	नि सां सां -
वू ५ च्छ ल	ता ५ स ब	ब न में सु	का ५ में ५
नि नि नि नि	सां सां सां सां	नि नि सां रीं	सां - - प
नि स दि न	उ न बि न	वि र ह स	ता ५ ५ य
म - प प	नि - प प म	री - री -	सा री - सा -
लू ५ ह च	ले ५ अ रु ५	आं ५ धी ५	आ ५ वे ५
नि सां	रीं - सां सां	नि सां सां -	रीं सां - प
सां सां मं मं	यां ५ दु ख	हि य में ५	न मा ५ या

बडहंस-सारंग-त्रपताल (मध्यलय)

स्थायी.

प	ध	प	म	री	सा	-	सा	नि	-	सा
नि	नि	ल	सु	र	के	५	भे	५	द	
ता	५	२			०		३			
म	म	म	म	म	प	-	म	प	प	
गु	नि	प	न	कि	सं	५	ग	५	त	
प		२			०		३			
नि	प	सां	सां	-	प	नि	ध	नि	प	म
में	५	क	छू	५	पा	५	५	५	वे।	
५		२			०		३			

अंतरा.

म	प	नि	प	सां	सां	सां	सां	सां	-	
सी	५	ख	त	सु	न	त	र	हे	५	
५		२			०		३			
नि	सां	मं	रीं	मं	रीं	नि	सां	सां	नि	प
सु	र	की	५	ढ	र	न	मु	र	न	
५		२			०		३			
म	-	म	प	प	म	री	सा	री	सा	-
मु	५	द्रा	५	प्र	मा	५	न	सों	५	
५		२			०		३			
नि	प	सां	सां	-	प	नि	ध	नि	प	म
तो	५	क	छू	५	आ	५	५	५	वे।	
५		२			०		३			

संचारी.

सा	म	म	म	-	म	प	प	-	-
आ	ऽ	प	ही	ऽ	गा	ऽ	वे	ऽ	ऽ
प नि	प	सां	सां	सां	रीं नि	सां	प नि	ध नि	प
आ	ऽ	प	हि	ब	जा	ऽ	ऽ	ऽ	वे
प नि	ध नि	प	नि	नि	प	म	री	सा	-
ता	ऽ	न	गु	नि	ज	न	के	व्यो	ऽ
सा नि	सा	म	-	म	प	प	-	-	
रे	ऽ	स	ऽ	म	झा	ऽ	बे	ऽ	ऽ

आभोग.

म	प	नि	प	-	सां	-	नि	सां	सां
बै	ऽ	जू	के	ऽ	प्र	ऽ	ऽ	ऽ	भु
सां नि	सां	रीं	मं	रीं	सां	सां	प नि	ध नि	प
र	स	ब	ऽ	स	क	र	ली	ऽ	नो
म	म	प	प	प	म	री	सा री	री	सा
त	ब	ही	ऽ	गु	नी	ऽ	ज	न	को

प	नि	प	सां - सां	प	नि	नि	प	म	प
री	५	झ	५ र	झा	५	५	५	५	वे ।
×		२		०					

बडहंस-सारंग-झूमरा (विलंबित)

स्थायी.

मध	रु	म	प	प	सां
निनिपम	पनिपम	री म -	म मप	निनि	प नि सां -
आSSS	SSजS	ल म S	सु पS	नेS S	ही S S
३		X	२		०
सां		प			नि म
रीं - सां नि		मप निपम	म री सा -		सा रीमरी मप
मी S ले S		मोS S हेS	ग र वा S		ल गाSS येS
३		X	२		०

अंतरा.

प	प	सां	सां	सां	नि
म	प	निप , नि	नि सां सांसां	निनि मांनि रीं सां	सां (सां) नि
चों	५	क५ , प	री ५ पिया	दि५ स५ ५ त	ना ५ हिं
३			×	२	०
म	प	पम नि प	री म री सा	नि सा (सा) नि सा री	प म प प
स	दा५ ५ ५	रौं ५ ग	जि या५ त र	सा ५ ये ।	
३		×	२	०	

बडहंस-सारंग-एकताल (विलंबित)

स्थायी.

म रीमपसां ५ लालहमी	सां नि सो ५ x	पनिसां निनिपम ५ ५ ५ ५ ५ ५ ०	रीसानिसा - , सा ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ २
सां निनिपमरीसानिसा ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५	म री - बा ५ x	(सा) नि ब ५ ०	म सा रीमपनिपम का हे ५ ५ ५ ५ ५ ५ ३
		म सा निसा त ५ ५ ०	म री प ब ५ २
		म री ना ५ ०	सा रीरीसानि व त ५ ५ ५ ५ ३
म सा रीमपसां ५ लालहमी			

अंतरा.

सां नि सां नि मन के फू ५ ५	सां - सां निसां ले ५ ५ ०	सां नि सां नि कहां ५ ५ २	गं रीं गंरीं दे ५ ५ ०	सां - सां नि पानिसां रीं सां नि ची ५ ५ ०
सां (सां) (प) - ग स ५ दा ५ ५ x	प धनिसां रीं रौं ग ५ ५ ५ ०	सां - की ५ २	नि सां (सां) नि री ५ ५ ५ ३	सां नि सां नि सां नि सां नि

पम री ^म रीमपनि ^म मप,री - सा ^म सारी पप ^{नि} धनिसारीं सांसां ^{नि} रींरीसांनि पमरीसारी
 याऽ ऽ छीऽऽऽ ऽऽ,पा ऽ वे ^० महुं ^२ मद ^० साऽऽऽ एक ^० हाऽऽऽ ऽऽऽऽव ^३
^५ म
 सा रीमपसां
 त। लालहमी
^५

राग सामंतसारंग.

पमौ पनी पमौ रिश्च सरी मपौ निधौ च पः ।

सामंतपूर्वसारंगो रिपसंवादशोभनः ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १६८ ॥

सामंतसारंग काफी थाटांतून उत्पन्न होतो. यांत गांधार मुळीच वज्य आहे. सारंगाचा प्रकार असून यांत ऋषभ वादी व पंचम संवादी आहे. हा दुपारी गाडला जातो. अवरोहांत थोडा धैवताचा स्पर्श होतो. यांत देस व सारंग हे मिश्रित आहेत.

उठाव.

प, मप, निप, मरे, सा, रे, मप, निधप ।

चलन.

पम, पनिप, रेरे, सा, निसा, रेम, प, म, निधप, मप, निसां,

सां, निसां रेरे, सां निप, म, निधप ।

सामंतसारंग—झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

प	म	प	नि	पम	री	-	सा	निसा	सा
सा	ऽ	मं	ऽ	तऽ	सा	ऽ	रं	ऽऽ	ग
सा		री	म	म	प	पम	नि	ध	प
नि	सा	स	त	च	तु	रऽ	सु	म	त
बि	ल	सां	नि	सां	सां	-	नि	सां	सां
प	प	उ	ऽ	त्त	रां	ऽ	ग	ग	त
म	ब	सां	नि	प	प	पम	नि	ध	प
ज		व	त	छु	व	तऽ	इ	प	त।
नि	रीं	सां	नि	प	प	पम	नि	ध	प
सां	ऽ	व	त	छु	व	तऽ	इ	प	त।
धै									

अंतरा.

प	म	प	नि	सां	सां	सां	सां	-	सां
रि	प	क	र	त	स	म	धा	ऽ	द
प		नि	सां	सां	नि	सां	रीं	रीं	रीं
नि	प	धा	ऽ	र	सु	र	त	जि	त
गां	ऽ								

मं	मं	मं	मं	रीं	सां	सां	नि	सां	सां
रीं	रीं	रीं	मं	रीं	सां	सां	नि	सां	सां
अ	व	रो	ऽ	ह	क्र	म	स	ज	त
×		२			०		३		
म	प	रीं	रीं	सां	-	प	म	नि	ध
									प
सू	ऽ	र	छा	ऽ	या	ऽ	नि	ध	प।
×		२			०		३		

राग मियांकीसारंग.

सनी सधौ निपौ धश्च निसौ रिपौ मरी च सः ।

मीयांपूर्वकसारंगो मध्याह्ने ऋषभांशकः ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १७१ ॥

मियांकीसारंग हा काफी थाटांतून उत्पन्न होतो. गांधार स्वर यांत मुळींच वर्ज्य आहे. यांत ऋषभ वादी व पंचम संवादी आहे. हा दोन प्रहरींच गातात. ऋषभाचें वादित्व व “ रिप ” व “ रीम ” या स्वरसंगति सारंगांगाच्या खुणा आहेत. मीयांमहाराप्रमाणें यांत “ निध ” संगति येते व त्यामुळेच हा इतर सारंगांपासून भिन्न होतो. “ सा, निध निध, सा ” या स्वरविन्यासानें या रागाचें मंडन होतें. हा एक यावनिक प्रकार असून मीयां तानसेन यांनीं हा प्रचारांत आणिला असें लोकमत आहे.

उठाव.

. सा, निसा, धनि, पधनिसा, रे, पमरे, सा ।

चलन.

निः प
रेसा, धनिप, निध, निध, सानिसा, सा, निध, निसा, सारे,
रे म म ध ध
मम, प, प, धप, मरेसा । प, निध, निध, सां, निसां,
रेसां, निध, सां, रेंपं, मरें, सां, निप, मरे, सा ।

मियांकीसारंग—तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

(सा) निध सा री	री	म री - सा	नि सा - नि री सा	नि सा (सा) नि ध
प्या रेऽ वा को	कां हां S S	पा SS S S	S ऊं रे S	
नि म प निध निध	नि सा - निमा	सा री म सारी	प म री सा	
पा S ऊंऽ रेऽ	S S S SS	कां हां S SS	S S S S।	

अंतरा.

नि म सा - री मम	प म प प	म प प , प	प (प) मरी सा
जं S ग Sल	जं S ग ल तुं ड, फि	रं दि राऽ S	
नि सा री सा -	री म म प	प (प) म री	री म री सा
रु ठ ला S	हो S तो S	म ना S य	ला S S ऊं।

मियांकीसारंग—एकताल (विलंबित)

स्थायी.

(सा) निसा	ध निसा ,मारी	री म री - ,मामा	निमारी रीसां	ध नि प
मां SS	SS ,गत	प ना S ,इश	व SS रऽ	से S

सा	ध सा	म	री	म	रीमपनिपम	म	री
नि सा	निसा, निसा	री म	म	प	रीमपनिपम	म	री
ग त	SS, बर	नी S	S	S	SSSSS नS	जा S	
	३ ४	×	०		२	०	
सा सा(सा)	ध नि निसा सारीरी						
ये SS।	SS मांगत						
३	४						

अंतरा.

प सां	सां	पध	सां	सां	सां	नि	सां	पनिसांरी, सां
मप नि	सां निसां	निनिमप नि	सां सांसां	नि सां	पनिसांरी, सां	सां	पनिसांरी, सां	
तुम दा	ता SS	SSSS S	S	डोउ	ज ग	केSSS, हो		
	३ ४	×			२	०		
प नि (नि)	-	प नि प	मप निनि, पमप	म	री	सा(सा) निसा		
वा S	S	ली ये S	SS बिS, पSS	त S	माS	SS		
	३ ४	×	०		०	०		
ध निध निसा	सा, सा	रीमपनि सां	नि	प	मप, थप	म	री	
SS SS	सां, स	होSSS S	S	S	SS, नS	जा S		
३	४	×	०		०	०		
सा सा(सा)	ध निध, सारीरी							
ये S।	SS, मांगत							
३	४							

[illegible]

म	-	-	प	नि	ध	नि	सां	-	सां	सां	सां	-
प	-	-	नि	ध	नि	सां	-	सां	सां	सां	सां	-
जी	S	S	व	S	न	मू	S	क्त	क	र	S	
x		o		2		o		3		४		
नि			नि		सां	नि						
सां	सां	-	सां	रीं	सां	सां	ध	नि	नि	प	-	
ह	र	S	दू	ख	S	दा	S	S	ली	द्र	S	
x		o		2		o		3		४		

म	ध	नि	ध	नि	सां	सां	सां	रीं	-	नि	सां	सां	-
प	नि	ध	नि	सां	सां	रीं	-	नि	सां	सां	-		
प	ती	त	पा	व	न	ते	०	०	०	०	०	०	०
५	नि	प	-	म	री	-	सा	री	सा	-	ध	नि	प
ज	स	०	गा	०	०	ऊं, १	द	या	०	०	०	०	०

मियांकीसारंग-धमार (विलंबित)

स्थायी.

सा
निसा धनि पध
का ० ० ०

सा	सा	री	री	प	म	-	री	सा	-	-	नि	सा	नि	ध	सा
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
नि	प	सा	री	म	म	प	-	ध	प	म	री	सा	री	सा	
सु	न	री	०	खी	०	०	ढ	प	की	०	धु	का	०		
सा	सा	री	प	म	-	री	सा	-	-	सा	निसा	धनि	पध		
र	मा	नो	०	ये	०	०	ही	०	०	१	का	०	०	०	०

प	म	सां	सां				सा	
म	प	प	नि	ध	नि	-	सां - -	नि सां रीं सां
ता	ऽ	ऽ	री	ऽ	दे	ऽ	दे	ऽ
x					२		०	३
सां	-	-	सां	ध	नि	प	प	म
ची	ऽ	ऽ	है	ऽ	ऽ	ऽ	ला	ऽ
x					२		०	३
रीं	सां	-	सां	सां	ध	नि	प	म
जा	या	ऽ	ते	ऽ	ऽ	ऽ	भा	ऽ
x					३		०	३

राग लंकदहन-सारंग

रामपूरकडील एका गीतावरून लंकदहन या सारंगप्रकाराचे नियम असे होतील.

यांत दोन्ही निषाद, अवरोहांत थोडा शुद्ध धैवत व कोमल गांधार वक्र असे स्वर लागतात. या कोमल गांधारामुळें हा इतर सारंगप्रकारांहून भिन्न होतो. बाकीचे स्वर सारंगप्रमाणेंच.

याचें साधारण चलन असे आहे.

चलन.

म प ध रे म
सा, रे, म, म, प, प, निनिप, प, मरेसा, रेमरेसा, सांनिधनिप,
मपगगमरेसा, । मप, निसां, सां, सारंमरेसां, सां,
प
निप, म, म, प, पसां, सांनिधनिप,
म म
ग, रे, सा,

लंकदहन-सारंग-धमार (विलंबित)

स्थायी.

सा
गु

री म - म -	प	प	प प -	प ध नि नि प -
ला ऽ ऽ ल ऽ	रं २	ग	भ र ऽ	कि न डा ऽ
प - - म री	सा	-	री म -	री - सा -
रो ऽ ऽ री ऽ	ऽ २	ऽ	मे ऽ ऽ	री ऽ ऽ ऽ
सा सां नि ध नि प	म	प	ग ग म	री - सा सा
आं ऽ ऽ ऽ ऽ	ख २	न	बी ऽ ऽ	च ऽ ऽ। गु

अंतरा.

म प - नि सां	सां	-	सां - -	सां नि सां सां -
ए क ऽ आ ऽ	वो ३	ऽ	री ऽ ऽ	मो ऽ हे ऽ
नि मं सां रीं मं रीं -	सां	-	सां - सां	प नि प म -
कि सी ऽ की ऽ	ना २	ऽ	मा ऽ नुं	दू ऽ जे ऽ

म प - सां - सां - सां - - - सां सां
 ल^x गी ऽ मो ऽ हे_२ ऽ का ऽ ऽ ऽ ऽ ब र
 प सां नि_१ ध नि_२ प म प^० गु^० गु^३ म^३ री - सा सा
 आ ऽ ऽ ऽ ऽ ख न की ऽ ऽ च ऽ ऽ । गु

राग पटमंजरी.

(काफीमेलजन्य प्रकार)

निसौ रिसौ निधौ पश्च सरी मपौ धगौ रिगौ ।

मगौ रिसौ भवेत्पटमंजरी षड्जवादिनी ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १५१ ॥

कोमलगमनी सुर जहां चढते धग न लगाइ ।

सप बादी संवादितें पटमंजरि गुनि गाइ ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ४४ ॥

पटमंजरी हैं एक मनोरंजक रूप काफी थायंतून उत्पन्न होतें. हा राग संपूर्ण आहे. आरोहांत धैवत व गांधार हे दुर्बल असल्याने सारंगांगाचा भास होतो. यांत वादी षड्ज आहे व संवादी पंचम आहे. हा सारंगांनंतर गाइला जातो. “ सारे मप ” या स्वरांनीं सारंगांग व्यक्त होतें. धैवत व गांधार यांच्या योग्य प्रयोगानें त्याचा तिरोभाव होतो. हैं एक अप्रमिद्ध-रूप असल्यामुळे याच्याबद्दल मतभेद असले तर नवल नाहीं.

पटमंजरीचा एक दुसरा प्रकार बिलावल थायंतलाहि आहे. त्या प्रकाराच्या उपलब्ध असलेल्या वराणेदार चीजा क्रमिक पुस्तक मालिकेच्या पांचव्या भागांत पां. १९६ ते १९८ ई वर दिल्या आहेत, तेथें पहाव्या.

उठाव.

नि, सा, रेसा, निधप, सा, रेम, प, धग, रेगमगरेसा ।

चलन.

सा, नि॒सारे॒सा, ध॒प, सा, नि॒सा, रे॒मप, म॒मप, ग॒रे॒ग॒म॒ग, ^म
रे॒सा, रे॒नि॒सा ।

सां
नि॒सां, सां, नि॒सां; म॒प, प, सा, नि॒सा, रे॒सा, प॒नि॒प,
नि॒सा, रे॒म, प, प, म॒प, ध॒ग॒रे॒ग॒म॒ग, रे॒सा ।

पटमंजरी-झपताल (मध्यलय)

(काफीमेलजन्य प्रकार)

स्थायी.

री	सा	सा	सा	सा	सा	सा	सा	सा
नि	सा	नि	सारी	सा	नि	ध्रुप	नि	सा सा
अ	प	नी	SS	बि	था	SS	को	आ ली
X		२					३	
सा	सा	३				म	प	
नि	नि	नि	सा	सा	री	री	म	प -
का	S	S	S	सें	क	ही	ये	S S
X		२			४		३	
प								
म	प	म	प	ध	ग	रींग	मग	री सा
च	त	रा	S	S	आ	SS	SS	S।
X		३						

अंतरा.

प	प	सां	सां	सां	सां	सां	सां	-	सां
म	मं	नि	ऽ	हि	आ	ऽ	व	ऽ	त
उ _x		गो _२			०		३		
प	प	म	प	प	सा	-	नि	सारी	सा
म	न	मे _२	ऽ	ल	बे	ऽ	को	(ऽऽ)	स
नि _x	धप	सा	सा	सा	री	-	म	प	-
दा _x	(ऽऽ)	हे _३	आ	ली	कै	ऽ	से	ऽ	ऽ

प	प	प	प	ध	ग	रीग	मग	री	सा
म	प	म	प	ध	ग	रीग	मग	री	सा
रा	५	खूं	५	५	आ	५५	५५	जे	५।
×		२			०		३		

पटमंजरी—आडाचौताल (विलंबित)

(काफीमेलजन्य प्रकार)

स्थायी.

री सा	निध प	सा -	नि सा	नि सा	री म	प मप
प ति	या ५ ५	रे ५	५ ५	लि ख	भे जूं	५ ५५
प प	प	म	री	गग	री सा	री निसा
म म	प, मपध	म ग	री	गग	री सा	री निसा
पि या	५, ५५५	के ५	५ ५५	पा ५	५ ५५	से ५५५५।
५	०	×	२	०	३	०

अंतरा.

सा सां	सांसां	सांसां	प	म	प	मप	प	प	सा, निसा
निनि	सांसां	निनि	सांसां	म	प	प	मप	प	सा, निसा
जा ५	५ रे	कग	५ वा	क	हि	यो ५५	इ त	नो, सं	दे, ५५
५	०	०	०	×	२	०	३	०	०
री	प	नि	प	सा	निनि	नि, सानि	सा	सारी	म प
मुसा निसा, निसारेसा	नि	प	सा	निनि	नि, सानि	सा	सारी	म प	प मप
५५	५५, ५५५	वा ५	५ ५५	५, ५मो	रा	ले	जै	यो ५	रे ५५
५	०	०	×	२	०	३	०	०	०
म	म	प, मपध							
पि	या	५, ५५५							
५	०	०							

स्थायीप्रमाणें.

राग सूहा.

सूहा रागः खलु गमनिभिः कोमलैः संप्रपन्नो ।
ह्यारोहे धस्वरविरहितश्चावरोहे तथैव ॥
वादी मध्यः प्रविलसति संवादकः षड्ज एव ।
प्राङ्मध्याह्नान्मधुररुचिरं गीयते गानधुर्यैः ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ ३८ ॥

निसौ गमौ पनिमपाः सनी पमौ पगौ मपौ ।
गमौ रिसौ सुहा मांशा द्वितीयप्रहरे दिने ॥ १५७ ॥

अपि च

निसौ मरी सनिसगा मपौ मगौ मनी पसौ ।
धनी पमौ पगौ मरी सश्च मूहाऽपरा क्वचित् ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १५८ ॥

कोमल गमनी तीखरिखव धैवत जामें नाहीं ।
समसंवादी वादितें मूहा राग कहाइ ।

रागचंद्रिकासार ॥ ३७ ॥

सूहा हा एक काफीथायंतून उत्पन्न होणारा कानडा प्रकार आहे. कानडा प्रकारांतलें गंधारावरचें आन्दोलन यांतहि आहे. यांत धैवत वर्ज्य आहे. याचा दुसरा एक प्रकार कोमल धैवत घेणारा आहे. ह्याचा वादीस्वर मध्यम व संवादी षड्ज आहे. गाण्याची वेळ दुपारचीं आहे. याच्या आरो- हांत ऋषभ दुर्बल आहे. अवरोहांत गांधार वक्र आहे. हीही एक कानडा अंगाची खूण आहे. ह्याच्या उत्तरांगांत सारंग असतो. पण पूर्वांगांत

गांधार स्पष्ट असल्यामुळे सारंगापासून याचा भेद राहतो. यांत मुक्त मध्यम व त्यावर न्यास व तसेंच “निप” ही स्वरसंगति रागाला फार माधुर्य आणित. दरबारीकानडा व मेघमल्लार यांच्या संयोगाने हा राग होतो असें विद्वानांचें मत आहे. सारंगाच्या प्रकारांत गांधार वर्ज्य असतो व कानड्यांत तो लागतो. हा या दोन प्रकारांत मोठा फरक आहे.

उठाव.

नि॒सा, ग॒म, प॒नि॒मप, सां, नि॒प, म॒प, ग॒म, प॒ग॒म, रे, सा ।

चलन.

सा, नि॒सा, ग॒, म, प॒ग, म॒रे, सा, नि॒सा, नि॒प, सा, म॒रे,
 प॒ग, म, रे॒सा, सा॒ग, म, प, सां, नि॒प, म॒प॒ग, म॒रे, सा ।

कोमल धैवत घेणारा प्रकार.

नि॒सा, म॒रे, सा, नि॒सा, ग॒म, प॒म, ग॒म, नि॒प, सां, ध॒नि॒प,
 म॒प, ग॒म, रे, सा ।

सूहा-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा	सा	म	म	म	प	प	प	निम	प	सां
नि	र	ग	ग	र	प्री	य	ठा	ऽ	ठ	
क		हा	ऽ		०		३			
×		२								
प	प	प	निम	प	सां	नि	प	प	ग	म
नि	ध	रा	ऽ	ग	क	रि	ये	ऽ	ऽ	
सु		२			०		३			
×										
म	म	म	ग	ग	म	री	-	री	सा	-
ग	ऽ	हा	ऽ	मि	धा	ऽ	न	सों	ऽ	
सो		२			०		३			
×										
सा	सा	म	ग	म	प	ग	म	री	-	सा
नि	ऽ	को	ऽ	बि	च	रि	ये	ऽ	ऽ	
वा		२			०		३			
×										

अंतरा.

प	प	सां	सां	सां	सां	-	सां	सां	सां	
म	ऽ	नि	म	क	रे	ऽ	नि	सां	सां	
म		ध्य			०		औं	ऽ	श	
×		२					३			
सां	सां	सां	रीं	सां	नि	सां	प	नि	प	
नि	ऽ	व	त	को	त	जि	ये	ऽ	ऽ	
धै		२			०		३			
×										
प	प	म	म	म	प	-	प	प	सां	
नि	र	ग	ग	र	मे	ऽ	नि	मप	सां	
द		बा	ऽ		०		घ	जु	त	
×		२					३			

प	प	प	प	प	प	म	म	
नि	नि	सां	नि	प	ग	ग	म	
नि	प	ग	क	रि	ये	ऽ	ऽ	
म	म	म	म					
सो	ऽ	हा	भि					

स्थायी प्रमाणं.

स्थायी प्रमाणें.

सूहा-एकवर्द्धिताल (विलंबित)

स्थायी.

प
नि
सो
प
म प
नि प - म प प गुम म
ह त ऽ ग ल बी ऽ च धै जाँ ऽ ति ऽ मा ला ऽ मो
म गु म प
प ग म म री सा - सा सा म - प प मप गुम नि
ऽ र ऽ मु क ट ऽ न य न ऽ बि शा ऽ ला ऽ सो

अंतरा.

म
म
प नि प नि सां सां - सां नि सां रीं सां नि सां निप नि
क रा ऽ कृ त कुं ऽ ड ल ल ट क चा ऽ लाऽ च

म . प प प म प
 प ग म म प नि प सां नि प - मप म प गम नि
 त रा ऽ के ह_३ र रं ग गि र ऽ धर ला ऽ लाऽ, सो

सूहा-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि सा (री) प म नि प सां - नि प - प प री
 का ऽ क रुं हो ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ का हा ऽ क रुं ऽ
 री री नि सा री
 म म री सा री री सा - सा सा म म री री सा सा
 सु नो मो री स ज नी ऽ उ न बि न अ ब मै का
 म प री
 प नि प सा सा सा सा - म री म सा री री सा सा
 क ल न प र त है ऽ घ रि प ल न ए रि

अंतरा.

म प सां
 री म री प प प नि मप नि - सां सां सां - सां -
 बै ऽ जु क ह त है ऽऽ ला ऽ इ मि ला ऽ ई ऽ
 नि नि सा
 प नि प नि प म री - सा - सा - म री
 तऽ बऽ ही ऽ जा ऽ नी ऽ। का ऽ क रुं

सुहा-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

प
सां सां
(
प ऽ
(

नि सा म मम मप म म
सांरीं सांनि पम रीरी ग - - ग गग म निनि पप गम री सा सां
ऽऽ लऽ नऽ मोऽ हा ऽ ऽ य हऽ र रंऽ गऽ केऽ बि ना प
3 7

अंतरा.

प
म
सा

प प प सा सां प प
प नि नि नि सां - सां - नि सां रीं सां नि सां निप म
ऽ रौं ऽ ग पा ऽ णी ऽ के ऽ शु भ द र सऽ बि
म सां सां नि म
प नि सां रीं गुं मं रीं सां निसां सांरीं सांनि पम गम री सा सां
न त र स त ऽ मो रा जिऽ ऽऽ याऽ निऽ सऽ दि ना, प
3 7

सूहा-तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

प
नि
,आ

मम प	प नि	प	प	प प
प,मप गग म,मप	सां - निसां नि म प मप,मप	सां - निसां,निनि		
ज,SS रेS S,बS	धा S SS वा S S SS,बS	ने S SS,लाS		
3	x	2	0	
मम	म सा नि	प	म	
प,मप गग म निप	सां गम री सा साम म,प	मपनिनि पमपम म,नि		
ड,SS लेS के SS	S बS S र गा S वो,मा	SSSS SSSS ई,आ		
3	x	2	0	

अंतरा.

प म प	सां	प सां सां	सां नि
म प प निप,निनि	सां सांसां रीनिसां सां निप,नि निसां -सां	रीं सां,सांरीं सांप निप	
बा Sल केS,घर	दयाहार चोSS है अत Sसु गौS Sध	औं ग,मS लाS Sयां	
3	x	2	0
म मम	म मम सा नि	म	
प गगम प,निप सां	प,मप गगम री सा साम म प प	मपनिनिपम पगम म नि	
आ छेSब ने,SS को	गै,SS येSब जा ये रीS झा इ ये	माSSSSSS ई,आ	
3			

सूहा-अपताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा	नि	सा	म	ग	म	ग	म	प	प	प	निम	ष	सां
अ	क	क	क	२	ऽ	क	क	क	क	क	कऽ	ऽ	क
×													
प	नि	प	प	निम	प	सां	प	नि	प	प	ग	म	
क	क	क	क	कऽ	ऽ	क	क	क	र	ते	ऽ	ऽ	
×													
प	म	प	म	ग	म	ग	म	ग	म	ग	ग	म	
थे	इ	या	ऽ	ऽ	थे	इ	या	ऽ	ऽ	या	ऽ	ऽ	
×													
म	ग	ग	म	ग	म	प	ग	म	सा	री	-	सा	
सु	र	सा	ऽ	ऽ	धौं	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ते।	
×													

अंतरा.

प	म	प	प	नि	प	सां	सां	सां	-	-
गा	ऽ	ये	ऽ	गु	र	न	ते	ऽ	ऽ	
×										
सां	नि	सां	सां	रीं	सां	सां	निप	नि	प	
थे	इ	थे	ऽ	इ	क	र	तेऽ	ऽ	ऽ	
×										

प	म	प	म	म	म	प	प	निम	प	सां
थे	इ	आ	ऽ	वे	थे	इ	आ	ऽ	वे	
×		२		०			३			
प	नि	प	निम	प	सां	प	प	ग	म	
ति	र	ना	ऽ	द	ति	र	ते	ऽ	ऽ	
×		२		०		३				
प	म	प	ग	ग	म					
थे	इ	या	ऽ	ऽ						
×		२								

स्थायीप्रमाणें.

सूहा-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

प	नि	प	-	प	ग	ग	ग	ग	म	री	-	सा
र	थ	ऽ	की	ऽ	ग	रू	ऽ	र	धू	ऽ	र	
×		०		२		०		३		४		
सा	नि	सा	-	म	-	म	म	-	प	प	ग	म
अ	स	ऽ	मा	ऽ	न	छा	ऽ	यो	हे	ऽ	ऽ	
×		०		२		०		३		४		
म	ग	ग	म	री	-	सा	री	-	नि	सा	सा	-
दौ	ऽ	रे	दौ	ऽ	रे	दे	ऽ	ख	न	को	ऽ	
×		०		२								

नि सा सा म - प - प सां - नि प म
ज हू ऽ ना ऽ थ आ ऽ नि प ग म
× ० २ ० ३ ४ ५

अंतरा.

प	म	प	-	प	नि	प	नि	सां	-	सां	नि	सां	सां	-
पा	५	५	०	५	ती	५	के	भे	५	ज	न	को	५	
सां	नि	सां	-	मं	रीं	मं	गीं	सां	रीं	रीं	नि	सां	-	सां
छि	न	५	०	हू	५	न	ला	५	गि	बा	५	र		
प	म	-	प	प	-	सां	को	प	नि	प	सां	-		
द्वा	५	रि	०	का	५	५	छां	५	ड	प्र	भू	५		
प	रीं	रीं	रीं	सां	-	सां	-	सां	-	नि	प	ग	म	
५	५	ज	०	को	५	आ	५	५	५	यो	है	५		

सूहा-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

सां	-	सां	सां	सां	सां	प	प
री	ॐ	ह	रि	कुं	ॐ	नि	प
						न	में

सूहा-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

सा म री सा नि सा
क न क बैँ SS दि

नि म	म				री				
सा ग	ग	प	म	प	म	री	सा	री	नि सा
उ ल	५	टे	५	५	र	ही	५	५	५ ५
सा					म	म			
नि सा	मग	म	प	प	ग	ग	म	री	- सा
छू ५	टे ५	बा	५	र	टू	टे	५	हा	५ र
मा			म म		म				नि नि
री नि सा	सा सा	गग	प	प	निप	सां नि सां			ध ध
फै ५ ५	ल र	हो ५	५	क	ज ५	रा ५ ५			द स
ध			नि नि						
नि प	सां नि सां	ध ध	ध ध	ग ग	म री	नि सा सा			
५ दि	स ५ ५	त न	च ट	क बैँ	५ ५	दि।			

अंतरा.

म	प	नि नि	नि सां	सां -	सां नि	रीं सां
द र	की ५	द र	की ५	को ५	च की	

अंतरा.

प	प				
म प - नि प	साँ -	सा सा -	साँ - नि साँ		
रं ग ऽ के ऽ	ऽ ऽ	स र ऽ	की ऽ ऽ ऽ		
	२	०	३		
साँ साँ साँ		साँ	नि		
नि नि साँ रीं -	साँ -	रीं नि साँ	प - नि प		
भ र ऽ पी ऽ	च ऽ	का ऽ ऽ	री ऽ ऽ ऽ		
×	२	०	३		
म	म म	नि	प		
प - - ग ग	म -	प प नि	नि		
हा ऽ ऽ थ ऽ	न ऽ	लि ये गु	म प साँ साँ		
	२	०	३		
प	म म	ना			
नि प - ग ग	म -	री - सा	ला ऽ ऽ ल		
भ र ऽ झो ऽ	ऽ ऽ	ऽ ऽ रि			
×	२	०			

राग सुधराई.

सुग्राई स्यान्मृदुगमनिका रोहणे धैवतेन ।
हीनेत्युक्ता पुनरभिहिता चावरोहे धयुक्ता ॥
वादीस्यात्पंचम इह सुसंवादिषड्जः प्रयुक्तो ।
मध्याह्नात्प्राक् सरसमधुरं गीयते बुद्धिमद्भिः ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ ३९ ॥

धपौ मरी निसरिगा मरी सनी पमौ च पः ।
गमौ रिसौ भवेत्पांशा संगवे सुधराइका ।

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १५९ ॥

तीवर रिध कोमल गमनि चढते ध नहिं लगाइ ।
सप संवादीवादिंते गुनि गावत सुधराई ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ३८ ॥

सुधराई काफी थाटांतून उत्पन्न होणारा एक कानडा आहे. ह्यांत आरो-
हांत धैवत वर्ज्य आहे. “ निप ” संगति ह्यांत सुद्धां पुष्कळवेळां येते
कारण ती कानड्याची एक खूण आहे. अवरोहांत गांधार वक्र आहे. व तो
आन्दोलित आहे. हा राग दिवसाचे दुसरे प्रहरी गातात. ह्याचा वादीस्वर पंचम
व संवादी षड्ज आहे. ह्यांत किंचित् सारंगांग पण आहे. अडाणा व वृंदा-
वनी यांच्या संमिश्रणाने हा राग होतो असे म्हणतात. हा शहाना-
कानड्याशी समप्रकृतिक आहे. शहाना ही ह्याच रागाची रात्री गाइली

जाणारी प्रतिमूर्ति आहे. सूहांत धैवत मुळीच वर्ज्य आहे. ह्यांत तोच फक्त आरोहांत वर्ज्य आहे. ह्या रागांत गांधार व धैवत हे दोन्ही स्वर स्पष्ट लागतात.

उठाव.

धप, मरे, नि॒सा, रे, ग, म, रेसा, नि॒प, मप, ग॒म, रेसा ।

चलन (प्रकार १)

नि॒ धप, रे, सा, रे, नि॒सा, सा, रे॒ग॒म, रे, सा, नि॒सा, रे॒म,
 प म
 मप, नि॒प, सां, प॒नि॒प, म॒प॒ग॒म, प । म, प, नि॒सां,
 प म
 सां, रे, सां, नि॒प, प॒म॒प, नि॒प, ग॒ग, म ।

चलन (प्रकार २)

नि॒ नि॒ सा॒ध, ध॒नि॒प, प॒रे॒म, म॒प, नि॒प, सां, नि॒सां, ग॒ग, म, नि॒प,
 म म री नि॒ नि म म री
 म॒प॒ग, ग॒म, म॒री, ध॒ध॒नि॒प, प॒ग, म॒रे, सा । म॒प,
 नि॒प, नि, सां, रे॒सां, म॒रे॒सां, नि॒सां॒रे॒सां, पा॒नि॒प,
 म॒प, नि॒सां, रे॒सां, प, नि॒प, सां,
 म॒म
 प॒ग, म॒रे, सा ।

सुघराई—अपताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि	प	-	प	प	नि	प	म	सा	री	री	सा
ध	प	-	म	प	नि	प	म	री	री	सा	
दै	ऽ	ऽ	या	ऽ	पि	या	बि	न	मै	का	
म	म	म	ग	म	म	री	-	सा	री	सा	
ग	ग	ग	म	म	म	री	-	सा	री	सा	
प	ल	ना	ऽ	सो	हा	ऽ		य	आ	लि	
सा	सा	री	म	म	प	प		प	नि	म	प
नि	सा	दि	न	त	र	फ		त	र	फ	
नि	स	सां	निरीं	सां	नि	सां	प	प	निम	प	
प	नि	रा	अ	कु	ला	ऽ		य	आ	लि	
जि	य	रा	अ	कु	ला	ऽ		य	आ	लि	

अंतरा.

प	म	प	निप	नि	सां	सां	सां	-	सां
म	म	प	निप	नि	सां	सां	सां	-	सां
ह	रि	प्रि	य	च	र	न	पां	ऽ	शु
सां	सां	मं	रीं	रीं	सां	-	प	नि	प
नि	सां	रीं	मं	रीं	सां	-	प	नि	प
क	ब	ला	ऽ	वें	गे	ऽ	सु	घ	र
म	म	ग	म	म	प	-	प	ध	म
पनि	पप	नी	ऽ	क	हो	ऽ	ह	म	रि
इ	त	नी	ऽ	क	हो	ऽ	ह	म	रि

प	रीं	सां - सांरी	नि	सां	प	प	निम	प
त	प	त ऽ मिऽ	टा	ऽ	य	आऽ	ली	
x		२	०		३			

सुघराई-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि सा	सा म	री म	प प प -	नि प	ग -	ग -	म -
अ ध ऽ ग्भु	ज त वा ऽ	क रि हों ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
म म	प ध	म म	सा	ग ग म	री -	सा -	
ऽ का ऽ ल्न	नं दि या ऽ	ऽ गै ऽ ली	मै ऽ को ऽ।				
०	३	x	२				

अंतरा.

- म - प	नि - सां -	नि सां रीं सां	नि सां नि प
ऽ पा ऽ स	कै ऽ से ऽ	आ उं तो रे	मि त वा ऽ
मं	रीं - रीं मं	सां	सां
रीं - रीं मं	रीं - सां सां	नि सां रीं सां	नि सां नि प
सो ऽ य र	हे ऽ स ब	घ र के ऽ	लु ग वा ऽ
प रीं सां रीं	नि सां नि प	मप नि प म	री - सा -
अ ब हि सु	न त जा ऽ	ऽऽ ऽ ग लि	मै ऽ का ऽ।
	३	x	२

सुघराई—त्रिताल (मध्यलय)
स्थायी.

प	प ध	प ध	सा
म प नि नि	प म प नि नि	प म प म	री - री -
ब ऽ लमा ऽ	रे ऽ ऽ चू ऽ	न रि या ऽ	मै ऽ का ऽ
म	म	म	म
गु - गु -	म प	धप म प -	गु - गु -
ला ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ल रं	गा ऽ ऽ ऽ ऽ	दे ऽ ऽ ऽ
म	म	म	म
गु - गु म	री - सा -	री री री -	सा - सा -
जै ऽ सी ऽ	तो ऽ री ऽ	प गि यां ऽ	वै ऽ सी ऽ
ग	म ध	म प ध	सा
म - नि नि	प प नि नि	प म प म	री - री -
मो ऽ री ऽ	रे ऽ चू ऽ	न रि या ऽ	मै ऽ का ऽ ।

अंतरा.

प	प	प	सां
म - प प	नि - नि -	सां सां सां सां	सां - सां -
रौं ऽ ग रं	गी ऽ ली ऽ	औ र च ट	की ऽ ली ऽ
नि	रीं	प ध	सा
सां - मं मं	रीं - सां -	नि नि प म	री - री -
भो ऽ र मं	गा ऽ दे ऽ	चू ऽ न र	मै ऽ का ऽ
म	म	म	म
गु - गु -	म प	धप म प -	गु - गु म
ला ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ल रं	गा ऽ ऽ ऽ ऽ	दे ऽ ऽ ऽ

सुधराई—त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

प म प - नि	प प म प म	रीग सारी - म	- प प -
तो रे ऽ ग	र ज वा ऽ	हां ऽ ऽ ऽ रे	ऽ पि या ऽ
०	३	×	२
म प , प	नि प नि प	सां - - -	नि सां - सां
ऽ बा बु ऽ	के ऽ ऽ ऽ	दे ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ स
०	३	×	२
सां रीं सांरीं गं	- रीं सां -	- - प प	प - ध म
ना ऽ ऽ ऽ	ऽ जि या ऽ	ऽ ऽ पि या	हां ऽ हां ऽ।
०	३	×	२

अंतरा.

प म - प प	प नि प नि -	सां - - , सां	सां - सां सां
जो ऽ. क छु	हु म से ऽ	चू ऽ ऽ कप	री ऽ तु म
०	३	×	२
प नि नि प -	सां नि नि सां -	सां रीं सांरीं गं	सां रीं - सां -
ले ऽ हो ऽ	अ प ना ऽ	ता ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ सा ऽ
०	३	×	२
नि प गं - गं	सां रीं रीं सां सां	- प प प	प - ध म
सा ऽ ऽ स्न	नं द दु ख	ऽ सैं या पि	या ऽ हां ऽ।
०	३	×	२

सुघराई-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

प	सां - नि प	म म सा	म	ग - म म	प - प -
पा ०	५ ल	ग गुम री री	ग	बा ५ जे स	खी ५ री
		रु म ५ ड्रु म	बा ५ जे स		
		३	म म म		
प रीं नि सां	नि प म प	ग ग ग म	री री सा -		
कै से आ उं	पि या के मि	ल न को ५	अ प ने ५		
०	३	५			

अंतरा.

म प नि प	नि - सां सां	प रीं सां रीं	नि सां नि प
ज व दे ५	खूं ५ त व	अ त हि स	ता ५ वे ५
री		म म	
मं - रीं सां	रीं - सां -	ग गुम री सा	री - सा -
आ ५ ग ल	गा ५ ये ५	सि ग ५ रे सिं	गा ५ रे ५
०	३	५	२

सुघराई-एकताल (मध्यलय)

स्थायी.

ध	प -	रीं सां	-	रीं नि	-	सां ध	-	नि
बा ५	र	बा ५	र	बा ५	र	बा ५	र	
५	०	५	०	५	०	५	०	

प	म	प	म	ग	री	सा	री	म	प	नि	सा	नि	-
तु	म	को	क	ह	के	हा	ह	ह	ह	ह	ह	ह	ह
सां	-	नि	सां	नि	सां	री	सां	नि	सां	नि	प	म	म
५	५	क	ब	ह	ह	ह	ह	ह	ह	ह	ह	ह	ह
म	री	-	सा	री	-	नि	सा	नि	सा	नि	सा	री	म
र	ला	५	र	ला	५	र	फि	रो	५	५	५	५	५
प	नि	म	प	म	प	नि	सां	मं	रीं	मं	रीं	सां	सां
५	५	न	मु	रा	५	५	५	५	५	५	५	५	५

अंतरा.

म	म	म	प	प	नि	-	सां	-	नि	सां
ड	ग	र	ड	ग	र	का	५	हे	५	ह
रीं	सां	नि	सां	नि	प	नि	सां	रीं	मं	रीं
को	स	ता	५	वे	५	तु	म	को	५	लो
सां	सां	नि	सां	सां	नि	सां	नि	प	म	म
ग	न	ला	५	ज	न	आ	५	वे	५	स

प	प	प	नि	प	सां	-	सां	सां	सा	नि	सां	रीं	मं
रं	ग	या	३	री	४	५	त	न	ह	०	म	रे	२ ५।
रीं	सां	निसां	रीसां	नि	प								
म	न	भा	३ ५	वे	४	५							

सुघराई-आडाचौताल (मध्यलय)

स्थायां.

री	नि	सा	री	म	निप	निम	पग	म	गग	रीसा	री	-	सा	निसा
हु	कु	म	की	२	५ ५	५ ५	५ ५	५	बां	५ ५	५	५	धी	५ ५
री	नि	सासा	मरी	म	प	नि	सां	सां	पम	निनि	पम	रीमा	री	सा
सा	हेब	के	आ	गे	ठा	५	डी	५	क	र	जो	५ ५	५	र

अंतरा.

प	सां	निप	निनि	सां	निसां	सां	नि	रीं	सां	रीनि	सां	सां	नि	प	म	प	प
महु	मद	शा	५ ५	जो	५	हि	फ	र	५	मा	वे	५	सो	५	हि	५	हि

पम	पम	गम	म	री	म	पनि	पसां	निसां	निनि	पम	प	मप	निनि
बऽ	जाऽ	ऽऽ	लों	ने	क	नाऽ	ऽऽ	ऽऽ	मुऽ	खऽ	न	मोऽ	ऽऽ
४		०		×		२		०		२		०	
पम	रीसा	री	सा										
ऽऽ	ऽऽ	ऽ	रा										
४		०											

सुघराई—त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

प	मप	निसां	रीसां	निप	मग	रीग	-	रीरी	म	ग	-	-	म	री	-	-	ग
जाऽ	ऽऽ	ऽऽ	नेऽ	नाऽ	ऽऽ	ऽ	देऊं	गी	ऽ	ऽ	पि	या	ऽ	ऽ	ऽ		
०				३				×				२					
सा	-	-	-	नि	नि	नि	सा	सा	सा	सा	सा	नि	सा	री	री		
को	ऽ	ऽ	ऽ	क	स	क	म	स	क	अ	रु	झ	ट	क	प		
०				३				×				२					
सा	सा	प	-	म	नि	प	म	री	ग	री	सा	री	ग	-	-		
ट	क	हुं	ऽ	ब	र	सो	ऽ	क	छु	क	हे	ग	यो	ऽ	ऽ		
०				३				×				२					

अंतरा.

म	म	-	प	-	प	नि	प	नि	-	सां	सां	सां	-	सां	-
अ	दा	ऽ	रं	ऽ	ग	सा	ऽ	ची	ऽ	क	र	मा	ऽ	नो	ऽ
०				०				३				×			

सां नि नि नि नि	सां सां सां -	सां रीं सां सां	नि - प -
उ न दो उ २	व न सो ऽ ०	क छु न क ३	ही ऽ मैं ऽ x
प नि - म प	सां - सां -	म नि - प नि	म प मप निनि
जो ऽ ऽ क २	ही ऽ सो ऽ ०	धी ऽ ट लं ३	ग र सो ऽ ऽ ऽ x
मप निनि पम रीसा () () () ()	SS SS SS SS।		

सुघराई—रूपक (मध्यलय) पाठ १

स्थायी.

प म -	प सां	नि सां निप निप	प म -	प प	म प मरी म
हो ऽ २	म ट ३	की ऽ ऽ ऽ ०	मो ऽ २	रि रे ३	रे ऽ ऽ ०
म म ग गुम	री सा	सा री - सा	सा -	री म	प - निप
श्या ऽ ऽ २	म क ३	नहै ऽ या ०	गो ऽ २	र स ३	के ऽ ऽ ०
सां नि सां	निसां रीं	रीं - सां	सां नि -	सां रीं	नि सां निप निप
मि स २	SS ऽ ३	लू ऽ ऽ ०	SS ऽ २	SS ऽ ३	टी ऽ ऽ ०

अंतरा.

प	म	प	निप	सां	नि	सां	सां	सां	नि	सां	सां	-	रीं	-	सां
अं	च	रा	SS	प	क	र	मे	S	रो	S	बै	S	यां		
२		३		०			२		३		०				
नि	सां	रीं	सां	रीं	सां	नि	प	म	म	प	निप	सां	नि	सां	-
झि	झ	के	S	ली	S	नि	औ	र	हां	SS	हां	S	S		
२		३		०			२		३		०				
सां	सां	नि	नि	सां	निसां	रीं	-	सां	नि	सां	निसां	रीं	सां	-	निप
क	र	S	SS	छू	S	S	S	S	SS	S	टी	S	SS		
२		३		०			२		३		०				

सुघराई-रूपक (मध्य-विलंबित) पाठ २

स्थायी.

प	म	-	प	सां	नि	सां	नि	प	म	-	प	प	प	म	री
हो	S		म	ट	की	S	S	मो	S	S	रि	रे	S	S	
२			३		०			२		३		०			
म	री	म	री	सा	री	-	सा	सा	-	री	म	प	नि	प	
इया	S		म	क	न्है	S	या	गो	S	र	सं	के	S	S	
२			३		०			२		३		०			
सां	-	मिसां	निसां	रीं	-	सां	नि	सां	नि	सां	रीं	सां	नि	प	
S	S	मी	S	स	S	लू	S	S	S	SS	S	SS	टी	S	S
२		३		०			२		३		०				

सुघर्षार्द्र-तीव्रा (मध्यलय)

स्थायी.

प
नि
क

प	प	ग	म	नि	प	-	म	प	ग	ग	ग	ग	म
र	म	क	र	क	री	ऽ	म	र	ही	ऽ	मे	ऽ	ऽ
२		३		×			२		३		×		
ग	म	म					म	म			म	म	
म	नि	प	प	प	ग	म	ग	ग	म	प	ग	ग	म
र	ब	र	हि	मा	ऽ	न	सा	हा	ब	सु	भा	ऽ	न
२		३		×	३		२		३		×		

री	री	सा	सा	नि	सा	रीं	रीं	सां	-	रीं	सां	नि	प
नि	स	दि	न	चा	ह	त	ते	रि	अ	मा			
२		३		×						×			
नि	प	मप	सां	नि	प	नि							
५	५	३		५	५								
५	५	३	र	हे	म।	क							

इत्यादि वर प्रमाणे.

अंतरा.

प	प	नि	नि	सां	-	सां	नि	नि	सां	रीं	रीं	सां
म	प	त	र	जा	मि	पा	क	प	र	व	र	
औं	५	३		×		२	३		×			
सां	सां	सां	सां	नि	नि	प	प	नि	सां	रीं	-	सां
नि	नि	५	५	ते	५	५	रो	५	ही	दी	५	न
दि	गा	३		×		२	३		×			
प	म	म	म	म	म	प	प	मप	सां	नि	प	नि
नि	प	ग	ग	ग	ग	म	म	प	न	बी	ना	मे।
र	ख	ली	५	जे	५	५	नि	त	५	५	५	५
२		३		×		२	२		५	५	५	५
प	प	ग	म	नि	प	-						
र	म	क	र	क	री	५						
२		३		×								

सुधराई-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि	नि	नि	प	म		म	म
सा	ध	ध	नि	प	-	प	ग
सूं	५	द	र	न	५	ली	अ
म	म	प	म	म	ग	म	री
ग	ग	म	निम	प	ग	ह	त
बे	५	ली	के	५	सो	३	नै
नि	नि	नि	नि	सां	सां	सां	रीं
सा	ध	ध	ध	नि	सां	सां	रीं
मा	५	न	म	त	५	रे	प्या
नि	-	रीं	-	सां	-	सां	नि
सां	-	रीं	-	सां	-	सां	नि
चौं	५	च	५	ल	५	ज	भ

अंतरा.

प	प	सां	नि	सां	सां	-	सां	नि	सां	सां
म	ग	अं	५	ग	हो	५	ज्यो	५	त	
अं	प	सां	नि	सां	रीं	सां	नि	-	प	
प	ल	क	त	जो	ब	न	बा	५	न	

प		सां		मं		रीं		सां
म	प	नि	सां सां	रीं	मं	रीं	-	सां
स	ब	हूँ	ऽ क	हा	ऽ	व	ऽ	त
x				०		३		
सां		सां	सां	सां		प		
नि	सां	रीं	रीं सां	सां	-	सां	नि	प
ही	ऽ	र	न के	हा	ऽ	र	ग	रे।
x		२		०		३		

सुधराई-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

नि
सा
धुं

नि	नि	प	प	ग	म	म	-	प	सां
ध	ध	नि	प	ग	म	म	-	प	सां
ऽ	घ	ऽ	ट,	खो	ऽ	ऽ	ल	ऽ	ब
३		४		x	०	०		२	नी
म	म	म	-	नि	प	म	प	ग	म
ग	ग	म	-	नि	प	म	प	ग	म
दे	ऽ	खो	ऽ	ब	न	ऽ	ऽ	रा	ऽ
३		४		x	०	०		२	आ
नि	नि	नि	प	प	ग	म	रीसा	री	सा
ध	ध	नि	प	प	ग	म	रीसा	री	सा
ऽ	ष	ऽ	क	ते	रे	ऽ	मु	ख	का
३		४		x		०	२	२	०।

नि
सां
धुं

अंतरा.

प	प	-	प	नि	प	नि	सां	-	नि	सां	सां	-	
म	प	ॐ	नि	दो	ॐ	नों	प्रे	ॐ	ॐ	म	की	ॐ	
वे	ॐ	ॐ	दो	ॐ	नों	प्रे	ॐ	ॐ	ॐ	म	की	ॐ	
ॐ	ॐ	ॐ	दो	ॐ	नों	प्रे	ॐ	ॐ	ॐ	म	की	ॐ	
नि	सां	-	नि	रीं	सां	-	नि	सां	मं	-	रीं	सां	-
सां	ॐ	ॐ	री	यां	ॐ	ॐ	र	ॐ	ॐ	ॐ	ब	ॐ	ॐ
ॐ	ॐ	ॐ	री	यां	ॐ	ॐ	र	ॐ	ॐ	ॐ	ब	ॐ	ॐ
सां	नि	सां	नि	रीं	रीं	सां	नि	सां	प	नि	प	-	ॐ
ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ
मि	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ
ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ
प	प	-	प	नि	-	प	नि	सां	नि	रीं	सां	-	ॐ
म	प	ॐ	नि	नो	ॐ	ॐ	आ	ॐ	ॐ	ली	या	ॐ	ॐ
मा	ॐ	ॐ	नो	ॐ	ॐ	ॐ	आ	ॐ	ॐ	ली	या	ॐ	ॐ
ॐ	ॐ	ॐ	नो	ॐ	ॐ	ॐ	आ	ॐ	ॐ	ली	या	ॐ	ॐ
म	म	सा	री	री	सा	-	नि	सां	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ
प	ग	म	री	री	सा	-	नि	सां	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ
पेहे	ॐ	ॐ	सु	ख	का	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ
ॐ	ॐ	ॐ	सु	ख	का	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ

सुहा-सुघराई-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

सारी
(
सऽ
)

री म म म
 नि सा ग ग - म प - प - म ग म - री -
 हे ऽ ल ऽ ऽ रि या ऽ आ ऽ ऽ ऽ ऽ ई ऽ
 सा - - नि प सा - सा सा सा नि सा री री सा
 रे ऽ ऽ स ब मी ऽ ल क र सी ऽ स गुं धा ऽ
 नि प - सा नि सा - री ग - ग म री - सा री
 व न ऽ आ छि नी ऽ कि ब ऽ नो ऽ को ऽ स ऽ

अंतरा.

म

सा

सां

प नि प प सां - - - - - सां - सां - सां - - नि
 ऽ थ ऽ स खी ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ मी ऽ ल ऽ ऽ मौं
 सां रीं - सां रीं नि - सां - - - नि - प - - ,म
 ऽ ग ऽ ल गा ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ वो ऽ ऽ हैं

म प - प.	प - म ग	म म ग ग म प	री सा - नि
स हं ऽ स	में ऽ ऽ ऽ	दी ऽ ल ऽ	गा वो ऽ अ
नि सा - री	ग - ग म	री - सा री	नि सा ग ग
च्छि नी ऽ कि	ब ऽ नो ऽ	को ऽ। स ऽ	हे ऽ ल ऽ
, म प -			
ऽ रि यां ऽ			

राग शहाना.

सहाना रागोऽयं मृदुगमनिकस्तीव्रधरिको ।
न धः स्यादारोहे विलसति विलोमे तु स मनाक् ॥
समाम्नातः पांशो भवति सहकारी तु स इह ।
स्फुरत्तानैर्गीतो जनयति निशीथे मुदमसौ ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ १०८ ॥

निधौ पमौ पसौ निश्च पमौ पगौ मपौ गमौ ।
रिसौ रात्र्यां सहाना स्यात् पंचमांशपरिष्कृता ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १५६ ॥

रिध तीखे कोमल निगम चढत नहीं ध लगाइ ।
पस वादीसंबादिते होत सहाना भाइ ॥

रागचंद्रिकासार ॥ १०६ ॥

शहाना—कानडा काफी थायंतून उत्पन्न होतो. हें आधुनिक रूप आहे. हा संपूर्ण आहे. कोणी आरोहांत धैवत वर्ज्य करून हा राग गातात. ह्यांत वादी पंचम व संवादी षड्ज आहे. रात्रौ तिसरे प्रहरीं हा राग गाइला जातो. कानडा अंगान्ना अवरोहांतला वक्र व आन्दोलित गांधार व तशीच 'निप' संगति त्या रागांत देखील येतात. तीव्र धैवत ह्यांत येत असल्यामुळे अडाणा दूर होतो. तसेंच धैवत व गांधार ह्या स्वरांमुळे सारंग हटतो. ह्याचें दिवसाचें प्रतिरूप सुघराई होय. ह्याचें साधारण चलन कानडा अंगानें होत असून

त्यांत धैवत व गांधार यांचा प्रयोग केल्यानें फार गोडी येते. “निधनि प, धमप,” असा स्वरविन्यास ह्या रागाचें चिन्हच आहे. सूहांत धैवत नसल्यामुळें तो राग निराळा होतो. अडाणा, दरबारी व मल्लार यांच्या संमिश्रणानें हा राग उत्पन्न होतो असें कांहींचें मत आहे.

उठाव.

निधप, मप, सां, निप, मपग, म, पग, म, रेसा ।

चलन.

^{प ध म}
 निधनिप, धमप, प, सां, निनिप, मप, ग, म, पगमप,
^{म म}
 गमरेसा, सा, म, प, धपप, ग, म, । मपनिसां,
^{प प}
 सां, निसां, निसारेंसां, सां, निप, निनिप,
^{प प म}
 निमपसां, निप, मप, गगम ।

शहाना-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

- म म म	प - प -	ध प - ध	प म री सा
ऽ जा ने दे	मै ऽ का ऽ	सु नो ऽ स	ज न वा ऽ
नि _३ (साम म म	म ^म प गु म	प रीं सां रीं	सां ध नि सां
का ऽ हे क	र _३ त तु म	नि त उ ठ	ह _० म स न
नि ध नि म	प ध नि सां	नि प म प	ग ^म म री सा
रा ऽ ऽ र	ना _३ हीं ना हीं	मा _२ नुं गी तो	री _० मैं अ ब।

अंतरा.

म प नि _३ नि	सां सां सां सां	निसां रीसां निसां रीसां	नि ध नि प
छे _३ ऽ र _३ क	र _२ त न हीं	मा _० ऽ ऽ ऽ ऽ	ने _३ ऽ ऽ ऽ
म प नि सां	रीं ^{गं} गुं मं रीं	रीं सां - सां	म - म म
ब _३ र जो री	क _२ रे ऽ ग	हे _० ली ऽ नी	बिं _३ ऽ दा क
म प - प	प रीं सां रीं	सां ध नि सां	नि ध नि प
हुं _३ क्या ऽ मैं	नि त उ ठ	ह _० म सं ग	रा _३ ऽ ऽ र
प ध नि सां	नि प म प	ग ^म म री सा	
ना _३ हीं ना हीं	मा _२ नुं गी तो	री _० मैं अ ब।	

शहाना-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि	निध	नि	प	प	ध	म	प	प	प
अ	वऽ	गु	न	भ	र्यो	ऽ	स	क	ल
प									
सां	-	निध	नि	प	म	प	ग	ग	म
हूं	ऽ	नाऽ	ऽ	थ	मे	ऽ	रे	ऽ	ऽ
प		म	म						
म	प	ग	ग	म	री	री	सा	-	सा
अ	प	नो	ऽ	स	म	झ	मा	ऽ	फ
प									
नि	म	म	-	प	प	मप	ग	ग	म
सा	ऽ	जे	ऽ	व	ने	ऽऽ	रे	ऽ	ऽ
की									

अंतरा.

प	सां	सां	सां	सां	सां	सां	-	सां
म	प	नि	सां	सां	सां	सां	हा	ऽ
तु	म	बि	न	क	व	न	ऽ	रे
प								
सां	सां	रीं	-	सां	नि	सां	निध	नि
नि	व	फं	ऽ	द	मे	ऽ	रेऽ	ऽ
भ								बि
प								

प नि न ×	प ति	प नि क २	ध नि र	प त	प ध ह ०	म र	प रं ३	-	प ग
प सां गा ×	-	सां य २	प नि गु	प न	प म ते ०	प ग ३	म ग ३	म ३	३।
प म अ ×	प प	म ग नो २	म ग ३	म स	इत्यादि स्थायी प्रमाणें				

शहाना-क्षपताल (मध्यलय)
स्थायी.

प नि गुं ×	ध नि ३	प द २	प ला	-	ध मा ०	म ल ३	प ल ३	-	प न
प सां फू ×	-	प नि लो २	ध नि ३	प दा ०	प से ०	म रा ३	म ग ३	म ग ३	३।
प म आ ×	प प	म ग ज २	म ग ३	म ब ०	सा री ०	-	री ३	री ३	सा री
नि सा को ×	-	म म	म बा २	-	प र ०	-	ग ३	ग ३	म ३।

अंतरा.

प	म	प	नि	प	नि	सां	-	सां	-	-
	आ	ऽ	जे _२	ऽ	न	बी _०	ऽ	को _३	ऽ	ऽ
सां	नि	सां	रीं	-	सां	नि	सां	प	ध	नि
कं	ग	ना	ऽ	बं	धा	ऽ	है _३	ऽ	ऽ	प
प	नि	ध	नि	प	प	-	प	प	-	प
नू	ऽ	र _२	का	ऽ	ओ	ब	ट _३	ऽ	ना	
प	सां	-	नि	ध	नि	प	म	प	ग	ग
अं	ऽ	ग _२	ऽ	म	लो	ऽ	है _३	ऽ	ऽ	म
प	म	प	ग	म	ग	म	री	-	सा	री
ता	ऽ	जे _२	ऽ	र	खे	ऽ	सी	ऽ	र	
नि	सा	म	म	-	प	प	-	म	म	ग
छ	ऽ	त्र _२	ऽ	ध	रो	ऽ	है _३	ऽ	ऽ	म

शहाना-धमार (विलंबित)

स्थायी.

प	नि	नि	-	प	-	-	प	ध	म	-	प	-	मप	प	म
कुं	ज	ऽ	न	ऽ	ऽ	२	उ	ड	त	ऽ	है	ऽ	ऽऽ	गु	
प	सां	-	-	नि	ध	नि	प	म	प	-	ग	-	म	-	
ला	ऽ	ऽ	ल	ऽ	ऽ	२	रि	दै	ऽ	ऽ	या	ऽ	ऽ	ऽ	
प	म	प	-	म	ग	म	-	री	-	ग	सा	-	-	-	
हो	ऽ	ऽ	री	ऽ	ऽ	२	ऽ	खे	ऽ	ऽ	ले	ऽ	ऽ	ऽ	
नि	सा	म	-	म	-	-	प	प	-	-	प	-	ग	म	
के	ऽ	ऽ	ष्ण	ऽ	ऽ	२	क	न्है	ऽ	ऽ	या	ऽ	ऽ	ऽ	

अंतरा.

प	म	प	-	सां	नि	-	सां	नि	सां	सां	-	सां	नि	सां	सां	-
स	ब	ऽ	स	ऽ	ऽ	२	खि	य	न	ऽ	मी	ऽ	ले	ऽ		
सां	नि	सां	-	रीं	-	सां	-	नि	सां	-	नि	ध	नि	प		
ब	न	ऽ	ब	ऽ	न	२	ऽ	आ	ऽ	ऽ	ई	ऽ	ऽ	ऽ		
प	नि	प	-	प	-	-	प	ध	म	-	प	-	म	प		
खे	ऽ	ऽ	ल	ऽ	ऽ	२	त	है	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	नं	द		

सां - - नि ध	नि	प	म	प -	प	ग	म -
ला ऽ ऽ ल ऽ	ऽ	रे	दै	ऽ ऽ	या	ऽ ऽ ऽ	
प							
म प - म ग	इ. अस्ताई प्रमाणें.						
हो ऽ ऽ री ऽ							

शहाना—धमार (विलंबित)

स्थायी.

प	नि - प प -	-	म	ध म	-	प - -	प
आ ऽ ऽ छी ऽ	ऽ	नि	भा	ऽ	ऽ	त	सां
प							
सां - - नि ध	नि	प	म	प -	प	ग	म -
खे ऽ ऽ ले ऽ	ऽ	क	न्है	ऽ	ऽ	या	ऽ ऽ ऽ
म म म			सा				
प प - गु गु	म	-	री	री	-	सा	- - -
बिज ऽ बी ऽ	ऽ	ऽ	थ	न	ऽ	सों	ऽ ऽ ऽ
नि							
सा म - म -	-	-	म	प -	म	ग	म -
ए ऽ ऽ री ऽ	ऽ	ऽ	गु	ई	ऽ	यां	ऽ ऽ ऽ

अंतरा.

प	म	प	-	नि	-	सां	नि	सां	-	-	नि	सां	सां	-	
	अ	बी	ऽ	र	ऽ	ऽ _२	गु	ला	ऽ	ऽ	ऽ _३	ल	के	ऽ	
सां ^x	नि	सां	-	नि	सां	रीं	सां	रीं	रीं ^३	नि	सां ^ध	नि	ध	नि	प
	स	र	ऽ	ऽ	ऽ	पि _२	च	का	ऽ	ऽ	री _३	ऽ	ऽ	ऽ	
प ^x ध	नि	नि	प	प	-	-	प	ध	म	-	प	-	म	प	
	ना	ऽ	ऽ	च	ऽ	ऽ _२	त	ता	ऽ	ऽ	ता _३	ऽ	ऽ	ऽ	
प ^x	सां	-	-	नि	ध	नि	प	म	प	-	म	ग	म	-	
थै ^x	ऽ	ऽ	या	ऽ	ऽ _२	ऽ	ऽ	दै _३	ऽ	ऽ	या _३	ऽ	ऽ	ऽ।	

राग नायकी कानडा.

निपौ मपौ सनी पमौ पगौ मपौ गमौ रिसौ ।
धहीना नायकी मांशा मध्यरात्रगता जने ॥ १६० ॥
सरी पगौ मरिसमा : पधौ निपौ सनी पमौ ।
पगौ मरी स इत्युक्ता नायकी मांशिकाऽपरा ॥ १९१ ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥

गमनी सुर कोमल जहां धैवत सुरवरजोइ ।
समसंवादीवादितें कहो नायकी सोइ ॥

रागचन्द्रिकासार ॥ १०२ ॥

नायकी कानडा काफी थायंतून उत्पन्न होतो. ह्यांत धैवत वर्ज्य आहे. मध्यमवादी व षड्ज संवादी आहे. गानसभय मध्यरात्र आहे. पूर्वांगांत सूहा व उत्तरांगांत सारंग मिळून हा राग बनतो. ' रिप ' संगति रागवाचक आहे. कोणी नायकींत आरोहांत क्वचित् कोमल धैवत घेतात. हा धैवत निषादाच्या संगतीं लाविला जातो. जसें ' ध्रुनिप '. कानड्यांपैकी देवसाख, नायकी, सुहा व सुघराई हे सारगांगाचे असून त्या सर्वांत धैवत व गांधार या स्वरांचे अल्पत्व असते. कांहीं लोक नायकी कानड्यांत धैवत कोमल घेतात व ते संपूर्ण करून गातात. हा प्रकार दरबारी कानडा, कौशिक कानडा व बागेश्वर असे तीन राग मिळून होतो. भावभट्टाने आपल्या अनूपविलासांत नायक कानड्यांत मल्लार व कानडा यांचा योग सांगितला आहे. कान

प्रकार असल्यामुळे ह्यांत गांधाराचें अवरोहांत वक्रत्व व त्या स्वरावर आन्दोलन, तसेंच “ निप ” ही स्वरसंगति हीं प्रमुख आहेत.

उठाव

निप, मप, सां, निप, मप, गु, मप, गुम, रेसा ।

चलन.

म
सा, रेपगु, म, रेसा, रेनिंसा, रेपगुम, म, म, प, सांनिप,
प सा
गुम, रे, सा, रेपगु, म, रे, सा ।

नायकी कानडा-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

प
नि
स

ध	नि	प	प	म	प	म	-	प	म	म	री	प	-	नि	नि	म	प
ज	न	बि	न	भ	ई	ऽ	नि	रा	ऽ	स	हूं	ऽ	क	ऽ	हो	स	
३				×				२				०					
१	सां	-	-	नि	नि	प	म	प	ग	ग	ग	म	री	-	सा	री	सा
				नि	नि	प	म	प	ग	ग	ग	म	री	-	सा	री	सा
	खी	ऽ	ऽ	कि	ऽ	स	ऽ	बि	ध	ऽ	पा	ऽ	ऊं	ऽ	द	र	स
३				कि	ऽ	स	ऽ	बि	ध	ऽ	पा	ऽ	ऊं	ऽ	द	र	स
				नि	नि	प	म	प	ग	ग	ग	म	री	-	सा	री	सा
				नि	नि	प	म	प	ग	ग	ग	म	री	-	सा	री	सा

अंतरा.

प
म
क

प	म	प	नि	प	नि	सां	-	प	नि	नि	प	नि	सां	रीं	रीं	सां	नि
ह	त	ना	ऽ	यि	का	ऽ	अ	प	ऽ	ने	जि	य	को	दु	ख	ह	ऽ
३				×				२					०				
म	म	प	ग	ग	म	प	नि	प	सां	नि	नि	प	म	ग	म	सा	सा
				नि	प	नि	प	सां	नि	नि	प	म	ग	म	सा	री	री
	र	ऽ	के	ऽ	द	र	स	बि	न	नि	ऽ	स	ऽ	दि	न	त	र
३						×				२						०	
				नि	प	नि	प	सां	नि	नि	प	म	ग	म	सा	री	री
				नि	प	नि	प	सां	नि	नि	प	म	ग	म	सा	री	री

नायकी कानडा-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

^प नि - ^प प म प सां सां - ^प नि ^म प ^म प म म
 ऽ पा ऽ पी हु रि मु ख बो ऽ ऽ ऽ ल रे ऽ तुं
^म ^म ^म ^म ^म ^म नि प ^ग म री सा री री सा -
 ऽ सा ऽ र थ क क र या ऽ न र त न को ऽ।

अंतरा.

म म प	सां - सां -	सा नि सां रीं सां	रीं निसां सां -
० ह र बि	ना ऽ दू ऽ	जो ऽ स ब	झू ऽ ऽ ठो ऽ
	३	×	२
रीं सां रीं	रीं नि सां नि प	प नि प - म	म - प - म
० ह र रं	ग अ खि यां	० खो ऽ ल	० रे ऽ तुं
	३	×	२
म म	म म	म	म
ग ग म	म म नि प	ग म री सा	री री सा -
० सा ऽ र	थ क क र	या ऽ न र	त न को ऽ।
	३	×	२

नायकी कानडा-तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

निसा ,रीप

एऽ ,मग

म मम	सा	री	ग	म मम प
ग गग म रीसा	री -ग सा निसा	नि सा निसा रीप	प गग म मप	
वा ऽऽ ऽ रन	वा ऽऽ रुं ऽऽ	पि ऽ ऽऽ यर	वा ऽऽ ऽ। मग	
३	५	२	०	

अंतरा.

प प	नि	प री
मप निप सांसां सांसां	रीसां रीं,सांरीं सां,निप निप	मम मम प सां
इन नैऽ नन पर	तन म,नऽ वा,ऽऽ ऽरुं	दर सदि खा जा
३	५	२

प प म
निप म,पनि पग म,मपनि
सुख हियेऽ राऽ ऽ। मगऽ
०

म म
प मग गम ,रीसा
वा ऽऽ ऽऽ ,रन
३

नायकी कानडा-तिलवाडा (विलंबित)
स्थायी.

राप
(
बन
)

प मगु गुम, रीसा रों - सा - रीनि सा निसा रीप प म, पनिमप पगु म
रा SS SS, मोरा प्या S रा S ब्याS SS हन आ S, SSSS याS S

म - प, पसां सां निप नि प सां सां निप, प परी मसा री सा, रीप
छै S ल, छS बी SS S ला ला डे लाS, रं गीS SS S लाबन

अंतरा.

प प
म प निप, नि सां - सां, सां सां - नि रों सां
भू S खS, न हा S र, च मे SS S लीS

नि
सां निप नि प
बे SS S ला

प सां मंमं सां
म प नि सां गंगं मं रीं, सां रीनि सां सां निसां
कं ग ना S हाS S थ, स जीS S ला SS

निनिपनि निपमप निनिपम रीसा, रीप
SSSS SSSS SSSS SSबन

सा	सा	री	री	प	-	प	पध	म	म		
नि	सा	री	री	प	-	मप	निनि	ग	ग	म	रीसा
सु	ख	क	र	आ	५	५५	ई५	रे	५	५	पि५
				×		०		२			
री	-	सा	नि	सा	-	री	सा	म		सा	सा
या	५	के	५५	सौं	५	५	५	५	५	५	ग।
				×		०		३			

म प म
प प गग म प - प प नि प सां सां
दौ र नऽ दु रा ऽ ई आऽ ई ऽ ऽ, त
प नि नि प - म प री म सा री - सा निसा
ब फ ल ऽ औं ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ग ऽऽ

नायकी कानडा-चौताल (विलंबित)

नि प म प म - प म प -

र बि न सु ख ऽ स दु न ऽ

म नि सं प री श्या

प	म	प	-	प	नि	प	-	म	प	निप	सां	-
५	म	को	५	५	नि	र	५	खे	५	५५	५	५
प				म	म	सा					सा	
नि	-	प	प	ग	ग	म	री	-	सा	-	नि	
नै	५	न	न	म	न	५	था	५	गे	५।	सूं	
३		५		५		०		२		०		

अंतरा.

नि	सा	-	-	सां	नि	सां	सां	सां	-	प	नि	प	नि	सां
५	५	५	५	वि	धु	न	ते	५	५	नि	क	से	५	५
सां	रीं	रीं	-	सां	नि	प	म	प	प	नि	मप	सां	-	
५	री	५	५	मो	ह	न	तु	छ	के	५	५	रु	५	
म	म	म	म	सा	री	-	सा	-	नि					
ग	ग	५	५	झां	५	के	५।	सूं						
५				५	२		०							

नायकी कानडा-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

		सा	-	री	म	ग	म	री	-	सा
		दौं	५	प	ती	५	रा	५	ज	
		म			प					
सा	री	सा	री	म	म	प	प	-	म	
र	हे	प	र	५	यं	५	क	५	सु	
५		२			०		३			

आभोग.

प	-	म	प	नि	प	नि	सां	-	-
पी _x	ऽ	क _२	भ	री	प _०	ल	कै _३	ऽ	ऽ
प	प	सां	-	रीं	मं _० गं	मं	रीं	-	सां
अ _x	ल	कै _२	ऽ	ल	खीं _०	ऽ	ला _३	ऽ	ल
मं _३	पं	रीं	सां	रीं	नि	सां	प _३ नि	म	प
हो _x	य	ल _२	ल	के	मु _०	ख	चू _३	ऽ	ऽ
ग	म								
मे _x	ऽ।								

नायकी कानडा-चौताल (विलंबित)

(कोमल धैवत घेणारा प्रकार)

स्थायी.

रीं	सां	-	नि	प	प	म	नि	प	प	-	नि
बिं	बो	५	ठ	५	न	कुं	ड	५	ल	५	५
×		०		२		०		३		४	
प	-	मग	म	प	निप	सां	-	-	नि	प	-
गो	५	५५	ल	५	क५	पो	५	५	ल	५	५
×		०		२		०		३		४	
ग	ग	म	री	-	सा	नि	सा	सा	म	म	म
बि	रा	५	ज	५	त	द	स	न	च	म	के
×		०		२		०		३		४	
प	-	म	प	ग	ग	ग	ग	म	री	-	सा
चौं	५	५	पा	५	५	भा	५	५	ल	५	५
×		०		२		०		३		४	
म	म	-	म	प	निप	नि	सां	सांरी	सां	नि	प
ति	ल	५	क	५	सां५	सि	र	५५	प	५	र
×		०		२		०		३		४	
नि	-	-	सां	-	सां	रीं	-	सांरी	सां	निप	निसां
मौं	५	५	ग	५	ल	नै	५	५५	न	५५	५५
५		०		२		०		३		४	

अंतरा.

म	-	म	प	निप	नि	सां	-	सां	सां	-	सां
को	५	ट	को	५५	ट	अं	५	ब	खौं	५	ब
×		०		२		०		३		४	
सां	सां	सां	मं	रीं	सां	सां	नि	सां	रीं	निध	नि
नि	नि	सां	मं	रीं	सां	नि	नि	रीं	निध	नि	प
इया	५	म	ब	र	न	घ	न	स	मु५	५	द्र
×		०		२		०		३		४	
म	म	म	म	प	निप	नि	नि	-	सां	-	-
ऐ	सो	न	ट	ना	५५	ग	र	५	को	५	५
×		०		२		०		३		४	
प	रीं	सां	-	रीं	सां	निप	नि	प	-	म	नि
जै	ये	५	री	५	व५	र	न	५	कं	ड	ल
×		०		२		०		३		४	

संचारी.

सा	म	-	म	-	-	प	-	प	सां	नि	प
म	म	-	म	-	-	प	-	प	सां	नि	प
त्रि	भं	५	गी	५	५	नृ	५	त्य	क	रे	५
×		०		२		०		३		४	
प	नि	नि	-	नि	सां	सां	निसां	सां	निप	नि	प
मु	र	५	ली	५	अ	ध५	र५	ध	रे५	५	५
×		०		२		०		३		४	
प	मग	म	री	सा	-	री	-	सा	सा	निमा	सा
म	न५	५	अ	कू	५	ला	५	५	ग	५५	यो
×		०		२		०		३		४	

सा	-	-	री	-	-	म	-	-	म	-	-
मो	ऽ	ऽ	रे	ऽ	ऽ	ग	ऽ	ऽ	चो	ऽ	ऽ
x		०	२		०	३		४			
प	-	प	प	-	प	सां	निप	नि	प	-	प
का	ऽ	रि	ना	ऽ	ग	ध	नऽ	ऽ	वै	ऽ	को।
x		०	२		०	३		४			

आभोग.

म	प	निप	नि	-	नि	सां	सां	-	सां	सां	निप
क	ह	तऽ	म	ऽ	न	प्र	भु	ऽ	ति	रि	यांऽ
x		०		२		०	३		४		
म	प	-	सां नि	सां	-	मं रीं	मं	-	रीं	-	सां
र	स	ऽ	के	ऽ	ऽ	का	ऽ	ऽ	र	ऽ	न
x		०		२		०	३		४		
रीं	सां	-	प	सां नि	-	रीं	सां	प नि	-	प	
सु	र	ऽ	स	ती	ऽ	बा	ऽ	ऽऽ	ह	ऽ	न
x		०		२		०	३		४		
म	नि	प	-	प	-	म	-	-	म नि	-	प
भा	ऽ	ऽ	ल	ऽ	ऽ	कूं	ऽ	ऽ	ड	ऽ	ल
x		०		२		०	३		४		

नायकीकानडा-धमार (विलंबित)

स्थायी.

सा नि	सा	री	प	म	ग	म	री	-	सा	-	सा	री	नि	-
ए	५	म	ध	मौ	५	५	ड	५	ल	५	नि	र	५	
	३			म										
सा	-	री	प	म	ग	म	री	-	सा	-	सा	म	-	म
५	५	त	त	का	५	५	नै	५	या	५	ब्री	५	म	
	३				५									
प	-	प	-	म	प	प	नि	-	प	-	म	प	सां	
डो	५	ले	५	दि	ग	न	लो	५	ले	५	क	पो	ल	
	३				५									
नि	-	प	-	सां	-	-	नि	प	ग	ग	म	री	सा	
गो	५	ले	५	कूं	५	५	ड	ल	की	५	झ	ल	क।	
	३				५									

अंतरा.

म	प	-	नि	-	प	-	सां	-	-	नि	सां	सां	-	
जो	५	५	दे	५	५	५	खे	५	५	५	५	सो	५	
	५													
नि	सां	-	रीं	-	सां	-	नि	सां	-	नि	प	नि	प	
री	५	५	झ	५	र	५	ह	त	५	है	५	५	५	
	५													
सां	-	सां	नि	प	म	प	ग	ग	म	री	सा	री	प	
ता	५	ल	ता	५	न	न	की	५	झ	म	क।	म	ध	
	५													

नायकीकानडा-धमार (विलंबित)

स्थायी.

सा	म	म	सा	सा
नि सा री प	प ग म री -	सा -	नि नि सा	
ला ल ला ड	ली ऽ ऽ खे ऽ	ल ऽ	नि क ऽ	
प	प	प	म	री सा
नि - प -	म - प सां -	नि प	म री सा	
से ऽ ऽ ऽ	हो ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ	ऽ ऽ री।	

अंतरा.

म प - सां -	, सां	सां - -	मां
सं ऽ ऽ ग ऽ	स	खा ऽ ऽ	नि सां सां -
सां	मां	मां	प प
नि सां - रीं -	सां -	नि नि सां	नि नि प -
रं ग ऽ भ ऽ	र ऽ	ली ऽ ऽ	ऽ ऽ ये ऽ
म प - सां -	नि प	म री सा	नि सा री प
खे ऽ ऽ ल ऽ	र	चो ऽ री।	ला ल ला डा

राग देशाख्य (देवसाख)

निसौ मरी पमौ निपौ सनी पमौ पगौ मरी ।

स इत्युक्तो देवसागः संगवे पंचमांशकः ॥

आंभेनवरागमंजर्याम् ॥ १६२ ॥

हरप्रियामेलसमुद्भवोऽयं देशाख्यरागो धगदुर्बलः स्यात् ।

वाद्यत्र पङ्कजः सहचारिमध्यमः सारंगभंग्या कुतुपेऽभिगीयते ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ ३७ ॥

देशाख्य यालात्र कोणी देवसाख, देवसाग, अथवा देशाख म्हणतात. हा राग काफी थायंतून उत्पन्न होणारा कानडा प्रकार आहे. यांत वादीस्वर पंचम व संवादी षड्ज आहे. कांहींच्या मते समसंवाद आहे. यांत धैवत स्वर वर्ज्य असतो. कांहीं लोक यांत धैवत व गांधार दुर्बल ठेवून गातात. कानडाप्रकार असल्यामुळे गांधारावर आंदोलन अवश्य आहे. यांत मध्यमावर न्यास चांगला शोभतो. “ गप ” संगति यांत रागवाचक आहे. हा दुपारीं गातात. जुन्या ग्रथात हा दान्हा गांधार व दोन्ही निषाद घणारा व ऋषभ-वर्जित असा वर्णिलेला आहे. दोन गांधार घेणारी देवसाखाचीं गीतें आजहि उपलब्ध आहेत.

उठाव.

नि॒सा, मरी, पम, नि॒प, सां, नि॒प, मप ग॒म, रीसा ।

चलन.

सासा॒मरेसा, नि॒सा, ग॒ग, प, नि॒प, ग॒मरेसा, सा॒नि॒सा ।

मप, प॒नि॒प, सां, सां, रेंसां, नि॒सां, सां, नि॒प, ग॒गं

म॒रेंसां, नि॒प, ग॒गम, रंसा ।

देवसाख-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा
नि सा
र ति

री म री प म नि प सां - नि प पम प प ग म -
 या ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ बी ऽ तऽ ग ई ऽ ऽ ऽ
 म म नि सा
 ग ग म री - री सा सा सा नि प पम री - सा सा
 क रू ऽ को ऽ न ग त जि या घ बऽ रा ऽ व त
 सा री सा
 नि सा म री प म नि प सां - प म म नि सा
 च त रा ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ का ऽ र न । र ति

अंतरा.

री री म नि प नि - सां - सां सां नि सां सां -
 स गु न बि चा ऽ रो ऽ रे ऽ मो रे ब म ना ऽ
 मं मं मं मं मं मं मं म म म
 गं गं गं गं गं गं गं मं ग ग ग म री री सा सा
 पि या क ब आ ऽ वें ऽ गे ऽ मो रे घ र प र
 नि सा सा
 सा - प - म - नि सा
 हौं ऽ वें ऽ यां ऽ । र ति

देवसाख-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

री सा
अ खी

री म	री	प	म	नि	प	सां -	प	ध	नि	म	प	प	-	म	री
यां	५	५	५	५	५	५	ला	५	ग	र	ही	५	मो	री	
म	म						री								
ग	ग	म	री	-	री	सा	सा	म	म	नि	प	म	री	री	सा
अ	दा	५	रं	५	ग	पि	या	तु	म	५	रे	५	द	र	स
नि															
सा	-	म	री	प	म	नि	प	सां	-	सां	नि	प	म	री	सा
का	५	५	५	५	५	५	५	५	५	र	५	न	५	अ	खी

अंतरा.

री	म	री	म	री	प	म	नि	प	सां	-	सां	नि	सां	सां	-
कु	च	भु	ज	फ	र	के	५	स	गु	५	न्भ	हु	ल	या	५
मं	रीं	रीं	मं	रीं	-	मं	मं	री	री	म	म	री	री	सा	-
उ	न	के	५	आ	५	व	न	ह	रे	५	ब	द	न	को	५
सा	सा														
नि	नि	सा	सा	सा	-	प	-	म	-	प	-	म	-	री	सा
क	र	हों	सिं	गा	५	५	५	५	५	र	५	न	५	अ	खी

देवसाख-अपताल (मध्यलय)

स्थायी.

ग	म	री	-	सा	री	री	म	-	प
दु _३ म	र	गे _२	ऽ	ह	र _०	नि	दे _३	ऽ	प
ग	म	री	-	सा	री	-	सा	सा	-
दा _३ री	ऽ	री _२	ऽ	द्र	दा _०	ऽ	हि _३	नी	ऽ
सा	-	म	ग	म	प	ध	सां नि	सां	सां
दु _३ सां	ऽ	ष्ट _३ सां	ऽ	बि	दा _०	ऽ	र _३	ऽ	नि
नि	सां	ध	नि	प	प	म	म प	ग	म
क _३	रु	शं _३	ऽ	भु	जा	ऽ	ऽ	या	ऽ।

अंतरा.

प	म	नि	ध	निध	सां	सां	नि	सां	सां	-
अ _३ नि	सु	र _२	ऽऽ	सं	घा _०	ऽ	र _३	नी	ऽ	
सां	नि	सां	-	रीं	सां	नि	सां	धनि	प	
र _३ म	क्त	बी _२	ऽ	ज	मा _०	ऽ	ऽ _३	रऽ	नी	
दी	-	म	-	प	ध	नि	सां	-	सां	
	ऽ	न	ऽ	अ	भ	य	व	ऽ	र	

सां	सां	नि	ध	प	प	म	प	ग	म
सु	र	न	ऽ	र	पा	ऽ	ऽ	या	ऽ
×		२			०		३		

देवसाख—अपताल (मध्यलय)

स्थायी.

म	म	म	म	म	म	प	प	प
ग	ग	री	री	री	म	प	म	प
दा	ऽ	न	व	द	ल	न	का	ऽ
×		२			०		३	ज
म	म	सा	सा	सा	री	री	सा	- सा
ग	म	री	री	सा	री	री	सा	- सा
अं	ऽ	ब	च	टि	मृ	ग	रा	ऽ
×		२			०		३	ज
नि	म	री	म	म	प	ध	सां	सां
सा	-	री	म	म	प	ध	नि	सां
घा	ऽ	ल	नि	अ	सु	र	रा	ऽ
×		२			०		३	ज
सां	सां	ध	नि	प	म	म	म	म
नि	सां	ध	नि	प	प	ग	ग	ग
पा	ऽ	ल	नि	ऽ	सु	र	रा	ऽ
×		३			०		३	ज ।

अंतरा.

म	सां	ध	नि	सां	सां	सां	सां
प	-	ध	-	नि	सां	सां	-
जे	ऽ	ते	ऽ	सु	म	ट	दै
×		२			०		३

नि	सां	सां	सां	-	रीं	नि	सां	सां	सां	-
सु	भ	ही	५	स	द	ल	ह	ल्यो	५	
प	-	ग	ग	म	प	ध	नि	सां	रीं	
बा	५	चो	५	अ	सु	र	सो	५	जो	
नि	सां	नि	-	प	म	प	प	ग	म	
र	न	छां	५	ड	ग	यो	भा	५	जि।	

संचारी.

नि	सा	सा	ध	ध	ध	नि	नि	ध	ध	नि	प
ब	र	ख	त	सु	म	न	त्रि	दि	स		
प	ध	नि	सां	रीं	नि	सां	ध	नि	प		
दुं	५	दु	भि	प	ट	ह	वा	५	ज		
प	ग	म	म	प	ग	ग	म	री	री		
आ	५	ई	५	वि	बु	ध	ना	५	रि		
ध	ध	ध	ध	ध	ध	ध	ध	नि	प		
ले	५	आ	५	र	ती	५	सा	५	ज		

[illegible]

टीपः—हीं शेवटचीं दोन गीतें देवसाखाचीं म्हणून जुन्या गायकांच्या संग्रहांतून आलीं आहेत. हल्लींच्या प्रचारांतलें देवसाखापासून निराळें असें हें स्वरूप आहे.

राग कौशिककानडा अथवा कौंसी

गांधारांदोलिता कौंसी वागीश्वर्यगमंडिता ।

अपि च

आसावरीमुमेलोत्था कौशिकीकानडा मता ।

प्रारोहे रिपहीनाऽसौ संपूर्णा चावरोहणे ॥ ७८ ॥

मध्यमः संमतो वादी साहचर्ये तु षड्जकः ।

गानं समीरितं तस्या निशीथे भूरिरक्तिदम् ॥ ७९ ॥

कानडा मालकोशश्च मिलतोऽत्र यथायथम् ।

काफीमेलगता कौंसी पूर्वमेव मयोदिता ॥ ८० ॥

मधनिसनिधमैः स्यान्मालकोशांगदर्शनम् ।

पगमगरिसैः कुर्याद् बुधस्तदंगवारणम् ॥ ८१ ॥

अप्रसिद्धमिदं रूपं गायनोत्तमनिर्मितम् ।

समुद्भूतं यथान्यायमवश्यं रक्तिदं भवेत् ॥ ८२ ॥

श्रीमल्लक्ष्यसंगीते द्वि० (पृ. १६४)

नायकी साहना तद्वद्देशाग्न्यः कौशिकाव्हयः ।

रागाः प्रकीर्तितासाज्ज्ञैः कानडांग सुशोभनाः ॥ १९ ॥

श्रीमल्लक्ष्यसंगीते ॥ द्वि० ॥ (पृ. १४०)

निसौ मगौ मपमगा गरी समौ धनी च सः ।

निधौ मधा निधमपा गमा गरी पुनश्च सः ।

कर्णाटः कौशिकाख्यातो निशीथे मध्यमांशिकः ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १८८ ॥

संपूरन कोमल निगम मध्यम वादी जान ।
मालकंस मिलि कान्हरा कौंसी रूप बखान.॥

रागचंद्रिकासार ॥ १०४ ॥

कौशिककानडा अथवा कौंसीकानडा याचे दोन प्रकार आहेत. एक काफीमेलजन्य व दुसरा आसावरीमेलजन्य. काफी थाटांतून उत्पन्न होणाऱ्या कौंसीमध्ये कानडा व बागेश्रीचें अंग असतें व आसावरी थाटांतील कौंसीत तेंच कानडा व मालकौंसाचें असतें. दुसऱ्या प्रकारांत आरोहांत ऋषभ व पंचम हे स्वर दुर्बल असतात. दोहोंतहि वादी स्वर मध्यम व संवादी षड्ज आहे. गाण्याचा वेळ मध्यरात्र आहे. बागेश्री अंगाच्या कौंसीचें मंडन साधारणतः “ निप, मपनि मपग, म, पग, म, रेसा; मध, निध, मप, गमध, निध, प, मपगम, रेसा ” या स्वरसमुदायानें होतात. मालकौंस अंगाच्या कौंसीत “ मधनिसां निधम ” हे स्वर मालकौंसाचें अंग दर्शवितात. व पग, मरेसा हे कानडा दर्शवितात.

कौंसीकानडा हा एक अप्रसिद्ध रागांपैकी आहे. व त्याचीं दोन्ही रूपें स्वतंत्रच असून योग्य नियमांनीं गाडल्यास परिणामकारक होतात.

बागेश्री अंगाच्या कौंसीचें चलन.

म म म नि नि
पम, पधग, मप, गम, रेसा, रेनिंसा, ग, म, रेसा, सा, धध,

नि नि
धनिप, धनिसां, रेसां, सां, धनिप, म, पधम ।

प नि नि
निसां, सां, रेनिंसां, निप, मधध, निप,

धनिरेसां, धम, पधम

मालकंस अंगाचा कौंसी.

उठाव.

नि॒साम, ग॒म, प॒ग, म॒गरे॒सा, म, ध॒, नि॒सां, नि॒ध,
म॒धनि॒धम, प॒ग, म॒ग, रे॒सा ।

चलन.

सा, नि॒धनि॒, सा, म, म॒ग, म॒ग, रे॒सा, नि॒ध, सा, म, म॒गप,
प॒ग, रे॒गम॒गरे॒सा । म॒धनि॒सां, सां, सांमं, मं॒गरे॒सां,
सांनि॒धम, ग॒, प॒ग, म॒गरे, सा ।

ध	(ध	म	पध	म	-	-	म	म	ग
प	ध	म	(जब)	ग	-	-	प	ग	म
में	ऽ	ऽ	दे	दे	ऽ	ऽ	खी	री	गो
री	-	सा	-	री	नि	सा	री	नि	ग
पा	ऽ	ल	ऽ	मो	ह	नी	मु	र	श्या
म	री	-	सा	सा	सा	ध	ध	नि	प
म	ला	ऽ	ल	त	न	म	न	ध	न
रीं	सां	सां	-	ध	नि	ध	प	म	प
ब	न	नौ	ऽ	छा	ऽ	व	रे	को	ले

[illegible]

कौंसीकानडा-एकताल (विलंबित)

स्थायी.

सा सा	नि निसा	म ,म	म -	ग मप	म प	म ग	-
कि ३	पा ३	५ ,क	रे ५	५ जोगी	डा २	५ ५	५
ग	म ग	री सा	नि ध	- नि	सा -	नि सा	
ह ३	म प	र तु ५	म ५	गु २	रु २	ह ५	म
सा	म	म	ग	म	सा	री	-
म -	ग ग	म ग	-	री	-	ग सा	निमा
से ३	५ व ५	क तु ५	मा ५	५ ५	५ ५	रे ५	५ ५

अंतरा.

म	ग	म	नि ध ,ध	मधनिमां -	सां ,सां	सां नि	सां निमां
अं ३	५	ग ५	,ब	मुSSS ५	त ५	गा ५	ये ५
नि	ध	नि	सां मं	- गं	भं गं	रीं सां	नि ध
सीं ३	५	गी ५	५ ५	५ ५	ब ५	जा २	५ ५
मधनिमां ,निध	ध	मध	ग	म	नि ध	सां नि	सां
SSSS ,व ५	त ५	५	भो ५	रे ५	ही ५	५	आ

निध	नि	ध्रुम	गु	म	गु	-	सा	-	ग	सा	निसा
SS	S	येS	S	ह	मा	S	S	S	S	रे	SS।
				x		०		२		०	

कौंसीकानडा-एकताल (विलंबित)

स्थायो.

सा	रीनि	सा	निसा	साम	म	-	ग	मप	प	-	म	ग
राS	S	SS	जन	के	S	S	सिर	ता	S	S	S	S
				x		०		२		०		
म	ग	री	सा	नि	-	ध	नि	सा	-	निसा	साम	वि सा
S	S	जा	S	रा	S	S	जा	S	S	SS	सिरि	
				x		०		२		०		
म	-	ग	प	प	-	म	ग	म	ग	री	सा	
रा	S	S	म	चौ	S	S	S	S	S	द्र	S।	
				x		०		२		०		

अंतरा.

म	ग	म	नि	ध	ध	मधनिसां	-	सां	सां	निसां	सां	निसां	सां	निसां	सां
ज	ग	त	उ	ध	ध	ध	SSS	S	र	न	ज	S	न	SS	प्रति
								०						०	

मं	गं	सां	निध	मध	निसां	निध	म	ग	ग	म	नि	सां
पा	ऽ	ऽ	ऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽल	न	ऽ	तूं	ऽ	ही	आ	
३		४	(X	(०		०		०		
सां	सां	नि	ध	नि	ध	म	ग	गम	ग	री	सा	
ऽ	द	अं	त	स	ब	ही	क	हेऽ	बाँ	ऽ	द।	
३		४		X		०		०		०		

राग मेघमल्लार.

मल्लार एव मेघः किञ्चिन्मृदुनिप्रवेशतो भवति ।

ऋषभस्यांदोलनमत्यत्र भवेद्भेदधीजननहेतुः ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ।

रिमौ रिसौ निपौ निसौ रिमौ रिपौ रिमौ रिसौ ।

ऋषभांदोलितो मेघः सपसंवादमंडितः ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १७६ ॥

सुध मलारके मेलमें दोउ निखाद लगात ।

समवादीसंवादितें मेघमलार कहात ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ९३ ॥

मेघमल्लार काफी थाटांतून उत्पन्न होतो. ह्यांत धैवत व गांधार वर्ज्य आहेत. अर्थात् जाति औडुव—औडुव आहे. षड्ज वादी व पंचम संवादी आहे. कोणी मध्यम संवादी मानितात. “म रे प” हा मल्लाररागाचा स्वरविन्यास ह्यांतहि प्रामुख्याने येतो. ऋषभावर होणारें आन्दोलन ह्या रागाची ओळखण्याची खूणच आहे. हें आन्दोलन ऋषभाला मध्यमाचा

म म म

कण लावीत एकसारखें तीन चार वेळ तो गाडल्यानें होतें. जसें रे, रे, रे. मध्यमावर अनेकदां मुक्काम होतो व त्यानें सारंग टळतो. हा राग मौसमी आहे, व तो वर्षाकालीं गातात. धैवत घेणाऱ्याहि कांहीं चीजा या रागाच्या उपलब्ध आहेत.

उठाव.

रेम, रेसां, निप, निसा, रे, मरे, प, रेम, रे, सा ।

चलन.

^{म म} रे, ^प रेमरेसा, निप, ^{सा म} सा, सारेरे, रेमम, ^म रे, सारेमरे, सानिप,
^प मपसां, निप, ^{रे} मरेसा । मप, निसां, सां, रेंसां,
^प निसारेंमरें, सां, निप, ^{मम} सां, निप, रेरेमरेसा ।

मेघमल्लार—अपताल (मध्यलय)

स्थायी.

म री	म री	म री	म	री	सा	सा	प नि	प नि	प
उ ×	मं	ड २	ऽ		मं	ड	मे ३	ऽ	घ
प	नि	सा	री	सा	री	प	प	-	री
ग ×	ग	न २	च	ढ	आ ०	ऽ	ये ३	ऽ	ऽ
म री	म री	म री	म	री	सा	सा	प नि	प नि	प
बि ×	बि	ध २	ऽ	ब	र ०	न	स ३	क	ल
म	प	सां	नि	प	निनि	प	री	-	सा
बि ×	बु	ध	म	न	हऽ	र	खा ३	ऽ	ये।

अंतरा.

म	प	नि	सां	सां	सां	सां	सां	-	सां
गु ×	नि	य २	न	क	र ०	त	तां ३	ऽ	न
नि	सां	रीं	रीं	सां	प नि	प	म नि	प	प
ध ×	ग	ब २	र	ज	स ०	ह	ग ३	मं	क

प	म	प	सां	-	सां	प	निनि	प	म	री	-	सा
	ब	र	खा	५	रु		त५	सु		हा	५	ये
×			२				०			३		
मं	रीं	-	मं	रीं	मं	रीं	सां	सां	प	नि	प	प
	गं	५	भी	५	र	सु	०	ध		मु	र	त।
×			२							३		

मेघमल्लार—अपताल (मध्यलय)

स्थायी.

म	री	म	री	म	री	सा	सा	प	प	प
	ते	५	रो	५	सु	म	र	नि	नि	रुं
×			२			०		३	क	
नि	सा	री	-	री	री	प	प	-	री	
तूं	५	ही	५	जि	व	न	भ	५	ल	
×		२			०			३		
नि	सा	री	म	री	सा	सा	प	प	प	
ते	५	रो	५	हि	ज	स	ग	५	न	
×		२			०		३			
म	प	सां	-	-	प	प	निनि	प	म	री
	गा	५	५	५	५	५	५	५	५	सा
×		२						३		ये।

अंतरा.

म	प	नि	सां	सां	सां	सां	सां	-	सां
तूं x	ऽ	ही २	ऽ	न	य ०	न	जो ३	ऽ	त
नि	सां	रीं	-	रीं	सां	सां	प नि	प नि	प
तूं x	ऽ	ही २	ऽ	पो	ख ०	न	प्रा ३	ऽ	न
मं रीं	मं रीं	मं रीं	मं	रीं	सां	-	सां	नि	प
क x	हां	के २	अ	ब	कौ ०	ऽ	न ३	को	ऽ
म	प	सां	-	-	प प निनि	प	म	री	सा
क x	हा	ऽ २	ऽ	ऽ	ऽऽ ०	ऽ	ई ३	ऽ	ये।

मेघमल्लार-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

री	म री	म री	म री	सा	-	प नि	-	प
ग x	र	ज २	ऽ	घ ०	टा ०	ऽ	घ ३	ऽ न
नि सा	-	री	-	सा म री	री	प	म प मरी	म
का x	ऽ	रे ३	ऽ	री	का ०	ऽ	रे ३	ऽऽ ()

री	नि०	सा	री	म	री	सा	सा	नि०	-	प
पा	५	व	५	स	रु	त	आ	५	इ	
x		२			०		३			
प	म	प	सां	-	सां	निनि	पम	री	-	सा
दु	ल	हा	५	न	म५	न५	भा	५	ये।	
x		२			०		३			

अंतरा.

प	म	प	सां	नि	सां	नि	सां	-	सां	-	-
रे	५	न	५	अं	घे	५	री	५	५		
x		२			०		३				
सां	नि	सां	रीं	-	सां	सांसां	सांनि	मप	निसां	रीं	
बि	ज	री	५	ड	रा५	५५	५५	५५	५५	वे	
x		२			०		३				
प	नि	प	सां	सां	सां	सांनि	रीं	सां	-		
स	दा	रं	गी	ले	मं	म५	दू	सा	५		
x		२			०		३				
नि	सां	निसां	सां	नि	-	प	म	री	-	सा	
पि	या५५	घ	रे	५	ना	५	५	५	हिं।		
x		२			०		३				

मेघमल्लार—त्रिताल (मध्यलय)

(धैवत घेणारा एक प्रकार)

स्थायी.

सा सा सा री

च म क बि
३

री ^{पम} प म री - ^{म म} री री म री - सा सा सा सा -
 ज ^{री} _x या _२ _२ _२ ब र _० स _० मे _३ ह र वा _३ _३
 प नि प नि सा सा नि सा री म री सा री नि सा -
 मा _x ती जा बा ल म वा _३ _३ _३ प र दे स वा _३ _३
 सा
 नि - नि नि - म प - म री - सा
 ठौ _३ र ठौ _३ र ठौ _३ र ठौ _३ र।

अंतरा.

म मं ^म म नि ^{सां} ध - नि नि नि नि नि सां - सां सां -
 क _x हा क _२ _२ _२ मो हे _० ग र ज वा _३ _३ व री _३ _३
 ध नि ध नि सां सां सां - सां सां (सां) - ध नि प -
 अ _x जि जो ही _३ न पी _० ह र वा _३ _३ _३ _३ _३
 ध नि ध प म प म - ^१ री - म - प - - -
 आ _x _३ व त है _३ म ग वा _३ _३ _३ हे _३ _३ _३

ध सां ध प	म प म म	री - म -	प - प -
जा ऽ व त	है ऽ म न	वा ऽ ऽ ऽ	मे ऽ रो ऽ
×	२	०	३
सां - सां नि	- म प -	म री - सा	
दौ ऽ र दौ	ऽ र तो ऽ	र ओ ऽ र।	
×	२	०	

मेघमल्लार-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

प ध	नि नि प	सां नि सां	सां - रीं	रीं नि सां
धू ऽ म	आ ऽ	ये ऽ ब	द ऽ रि	
३	×	२	०	
प ध	नि नि प	म री री	म री म	प म प
या ऽ भ	रे ऽ	अ त सु	रे ऽ	
३	×	२	०	
म म	प नि प	म री री	म री म	री सा
या प्या ला	भ र	भ र पि	वा वे	
३	×	२	०	

अंतरा.

म म	प नि नि	सां सां	सां - सां
ए क	तो म र	पि च	का ऽ रि
×	२	०	३

प	प	प	पध	प	म	री	नि	सा
म	प	सां	- निनि	प	म	री	नि	सा
जो	ऽ	लो	ऽ धऽ	रे	ऽ।	म	ग	न
x		२	(०		३		

अंतरा.

सां	सां	सां	सां	-	प	ध	म	
नि	नि	सां	सां	-	नि	नि	प	री -
का	ऽ	भ	यो	ऽ	जो	ऽ	भ	यो ऽ
x		२			०		३	
प	प	नि	सां	रीं	रीं	-	सां	- -
छ	त्र	प	ति	न	रे	ऽ	स	ऽ ऽ
x		२			०		३	
सां	सां	सां	सां	-	सां	सां	सां	सां
नि	नि	सां	सां	-	नि	नि	सां	सां सां
रा	ऽ	म	रा	ऽ	जा	ऽ	को	प र
x		२			०		३	
सां	सां	सां	रीं	मं	रीं	सां	सां	नि -
नि	नि	सां	मं	मं	रीं	सां	सां	नि -
ता	ऽ	प	पा	इ	य	त	है	ऽ ऽ
x		२			०		३	
प	मप	रीं	सां	-	प	नि	प	नि म प
नि	(पऽ)	त	सा	ऽ	ग	र	को	ऽ न
x	(२			०		३	
प	प	सां	-	पध	प	म	री	नि सा
म	प	सां	-	निनि	प	म	री	नि सा
ता	ऽ	रो	ऽ	तऽ	रे	ऽ।	म	ग न
x		२		(०		३	

मेघमल्लार—अपताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा	सां	सां	प	प	री	म	म	म
सां	सां	नि	प	प	री	री	री	री
प्र	ब	ल	द	ल	सा	ज	ज	ग
×		२			सां	३		
म	म	म	री	-	री	-	री	सा
री	म	म	जा	५	भू	५	म	प
जू	५	२					३	र
×								
री	नि	सा	री	म	प	नि	प	नि
उ	मं	ड	घ	न	घो	५	र	ज
×		२					३	ल
मं	मं	रीं	सां	-	नि	प	नि	म
रीं	मं	रीं	सां	-	नि	प	नि	म
है	५	द्र	ला	५	यो	५	है	५
×		२					३	५।

अंतरा.

प	प	सां	सां	सां	सां	सां	सां	-	सां
म	प	नि	सां	सां	सां	सां	सां	-	सां
ब	र	स	त	मु	स	ल	धा	५	र
×		२					३		
सां	सां	मं	मं	रीं	सां	सां	नि	-	प
नि	सां	रीं	मं	रीं	सां	सां	नि	-	प
हो	५	त	५	पा	हा	ड	छा	५	र
×		२					३		
मं	मं	मं	मं	मं	रीं	सां	रीं	सां	-
रीं	रीं	रीं	रीं	मं	रीं	सां	रीं	सां	-
के	५	ण	क	र	ध	र	गि	रि	५
×		२					३		

मं रीं व x	मं र	रीं ब २	सां चा	- ऽ	प नि यो ०	प ऽ	नि है ३	म ऽ	प ऽ।
---------------------	---------	---------------	-----------	--------	--------------------	--------	---------------	--------	---------

संचारी.

म बुं x	- ऽ	म द २	म न	म ध	प र ०	प नि	नि ध ३	प री ऽ	-
प म स x	प ब	सां ही २	- ऽ	सां कि	नि इ ०	प च्छा	म प री क ३	- ऽ	
म री प x	म री सु	री पौं २	म ऽ	म छि	री जि ०	री य	सा जाँ ३	- ऽ	सा त
म अ x	म धि	म क २	प सु	प ख	नि पा ०	- ऽ	नि यो ३	म है ऽ।	प

आभोग.

म ह x	प र	नि ना २	प ऽ	नि थ	सां स्तु ०	सां त	सां क ३	सां रे ऽ	-
-------------	--------	---------------	--------	---------	------------------	----------	---------------	----------------	---

सां	नि	सां	सां	-	-	सां	नि	सां	रीं	रीं	-
अ	प	नी	५	५	५	कौ	५	५	न	ग	त
मं	मं	मं	मं	मं	मं	०	०	३	३	३	३
रीं	रीं	रीं	रीं	रीं	मं	रीं	सां	रीं	सां	सां	-
सु	र	प	त	अ	अ	चि	न	भ	यो	यो	५
मं	मं	२	२	२	२	०	०	३	३	३	३
सां	नि	सां	रीं	सां	रीं	सां	-	नि	म	प	प
स	र	नि	वा	५	५	यो	५	है	५	५	५।
५	५	२	२	२	२	०	०	३	३	३	३

मेघमल्लार—सूलाताल (मध्यलय)

स्थायी.

सां	नि	-	सां	-	रीं	सां	-	प	नि	-	प
रा	५	५	धे	५	आ	ये	५	मे	५	५	घ
५	५	५	०	०	२	३	३	०	०	३	३
प	म	प	सां	-	नि	प	प	म	प	-	री
ह	रि	को	५	५	घ	र	ले	जा	५	५	ये
५	५	०	०	०	२	३	३	०	०	३	३
म	री	री	प	प	री	री	म	री	-	सा	सा
घ	टा	भ	इ	घ	न	५	५	घो	५	५	र
५	५	०	०	२	२	३	३	०	०	३	३

सां	सां	सां	सां	रीं	रीं	रीं	सां	नि	सां	नि
नि	नि	सां	सां	रीं	रीं	रीं	सां	सां	सां	नि
ग	र	ज	त	थ	र	र	र	र	र	र।
x		०		२		३		०		

अंतरा.

प	प	नि	-	सां	सां	नि	सां	सां	सां
म	प	नि	-	सां	सां	नि	सां	सां	सां
छू	५	टे	५	प	व	न	भु	व	न
x		०		२		३		०	
सां	सां	रीं	रीं	सां	-	नि	सां	नि	नि
नि	सां	रीं	रीं	सां	-	नि	सां	नि	नि
दू	५	र	र	ह्यो	५	५	ग	व	न
x		०		२		३		०	
मं	मं	मं	मं	रीं	रीं	-	सां	-	सां
रीं	रीं	रीं	मं	रीं	रीं	-	सां	-	सां
क	रि	ये	५	च	प	५	ला	५	ई
x		०		२		३		०	
सां	सां	रीं	रीं	सां	-	नि	रीं	सां	नि
नि	सां	रीं	रीं	सां	-	सां	सां	नि	नि
सो	५	च	प	ला	५	ई	५	घ	र
x		०		२		३		०	

मेघमल्लार—चौताल (विलंबित)

स्थायी.

नि	सां	-	नि	सां	-	सां	सां	रीं	सां	प	-	प
आ	५	ये	घे	५	र	घो	५	रे	का	५	४	रे
x		०		२		०		३				

[illegible]

अंतरा.

प	प	नि	सां	-	सां	नि	-	सां	सां	-	सां
म	म	के	आ	५	ज	दा	५	म	नी	५	म
मं	मं	मं	रीं	-	सां	री	री	म	री	सा	-
रो	५	रे	अं	५	ग	भा	५	५	म	नी	५
नि	-	सां	सां	-	पं	मं	मं	सां	रीं	सां	-
सां	-	रीं	रीं	-	रे	को	५	य	लि	या	५
डा	५	रे	डा	५	प	री	-	म	री	सा	-
नि	-	री	री	म	री	प	५	५	त	है	५
सा	-	री	री	म	री	प	५	५	त	है	५
चा	५	त	क	हु	ल	सा	५	५	त	है	५

संचारी.

नि	सा	-	सां	सां	सां	-	सा	-	सा	सा	प	-
सा	आ	ऽ	नि	अं	धी	ऽ	या	ऽ	रि	घ	टा	ऽ
प	म	-	ई	म	२	सां	सां	सां	सां	सां	प	-
म	ठा	ऽ	प	प	सां	-	नि	नि	नि	नि	प	-
म	री	ऽ	डी	स	ब	ऽ	दे	ऽ	स	छ	टा	ऽ
म	री	म	मी	म	प	-	मी	मी	म	री	सा	सा
नै	ऽ	ऽ	न	न	ऽ	नी	ऽ	र	ना	रि	न	
सा	सा	सा	-	मी	प	मी	मरी	म	री	सा	-	
अ	त	ही	ऽ	ब	र	सा	ऽ	ऽ	त	है	ऽ	
प	म	क	सां	सां	सां	-	नि	सां	-	सां	-	सां
नि	सां	रीं	मं	रीं	सां	-	सां	-	सां	नि	प	
आ	वे	ऽ	न	हीं	ऽ	दू	ऽ	ख	पा	ऽ	र	
नि	सां	रीं	-	सां	सां	पं	मं	रीं	-	रीं	सां	-
क	हे	ऽ	ह	री	ऽ	व	ल	ऽ	भ	ये	ऽ	

आभोग.

प	म	क	नि	सां	सां	सां	-	नि	सां	-	सां
म	प	हे	ऽ	यूं	ऽ	बि	यो	ऽ	गि	ना	ऽ
नि	सां	रीं	मं	रीं	सां	-	सां	-	सां	नि	प
आ	वे	ऽ	न	हीं	ऽ	दू	ऽ	ख	पा	ऽ	र
नि	सां	रीं	-	सां	सां	पं	मं	रीं	-	रीं	सां
क	हे	ऽ	ह	री	ऽ	व	ल	ऽ	भ	ये	ऽ

नि	सा	री	-	म	प	म	-	म	री	सा	-
सा	री	री	-	री	प	री	-	म	री	सा	-
जि	य	रा	५	त	र	सा	५	५	त	है	५।
x		०		२		०		३		४	

मेघमल्लार-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

नि
सा
तुं

म	री	-	री	री	-	प	म	री	-	सा	सा	-
ला	५	गी	मा	५	न	क	र	५	न	को	५	
x		०		२		०		३		४		
सा	सा	-	सा	री	-	सा	म	री	म	री	सा	-
ते	रे	५	तो	५	५	आ	५	५	ये	है	५	
x		०		२		०		३		४		
म	-	म	प	-	प	प	म	नि	नि	प	मप	
ला	५	ल	ली	५	जि	ये	५	५	म	ना	५५	
x		०		२		०		३		४		
सां	-	नि	प	म	री	म	री	-	सा	निसा	सा	
५	५	५	५	५	५	५	५	५	ये	५५	तुं	
x		०		२		०		३		४		

अंतरा.

प	म	प	-	प	नि	प	नि	सां	-	नि	सां	-	सां
च	ढ	५	०	दे	५	खो	च	५	त्र	सा	५	रि	
सां	नि	सां	-	मं	रीं	मं	रीं	सां	-	प	नि	-	प
उ	मं	५	०	गी	५	घ	टा	५	५	का	५	री	
म	प	रीं	-	मं	रीं	मं	रीं	-	सां	नि	सां	सां	
वे	५	५	०	दे	खो	५	रा	५	त	ला	५	गी	
सां	रीं	सां	-	प	नि	प	मरी	प	म	प	म	री	सा
री	बा	५	०	द	५	र	ह	५	५	५	५	तूं	

मेघमल्लार-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

सां	नि	सां	सां	-	सां	सां	रीं	रीं	सां	-	प	नि	प
आ	५	यो	५	अ	ब	ब	र	खा	५	रु	त		
प	म	-	प	प	सां	-	प	नि	-	प	प	-	री
ओ	५	त्क	ट	कां	५	ती	५	न	रे	५	स		

म	री	म	नि	-	प	प	री	म	री	म	री	-	सा
अं	५	भो	५	ध	२	र	न	ग	प्र	३	म	५	त
नि													
सा	-	री	-	सा	सा	प	मरी	म	री	सा	सा		
का	५	मी	५	ज	२	न	स	ब	५	हु	३	र	ख
५		०		२		०	०	५		३		५	त।

अंतरा.

प	म	प	नि	सां	सां	-	नि	सां	रीं	नी	सां	सां
च	५	म	क	त	दा	५	म	नी	प	ता	५	क
५		०			२		०		३		५	
नि												
सां	-	रीं	-	सां	सां	रीं	सां	नि	-	प	प	
डं	५	का	५	भ	यो	अ	श	नी	५	र	व	
५		०		२		०		३		५		
मं	मं	मं	मं	मं	मं	मं	मं	सां	सां	नि	सां	सां
रीं	रीं	रीं	रीं	रीं	रीं	रीं	रीं	सां	नि	मे	५	घ
के	५	ण्	ब	र	न	म	धु	३	५	५		
५		०		२		०		३		५		
मां												
नि	सां	रीं	रीं	सां	-	रीं	सां	-	नि	-	म	प
ग	ग	न	भ	ज्यो	५	स	मं	५	ता	५	५	त।
५		०		२		०		३		५		

संचारी.

नि	सा	सा	नि	सां	नि	नि	प	म	म	प	प
व	ह	५	धा	५	र	घ	न	ब	३	र	स
५		०		२		०		३		५	त

प	म	-	प	सां	-	सां	नि	-	नि	नि	प	प
तो	ऽ	य	भा	ऽ	र	मौ	ऽ	द	च	ल	त	
मं	म	नि	नि	प	प	री	री	म	री	सा	री	सा
अ	त	म	न	ह	र	ना	ऽ	द	क	र	त	
सा	नि	सा	री	री	सा	सा	प	री	म	री	सा	सा
चा	ऽ	त	क	कु	ल	स	ब	हु	ल	स	त	

आभोग.

प	म	प	नि	सां	सां	-	सां	-	सां	नि	सां	सां	सां
अ	भि	न	व	हु	ऽ	वा	ऽ	कौ	ऽ	द	लि		
सां	नि	सां	रीं	मं	रीं	सां	नि	सां	रीं	सां	नि	प	
मौ	ऽ	डि	त	छि	ति	सो	ऽ	ह	त	अ	त		
मं	मं	मं	पं	मं	रीं	सां	सां	नि	सां	सां	सां		
भू	ऽ	ख	न	न	व	रं	त	ना	ऽ	दि	क		
नि	म	प	सां	सां	नि	प	री	म	री	सा	सा		
वे	ऽ	श	व	धू	ऽ	च	तु	र	क	ह	त		

राग सूरमल्लार

मल्लारो यः सूरपूर्वो नियुक्तो
द्वावत्राप्याच्छादितौ तौ धगौ स्तः ।
षड्जो वादी मध्यमः संप्रवादी
रागाभिज्ञैर्गीयते प्रावृषीह ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ ९५ ॥

निसौ रिमौ पमौ निर्धौ पनी सनी पमौ रिसौ ।
सूरमल्लारको मांशः सारंगगेन मंडितः ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १७३ ॥

सारंगकी छत्र देत है गावत मुरमल्लार ।

रागचंद्रिकासार ॥ ९४ ॥

सूरमल्लार हा एक काफी थाटांतून उत्पन्न झालेला मल्लाराचा प्रकार आहे. हा राग भक्त सूरदासांनी निर्माण केला असे म्हणतात. ह्यांत धैवत व गांधार मुळीच वर्ज्य आहेत. मध्यम वादी व षड्ज संवादी आहे. कोणी षड्ज वादी व मध्यम संवादी मानतात. मध्यमावर न्यास असतो. हा मौसमी राग आहे. वर्षाऋतूंत हा गातात. धैवत व गांधार हे स्वर ह्या रागांत नसल्यामुळे सारंग बराच पुढे येतो. म्हणून तो टाळण्याकरितां धैवताचा किंचित् स्पर्श ह्या रागांत संमत आहे. हा मल्लार असल्यामुळे “मरे” ही मीड ह्यांत वारंवार येणारच. पण तीमुळे सोरट रागाचा किंचित् भास होतो.

तो “ निप ” व “ रिप ” या स्वरसंगतीमुळे टळतो. “ निमप निधप ” ह्या स्वरविन्यासाने हे सूरमल्लार प्रगट होतो. ह्या रागांतील मध्यमान्त स्थाय मल्लाराचे सूचक आहेत. कोणी ह्यांत थोडा कोमल गांधार घेतात. मध्यमादि (मधुमाद) सारंग व मल्लार यांच्या मिश्रणाने सूरमल्लार होतो. असे जाणत्यांचे मत आहे.

उठाव.

निसा, रेम, पम, निधप, निसां, निप, मरे, सा ।

चलन

सा, निसा, रेम, मप, निधप, मपमरे, सा, निनिपमरे, सा,
 सा, रेम, मपनिधप, निसां, रेंसां, नि, मनिधप,
 मपनि, पमरे, सा । ममप, नि, निसां, रें, नि
 निमप, धप, मरे, सांनि, मपनिधपं,
 धप, मरे, रेंनि, मपनिधप,
 मरे, प, मरे, सा ।

कोमल गांधार घेणारा प्रकार.

रे सा
 ग्रेमप, निधनिमप, प, मप, निसां, रेंसां, निधनिप, मरे,
 म सा
 सारे, मपगम, रेसा ।

सूरमलार—झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

सां	-	प नि	-	प	प	म	म नि	नि	प
गा	ऽ	वो	ऽ	गु	नी	ऽ	स	क	ल
x		२			०		३		
प	म	म नि	नि	प	म	री	सा	-	सा
रा	ऽ	ग	नि	सु	र	म	ला	ऽ	र
x		२			०		३		
नि	सा	म री	म	री	सा	-	सा	-	सा
सा	ऽ	रं	ऽ	ग	के	ऽ	सौं	ऽ	ग
x		२			०		३		
नि	सां	मं रीं	मं	रीं	सां	सां	प नि	म	प
मे	ऽ	ल	न	क	र	म	ला	ऽ	र।
x		२			०		३		

अंतरा.

म	प	नि	सां	सां	सां	-	नि	सां	सां
म	ऽ	ध्य	म	क	रो	ऽ	बा	ऽ	दि
x		२			०		३		
नि	सां	सां रीं	रीं	सां	सां रीं	सां	प नि	-	प
ख	र	ज	सु	र	सं	म	वा	ऽ	दि
x		२			०		३		

प	पम	मं	नि	-	प	म	री	री	सा	सा
ब	रऽ	खा	ऽ	स	मे	ऽ	च	त	र	
×	(२			०		३			
सां		मं	रीं	मं	रीं	सां	सां	नि	म	प
नि	सां	१								
सं	ऽ	स्था	ऽ	न	ख	र	हा	ऽ	र।	
×		२			०		३			

सूरमलार-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

प प

ब र

प	-	ध	नि	प	प	-	री	सा	नि	म	सा	-	री	म	-	-	-	-
खा	ऽ	रु	त	बै	ऽ	रि	ह	मा	ऽ	रे	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
०				३				×				२						
प				प							सां							
म	-	प	प	नि	प	नि	नि	सां	-	सां	सां	नि	नि	सां	सां			
मा	ऽ	स	अ	खा	ऽ	ड	घ	टा	ऽ	घ	न	ग	र	ज	त			
०				३				×				२						
सां				मं				नि										
नि	नि	सां	सां	रीं	मं	रीं	सां	सां	-	(सां)	-	नि	-	प	म			
पि	यु	प	र	दे	ऽ	स	ह	मा	ऽ	रे	ऽ	ऽ	ऽ	ब	र			
०				३				×				२						

प म - प प	प नि प नि नि सां - सां -	सां नि सां सां सां
दा ऽ द र	मो ऽ र षे ऽ या ऽ	चा ऽ त्र क
प ध नि नि प म	प म री सा - री म	- - - -
पि यु पि यु	क र त पु ऽ रे ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ
प म म प प	प नि प नि नि	सां सां सां नि नि सां सां
अ ब न स	ह त स खि तु र बि	र ह दु ख
सां नि नि सां सां	मं रीं मं रीं सां	नि - प म
नि क स त	प्रा ऽ न ह	ऽ ऽ ऽ ऽ

सूरमल्लार-त्रिताल (प्रलय)

स्थायां.

प
म म प
ब र ऽ

प ध नि नि प म	म प म री सा	नि सा - म	- - - -
स न के ऽ	बा ऽ द र	का ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ

री	प	नि प नि नि	सां सां सां -	सां रीं सां -
म म म प	टा ऽ घ न	बि ज री ऽ	च म के ऽ	
उं म ङ घ	३	×	२	
सां सां रीं	नि	सां - (सां) -	नि	नि - म म
नि सां मं भं	रीं रीं सां सां	या ऽ रे ऽ	२	२। ब र
दि न त र	३	×	२	

अंतरा.

प	प	नि प नि नि	सां सां सां -	नि सां सां सां
म - म प	व र फ	ज न वा ऽ	२	२ स खि
नं ऽ द कुं	३	×		
प ध	नि म	सा - री म	- - - -	
नि नि प म	री सा नि ।	वा ऽ रे ऽ	२	२ २ २ २
ज म ना ऽ	ट ट गि ग	२		
०	३	×		
प	प	सां - सां सां	रीं रीं सां सां	
म - म प	नि प -	गा ऽ र सु	घ र अ त	
मो ऽ र ध	रे ऽ सिं ऽ	२		
०	३	×		
नि सां	नि	सां - (सां) -	नि	नि - म म
सां - मं मं	रीं - सां सां	चा ऽ रे ऽ	२	२। ब र
रा ऽ ग म	ला ऽ र उ	२		
०	३	×		

सूरमल्लार-त्रिताल (मध्यलय) ठुमरी

स्थायी.

प
म प
अ व

प ध नि नि प म री - सा सा म री - म - प - म मप
घ ट ही ऽ दे ऽ ख ड री ऽःऽऽऽ ऽ ऽ, अ वऽ
० x २

प ध नि सां नि नि म प नि - सां - - - ने सां सां रीं रीं सां सांरीं
घ ट आ ऽ ली ऽ री ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ कर प कऽ
० ३ x २

सां नि प म म री म री म प म रीं सा री सां म मप
र त मो हे का ऽ न्हा ऽ ऽ ऽ ग हे ल ई। अ वऽ
० ३ २

अंतरा.

म म म म प प प प नि प नि नि सां - सां सां
ज ल थ ल अ ग म भ व न ज ल कुं ऽ ड ल
० ३ x २

प नि प नि नि सां - सां सां सां नि सां रीं सां नि - प प
दि ऽ ष्ट न आ ऽ व त जा ऽ त स खी ऽ मो हे
x २

री म री म ^{म प} प - प प प नि प नि सां सां सां सां
 आ ऽ न अ चा ऽ न क सु घ र छै ऽ ल मो री
 सां रीं रीं - सां रीं रीं सां सां ^{प ध} नि नि प नि ^प नि म म प
 बै यां ऽ प क र क र की ऽ नी सै ऽ ल। अ ब

सूरमलार-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

^प नि नि ^ध प म प म री सारी निसा सां - (सां) - नि - म प
 बा द वां ऽ ब र स न ऽ को ऽ आ ऽ ऽ ऽ ये ऽ ऽ ऽ
 प प म ^म नि प म म री सा सा ^{सा} नि सा सा ^{सा} री री सा सा
 न नि ऽ न ऽ नि ऽ बूं ऽ द न ग र ज ग र ज अ ब
 नि सा सा म म - प प - ^{म प} प रीं सां - नि नि नि म प
 च हूं ऽ ओ ऽ र तें ऽ बिज रीं ऽ च म क ऽ त।

अंतरा.

म म प नि - प नि नि सां - सां - सां ' नि सां सां -
 द र श्या ऽ म न हिं आ ऽ ये ऽ स ज नी ऽ

प नि - प नि	सां सां सां सां	निसां रीं रीं सां	सां (सां) नि -
कौ ऽ न सो	त न स न	ने ऽ ऽ हा ल	गा ऽ ये ऽ
प प म प रीं रीं	सां रीं सां सां	सां नि सां रीं सां	प प नि प म प
ए क घ री	प ल छि न	क ल न प	र त अ ब।

सूरमलार—त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

प
म
घो

प प प नि - नि	सां - सां सां	- रीं सां नि	प म री सा
र घो ऽ र	घो ऽ र घो	र ब र	स त मे ऽ
सा नि सा री म	प नि सां रीं	सां नि म प	(नि) - प म
ह र वा ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	बी ऽ ज रि
सा री सा नि सा	(सा) नि प नि	प नि सा सा	सा म नि सा री म
या ऽ च म	के ऽ अ न	त गा ऽ म	जि न जा ऽ

म री म प -	(नि) - प म	प म म प निसां	सां प रीं नि - म
ओ मे रे ऽ	पी ऽ य र	वा ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ हा ऽ घो
३	×	२	०

अंतरा.

प म म प प	प नि प नि -	सां सां - सां	सां नि सां सां -
म ध वा पि	ला ऽ वो ऽ	ग रे ऽ ल	गा ऽ वो ऽ
×	२	०	३
सां नि सां रीं रीं	रीं सां सां नि सां रीं रीं	सां नि म प	प ध नि नि प म
भ र भ र	श र वा ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ
×	२	०	३
री सा प नि	प नि सा सा	इत्यादि स्थायी प्रमाणें	
ऽ ऽ, अ न	त गा ऽ म		
×	२		

सूरमल्लार-तीव्रा (मध्यलय)

स्थायी.

सा
नि सा
दा नि

री - री	म री -	म री प	म री सा	सा सा	री प
तो ऽ म्ता	तो ऽ	म्ता ना	ना ना ना	ता ना	दे रे
×	२	३	×	२	३

प म री	म -	री सा	री - सा	नि. सा	म री
ना S S X	तो २ S	मृता ३ S	दा S X	नि ता २	ना दे ३ रे
प म प -	प -	प म	नि प -	प म	म री म
ना S S X	दा २ S	नी ३ S	य ला S X	ली २ S	या ३ S
प म री	री म	प निप	नि सा नि	प म	री सा
S S S X	ली २ S	य ३ S S	ला S S X	य २ S	ला ३ ले
री नि सा	री -	म री प	म री सा		
तो S मृता X	तो २ S	मृता ३ ना	ना ना ना X		

अंतरा.

प म -	म प	प ध नि नि प	सां नि -	सां नि	सां सां -
दी S २	मृदा ३ रा	दा रा S X	दी S २	मृदा ३ रा	दा रा S X
सां (सां) दी S म २	सां सां अ ३ त	रीं रीं - त दी S X	सां रीं -	सां -	प नि प नि
सां सां	रीं -	सां - -	म री	म म	म प -
ना २ द्वे	ना ३ S	S S S X	ता २ ना	दे ३ रे	ना S S X

म	प -	प -	प नि प -	प म	म री म	प म -
दा २	ऽ	नी ३	ऽ य ला २	ली २	ऽ या ३	ऽ ३ ३ ३
			×			×
म	री म	प निप	नि सां -	सां -	सां नि	सा नि सां नि
ली २	ऽ	ये ३	ऽ ३ ३ ला २	ऽ ३	बे ३	ऽ ला २
			×			×
प म	री सा	री - सा	री - सा	री -	री प	री री सा
ला २	ऽ	ला ले ३	तो २	ऽ म्ता	तो ३	ऽ म्ता ना
			×			×

सुरमल्लार-आडाचौताल (विलंबित)

स्थायी.

प	सां -	निसां सां(सां)	नि -	मनि	नि	प	मपनि	प	म	री सा
आ	५	५ ५	५ ५	५ ५	५ ५	ये	५ ५ ५	ग	र	ज त
×		२		०	३	०		५		०
प	प	प	सा	म	प	प	प	प	प	प
म	प	मप निनि, पमप	म	री सा	निसा	रीमपनिनि निमप	मपनिसांरीं	मं	रीं	सां
बा	५	५ ५ ५, ५ ५ ५	र	५	वा अत	ही ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५	५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५	५	५	सो
×		२		०	३	०		५		०
सां	रीं -	सां सां(सां)	नि निम	नि नि	नि	प	मपनि	प	म	री सा
हा	५	५ ५ ५	५ ५ ५	५ ५ ५	ये	५ ५ ५	ग	र	ज त	
×		२		०	३	०		५		०

सूरमल्हार-धमार (विलंबित)

स्थायी.

म ^प री म ^प प	नि ^प ध नि ^प प -	धप धम	म ^प री
हु ^३ र सों ऽ	इ ^३ त ऽ ना ऽ	ऽऽ ऽऽ	क ^० ह्यो ऽ
री			
ग ^३ ग सा -	म ^प री री म ^प प	धप धम	म ^३ रे -
जा ऽ ए ऽ	बी ^३ र पा ऽ	तं ^३ ग ^३ ऽ	वा ^० ऽ ऽ।

अंतरा.

म म प नि नि	नि सां	सां सां -	^म रीं मं रीं -
इ त ऽ ब र	से ऽ	घ न ऽ	श्या ऽ म ऽ
सां नि सां नि प	म प	नि सां रीं	रीं - मं -
ब द रि या ऽ	इ त	बि र ह	न ऽ को ऽ
रीं - सां नि प	^प म प	धप धम री	म री म प
ने ऽ न छ र	ला ऽ	गे ऽ ऽ ऽ	हु र सों ऽ।

राग रामदासी मल्लार.

हरप्रियाहये मेले जातो रागः सुनामकः ।
रामदासीति विख्यातः संपूर्णो लोकविश्रुतः ॥ ९९ ॥
मध्यमः संमतो वादी संवादी षड्ज ईरितः ।
गानं तस्य समीचीनं वर्षाकाले सुनिश्चितम् ॥ १०० ॥
गांधारस्तीव्र आरोहेऽवरोहे कोमलाभिधः ।
अप्रसिद्धमिदं रूपं नूनं रक्तिप्रदायकम् ॥ १०१ ॥
द्विगांधारप्रयोगात्स्यादन्यमल्लारभित्स्फुटा ।
रिमयोर्निपयोश्चापि संगतिभूरिरक्तिदा ॥ १०२ ॥
सहानागौडसंयोगाद्रूपमेतद्विनिर्मितम् ।
धीमता रामदासेनेत्याहुः केचिद्विपश्चितः ॥ १०३ ॥
मतान्तरे तु मृदुग एक एवाऽत्र संमतः ।
लक्ष्यमार्गमनुलंघ्य कुर्यात्तत्र स्वनिर्णयम् ॥ १०४ ॥

श्रीमल्लक्ष्यसंगीते द्वि० (पृ. १५७)

रामदासी हा एक मल्लाराचा प्रकार काफ़ी थाटांतून उत्पन्न होतो. रामदास नायकांनी निर्माण केला असे म्हणतात. यांत वादी स्वर मध्यम संवादी षड्ज आहे. हा सुद्धा वर्षाकाली गातात. यांत दोन्ही गांधार आगतात. आरोहांत तीव्र गांधार व अवरोहांत कोमल गांधार लागतो. एक अप्रसिद्ध व चित्ताकर्षक रागरूप आहे. दोन गांधार स्पष्ट लागत असल्यामुळे इतर मल्लार प्रकार यापासून भिन्न होतात. यांतहि “ मरी ”

व “रीप” संगति रक्तिदायक आहेत. यांत शहाना, व गौड या रागांचा संयोग आहे. कांहीं लोक हा नुसत्या कोमल गांधारानें गातात.

उठाव.

म म

पगमरेसा, रेनिसा, सारेग, म, प, मप, गगमरे, पमनिप,

म प

गमरेसा । पधनि, सां, सां, सांरेंसां, निसां, निप,

प म म

म, म, पग, म, पम, निप, गमरेसा ।

म
प
ते

अंतरा.

ध	नि	सां	नि	सां	सां	-	नि	सां	सां	नि	सां	-	सां
प ध	नि	सां	नि	सां	सां	-	सां	सां	नि	सां	सां	-	सां
ज ब	हुं	ऽ	नि	क	सुं	ऽ	प	नी	ऽ	यां	ऽ	भ	
री	प	नि	प	म	-	-	म	-	प	प	ग	म	म
नि	सां	नि	प	म	-	-	म	-	प	प	ग	म	म
र न	को	ऽ	बै	ऽ	ऽ	यां	ऽ	प	क	र	ऽ	झ	
म	म	म	प	प	म	नि	प	-	प	ग	ग	म	रीसा
प ग	म	म	प	प	म	नि	प	-	प	ग	ग	म	रीसा
का झो	ऽ	री	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	।	ते	ऽ	रो	ऽ	हि

रामदासीमह्वार—एकताल (विलंबित)

स्थायी.

,री
,स

नि सा	सासानिध	निध प	प	नि ध	ध नि ध	नि धनिसा	- सा
क	लSSS	ब न	हु	ला	० ०	० SSS	० ये
नि सा	री	सा-सा	सामानिध निध	-सा सा	सा	मग	प प
भू	०	म ०ह	रीSSS ००	०य ल	मो	००	० रे
प सांसां(सां)	सां	म	नि ध	ध नि ध	नि धनिसा	सा	,री
क	र ०	ही ०	पु	का	० ०	० SSS	० र।,स

अंतरा.

नि नि नि	नि नि ध	निप	-प प प	नि धनिसां, धप	मगमग	पप	मगमग -
सासा धध	धध निप	०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०
उन मोरी	सुरं	०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०
,म मरी	री	प	सां -	सांध निप	म	म	री प
०को यली	या	०	कू	क ०	० ०	पि	हा ०

सां (सां)	सां ध निप	म प ध नि	ध नि ध नि ध नि	ध नि ध नि सा	सा ,री
क र	ही SS	पु का S	S S S	SSS	र । SS
३	४	X	०	२	

रामदासीमल्लार-धमार (विलंबित)

स्थायी.

प
नि प
ऐ सो

म म	ग ग म री सा	- सा	सा री नि	- सा - सा री
खे S S	ल न S	ब दौं S S	S S	गी अ
X		२	०	३
म	ग म - म -	ग म	प म प	म प ग म -
नो S S	खे S S	S S	हो S	री S S S
X		२	०	३
प - म नि प	नि म	म प म ग	म म नि प	
के S S S S	S S	ला S S	S S	र । ऐ सो
X	२	०	३	

अंतरा.

ध	सां	प - ध नि	- सां नि	सां - रीं	नि सां सां -
बा S S	हां S	S S	म रो S	रे दु S ई S	
X		२	०	३	

प	नि	प	-	प	-	म	प	प	ग	ग	म	-	-	-
औ	र	ऽ	तो	ऽ	र	त	ग	रे	ऽ	को	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
म	नि	म	-	प	-	ग	ग	म	-	-	प	म	नि	प
हा	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	रे	ऽ	ऐ	सो

राग नटमल्लार.

काफीमेलसमुत्पन्नो नटमल्लार ईरितः ।
आरोहे चावरोहेऽपि संपूर्णस्तद्विदां मते ॥ १०५ ॥
मध्यमः कीर्तितो वादी संवादी षड्ज ईरितः ।
गानं चास्य समीचीनं वर्षाकाले सुनिश्चितम् ॥ १०६ ॥
नटमल्लारसंयोगाद्रागोऽयं निर्मितो बुधैः ।
पूर्वांगे स्यान्नटछाया मल्लारस्योत्तरांगके ॥ १०७ ॥
रिमयो रिषयोश्चात्र संगतिः सुखदायिनी ।
ईषन्निकोमलस्पर्शः प्रतिलोमेऽत्र क्षम्यते ॥ १०८ ॥
मतान्तरे द्विगांधारो गीयते लक्ष्यवर्त्मनि ।
नित्यं लक्ष्यमनुलुंघ्य कुर्यात्तत्र स्ववर्तनम् ॥ १०९ ॥

श्रीमल्लक्ष्यसंगीते । द्वि० । (पृ. १५७-८)

नटमल्लार हा काफी थाटांतून उत्पन्न होतो. हा संपूर्ण आहे. यांत मध्यम वादी व षड्ज संवादी आहे. हा मल्लाराचा एक प्रकार आहे, व तो वर्षाकाळीं गाडला जातो. नट व मल्लार यांच्या संयोगानें हा राग निर्माण झालेला आहे. पूर्वांगांत नट व उत्तरांगांत मल्लार आहे. “ मरी ” व “ रीप ” या स्वरसंगति यांत रक्तिवर्धक आहेत. यांत तीव्र गांधारही कोठें कोठें घेतलेला आढळतो. कांहीं गीतें तर नुसता तीव्र गांधार घेणारीं अशीं मिळतात व तो प्रकार बिलावल थाटांत कोणी मानतात.

उठाव.

ग रे
सा, रेग, ग, (म)रे, मरे, सा, नि॒सा, रेसा, नि॒सा, रेग,
मप, (प)मग, मरे, रे, मरे नि॒सा

नटमल्लार—त्रिताल (विछंभित)

स्थायी.

सा

पि

ग	री	ग	ग	पपमगमरी	ग	म	री	री	म	री	सा	नि	सा	सा	मा	री	री	सा	निसा
यु	३	३	३	ली	३	ख	ना	३	३	३	प	ठा	३	वे	३	मै	३	को	३
ग	म	री	ग	गमपधधपमपमग	पपमगमरी	री	म	री	नि	सा	सा	सा	सा	सा	सा	सा	सा	सा	सा
प	ति	या	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३

अंतरा.

म	री	-	म	म	प	प	-	म	म	प	-	म	म	म	-	नि	ध
आ	३	व	त	बी	३	ती	३	वर	खा	३	रुत	आ	३	३	३	३	३
सांसांनिध	निप	मग	ग	म	पम	प	गग	ग	ग	ग	रीगम	म	-	म	म	गम	गम
आ	३	३	३	ई	३	ली	३	का	ग	द	३	बा	३	च	त	३	३
म	म	पम	निध	सांसांनिध	निप	म	मम	म	गरी	गरी	मग	पपमग	मरी	निसा	सा	सा	सा
मा	ई	री	३	ना	३	बा	चत	लि	ख	बै	या	मा	३	३	गी	ला	ला

सासा (प) पपमग री	रीगम म - म	ध नि	प सां निसां	प सां सां(सां) ध निप
फर S कSSS र	SSS ही S ये	धीर ज S SS	छ तीS या SS	
3	X	2	0	
ग म गमप -म	धधपमप म ग म	पपमगमरी म	री नि सा सा, सा	
S S SSS SS	SSSSS रे S S	मोSSSSS रा S S	S S वे, पि	
3	X	2	0	

नटमल्लार—तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

सासा
(
नज
(

रि - सा सा	सा - री म	- म प (प)	म ग म री
रे S न हीं	आं S दा S	S ने S मी	यां S S वे
3	X	2	0
प म प मप	धनि सां निसां धप	म ग म रे	गम(प) म, गम, रीसा
ख ण दा तेनुं	चाS S SS वघ	णे S S S	SS S S, SS, नज
3	X	2	0

अंतरा.

पप निध निसां सां	सां (सां) सां सां	ध नि सां रे	सां (सां) ध निप
हुं ड दीS फिरे दी	S S रें दि	सु नो मि यां	रा S जेS णा
	X	2	0

सां रींमंपं गंमं, रीं सां सां (सां) ध निप धनिसां-सांनिधप मग मरी गम (प) मगम रीसा
 की तSSSS SS,ब ल तां S डा डब ताSSSS SSवड णेS SS SS S SSड नज
 ३ २ ०

नटमल्लार-(एकप्रकार) चौताल (विलंबित)

स्थायी.

नि
सा
ब

सा	री	ग	ग	म	री	-	नि	सा	सा	-	सा	री
न	वा	S	री	बि	न	S	मो	S	को	S	आ	
३		४		५		०		२		०		
री				री			म					
नि	सा	सा	-	नि	सा	-	री	ग	प	म	ग	
S	S	ली	S	ला	S	S	ग	S	त	रे	S	
३		४		५		०		२		०		
म	री	प	-	सां	सां	ध	नि	प	प,मप	री	री	
S	S	नी	S	भ	या	S	S	S	व,SS	गग	सासा	
३		४		५		०		२		नS	बन	
										०		
म		री	ग	म								
री	ग	ग	मग	म	री							
वा	S	S	रीS	बि	न							
३		४		५								

अंतरा.

प			सां					री		
म	म	प	नि	सां	सां	सां	-	रीं	नि	सां
जु	ग	स	मा	ऽ	न	बी	ऽ	ती	जा	ऽ
×		०		२		०		३		४
प			सां							
निम	प	प	नि	सां	सां	रीं	-	नि	ध	-
(ऽ	क	ना	ऽ	स	रा	ऽ	त	जा	ऽ
ने		०		२		०		३		४
×										
री	म	री	म	प	-	सां	सांनि	रीं	नि	ध
म	म	ध	भ	ई	ऽ	श	ऽऽ	ऽ	ऽ	गो
अ	व	०		२		०		३		४
×										
प	ध			री				म		री
ध	म	-	म	ग	ग	सा	सासा	री	ग	ग
										मग
सा	ऽ	ऽ	व	ऽ	ऽ	न,	। वन	वा	ऽ	ऽ
×		०		२		०		३		४

कांहीं अप्रसिद्ध मल्लारप्रकार.

मीरांवाईकी मल्लार. चरजूकी मल्लार, चंचलसस मल्लार

मल्लाराचे कांहीं अप्रसिद्ध प्रकार कांहीं ठिकाणीं ऐकण्यांत येतात. पण त्यांचीं लक्षणे उपलब्ध नाहींत, कारण ते फारच थोड्या लोकांना येत असतात. त्यांनाही त्यांतील एखाद दुसरेंच गीत अवगत असतें. व या गीतांवरूनच याचीं लक्षणे ठरवावीं लागतात.

१. मीरांमल्लारः—यांत दोन्ही गांधार व दोन्ही धैवत येतात. हा काफी थाटांत मानिला जातो.

साधारण चलन

(^गमरे, सारे, नि^{नि}सा, ग^गमरेप, मप, नि^{नि}धनिसां, रेंसां, ध^धनि
प, मप, सां^धनिप, मपगम, मप, नि^प, रेम प^धमप ।

२. चरजूकी मल्लारः—काफी थाटांतून उत्पन्न होतो. यांत पूर्वांगांत “ मरे ” ही संगति आहे. उत्तरांगी “ सां नि ध प, ग रे ” असा प्रकार होतो.

साधारण चलन

सा, मरेमप, सांनिधप, ग^गरे, रे^{नि}सा, धपसांनि, ध^मप, ग^मरे,
गरेगुसा । मप, निसां, सां, रेंगेंरेंसां, नि^{नि}सां, पनिप,
सांनिधप, ग^गरे, रे^गसा ।

चंचलसस मल्लारः—यांत “ मरे ” ही संगति व “ गगमरे, सा ”
हा कोमल गांधाराचा तुकडा लागतो. हा राग अति दुर्मिळ आहे.

साधारण चलन

म रे
सा, रेप, मरेसा, रेसा, सा, निरेसा, निपप, मपसा, निसा,

म म सां
रे, गगमरे, सा, मपसां, सां, निमप, सां, निसां, मप
निसां, रें, निसां, पनि, मप, रेम, सारे, सा ।

धूलिया मल्लारः—याचें साधारण चलन असें आहे. यांत देसाचें अंम
असतें व “ मरे ” संगति रक्तिवर्धक आहे.

म, रेमम, प, पपपनि, धनिमपसां, निसां, रें, सांनिधप,
मसांनिधप, म, रे, ममप ।

मीराबाईकी मल्लार-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

री	म	री	-	री	नि	सा	ग	ग	म	री	प	मप
तु	म	५	५	घ	न	से	५	५	५	५	५	५५
म	प	नि	ध	निध	नि	सां	सां	रीं	सां	ध	नि	प
५	५	५	५५	घ	न	ग	र	जे	५	५	५	५
प	म	प	सां	ध	नि	प	म	प	ग	म	म	म
ग	र	ज	ग	र	ज	क	हा	५	५	अ	त	
म	प	मग	म	म	नि	प	री	म	प	ध	म	प
जा	५५	५	य	ब	र	जे	५	हो	५	५	५	५

अंतरा.

प	म	प	निप.	सां	-	सां	सां	सां	-	सां	नि	सां	रीं
क	हूं	५५	धा	५	म	क	हूं	५	छा	ह	ब		
ति	नि	नि	प	म	प	-	सां	नि	सां	रीं	मं	मं	
ध	ध	नि	प	क	हू	५	ला	५	ग	त	५		
ता	५	व	त	५	हू	५	ला	५	ग	त	५		
रीं	सां	नि	ध	नि	सां	निसां							
ओ	स	रे	५	हो	५५								

चरजूकीमल्लार-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

नि
सा
ह

नि	म	री	म	सां	-	नि	ध	प	-	म	ग	-
मे	३	३	३	बोली	बो	३	३	ले	३	का	३	३
-	म	री	ग	सा	ग	-	री	ग	सा	-	नि	ध
३	३	३	३	३	ती	३	३	३	३	त	३	३
ब	सां	नि	ध	प	ग	-	री	ग	सा	-	नि	सा
३	३	३	३	३	ती	३	३	३	३	त	३	३

अंतरा.

प	म	ब	-	नि	सां	सां	सां	रीं	रीं	गं	रीं	सां
सु	३	३	३	हो	३	३	३	ह	३	३	ना	हीं
सां	रीं	नि	सां	सां	प	ध	प	सां	नि	ध	प	ब
३	३	३	३	३	कौ	ने	३	३	३	गां	३	व
म	न	-	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
की	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३

स्थायी.

नि
सा
ए

म	प	म	री	सा	री	सा	-	सा	नि	री	री	सा
री	प	री	सा	री	सा	-	सा	नि	री	री	सा	
री	५	मा	ई	पि	या	५	के	५	आ	व	न	
३		४		×		०		२		०		
-	प	-	प	मप	सा	-	री	म	गम	रीसा	री	सा
५	नि	५	ई	मु	वा	५	ना	च	न	ला	गे	
३	का	४		५		०		३		०		

अंतरा.

प	म	प	सां	-	नि	म	प	सां	नि	सां	सां
ब	डी	५	बे	५	र	५	आ	वे	न	कां	ई
×		०		२		०		३		४	
प	म	प	सां	सां	सां	री	नि	सां	प	नि	म
ए	री	५	मे	५	रो	भा	५	५	५	५	५
×		०		२		०		३		४	
प	री	म	सा	री	सा	-	सा				
५	५	५	५	५	गे	५	५	५	५	५	५
×		०		३		०					

रां
म
आ

म	री	म	म	प	-	-	प	प	प, पम	म	नि	ध
ॐ	ज	ध	र	ती	ॐ	ॐ	ले	ॐ	दु, लॐ	हा	ॐ	ॐ
नि	म	प	प	सां	-	नि	सां	रीं	-	सां	नि	नि
ॐ	ॐ	ॐ	ने	मे	ॐ	ॐ	घ	दु	ॐ	ला	ॐ	ॐ
ध	प	म	पप	सां	-	-	नि	ध	प	-	म	म
ॐ	ॐ	व्या	हन	आ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	या	या
री	ग	री	मम									
ॐ	ॐ	ॐ	धर									

इ० वरप्रमाणे.

इ० वरप्रमाणे.

अंतरा.

अ	प	सां	-	सां	नि	सां	सां	सां	नि	सां	सां	-
इ	द्र	के	ऽ	द	मा	ऽ	म	बा	ऽ	जे	ऽ	
उ		०		२				३		४		
ए		सां		सां		सां		सां				
नि	सां	रीं	रीं	-	सां	नि	सां	नि	सां	रीं	-	
यं	द	न	को	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	से	ऽ	रा	ऽ	
०		०		२		०		३		४		

राग रूपमंजरी मल्लार

हा एक मल्लाराचा प्रकार काफी थाटांतून उत्पन्न होतो. यांत दोन्ही गांधार लगतात. कोमल गांधार अगदी गौण असतो. “मेरे ” व “ रीप मल्लाराच्या स्वर संगती यांताहि प्रामुख्याने येतात. यांत उत्तररागांत देसाचें अंग असतें व “ म, गमरे, सा ” असा पूर्वांगांत अवरोह होतो. याचें साधारण चलन असें आहे.

सा, मेरे, प, मगम, रे, सा, सा, निधप, रेगसारे, ममप,
पमनिधनिप, मप, मगरे, सारेपमगरे, सा निधनिप सा ।
रे
रेरेममप, मप, निधनिधप, म, गग, सा, निधप ।

सा	म	री	प	मग	म	री	सा	सा	-नि	री	सा	नि	ध	प
खा	५	५	५	५	रु	त	आ	५	५	५	५	५	५	ग म
ग	रीग	सारी	म	म	प	-	-	प	-म	नि	ध	नि	प	-
पी	५	या	बि	न	कै	५	५	से	५	५	५	५	क	टे ५
म	प	म	ग	री	-	सा	री	प	म	ग	री	-	सा	
अं	धि	या	५	५	५	री	उ	जि	या	५	५	५	री	
नि	सा	-	नि	ध	नि	प	सासा							
५	५	५	५	५	५	न	डवर							

म	री	-	म	म	प	-	-	म	प	पम	नि	ध	नि	प	-
मो	५	र	पं	पी	५	५	हा	५५	५	५	दे	५	५	५	५
प		री	री												
म	-	गग	सा	-	नि	धप	री	-	म	म	प	-	-	-	-
दे	५	तज	रा	५	५	ई५	को	५	य	लि	या	५	५	५	५

राग श्रीरंजनी

स्वरहरप्रियमेलोज्जाता श्रीरंजनी तथा ।
सन्यासं सांशकं चैव सषड्जग्रहमुच्यते ॥
आरोहेऽप्यवरोहे च स्यात् पवर्जित षाडवम् ।
सरिगधनिस । सनिधमगरिस ॥

रागलक्षणे ।

हा राग दाक्षिणात्य आहे. हा काफ़ी थाटांतला एक षाडव प्रकार आहे. यांत पंचम वर्ज्य आहे. बागेश्र्चित पंचम लागतो. तो यांत मुळीच वर्ज्य आहे. हाच दोहोंत फरक आहे.

चलन.

मगरेसा, धनि॒सा, म ग॒मध, मधनि॒धम, ग॒, मधनि॒सां,
सांनि॒ध, मग॒, रे, सा ।

म	ध	नि	ध	म	ग	म	ग	म	ग	री	सा
नी	ऽ	सु	रं	सा	ऽ	ध	त	रं	ऽ	ग	त
×		०		२		०		३		४	
री	सां	नि	ध	सां	नि	ध	म	ग	री	सा	सा
ब	र	न	त	नि	पु	न	क	वि	च	त	र
×		०		२		०		३		४	

राग आभोगी

अधिकारि खरहरप्रियमेष्टात् सुनामकः ।
आभोगी राग इत्युक्तः सन्यासं सांशकग्रहम्
आरोहेऽप्यवरोहे च पनिवर्जं तथौडुवम् ।
सरिगमधस । सधमगरीस ।

रागलक्षणे ।

हा राग दाक्षिणात्य आहे व तो आपले येथेही थोडाबहुत प्रचलित आहे.
हा काफी थाटातून उत्पन्न होत असून औडुव आहे. यांत पंचम व निषाद
हे स्वर वर्ज्य आहेत. षड्ज वादी असून त्यावर मुक्काम असतो.

साधारण स्वरूप असें आहे.

मगरेसा, धधसा, सा, म, ममधग, मगमध, सां, सां,
सांधसां, ध, मध, ग ।

आभोगी—क्षपताल (मध्यलय)

स्थायी.

ग	म	ग	री	सा	री	री	ध	-	सा	-	सा
	ख	र	ह	र	प्रि	या	०	५	मे	५	ल
	x		२						३	म	
	सा	सा	म	म	म	ध	म	म	ग	ग	ग
	ज	ब	बि	बु	ध	ज	न	क	र	त	त
	x		२			०		३			
	म	ग	म	ध	ध	सां	-	सां	रीं	सां	सां
	आ	५	भो	५	गि	रा	५	ग	स	ब	ब
	x		२			०		३			
	सां	सां	सां	ध	सां	ध	म	ध	म	ग	ग
	च	तु	र	गु	नि	त	ब	क	ह	त	।
	x		२			०		३			

अंतरा.

म	ग	म	ध	ध	सां	सां	सां	-	सां
म	५	ध्य	म	क	र	त	वा	५	दि
x		२			x		३		
सां	सां	मं	सां	ध	सां	ध	म	-	म
ख	र	ज	क	र	स	म	वा	५	दि
x		२			०		३		
गं	ग	गं	मं	गंरी	रीं	सां	रीं	रीं	सां
म	ध	रा	५	त५	के	५	स	म	य
x		२			०		३		

सां	-	मं	सां	ध	सां	ध	सां	ध	म
रू	५	प	की	५	चा	५	ल	की	५
ग									
म	मं	मं	मं	मं	गं	गं	मं	गं	सां
के	५	ण	मु	ख	हि	म	कि	र	ण
म									
सां	-	सां	ध	सां	ध	सां	ध	म	ग
की	५	च	को	५	५	५	५	५	री।

आभोगी-अपताल (मध्यलय)

स्थायी.

ग				सा	नि				
म	ग	री	मा	री	सा	ध	ध	सा	- सा
च	र	न	५	ध	र	आ	५	ये	५ री
नि									
सा	-	म	म	म	ध	म	म	ग	-
मो	५	प	र	द	या	५	क	रे	५
ग									
म	ग	म	ध	ध	सां	सां	सां	-	सां
आ	५	ली	५	री	ध	न	ध	५	न
ध									
सां	सां	ध	सां	सां	ध	सां	ध	म	ग
अ	ज	मे	५	रे	भा	५	५	५	ग।

अंतरा.

गु			नि						
म	ग	म	ध	ध	सां	-	सां	सां	-
ध	न	आ	ऽ	ज	की	ऽ	घ	री	ऽ
×		२			०		३		
ध									
सां	सां	सां	ध	सां	ध	म	म	म	म
ध	न	य	ह	प	ल	मु	हु	र	त
×		२			०		३		
गु									
म	मं	मं	-	मं	गं	रीसां	रीं	-	सां
मो	हे	ली	ऽ	नो	अ	पऽ	ने	ऽ	श
×		२			०		३		
ध		सां			सां				
सां	सां	ध	सां	सां	ध	सां	ध	म	ग
र	न	ध	न	सु	हा	ऽ	ऽ	ऽ	ग।
×		२			०		३		

राग चंद्रकौंस

हा काफी थाटांतला राग आहे. यांत ऋषभ व पंचम वर्ज्य आहेत.
यांचें चलन साधारण असें आहे.

सा, नि॒ध, म॒ध॒नि॒सा, म॒ग, सा, म॒ग॒म॒ध॒नि॒सां, सां॒नि॒ध॒म॒ग
म॒ग॒सा । ग॒म॒ध॒नि॒सां, नि॒सां मं॒गं, सां नि॒सां॒नि॒ध,
नि, म॒ध, नि॒ध, म॒ग, म॒ध॒नि॒ध, म॒ग,
म॒ग, सा ।

चंद्रकौस-सूत्राल (मध्यलय)

स्थायी.

सा	-	नि	ध	म	ध	सा	-	सा	-
प्रे	५	म	न	ग	र	की	५	५	५
x		०		२		३		०	
सा		सा		म		म			
नि	सा	म	म	ग	म	ग	-	सा	-
ड	ग	र	क	ठि	न	है	५	५	५
x		०		२		३		०	
नि	सा			म		नि			
सा	म	म	ग	ग	म	ध	नि	सां	-
जि	न	जा	५	ओ	५	५	५	५	५
x		०		२		३		०	
नि									
सां	नि	ध	म	ध	म	ग	म	ग	सा
को	५	५	५	५	५	५	५	५	ऊ।
x		०		२		३		०	

अंतरा.

म		नि				सा			
ग	म	ध	नि	सां	सां	-	नि	सां	सां
प	हि	ले	तो	मी	ठे	५	बै	न	न
x		०		२		३		०	
सां									
नि	सां	मं	मं	गं	सां	नि	सां	नि	ध
ब	स	क	र	ले	५	५	५	त	५
x		०		२		३		०	

ध	नि	म	ध	-	ध	नि	नि	ध	म	म	ग
	पी	ऽ	छे	ऽ	ग	ले	फां	ऽ	सी	ऽ	
ग	म	ध	नि	ध	म	ग	म	ग	-	सा	
दे	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	त	
सा	सा	सा	सा	ग	-	सा	-	सा	नि		
ऐ	सो	ब	ट	वा	ऽ	ऽ	ऽ	र	न		
म	ग	म	ध	नि	ध	ग	म	ग	-	सा	
य	न	ब	स	त	ठ	ग	दू	ऽ	जा		

राग गौड

गौड हैं एक काफी थाटांतून उत्पन्न होणारें अप्रसिद्ध रूप आहे.
पूर्वांगांत कानडा व उत्तरांगांत मल्लार अशा संयोगानें हैं रागस्वरूप होतें
याचें साधारण चलन असें आहे. जाति संपूर्ण आहे.

साधारण चलन.

सा, मरेसा, नि॒सा, ग, मरेप, धप, पग, मरेप, मपधरेंसां,

म

धनि॒प, मपग, मरेसा । मप, नि॒धसां, सा, निरेंसां,

धनि॒प, मरेंसां, रेंनिसां॒धनि॒मप, धसां, नि,

प, मपग, मरेसा ।

गौड-मपताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि	सा	सा	म	री	री	सा	सा	नि	सा
इया	ऽ	म	छ	बि	ध	र	फि	रे	ऽ
^म _× ग	^म _ग	म	री	प	ध	प	^म _प ग	-	
धु	र	बा	ऽ	ध	र	न	छ	बि	ऽ
^म _× री	-	प	प	प	म	प	ध	-	रीं
री	ऽ	हं	द्र	ध	न	ऽ	पी	ऽ	त
_×		_२			_०		_३		
सां	सां	सां	ध	नि	प	धम	प	ध	सां
प	ट	च	ट	ऽ	क	(ऽऽ)	दे	खा	ऽ
_×		_२			_०		_३		
नि	प	म	प	-	ग	म	म	री	सा
ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	यो	ऽ	है	ऽ	ऽ।
_×		_२			_०		_३		

अंतरा.

म	प	ध	नि	ध	सां	सां	सां	सां	-
दा	मि	नी	ऽ	द	म	क	द्यु	ति	ऽ
^{सां} _× नि	सां	नि	रीं	-	सां	-	ध	नि	प
दे	ऽ	त	दे	ऽ	त	ऽ	द	व	र

गुं	-	मं	-	रीं	रीं	सां	रीं	सां	रीं
सो	ऽ	ई _२	ऽ	ऽ	कुं _०	ऽ	ड _३	ल	अ
नि	सां	ध	नि	म	प	-	प	ध	सां
मो	ऽ	ल _२	लो	ऽ	ल _०	ऽ	ग _३	ती	ऽ
नि	नि	प	म	प	गु	म	म	री	सा
च	म	का _२	ऽ	ऽ	यो _०	ऽ	है _३	ऽ	ऽ।

संचारों.

गु	म	री	प	प	ध	नि	प	म	प
बि	श	द _२	ब	ला	क _०	न	की _३	ऽ	ऽ
म	प	ध	सां	रीं	सां	सां	ध	नि	प
पा	ऽ	ती _२	ऽ	ऽ	ब _०	न	मा _३	ऽ	ल
म	प	गु	म	री	म	म	री	-	सा
अ	ति	मं _२	ऽ	द	मं _०	द	मे _३	ऽ	घ
ध	-	सा	सा	री	सा	-	प	म	प
बां	ऽ	सु _२	री	ऽ	लो _०	ऽ	सु _३	र	ऽ

री	प	म.	प	-	ध	सां	ध	नि	प
गा x	ऽ	ऽ _२	ऽ	ऽ	यो ०	ऽ	है ३	ऽ	ऽ।

अंतरा.

म	प	ध	नि	ध	सां	सां	सां	नि	सां
आ x	व	न २	ऽ	ऽ	ब ०	घ	र ३	ही	ऽ
ध	-	रीं	सां	रीं	नि	सां	ध	नि	प
प्या x	ऽ	रे २	म	न	भा ०	ऽ	व ३	न	की
री	म	री	प	प	ध	म	प	ध	सां
सा x	ऽ	ऽ _२	व	न	सो ०	आ	व ३	न	की
मं	रीं	सां	ध	प	ग	म	री	सा	-
सा x	ऽ	ज २	स	ज	आ ०	ऽ	यो ३	है	ऽ।

आसावरी थाट..

आसावरी थाटांतील राग (१०)

देसी

कोमलदेसी

गांधारी

देवगांधार

खट

खट-तोडी

जंगला

झीलफ

गोपी (का) वसंत

सिंधु भैरवी

राग देसी

रिमौ परी मपधपा निधौ परी गरी निसौ ।
संगवे गीयते देशी पंचमांशा सुरक्तिदा ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १८६ ॥

आसावरिके ठाठमें चढते धग न लगाइ ।
परि बादी संवा दितें देसी गुनियन गाइ ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ३३ ॥

स्वरैरासावर्याः किल जगति देशी सुविदिता ।
धगत्यक्ताऽऽरोहे विलसति वरोहे तु सकला ॥
प्रसिद्धः संवादो भवति समयोरत्र मधुरः ।
प्रभां सारंगस्य प्रकटयति पूर्वैऽग इह सा ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ ३४ ॥

देसी'राग असावरी थाटांतून उत्पन्न होतो. हा एक तोडीचा प्रकार मानिला जातो, व गायक लोकांचा फार प्रिय आहे. ह्याच्या आरोहांत गांधार व धैवत हे स्वर लागत नाहीत. अवरोह संपूर्ण आहे. जाति औडुव-संपूर्ण आहे. ह्याचा वादीस्वर पंचम व संवादी ऋषभ आहे. गानसमय दिवसाचा दुसरा प्रहर आहे. ह्यांत तीव्र धैवत सुद्धां कधीं कधीं लाविला जातो. पूर्वांगांत सारंग व उत्तरांगांत आसावरी मिळून हा राग होतो. जुन्या ग्रंथांत हा राग वर्णिलेला आढळतो. त्यांपैकी " रागलक्षण " या ग्रंथांत आंध्रमताचा देशी म्हणून वर्णिलेलें स्वरूप आजच्या प्रचाराशीं बरेंच जुळतें.

या शिवाय उत्तरेकडील गायक कोमलदेसी म्हणून एक देसीचा प्रकार गातात. तो याच देसीत अवरोहांत कांहीं विशिष्ट रीतीने कोमल ऋषभाचा प्रयोग करून ते गातात. असले कांहीं प्रकार तिकडल्या लोकांत प्रचलित आहेत. जसे कोमल बागेश्री, कोमल बहार, कोमल वसंत, वगैरे, हे प्रकार म्हणजे या रागांत असलेले प्रमुखस्वर विकृत करून उत्पन्न केले जातात. बागेश्रीत धैवत कोमल, बहारांतहि तोच कोमल करून, व वसंतांत गांधार कोमल करून ते या रागांचीं उपांगें गातात.

देसीचा उठाव.

सा म सा नि
नि॒सा, रेप॒ग, रे, नि॒सा, रेम॒परेम॒प, ध॒प, म॒प॒ग, रे, प॒ग
रे, नि॒सा ।

चलन.

सा, रे॒गरे॒सा, रे, नि॒सा, रेम॒प, रेम॒प, ध॒प, सां, प, ध॒प,
म म सा
म॒प॒ग, रे, प॒गरे, नि॒सा, । म॒म॒प॒सां, नि॒सां, रे॒गं॒रे॒सां,
नि म
रे॒नि॒सां, सां, प, ध॒प, म॒प॒गरे, रेम॒प॒सां, प,
ध॒प, म॒प॒ग, रे, सा, रे॒नि॒सा ।

देसी-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

री ग री ग	री सा सा री	प ग - री	सा री - नि
मि त वा बा	ल मु वा ऽ	० ऽ ऽ ऽ गै	ला प ऽ र
५			
सा - - सा	री प पध मप	ग री ग री	सा री - नि
दे ऽ ऽ स	बा ऽ ल ऽ मु ऽ	वा ऽ ऽ गै	ला प ऽ र
५	२	०	३
सा - - सा	री - म प	प - प -	नि ध - प ध
दे ऽ ऽ स	जा ऽ य ब	सी ऽ ला ऽ	को ऽ न गा
५	२	०	३
- प प प	प - ध म	री म पध मप	ग - - री
५ म अ ब	जै ऽ यो ऽ	को ऽ ने ऽ ऽ	बे ऽ ऽ सा
५	२	०	३

अंतरा.

म म प	सां - सां -	सारीं गं रीं सारीं	नि सां - ध प
५ उ न बि	ना ऽ मै ऽ	छी ऽ न अ ऽ	छी ऽ ऽ न
५	२	०	३
नि ध - प प	पध मप ग री	- म म प	सां - - -
जा ऽ रे प	थि ऽ क ऽ वा ऽ	५ उ न बि	ना ऽ ऽ ऽ
५	२	०	३

सांरीं गं रीं सां | रीं नि सां - नि नि सां - | प - - प
 (बूँ) ऽ ढे भ ई ऽ ले ऽ के ऽ ऽ ऽ | ऽ ऽ ऽ सा।
 x २ ० ३

देसी-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

री ग री ग	री सा सा री	सारी ग - री	सा री - नि
च त र बा	ल म वा ऽ	ॽ ॽ ऽ ऽ भ	यो प ऽ र
x २	२	०	३
सा - सा -	सा रीसा री प	ग री ग री	सा री - नि
दे ऽ सी ऽ	बा ॽ ल म	वा ऽ ऽ भ	यो प ऽ र
x २	२	०	३
सा - - -	सा - सा सा	री म म म	प - प -
दे ऽ ऽ ऽ	सी ऽ अ ब	तो ऽ डी ह	मा ऽ री ऽ
x २	२	०	३
नि नि	नि	म	म
ध ध प -	ध प ध म	री म प ध	प - ग री
x २	२	०	३
स ग री ऽ	स ज नी ऽ	पी ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ त ऽ
x २	२	०	३

अंतरा.

प म म प | सां - सां सां | सां नि
 ऽ ह र प्रि या ऽ मो रे प्रा ऽ णऽ अ धा ऽ रे ऽ
 x ० ० ० ० ० ०

सां - प प ध ध प प री म प ध प ग - री
 दू ऽ जो न अ ग द ऽ पा ऽ ऽ ऽ व री ऽ त।

देसी-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा
गूं

ग री - सा	री - नि -	सा - सा -	सा - - म
दू गूं ऽ दू	ला ऽ ऽ ऽ	वा ऽ ऽ ऽ	रे ऽ ऽ मा
री म पध मप	ग - - -	री - ग -	री - - म
ऽ ऽ लऽ निऽ	यां ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ फू
- प - प	सां - - -	प ध पम प	ग री - री
ऽ लों ऽ दे	हा ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ रऽ ऽ	वा ऽ ऽ। गूं

अंतरा.

म
आ

म प - प	सां - - -	सां सां नि नि सां -	सां - - नि
जु मो ऽ रे	घ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	रे ऽ ऽ मो

- सां - रीं	सां - - -	सां सां नि नि सां -	प - - पध
₃ ह ₃ न	आ ₃ ₃ ₃	₃ ₃ ₃ ₃	ये ₃ ₃ र₃
म म	×	₃	₃
प ग - म	प - सां -	नि सां - ध	प - - पध
च हूं ₃ मैं	फु ₃ ₃ ₃	₃ ₃ ₃ लों	दे ₃ ₃ सि₃
ध	×	₃	₃
म - प -	- ध म प	ग - री -	नि सा - सां
गा ₃ ₃ ₃	₃ ₃ ₃ ₃	₃ ₃ र ₃	वा ₃ ₃। गूं
₃	×	₃	₃

देसी-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

री	म	ध ध नि	
री नि सा	री म प -	प प नि ध	प ध प म
₃ सा चिक	ह त है ₃	अ दा ₃ रं	₃ ग य ह
₃	₃	×	₃
म म			
प री री म	प ध प म	प (ग) री ग	रीसा री सा -
₃	₃	₃	₃
न दी ₃ ना	₃ व सं ₃	₃ जो ₃ ₃	₃₃ ₃ ग ₃
₃	₃	×	₃

अंतरा.

म	सां	सां	सां
, म म प	सां - - सां	नि - सां -	सांरी निसां सां -
₃	₃	₃	₃
₃ कौ न कि	सी ₃ ₃ के	आ ₃ वे ₃	जा₃ ₃₃ वे ₃
₃	₃	×	₃

सां	नि - नि	सां - - सां	परी रीगं री सां	निसां निसां प -
०	दा ऽ न	पा ऽ ऽ निं	किऽ सीऽ म त	लाऽ ऽऽ वे ऽ
			×	२
	मप पगं गं	रीं सां निसां निसां	(प) ध म प	री ग रीसा री
०	येऽ हीऽ क	ह त सऽ बऽ	लो ऽ ऽ ऽ	२ ऽ ऽऽ ऽ
			×	२
	सा, री नि सा	री म प -		
ग,। सा चिक	ह त है ऽ।			

देसी-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

री
नि

सा	-	सा	-	री	सा	-	ध	प	-
रौं	०	ज	०	न	की	०	जे	०	०
×		२			०		३		
प		सां		सां	प		म		
म	प	नि	सां	प	म	प	ग	री	ग
म	ल	मू	०	क्त	मे	०	३	०	०
×		२			०		३		

री	सा	री	नि	सा	री	म	प	-	नि
प	र	ता	ऽ	प	साँ	ऽ	ऽ	ऽ	अ
नि _x		म _२		री	म		सा		
ध	प	ग	री	प	ग	री	री	निसा	री
हं _x	ऽ	म _२	ऽ	द	जूं	ऽ	के	ऽऽ।	नि

अंतरा.

प	सां	नि	सां	सां	सां	सां	सां	सां	सां
म	प	नि	सां	सां	सां	सां	नि	सां	सां
तूं _x	हि	नू _२	ऽ	र	तूं	हि	भू _३	ऽ	प
सां	सां	नि	सां	सां	गुं	रीं	नि	-	प
नि	नि	सां	-	गुं	हि	गु	सां	ध	-
ते _x	ऽ	रो _२	ऽ	हि	गु	न	गा	ऽ	उं
		म							
प	मप	ग	री	म	प	-	सां	नि	प
से _x	(ऽऽ)	वा _२	ऽ	क	रे	ऽ	ऽ	ध	प
		म							
पध	मप	ग	री	म	ग	री	सा	री	निसा
(जिऽ)	(यऽ)	जूं	ऽ	त	ते	ऽ	रे	ऽऽ।	नि

देसी-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

री
उ

नि _१	सा नि	सा	-	री	नि	सा	नि _१	ध	प	-
डौं _x	ऽ	ड _२	ऽ	न	बा _०	ऽ	जे _३	ऽ	ऽ	ऽ
म	म	म	-	प _१ ध	पम	प	म	ग	री	-
उ _x	ल	ला _२	ऽ	मु	रा _०	ऽ	रे _३	ऽ	ऽ	ऽ
सा	सा	सा	-	-	री	म	री	म	प	-
म _x	ध	मा _२	ऽ	ऽ	ते _०	ऽ	ऽ _३	ऽ	ऽ	ऽ
म	प	म _१ ध	री	री _१ म	ग	री	सा	-	-	-
कां _x	ऽ	धे _२	ऽ	कां	व _०	रि	या _३	ऽ	ऽ	ऽ

अंतरा.

म	-	प	नि	-	सां	-	सां	-	सां
दी _x	ऽ	प _२	जो	ऽ	ज्यो _०	ऽ	त _३	ऽ	प्र

नि	-	सां	-	रीं	नि	सां	निधु	प	-
का	ऽ	श	ऽ	क	र	त	है	ऽ	ऽ
x		२			०		३		
निध	निध	ध	प	ध	नि	नि	ध	प	प
ध	न	नं	ऽ	द	ध	न	नं	ऽ	द
x		२			०		३		
म	-	प	ऽ	ध	निध	-	प	-	-
कृ	ऽ	ण	ऽ	औ	ता	ऽ	रे	ऽ	ऽ
x		२			०		३		
सा	सा	सा	-	-	री	म	रीम	प	-
म	ध	मा	ऽ	ऽ	ते	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ।
x		२			०		३		

इत्यादि, स्थायीप्रमाणे.

अंतरा २

म	-	प	नि	-	सां	-	सां	-	सां
नं	ऽ	द	को	ऽ	नं	ऽ	द	ऽ	न
x		२			०		३		
सां	नि	सां	-	रीं	नि	सां	निधु	प	-
नि	ब	दू	ऽ	ख	भौं	ऽ	ज	ऽ	न
x		२			०		३		
निध	निध	ध	प	ध	नि	नि	ध	प	प
ब	ल	वं	ऽ	त	ब	ल	वं	ऽ	त
०		२			०		३		

म	-	प	-	ध	नि	ध	-	प	-	-
कौं	५	स	५	प	छा	५	रे	५	५	५
x		२			०		३			
सा	सा	सा	-	-	री	म	री	म	प	-
म	ध	मा	५	५	ते	५	५	५	५	५।
x		२			०		३			

इत्यादि, स्थायीप्रमाणे.

देसी-अपताल (मध्यलय)

स्थायी.

म	-	सा	री	नि	सा	-	रीम	पध	म	प
ग	५	री	-	ल	गे	५	री५	आ५	ली	ली
x		२			०		३			
प	सां	नि	ध	प	प	री	म	प	पध	मप
उ	न	सें	५	रि	आ	५	५	५५	ली५।	ली५।
x		२			०		३			

अंतरा १.

प	म	प	सां	नि	सां	नि	सां	-	सां	-	-
व्या	५	कू	५	ल	हूं	५	मैं	५	५	५	५
x		२			०		३				
नि	सां	नि	सां	-	रीं	सां	नि	ध	प	-	-
फि	रुं	बा	५	व	री	५	सी	५	५	५	५
x		२			०		३				

र		सां	सां						
म	प	नि	सां	रीं	सां	नि	ध	-	प
कै	ऽ	से	ऽ	क	टे	ऽ	रे	ऽ	न
×		२			०		३		
म	म	सा	री		म		ध		
ग	ग	री	-	नि	सा	-	रीम	पध	मप
क	ल	ना	ऽ	प	रे	ऽ	रिऽ	आऽ	लीऽ।
×		२			०		३		

अंतरा २.

प		सा							
म	प	नि	सां	नि	सां	-	नि	सां	सां
ने	ऽ	हा	ऽ	ल	गा	ऽ	य	ग	ये
×		२			०		३		
सां				सां			नि		
नि	सां	सां	-	रीं	सां	निसां	ध	प	-
फि	र	ना	ऽ	हिं	आ	ऽऽ	ये	ऽ	ऽ
×		२			०		३		
प		सां							
म	प	नि	सां	रीं	सां	नि	ध	-	प
बिं	ऽ	दा	ऽ	नि	तु	र	श्या	ऽ	म
×		२			०		३		
म		सा	री		म		प		
ग	-	री	-	नि	सा	-	रीम	पध	मप
ऐ	ऽ	से	ऽ	भ	ये	ऽ	रीऽ	ऽऽ	लीऽ।
×		२			०		३		

देसी—तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

सा
,निसारीप
,सखिमैका

म	ग-री ग,रीसा	सा री	प	म
चे ३ ५ ५,नन	री नि सा सा	म प रीम	प	म प पधमप ग री
३ ५ ५,नन	आ ५ ५ वे	आ ५ ५ ५	५ ५ ५ ५ ५	जे ५
प प	सांसां	प	प प ध	म
मम प सां,निसां	निनि सां प मपध,प	निम प मप निनि,पमप	ग री निसा,रीप	
बिन दे खे,५ ५	श्या ५ ५ म ५ ५ ५,सुं	द ५ ५ ५ ५ ५ ५,र ५ ५	के ५ ५ ५। मैका	
३	५	२	०	
म	ग-री ग,रीसा			
चे ३ ५ ५,नन				
३				

अंतरा.

	सां	सां सां सां	सांसांसां
,ममप	सां-निसांसां	रीसा गं रीं सां	निनि निसा प,मप
५ ५ ५,निसदि	ना ५ मै ५ का	क ५ ल न प	र ५ त ५ हे,५ ५
३	५	२	०
ध म निसा प	नि	प प ध	म
प,पध प,मप ग रीरी	म प सां धप	निम प मप निनि,पमप	ग री निसा निसारीप
कै,५ ५ से,५ ५ क है ५	री ५ ५ अत्र	रे ५ ५ ५ ५ न ५ दी ५ ५	न ५ ५ ५। सखिमैका
३	५	२	०

देसी-एकताल (विलंबित)

स्थायी.

रीम	म	रीग	रीसा	री	सा	-	री	री	नि	सा	सा	निसा
पप	ग	SS	मोरी	भ	ई	०	पु	रा	०	नी	SS	
(नैS)	या	(४)	(४)	नि				म	री	नि	सा,री	
३				ध	प	मप	वध,पमप	ग	री	नि	सा,री	
	म	प	प	ध	प	SS	मS,तSS	वा	०	०	०	०
S	खे	व	ट	स	दा	०		२	०	०	०	०
३		४		४	०			२	०	०	०	०

अंतरा.

		प	म	पप	सां	-	-	नि	सां	-	सां	-
		Sऔ	घट	धा	०	०	०	०	२	०	०	०
		(४)	(४)	४								
सां	नि	-	सांरी	सां	निनि	ध	प	म	-	-	म	
सू	S	S	जत	ना	SS	हीं	०	आ	२	०	०	०
३		४	(४)	४				सा	री			
	प	प	प	धध,पमप	ग	-	-	री	नि	सा	सा	-री
S	प	री	मS,झSS	धा	०	०	०	०	२	०	०	०
३		४	(४)	४	०			२	०	०	०	०

देसी-एकताल (विलंबित)

स्थायी.

रीम	म	रीग	रीसा	सा	री	-	नि	-	सा	-	सा	निसा
पप	ग	SS	मन	हा	S	S	S	S	S	S	र	SS
(मेS)	रा	(४)	(४)	४	०							

म	री	म	प	-	प, पध	पमप	म	ग	री	नि	सा	निसा	मम
ली	५	५	५	५	५, ५५	नो ५५	रे	५	५	५	५	५५	मे ५
					५	५	०					०	

अंतरा.

प				सां				सां	रीं	सां	
म	प	सां	-	नि	सां	सां	-	रीं	गु	रीं	सां
घ	र	की	ऽ	बा	ऽ	तें	ऽ	बि	स	रे	ऽ
सांसां				प				सां			
नि	(सां)	प	मप	म	प	प	-	नि	सां	प	-
गऽ	ऽ	ई	ऽऽ	ना	ऽ	जा	ऽ	नं	ऽ	का	ऽ
ध				म		सा		री		मम	
प	-ध	पम	प	गु	-	-	री	नि	सा	निसा	पप
की	ऽऽ	नोऽ	ऽ	रे	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	मेऽ	मेऽ

देसी-आडाचौताल (विलंबित)

स्थायी.

म	सा	री	सा	सा	सा	सा	प	प
पमप ग	रीग ,रीसा	री नि	सा सा	रीनि सा	निनि सा	प ,म, मप		
पिSS या	SS ,हम	वा	S S	री तोS	S SS S	रे ,ब्रि,जS		
प	म	प	ध	म	प	ग	री	ग ,सारी
सा -	निसा ,सा	री म	प ध	म प	ग	ग		
के S	SS ,ब	सै	S S	S S	S या S	S		

री	म	ग	रीग,रीसा	सा री	री नि	सा सा	रीनि सा	सा सा	निनि सा	प प	प म,मप
प	ग	या	५५,हम	वा	५	५	री तो५	५	५५ ५	रे	ब्रिज५
पी	या		५	५	५	५	५	५	५	५	५
प											
सा	-	निसा	सा	री	म	प	ध	म	प	ग	- री ग
के	५	५५	ब	सै	५	५	५	५	५	या	५ ५ ५
सा	री	नि	सा	नि	सा	री	म	प	प	- मप	धप -
५	५	५	५	तु	म	रे	का	र	न	५ ५५	बे५ ५
मप,पध,पमप	ग	री	नि	सा	री	प	री	ग	री	नि	सा
५५,क५,ल५५	हो	५	त	५	५	५	जी	५	५	५	या५

अंतरा.

मप
(
कब
(

सां -	सां -	निसां सां	सां रीं	सां रीं	सां रीं	सां रीं	सां रीं	सां रीं	सां रीं	सां रीं	सां रीं
की ५	ठा ५	५५ डी	आ ५	५५५ ग	न	बा	५	५५ ५	५	५५ ५	५

प	मप	ग	रीग	री	सा	निसा	ममप	सां	-	प	मपधपमप	ग	री
रे	असु	ब	५५	न	की	५५	अर५	ला	५	५	ग५५५५५	ही	५
सा													
नि	सा	री	प	री	ग	री	नि	सा	सारी				
आ	५	खी	५	५	५	५	५	५	या५				

देसी-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

नि	सा	ग	री	सा	म	ग	री	सा	नि	सा	सा
सा	म	ध	पु	र	न	ग	रि	के	रा	५	जा
अ	व			२				३			
री		म				प		म			
नि	सा	-	री	म	म	-	म	प	ग	री	-
सि	री	५	रा	५	म	५	चौ	५	द्र	५	५
५				२				३			
म					म				नि		
री	म	-	म	प	प	प	-	सां	ध	-	प
रा	५	५	व	न	के	मा	५	र	वे	५	को
५				२				३			
म		म			म				री		
री	म	री	म	पध	मप	ग	-	री	नि	सा	-
लौं	५	का	५	च५	ढ५	धा	५	यो	है	५	५
५				२				३			

अंतरा.

प	म	प	-	सां	-	सां	सां	-	सां	नि	सां	सां	सां
ब	डे	५	ब	५	डे	जो	५	धा	५	स	ब		
×	०	२	०	२	०	३	३	३	३	३	३	३	३
प	नि	प	सां	सां	सां	सां	रीं	सां	सां	निसां	निधनि	प	-
जु	ध	क	र	बे	को	सा	५	थ	५	च	५	ले	५
×	०	२	०	२	०	३	३	३	३	३	३	३	३
प	मप	नि	ध	प	ध	प	-	प	म	प	ग	री	
(स	मुं	द	र	ती	र	५	जा	५	य	के	५	
×	०	२	०	२	०	३	३	३	३	३	३	३	
म	री	म	री	म	प	पनि	पम	प	ग	री	नि	सा	
ल	श	क	र	ठे	५	रा	५	यो	५	है	५	५	
×	०	२	०	२	०	३	३	३	३	३	३	३	

संचारी.

प	पम	प	पम	री	म	प	प	नि	ध	-	प	
ह	न	म	न	सो	५	बी	५	र	जा	५	ने	
×	०	२	०	२	०	३	३	३	३	३	३	
म	प	-	री	म	प	ध	प	म	प	ग	री	
लौं	५	का	५	स	ब	फूं	५	क	द	ई	५	
×	०	२	०	२	०	३	३	३	३	३	३	
म	री	-	प	ग	-	री	सा	-	री	नि	सा	सा
रा	५	व	न	५	को	भा	५	न्यो	रा	५	म	
५	०	२	०	२	०	३	३	३	३	३	३	३

देसी-धमार (विलंबित)

स्थायी.

म	ग	री	ग	री	-	सा	-	म	प	-	नि	-	सा	री
बा	५	५	ल	५		म	५	ह	म	५	रे	५	५	बि
म	ग	री	ग	री	-	, सा	नि	सा	-	नि	ध	-	प	-
दे	५	५	स	५	५	ग	ये	५	५	अ	५	ब	५	
प	री	नि	सा	री	म	, म	प	सां	-	नि	ध	-	प	-
तो	५	५	ढी	५	५	ह	मा	५	५	री	५	५	५	
धु	म	-	प	-	-	ध	ग	-	-	सा	री	नि	सा	सा
पी	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	त।

अंतरा.

म	प	-	सां	-	,	सां	नि	सां	-	सां	-	-	-
आ	५	५	स	५	५	भ	री	५	५	मै	५	५	५
×					२		०			३			
नि	-	-	सां	-	,	रीं	सां	-	-	नि	सां	प	-
हो	५	५	त	५	५	नि	रा	५	५	५	५	सी	५
×					३								

पध	पम	प	ग	रीग	सा	री	-	म	प	-	सां	-	नि	ध	प
दे	खो	५	स	५५	खी	२	५	पि	या	५	५	५	की	५	
प	प							म	ग	-	-	री	नि	सा	सा
अ	नो	५	खी	५	५	२	५	री	५	५	५	५	५	५	त।
×								०				३			

देसी-धमार (विलंबित)

स्थायी.

म प
स खि

सां - रीं	सां नि	ध,	प	पध	पम	प	ग	-	-	री
ठा	५ ५ ढो ५	२,	सुं	द	र	५	सां	५	५	व
म	सा									
ग	- - री नि	सा	सा	सा	सा	-	रे	म	प	प
रो	५ ५ ढो ५	२	टा	क	ही	५	५	५	य	त
प	री म प -	,	प	प	-	प	ध	म	-	मप
नं	५ ५ द ५	२	कि	शो	५	र	री	५	५	सखि

अंतरा.

म प - सां -	-	सां	सां	सां	-	नि सां सां -
प ल ऽ झ ऽ	ऽ	प	क	त	ऽ	वा ऽ की ऽ
^x मं सां		^० सां				^३ री
रीं गुं - रीं -	सां	-	रीं	नि	-	नि सां सां -
छ बी ऽ नि ऽ	र	ऽ	ख	ऽ	ऽ	ऽ ऽ त ऽ
^x	^२		^०			^३
प	नि	प	म	सा		
सां - नि ध प	पध	मप	ग	-	-	री नि सा सा
आ ऽ ऽ ऽ लि	कऽ	रीऽ	हो	ऽ	ऽ	ऽ ऽ ऽ न
^x	^२	^०	^०			^३
म	मं	प	प	प	-	प ध
री म प री म	प	प	प	-	प	ध म - मप
गं री ऽ ऽ ऽ	या	में	शो	ऽ	र	री ऽ ऽ सखि
^x	^२	^०	^०			^३

देसी-धमार (विलंबित)

स्थायी

सा	नि सा री प	म	प ग - री सा	-	सा	सा री	री नि -
जि न छु वो	मो ऽ ऽ रा ऽ	मो ऽ ऽ रा ऽ	ऽ	अ	च	र	ऽ
^३	^x	^०		^२	^०		
सां - सा -	सा सा - री म	प	री	म	प	-	
ऽ ऽ वा ऽ	अ त ऽ ही ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
^३	^x	^२	^०				

नि नि		म		री		री	
ध ध प प	पध पम प ग -	री	-	नि सा -			
धी ऽ ट लं	ग ऽ र ऽ ऽ वा ऽ	२	२	०	०	०	०
३	×						

अंतरा.

प	नि						
म प - ध प	सां सां	सां सां -	सां - सां -				
य ह ऽ ड र	नि क	स न ऽ	पा ऽ ऊं ऽ				
×	२	०	३				
नि	सां		सां				
प नि प सां -	गं रीसां	रीं सां -	नि सां प प				
पै ऽ ड वा ऽ	ब र ऽ	जो री ऽ	ग हे मो रा				
×	२	०	३				
म	री		री				
पध पम म प ग	री -	नि सा -					
ह ऽ र ऽ ऽ वा ऽ	२	२	०	०	०	०	०
×							

कोमलदेसी-धमार (विलंबित)

स्थायी.

म	नि नि वि						
प - प प	ध ध ध प - ध म	प - ध					
गो ऽ कु ल	धू ऽ ऽ म ऽ	म चा ऽ ऽ					
३	×	२					
ध	नि						
नि - नि -	सां नि - ध - - ध नि ध -						
ई ऽ री ऽ	पि या ऽ ऽ ऽ	बि दे ऽ ऽ					
३	×	२					

प - म म	री म - प - ध	म प	ग - ग
स ऽ मो हे	पा ऽ ऽ ये ऽ ऽ	अ के ऽ ली	
- - रीरी सा	सा म - म - -	म प - -	
ऽ ऽ बिर हा	आ ऽ ऽ न ऽ ऽ	स ता ऽ ऽ	
री म प ध	प ग - री - सा	- प - -	
ऽ ऽ ये ऽ	अ ब ऽ मो ऽ	रे ऽ गो ऽ ऽ	
नि ध - नि ध प			
कू ऽ ऽ ल			

अंतरा.

प म प प ध - - -	नि ध प - सां - - -	
क ही न जा ऽ ऽ	त मो ऽ री ऽ ऽ ऽ	
सां सां - सां - -	री गं - - रीं - सां -	
उ न ऽ सो ऽ ऽ	व वे ऽ ऽ रीं ऽ ऽ ऽ	
सां सां नि ध ध प ध	म प ध म प ग -	
क र ऽ त च हा ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ई ऽ	

नि - नि नि सां	सां	-	सां - नि ध - प ध्रुम
बो ऽ ल बो ऽ	ले ऽ	बा ऽ ऽ तें ऽ जूं ऽऽ	
×			
प - - सां -	-	सां	गं - - रीं - सां -
ला ऽ ऽ गो ऽ	ऽ	सु	धे ऽ ऽ ब्र ऽ ध ऽ
×			
नि			
सां सां - नि -	-	धध	प - - ध म प ध
स ब ऽ ऽ ऽ	ऽ	बिस	रा ऽ ऽ ई ऽ ऽ ऽ
×			
म म	ग		सा
प ग - री -	सा -		प - - ध - - प
अ ब ऽ मो ऽ	रे ऽ।		गो ऽ ऽ क्र ऽ ऽ ल
	२		

राग गांधारी

रिमौ पनी धपौ सश्च निधौ पमौ पगौ रिसौ ।
गांधारो रिद्वयः प्रोक्तो धैवतांशसमन्वितः ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १८४ ॥

गांधारी राग आसावरी थाटांतून उत्पन्न होतो. ह्यांत आरोहांत गांधार वर्ज्य आहे. अवरोह संपूर्ण आहे. ह्याचा वादी धैवत व संवादी गांधार आहे. गानसमय दिवसाचा दुसरा प्रहर आहे. ह्यांत दोन्ही ऋषभ लागतात व ह्याचें साधारण चलन आसावरी अंगाचें आहे. “गुरिमप” हा स्वरविन्यास या रागाचें स्वतंत्र अंगच आहे.

उठाव.

म सा
सा, ध, प, धमपग, रेम, प, नि, निसां, ध, प, मप,
धमप, ग, रे, सा ।

चलन.

प निधप, धमप, ग रेमप, निध, प, धम, पग, रे, सा, रेमप,
निध, निधप ।

गांधारी-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

प	प	सां	सां	प	प	प	ध	म	-	प	-	ग	म	प	-	प
सु	नो	ऽ	न	नं	दि	या	ऽ	तो	ऽ	रा	ऽ	ऽ	बी	ऽ	र	
ध	-	ध	ध	ध	ध	प	ध	म	प	म	ध	म	प	ग	ग	
हौं	ऽ	स	न	नि	त	नि	त	अ	ब	ध	ब	दु	त	अ	स	
ग	ध	प	ध	म	प	ग	ग	री	-	-	-	-	-	सा	-	
औ	ऽ	र	न	ही	ऽ	क	ही	जा	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ग	ऽ	
म	-	म	म	प	-	ध	-	ध	-	सां	-	-	-	-	-	
को	ऽ	न	सु	ने	ऽ	का	ऽ	से	ऽ	क	हुं	ये	ऽ	दु	ख	
ध	ध	सां	-	गं	-	रीं	सां	नि	सां	रीं	सां	नि	ध	प	म	
ब	ति	यां	ऽ	ये	ऽ	दि	न	र	ति	यां	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	

अंतरा.

म	म	म	म	प	-	ध	-	सां	-	सां	-	सां	-	सां	सां	
स	र	ब	स	दे	ऽ	दे	ऽ	हा	ऽ	री	ऽ	जा	ऽ	ब	त	

ध ध ध सां	- सां सां सां	गं गं रीं सां	नि सां ध प
स क ल ना	रि तो रा	अ प ने	स प ने
×	२	०	३
प प नि नि	ध - प -	म प म प	ग री - सा
भ ये ब न	वा री	बृ ज स र	स जा र
×	२	०	३
सा सा री म	- प - प	प प गं रीं	- सां सां सां
छ ति यां	मो री	ना जा नो का	हुं बृ ज
×	२	०	३
रीं रीं नि -	- सां सां -	ध - ध ध	सां - नि सां
मो री	क ही	ला ग र	ही घ ति
×	२	०	३
गं गं रीं सां	नि ध प म		
या			
×	२		

गांधारी—तिलवाडा (विलंबित)
स्थायी.

म
न

प नि प	म सा	प	नि नि
म प सां ध प म प म प	ग - री म म	प - म प म प	ध ध - नि नि
ब रि स या S SSSSS	झां S S झ	री S S आ S	S S S न प
	×		

सां - रींसांनि सां,सांरी गं - रीं सां सां सां निसां निसांरी नि ध प धम
 री S SSSS S,मज धा S S S SS S SS SSS र S S। Sन
 3 X 2 0

अंतरा.

प म नि सां - निसां सां नि सां सां नि सां नि ध प,म
 म प प ध -नि सां - निसां सां ध सांरी गं रीसां रीनि सांरी ध प,म
 ना कोइ बी र्म ला S SS ना को ई S सौ गन सा S SS थी S,न
 3 X 2 0
 पपमग म प प ध नि सां,सांरी गं - रीं सां रींसांनि सांरी ध प,धम
 वSSS S रि या S S S ,कर ता S S S SSSS S र। S,न
 3 X 2 0

गांधारी-तिलवाडा (विलंबित)

स्थायी.

वि सा म सा म म
 सा नि धप,पधमप प - ग - री म - पम प प प -
 जो गी SS,काकेS मी S S S S S S तम इ ल वा S
 3 X 2 0
 म म नि नि नि प म पप म
 री म रीमप,प ध ध ध प नि ध प पप धधपमप ग -
 जो S SS,को ऊ S उ न से S S हित कSSS रा S S
 3 X 2 0
 ग ग वि नि पप म
 री - सा निसा री - सा निसा सा ध प,धधपमप ग - री सा
 S S खो SS सो S ही SS ब डो ही,SSनाSS दा S S न।
 3 X 2 0

अंतरा.

प	नि सां	सांसां	नि	सां रीसां	गं	रीं - सां -
म प,मप ध -नि	सां - निनि सां	ध	सां रीसां	गं	रीं - सां -	
नि ना,SS ना ऽथ	की ऽ ऽ ऽ ऽ	पी ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ त ऽ			
गं	रीं - सां,सांरी	नि ध प पध	प ग री सा	म प मप,पप		
का ऽ हू,सोन	जा ऽ ऽ ऽ	न ऽ ऽ त	अ दा,रंग			
नि नि	सांसां	प ध	म ग री सा			
ध ध सां -	रीरी नि ध प	धम प मप पधमप	प ग री सा			
की ऽ ऽ ऽ	SS बा ऽ त	साऽ ऽ ऽ चीऽऽऽ	मा ऽ ऽ न।			

गांधारी-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

नि	ध	-	प	पध	प	ग	-	री	म	प	प	प
ही	ऽ	यो	उऽ	धो	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	तु	मं	जो	
नि	ध	-	सां	सां	नि	सां	सां	सां	नि	सां	रीं	नि
ने	ऽ	ह	बी	ऽ	ऽ	ज	बो	ग	व	न	की	

ध	-	प	-	ध	ध	म	ग	-	-	ग	रीरी	सा	-
५	५	नो	५	मा	५	धो	५	५	५	५	५	वा	५
त्रि				म	म	ग	री	-	-	ग	री	सा	त्रि
सा	ध	प	ध	प	ग	-	री	-	-	ग	री	सा	सा
ला	५	गो	५	रा	धा	५	के	५	५	म	न	क	
३		५		५		५		५	५		५		

अंतरा.

[illegible]

गांधारी-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

प
नि
बी

ध	प	म सा ध मरी	म	प	प	-	म प प सां	-	रीं
५	५	५ रेब	टो	५	ई	५	मे री	५	इया
सां	रीं	सां -	सां	रीं	नि	ध	प	ध	म
५	म	सों ५	क	५	हि	५	५	५	यो ५
म	म	री सा	म	री	म	प	नि	ध	-
ग	ग	रि	गै	५	यां	गै	५	५	यां। बी
तु	म	बि न	गै	५	यां	गै	५	५	यां। बी

अंतरा.

प	म	प	-	नि	-	नि	सां	-	-	सां	सां	सां
ना	५	५	को	५	हु	हे	५	५	५	र	५	त
नि	ध	-	-	सां	रीं	गं	रीं	सां	रीं	नि	ध	प
ना	५	५	को	हु	५	टे	५	५	५	र	५	त

प	म	प	-	प	रीं	सां	-	सां	रीं	रीं	नि.	ध	प	-
ब	न	५	०	ब	न	५	०	फि	र	५	३	त	है	५
प	म	प	रीं	सां	रीं	नि	ध	प	नि					
गै	५	५	०	५	५	यां	५	१	बी					
×					२									

गांधारी-धमार (विलंबित)

स्थायी.

प नि ध प
का ५ ५

ध	म	प	ध	म	ग	-	री	म	म	प	प	-	-
५	५	न्ह	जु	का	५	५	५	५	न	सु	नी	५	५
३				×					२		०		
नि	ध	-	प	ध	म	ग	री	-	सा	-	ग	री	-
आं	५	ख	न	दे	५	५	५	५	खी	५	हो	५	री
३				×					२		०		
नि	नि			म	ग	-	री	-	सा	-	प	नि	ध
सा	ध	प	ध	ग	-	-	री	-	सा	-	नि	ध	प
ऐ	सी	बा	रा	जो	५	५	५	५	री	५	का	५	५
३				×					२		०		

अंतरा.

प	म	प	-	नि	-	-	नि	सां	सां	-	सा	नि	सां	सां	-
	अ	प	ऽ	ने	ऽ	ऽ _२	री	अ	प	ऽ		ने	ऽ	मं	ऽ
सां	गं	गं	-	रीं	-	सां	-	सां	सां	रीं	नि	धु	-	प	-
	द	र	ऽ	सें	ऽ	ऽ _२	ऽ	नि	क	ऽ		सी	ऽ	ऽ	ऽ
म	प	गं	-	रीं	-	-	सां	सां	-	रीं	नि	धु	-	प	धु
	को	ई	ऽ	सां	ऽ	ऽ _२	व	री	ऽ	ऽ		को	ऽ	ई	ऽ
म	प	म	ग	री	-	सा	-								
	गो	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	री	ऽ								

गांधारी-धमार (विलंबित)

स्थायी.

											म	री	म	-
												हो	ऽ	ऽ
प	-	प	-	नि	-	-	प	-	-	प	धु	म	-	
री	ऽ	में	ऽ	कै	ऽ	ऽ	से	ऽ	ऽ _२	क	र	त	ऽ	

प - ध ध	म	ग - - री -	सा -	सा नि ध -
ॐ ॐ च तु	ॐ	रा ॐ ॐ ॐ ॐ	ई ॐ	स स्त्री ॐ
सा - सा -	म	री म प ध -	म	ग ग री - सा
मो ॐ री ॐ	ॐ	गें ॐ ॐ ॐ ॐ	द चु	रा ॐ ई

अंतरा.

प	नि	नि	सां	सां	सां
म प - ध -	ध -	सां	सां	नि	सां सां सां
ल ख ॐ ली ॐ	नी ॐ	मु स ॐ	का ॐ	व त	
नि ध सां - रीं गं	रीं रीं सां - रीं	नि ध प प ध	का ॐ	ये दु	
ॐ ॐ ॐ ॐ	अं गि या ॐ ॐ	मा ॐ	ये दु		
प	ग - - री -	सा -			
रा ॐ ॐ ॐ ॐ	ई ॐ				

गांधारी—धमार (विलंबित)

स्थायी.

प	नि	म	सा	प	नि
र त पि च	ध प	ग - - री म	प -	ध -	प
ॐ	ॐ	का ॐ ॐ ॐ ॐ	री ॐ	दै ॐ	या

प	ध	म	पध	मप	म	ग	-	-	री	-	सा	प	मप	म	ग	-	री
छि	प	छि	प	प	इया	५	५	५	५	म	बि	हा	५	री			
३					५					२		०					
					म	ग											
	-	साम	पनि	पधमप	ग												
	५	५	रत	पि	का												
	३																

अंतरा.

प	म	प	-	ध	-	नि	ध	प	सां	-	नि	सां	सां	-
ज	मू	५	ना	५	ज	ल	भ	र	५	५	५	न	५	
५					२		०			३				
प	सां	-	सां	ध	प	सां	गं	रीं	-	-	नि	सां	ध	प
जा	५	त	थी	५	वी	५	चे	५	५	मि	५	ले	५	
५					२		०			३				
ध	प	ध	म	म	प	पध	मप	ग	-	री	-	साम	पनि	पधमप
मो	५	हे	कुं	व	र	क	न्हा	५	ई	५	५	रत	पि	का
५							०			३				

राग देवगांधार

आसावर्याः स्वरेभ्यः प्रभवति रुचिरो देवगांधाररागः ।
प्रारोहे वर्ज्यतोक्ता ध्रुवमेह रिधयोः पूर्णता चावरोहे ॥
पूर्वांगे सा धनाश्रीः प्रविलसति सदाऽऽसावरी चोत्तरांगे ।
संवादी पंचमोऽंशः स इह सुमधुरं गीयते संगवे हि ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ ३५ ॥

मपौ धपौ सनी सरी सनिधपा मपौ निधौ ।
पमौ पगौ पगरिसा देवगांधारकोऽंशधः ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १८३ ॥

आसावरिके मेलमें चढतन रिध सुर पेखि ।
धग वादी संवादितें देवगांधार सुदेखि ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ३४ ॥

देवगांधाराचे दोन प्रकार आहेत. ते दोन्ही आसावरी थाटांतलेच आहेत. एकांत आरोहांत ऋषभ व धैवत हे स्वर वर्ज्य आहेत व वादी धैवत आणि संवादी गांधार आहे. गाण्याचा वेळ सकाळचा आहे. पूर्वांगांत धनाश्री व उत्तरांगांत जौनपूरी असते.

देवगांधाराच्या दुसऱ्या प्रकारांत दोन गांधार घेतले जातात. त्यांतहि वादी धैवत आहे. शुद्धगांधार आरोहांत “ सारंग, म ” अशा रीतीने घेतला जातो. बाकी जौनपूरीसारखा असतो. याला संस्कृत ग्रंथांची आधार नाही. पण प्रचारांत तो जास्ती आहे.

ओडव संपूर्ण प्रकार.

उठाव.

मप, धम, सां, निसां, रेंसां, निधप, मपग, पग, रेसा ।

चलन.

मम, प, धप, सां, सां, निसां, निनिसां, रेंसां, निध, प,
धप, गमप, रेंसां, निधप, धप, ग, रे, सा ।

दोन्ही गांधार घेणारा प्रकार.

धम, प^मनिध, प, धमपग, रे, पपग, रे, ग^{सा}सा, निसा,
सारेग म, पग, रे, ग^{सा}सा ।

देवगांधार—झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

म -	नि	प ध -	प सां	सां सां सां	नि -	सां सां रीं	सां -	नि	ध -	प
दे S	व गां S	धा S	र स ब	मा S	न त गु	नी S	ज S	न		
X	२	०	३	X	२	०	३			
म	म				म	सा				
नि प	ग - म	प -	रीं - सां	नि प	ग म प	म ग	री - सा			
अ सा	व S रि	को S	मे S ल	रि ध	त ज त	अ नु	लो S म।			
X	२	०	३	X	२	०	३			

अंतरा.

म प	नि	ध प प	सां -	सां - सां	नि -	सां - सां	रीं सां	ध -	प
धै S	व त क	रे S	बा S	दि गां S	धा S	र स म	बा S	दि	
X	२	०	३	X	२	०	३		
म	म			म					
गं -	गं गं -	रीं सां	रीं सां	सां सां	नि प	ग म प	ग म	ग री सा	
रा S	ग ल S	छ न च	त र	मा S	न त पु	र न	बिलु म।		
X	२	०	३	X	२	०	३		

देवगांधार—एकताल (विलंबित)

(दोन्ही गांधार घेणारा प्रकार)

स्थायी.

प	ध	म	प	पनि	नि	ध	प	-	ध	म	प	प
रे	S	S	, नके	जा	S	गे	S	आ	S	S	ये	
३		४		X	०	०		२	०			
प पप	म	सा	री म	म	सा	री	ग	सा	निसा	-		
मप, धधमप	ग	, री	पप	ग	-	री	ग	सा	निसा	-		
पि S, य S र S S	वा	S, S	मो S	रे	S	घ	S	र	S S	S		
३		४	X	०	०	२	०		०			

देवगांधार-एकताल (मध्यलय)
स्थायी.

सा	री	म	प	प	-	नि	ध	प	-	ध	म
ला	डी	५	५	ल	५	ब	ना	५	५	ब	न
०		३		४		×		०		२	
धप	मप	ग	-	सा	-	प	ग	-	री	सा	-
आ	५५	या	५	सो	५	मो	रे	५	५	५	५
०		३		४		×		०		२	
नि	सा	री	नि	ध	-	सा	नि	सा	सा	-	री
५	५	ध	५	र	५	५	नी	५	कि	५	स
०		३		४		×		०		२	
रिग	म	म	-	म	प	म	मप	-	ग	री	सा
५५	ध	न	५	स	५	मा	५५	०	धि	मि	ल
०		३		४		×				२	
री	-	सा	-	सा	सा	म	री	री	सा	सा	-
बै	५	ठे	५	सु	भ	५	५	घ	५	री	५।
०		३		४		×		०		२	
सा	-	सारी	ग	म	-	प	म	प	ग	री	सा
सु	५	भ	५	५	५	५	५	वि	५	न	५।
०		३		४		×		०		२	

अंतरा.

म	म	प	प	नि	ध	सां	-	नि	सां	सां	सां
आ	वो	गा	वो	ना	चो	५	५	५	५	स	ब
०		३		४		×		०		२	

नि	ध	सां	-	रीं	गं	रीं	सां	नि	ध	ध	प
सं	ग	की	५	५	५	स	हे	५	५	लि	या
०		३		४		×	०			२	
प	प	म	-	प	प	ग	-	री	-	सा	री
इ	स	५	५	ब	न	री	५	को	५	रि	झा
०		३		४		×	०			२	
-	सा	सा	सां	नि	ध	म	प	प	ग	री	सा
५	वो	छी	५	न	५	५	५	छि	न	५	५।
०		३		४		×	०			२	

राग खट.

निसौ गमौ पधौ पमौ पधपसा निधौ पमौ ।

पगौ मनी धपमपा गमौ गरी पुनश्च सः ।

षट्ठागो मिश्रमेलोत्थो धैवतांशोऽपि संगवे ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १८७ ॥

आसावर्याः स्वरेभ्यो ध्रुवमजनि खटो मिश्ररागोऽयमुक्तो ।

धांशो गांधारमंत्री प्रकृतिचपलको मग्रहः पंचमांतः ॥

पूर्वांगे भैरवोऽस्य प्रविलसति सदाऽऽसावरी चोत्तरांगे ।

गायंत्येनं हि सर्वे सुकुशलमतयः संगवे श्राव्यकंठाः ॥

रागकल्पद्रुमांकुरे ॥ ३६ ॥

धग बादीसंवादि है मिले जहां खट राग ।

गावत गुनियनका बिकट है प्रसिद्ध खट राग ॥

रागचंद्रिकासार ॥ ३५ ॥

खटराग आसावरी थाटांतून उत्पन्न होतो. आरोहावरोहांत हा संपूर्ण आहे. ह्याचा वादी स्वर धैवत व संवादी गांधार आहे. गाण्याची वेळ दिवसाचा दुसरा प्रहर आहे. कोणी ह्यांत पंचम वादी मानतात; व गांधारावर उठाव करून, पंचमावर मुक्काम करितात. हा चपलप्रकृति आहे. व गमकांनी युक्त आहे. कोणी हा भैरव थाटांत घालतात. सहा (षट्=खट) राग मिळून हा राग बनलेला आहे असेंहि कित्येक म्हणतात. ह्यांत दोन्ही ऋषभ,

दोन्ही गांधार व दोन्ही धैवत लगतात. खटरागांत धैवत व गांधार आन्दोलित असतात. जुन्या ग्रंथांत हा राग वर्णिलेला आढळतो.

चलन, एक प्रकार.

म नि नि नि प
रेनि॒साग॒म, प, ध॒ध॒सां, नि॒प, प॒ग, म, प॒नि॒ध॒प, प, प॒ग
ग
म, म, प॒ध॒नि॒ध॒प॒ग॒म॒ग॒रे॒सा ।

दुसरा प्रकार.

म नि नि म
रेनि॒सा, ग॒, म, प, प, प, ध॒ध, प, सां, ध, प, ग, म,
म म
नि॒ध, प, ध॒प, ग, म, प, ग॒म॒रे॒सा ।

खट-क्षपताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा	नि	सा	म	ग	म	प	-	प	ध	प
प्र	थ	म	सु	ध	ठा	ऽ	ठ	न	ठ	
नि ^x	-	नि ^२	नि	सां	नि	सां	सां	नि	ध	प
ध	ऽ	र	वी	ऽ	को	ऽ	क	रे	ऽ	
भै	म	नि	-	प	ध	प	ग	म	म	
ग	ऽ	नो	ऽ	रि	ध	ग	नी	ऽ	सों	
दो	म	नि	ध	प	ग	म	ग	म	री	सा
ग	ऽ	प	अ	नु	प	म	बि	च	रे।	
रू										

अंतरा.

म	प	प	नि	ध	-	नि	सां	सां	सां	सां
बा	ऽ	दि	धै	ऽ	व	त	म	धु	र	
नि ^x	नि	नि	नि	सां	रीं	सां	सां	नि	ध	प
ध	म	य	प	र	भा	ऽ	त	ल	हे	
स	सां	सां	ध	म	प	ध	नि	सां	सां	
नि	नि	नि	ख	ट	शु	भ	नि	य	त	
मु	र	त								

रीं	सां	नि	ध	म	प	ध	नि	सां	सां
च	तु	र	अ	भि	म	त	उ	च	रे।
x		२			०		३		
नि	ध	प	म	ग	म	प	-	प	नि
प्र	थ	म	सु	ध	ठा	ऽ	ठ	न	ठ।
x		२			०		३		

खट-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

म	म	म	म	प	प	सां	नि
प	-	ग	ग	ग	प	प	सां
का	ऽ	न्ह	र	का	ऽ	रो	ऽ
३				x		२	०
म	म	नि	म	प	ग	म	प
प	-	प	ग	म	ध	प	-
मो	ऽ	ने	ऽ	न	नि	को	ऽ
३				x		२	०
नि	म	री	सा	री	म	री	सा
सारी	निसा	री	म	म	री	री	सा
का	ऽ	ऽ	न्ह	र	ऽ	ऽ	रो
३							०

अंतरा.

प	नि	सां	सां	सां	नि
म	प	ध	नि	सां	रीं
प्रा	ऽ	ण	पि	या	ऽ
३				०	
नि	प	जा	न	उ	जि
प्रा	ऽ	ण	पि	या	ऽ
३				०	

म	प	ध	नि	म	प	म	प	री	सा
प - ग	म	प - ध	सां	प	म	म	प	म	री
मो ऽ	ह न	मी ऽ	त ह	मा ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	रो री॥
३		×		२				०	

म	सा - ग	म
का ऽ	न्ह र	
३		

खट-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

म	म	म	प	नि	नि	ध	प	सां	ध	नि	प
प - ग	ग	ग	ग	प	प	प	ध	ध	नि	प	सां
ए ऽ	री	ऽ	आ	ज	स	खी	ऽ	ब	न	तें	ऽ
३			×			२					ब

प	म	म	प	म	म	म	म	री	सा
नि	प	ग	ग	म	नि	प	-	ग	म
आ	व	त	गा	व	त	श्या	ऽ	म	स
३			×					२	खा

सा	म	म	प	म	म	म	म	री	सा
री	नि	सा	ग	ग	म	नि	म	प	म
ए	ऽ	री	ऽ						
३									

अंतरा.

प	नि	नि	सां	सां	सां	सां	नि	सां	रीं
म	प	ध	ध	सां	सां	सां	नि	सां	रीं
ग	ति	गुं	ऽ	ज	त	अ	मि	त	ग
२				२				२	

सां	नि	नि	नि	सां	ध	नि	प
द	हु	की	ऽ				

सां सां सां
 नि नि नि - प ध नि सां रीं सां नि - प ध नि सां
 ल खि को ऽ न र हे ऽ अ प ने ऽ म न में ऽ।

खट-एकताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा	री	सा	ग	ग	ग	री	प	प	नि	नि	प
री	नि	सा	ग	ग	ग	री	प	प	ध	नि	प
उ	ठो	ऽ	प्या	ऽ	रे	भो	ऽ	र	भ	ई	ऽ
नि	नि	नि	नि	सां	सां	नि	सां	नि	ध	नि	प
ध	ध	ध	ध	सां	सां	सां	नि	ध	ध	नि	प
ज	ग	त	कां	ऽ	हीं	ना	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	हिं
म	ग	म	निध	ध	नि	प	प	मग	म	म	- म
क	ब	ऽ	की	ऽ	म	ना	ऽ	ऽ	व	ऽ	त
ग	नि	नि	नि	नि	प	प	मग	मग	री	-	सा
म	ध	ध	ध	नि	प	प	मग	मग	री	-	सा
तो	ऽ	ऽ	हे	ऽ	ऽ	प्रा	ऽ	ण	प्या	ऽ	रि।

अंतरा.

प	प	-	नि	नि	नि	ध	सां	-	-	सां	सां
म	प	-	ध	ध	ध	सां	-	-	-	नि	सां
ह	ग	ऽ	खो	ऽ	ले	दे	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ख

नि	नि	नि	सां	-	सां	गां	रीं	सां	नि	नि	प
धू	५	५	प	५	छि	व	न	५	ला	५	गि
सां	सां	सां	नि	-	म	प	ध	सां	सां	सां	सां
नि	नि	नि	ध	-	म	प	ध	नि	सां	सां	सां
पाँ	५	५	छी	५	मि	ले	५	५	५	औ	र
सां	सां	सां	सां	-	म	प	ध	नि	सां	सां	सां
नि	नि	नि	नि	ध	म	प	ध	नि	सां	सां	सां
च	क	५	वा	५	च	क	५	५	५	५	वि।

खट-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा		री	री		म	म	
म	-	म	म	म	प	प	-
आ	५	ज	त्रि	ज	रा	५	ज
नि	नि	नि	नि	ध	सां	-	सां
ध	ध	ध	ध	-	सां	-	सां
स	र	स	सूं	५	बा	५	स
ग	ग	म	नि	ध	नि	ध	प
म	ग	म	ध	ध	ध	-	प
ब	द	न	छ	ब	चं	५	द
ग	म	नि	ध	प	ग	ग	म
म	द	न	ला	५	जे	५	५

नि	नि	नि	नि	नि	सां	सां	सां	नि	प
ध	ध	ध	ध	ध	ध	सां	सां	धनि	र
चौं	५	द	सा	५	नौं	५	द	प५	५
×		२			०		३		
प		नि	ध	प	प	म	प	मम	म
ग	म	नि	ध	प	प	म	प	गग	म
मो	५	५	हे	५	कै	५	५	से५	ब
×		२			०		३		
ग	नि	ध	प	मप	म	प	री	सा	सा
म	५	य	ली	५५	गम	५	म	री	५।
ना	५	२		५५	नो५	५	५	५	
×					०		३		

अंतरा.

प	नि	नि	नि	ध	सां	सां	सां	-	-
म	प	ध	ध	ध	सां	सां	सां	-	-
अ	प	ने	५	बि	र	द	को	५	५
×		२			०		३		
नि	नि	नि	सां	सां	रीं	सां	सां	नि	प
ध	ध	ध	सां	सां	को	५	य	ही	५
जा	५	न	स	ब	०		३		
×		२							
सां	सां	सां	ध	म	प	ध	नि	सां	सां
नि	नि	नि	क	र	मो	५	हे	५	ये
कि	५	५	५	५	५		३		
×		२							
सां	सां	सां	सां	सां	ध	ध	नि	सां	नि
नि	नि	नि	नि	नि	प	५	५	५	५
रा	५	ग	दि	५	नो	५	३		
×		२			०				

खट-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा	री	सा	म	म	प	-	नि	ध	प	-
री	नि	ग	ग	ग	थे	०	ध	रे	०	
मु	कु	ट	मा	०			३			
नि	नि	नि	नि	नि	सां	सां	सां	नि	ध	प
ध	ध	ध	ध	ध						
खो	०	र	चं	०	द	न	प	रे	०	
०		२			०		३			
म	म	नि	नि	प	प	-	प	म	ग	
ग	ग	ध	ध							
मा	०	ल	मू	०	क्ता	०	ग	रे	०	
०		२			०		३			
म	म	नि	म	म	म	ग	ग	री	-	सा
ग	म	ध	प	प	ग	ग				
के	०	ण	हे	०	रे	०	३	०	०	०
०		२			०					

अंतरा.

सां	सां	सां	सां	सां	सां	सां	सां	सां	सां	-
नि	नि	नि	सां	सां	नि	नि	सां	सां	से	०
पी	०	त	प	ट	क	ट	क	से		
०		२			०		३			
नि	नि	नि	ध	सां	रीं	सां	सां	नि	ध	प
ध	ध	ध	नि							
क	र	न	कुं	०	ड	ल	ल	से	०	
०		२			०		३			

सां	सां	सां	सां	-	प	ध	सां	सां	सां
नि	नि	नि	नि				नि	नि	सां
नि	स	दि	ना	ऽ	उ	र	ब	से	ऽ
x		२			०		३		
रीं	सां	नि	नि	म	प	ध	सां	सां	सां
प्रे	ऽ	सां	ध	ऽ	रे	ऽ	नि	नि	ऽ
x		२	हे	ऽ	०		३	ऽ	ऽ।

खट-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा		म		प	म	म	म	म
रीनि	सा	सा	ग	म	म	प	प	प
राऽ	ऽ	व	रे	ऽ	नौ	ऽ	द	छ
x		२			०		३	ल
प								
म	प	प	प	-	सां	-	नि	ध
छं	ऽ	द	की	ऽ	नो	ऽ	ऽ	ऽ
x		२			०		३	
म		नि		प	ध	प	प	ग
ग	म	ध	-	प	ब	द	ब	द
मो	ऽ	सो	ऽ	अ	०		३	ऽ
x		२						
ग	म	ध	प	प	म	ग	म	री
म	नि	ध	प	प	हे	ऽ	ऽ	सा
बि	ल	म	ऽ	र	०		३	ऽ।
x		२						

अंतरा.

प		नि		सां				
म	प	प ध -		नि	सां	सां	सां	-
रा	ऽ	त की ऽ		बा	ऽ	त	हूं	ऽ
×		२		०		३		
नि			सां			नि		
ध	-	नि सां गु	रीं	सां	सां	ध	प	
जा	ऽ	न ऽ ग	ई	ऽ	हूं	ऽ	ऽ	
×		२		०	३			
सां	सां	ध म म	प	ध	सां	नि	सां	-
नि	नि	जा ऽ सो	ऽ	त	के	ऽ	ऽ	
कु	ब	सां सां सां ध	०		३			
×		नि नि नि	प	ध	नि	सां	नि	सां
रीं	सां	ये ऽ प	रे	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
पा	ऽ	२	०		३			
×								
नि	ध	प ग म						
रा	ऽ	व रे ऽ						
×		२						

खट-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

प	-	प	म ग	म ग	म ग	प	प	प	प
आ	ऽ	ज	नं	द	ला	ऽ	ल	मु	ख
×		२			०		३		

नि	नि	नि	नि	-	सां	सां	सां	नि	ध	प
ध	ध	ध	ध	५	न	न	नि	र	ख	
चौं	५	द	नै	५	०		३			
म	म	म	नि	प	प	प	प	म	म	म
ग	ग	नि	ध	प	प	प	ग	ग	ग	ग
प	र	म	मं	५	ग	ल	भ	यो	५	५
५		२			०		३			
म	म	नि	ध	प	-	म	ग	सा	सा	सा
ग	ग	ध	प	-	गम	प	म	री	सा	सा
भु	व	न	मे	५	रे	५	५	५	५	५
५		२			०		३			
सा	सा	म	म	म						
रीनि	ग	ग	ग	ग						
आ	५	ज	नं	द						
५		२								

अंतरा.

प	प	प	नि	सां	सां	सां	सां	सां
म	ऽ	ध	कं	द	प	ला	प	ला
को	नि	नि	सां	रीं	सां	नि	नि	सां
नि	ध	ध	ए	क	त्र	क	क	क
व	सां	सां	म	प	ध	नि	सां	सां
सां	नि	नि	ध	त	हि	ज	न	हि
वा	ऽ	रीं	ऽ	ब				

सा नि	सा नि	ध	म	-	प	ध	नि	सां	सां
ने ×	ऽ	क २	हे	ऽ	ऽ ०	ऽ	ऽ ३	ऽ	रे।
नि ध	ध								
आ ×	ऽ								

संचारी.

म	म	म	म	म	प	प	प	प	प
स ×	क	ल २	सु	ख	स ०	द	न ३	ह	र
नि ध	नि ध	नि ध	नि ध	नि ध	सां	-	सां	नि ध	प
खि ×	त	ब २	द	न	गो ०	ऽ	प ३	व	र
म		नि ध	नि ध	प	प	म	प	म	ग
ग	म	ल २	द	ल	म ०	द	न ३	ज	तो
प्र ×	ब								
म		नि ध	प	म	प	म	म	री	-
ग	म	ग २	हे	ऽ	रे ०	ऽ	ऽ ३	ऽ	सा ऽ
सं ×	ऽ								
म		नि ध	प	म	पध	पम	म	ग	म
ग	म	ल २	द	ल	मऽ	दऽ	प ३	ज	तो
प्र ×	ब								

म	ग	म	नि	प	-	म	ग	म	री	-	सा
	सं	ऽ	ग	हे	ऽ		रे	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ ।
	x		२				०		३		

आभोग.

प	म	प	नि	ध	-	ध	सां	-	सां	-	सां
	क	हो	को	ऽ	उं		कै	ऽ	सें	ऽ	हु
	x		२				०		३		
नि	नि	नि	नि	ध	सां	सां	रीं	सां	सां	ध	प
	ध	ध	हिं	सु	ध		बु	ध	र	हे	ऽ
	ना	ऽ	२				०		३		
सां	सां	सां	ध	-	म	प	ध	नि	सां	सां	
	नि	नि	ध	ऽ	र	मी	ऽ	श्र	गि	रि	
	ग	दा	२			०		३			
सां	सां	सां	नि	ध	म	प	ध	नि	सां	सां	
	नि	नि	न	ठे	ऽ	रे	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ ।	
	ध	र	२			०		३			
नि	नि	नि	प								
	ध	ध	ज								
	आ	ऽ	२								
	x										

खट-अपताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि	सा	म	म	प	प	प	प	प
सा	नि	सा	ग	म	प	प	प	प
न	ख	न	प	र	र	त	न	ल
नि	नि	नि	नि	नि	ध	सां	सां	सां
ध	ध	ध	ध	ध	सां	सां	सां	ध
कुं	ऽ	ज	प	र	जु	ग	न	प
म	म	म	नि	धप	नि	धप	प,	ग
गं	ल	न	प	रऽ	ह	सऽ	त,	ग
च	म	नि	ध	प	ग	मग	म	री
ग	त	बि	सा	ऽ	रो	ऽऽ	ऽ	ऽ
ग		र						ऽ।

अंतरा.

म	प	-	प	ध	ध	सां	नि	सां	सां	सां
जौ	ऽ	य	प	र	र	क	द	ल	ल	ख
नि	नि	नि	सां	सां	सां	रीं	सां	सां	ध	प
ध	ध	क	प	र	के	ऽ	ह	री	ऽ	ऽ
लौ	ऽ	सां	सां	सां	ध	प	ध	नि	सां	सां
सां	नि	नि	नि	नि	प	ध	च	न	प	ऽ
कु	च	न	की	ऽ	उ	च	न	प	ऽ	ऽ

रीं	सां	सां	नि	-	प	ध	सां नि	सां	-
स x	ब	सुं २	धा	ऽ	रो ०	ऽ	ऽ _३	ऽ	ऽ।

संचारी.

ग म	-	म	म	म	म	प	प	प	प
कं x	ऽ	ठ	ग	लं	कं ०	ऽ	ठ ३	प	र
नि ध	नि ध	नि ध	नि ध	नि ध	सां ध	-	सां नि ध	प	
कं x	ऽ	ठ २	ग	ल	कं ०	ऽ	ठ ३	प	र
प	नि ध	प	प	प	म ग	री म	री म	ग	म
ह x	ग	न २	प	र	मृ ०	ग	न ३	ख	ऽ
नि ध	प	प म	ग	म	मग (रोऽ)	मग (ऽऽ)	री म ३	-	सा
ज x	न	बि २	सा	ऽ	रोऽ)	ऽऽ (ऽ _३	ऽ	ऽ

आभोग.

नि ध	नि ध	नि ध	नि ध	नि ध	नि	सां	सां	सां	सां
बे x	ऽ	द २	गु	रु	ब्र ०	ऽ	ह ३	गु	रु
ध	ध	नि	सां	सां	रीं	सां	सां	सां	सां
दा x	ऽ	स २	गु	रु	छ ०	ब	न ३	प	र

अंतरा.

प	म	नि	नि	सां	-	-	सां	-	सां	नि	सां	सां	-
म	प	प	ध	ध	सां	-	-	सां	-	नि	सां	सां	-
बा	५	५	ट	५	घा	५	५	ट	५	५	५	में	५
सां	सां	सां	सां	सां	सां	-	नि	सां	-	नि	ध	प	-
रीसां	गुंरी	रीसां	री	नि	सां	-	नि	सां	-	नि	ध	प	-
प५	क५	र५	ले	५	५	५	५	५	५	त	५	५	५
म	नि	ध	प	-	-	प	प	प	-	नि	नि	सां	-
बै	५	५	यां	५	५	प	क	र	५	त	जो	५	५
नि	नि	नि	ध	प	म	ग	मग	री	सा	नि	सा	गग	म
५	५	५	५	५	५	५	५५	री	५।	ए	५	ते	रो

खट-तोडी-एकताल (विलंबित)

स्थायी.

ग	ग	ग	री	री	सा	री	म	म	प	-	प
धे	ते	ते	धे	ते	ले	द्रे	५	ना	द्रे	५	ना
प	प	-	प	ध	नि	नि	ध	-	नि	प	-
त	द्रे	५	ना	५	त	द	रा	५	द	रा	५

प	प	प	प	ध	म	म	म	प	सां	सां	सां
य	ली	य	ला	लौ	ऽ	य	ली	य	ला	लौ	ऽ
	०		३		४		×		०		२
नि	प	म	ग	म	प	ग	ग	-	री	-	सा
य	ला	ली	य	ला	ली	य	ला	ऽ	या	ऽ	ल।
	०		३		४		×		०		२

अंतरा.

प	प	प	ध	ध	ध	नि	सां	सां	सां	सां	-
उ	द	त	न	द	न	त	द्री	ऽ	या	दीं	ऽ
×		०		२		०		३		४	
ध	ध	-	नि	सांरी	गं	रीं	रीं	सां	नि	ध	प
त	नुं	ऽ	ऽ	(नोऽ	म्	त	न	न	दे	रे	ना
×		०		२)		०		३		४	
ध	नि	ध	प	-	ध	मं	मं	ग	री	-	सा
ता	ऽ	रे	ना	ऽ	रे	ता	ऽ	रे	दा	ऽ	नी
×		०		२		०		३		४	
ध	प	मं	ग	री	सा	ध	ऽ	ऽ	ग	ऽ	मं
×		०		२		०		३		४	
ध	ऽ	ऽ	ऽ	सां	ऽ	गं	गं	रीं	सां	ऽ	रीं
×		०		२		०		३		४	
ध	ऽ	ऽ	ऽ	प	मं	ग	मं	प	ध	नि	नि
×		०		२		०		३		४	
ध	प	मं	ग	री	सा।						
×		०		२							

राग जंगला.

हा एक धुनवजा राग आपलेकडील गायक गात असतात. यांत ठुमरी, टप्पा, गझल वगैरे गीते बहुधा असतात. यांत दोन्ही धैवत लागतात. याचे साधारण स्वरूप असे आहे.

गरेगसा, रेम, प, धनिध, प, ध, मप, रेगरेसा, रेम, प,
धनिध, प । म, पनिसां, सां, निसारिंगरें, सां,
निसां, ध, प, ध, ध, निसां, धनि, पनि
धप, धम, प, गरेगसा, रेम, प,
धनिध, प ।

दुसरा एक भैरव थायंतून उत्पन्न होणारा “जंगूला” नांवाचा ऐकण्यांत येतो. तो अंगदीच अप्रसिद्ध आहे. व त्याचे लक्षण उपलब्ध नाही. त्या रागाचे म्हणून आलेले एक गीत मागे क्रमिक पांचव्या पुस्तकांत भैरव थायंत दिले गेले आहे.

जंगला-दीपचंदी (मध्यलय)

स्थायी.

म - प प	नि ध - -	प - ध प	म - -
शं ऽ क र	धूँ ऽ ऽ	म ऽ ऽ म	चा ऽ ऽ
प - प नि	नि ध -	प - ग री	ग सा -
ई ऽ हे री	ए री ऽ	आ ऽ जे ऽ	ऽ ऽ ऽ
री म प प	ध - -	प - ध प	म - -
शं ऽ क र	धूँ ऽ ऽ	म ऽ ऽ म	चा ऽ ऽ
प - म -	ग म -	म म ग म	प प प
ई ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ	मो हे त क	मा र ग
प - ध ध	ध ध -	ध ध प प	प ध म
यो ऽ पि च	का री ऽ	भि ज ग ई	सा ऽ री
म म प नि	नि ध -	प - म गरी	ग सा -
सु ध ना ऽ	आ ई ऽ	आ ऽ जे ऽ	ऽ ऽ ऽ

अंतरा.

म म ग म	प ध -	प - - प	सां - -
रं ग छि र	क त ऽ	है ऽ ऽ अ	चा ऽ ऽ

- - रीं सां	नि ध -	नि ध	प ध नि सां नि नि ध	प म	ध प प म ग
ॐ न क	मो ॐ ॐ	ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ	पै ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ	ॐ ॐ ॐ	ॐ ॐ ॐ
म - प -	नि ध - -	ध	प - प ध	म - -	
ना ॐ मा ॐ	ने ॐ ॐ	ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ	ॐ ॐ गि रि	रा ॐ ॐ	
प - प नि	नि ध -	म	प - ग री	ग री सा	
ई ॐ हे रि	ए री ॐ	ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ	ला ॐ ला ॐ	ॐ ॐ ॐ	
री म प -	नि - -		प - प ध	म - -	
ना ॐ मा ॐ	ने ॐ ॐ	ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ	ॐ ॐ गि रि	रा ॐ ॐ	
प - - ग	म - -		- - - -	म म म	
ई ॐ ॐ ॐ	ॐ ॐ ॐ	ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ	ॐ ॐ ॐ ॐ	स ज क	
ध ध ध ध	नि नि नि	नि ध नि नि	सां सां सां		
र न पि च	का रि ऐ	सी ॐ मो री	भि ज ग		
सां - रीं सां	नि सां नि	ध प म -	ध - ध		
ई ॐ त न	सा रि सु	रं ग से ॐ	प्रे ॐ म		
ध ध प प	नि - ध	प - प ध	प ध म		
क रे हं स	रं ॐ ग	से ॐ मो हे	ह र क		

म - प नि	^प नि ध -	^म प - ^म ग री	ग सा -
ही ऽ ये ल	गा ई ऽ	आ ऽ ज ऽ	ऽ ऽ ऽ ।
	_३	_२	_०

जंगला-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

ध -	-	प -	म	ग	म	-	प	नि ध -
भू	ऽ	ऽ	प	ऽ	स	खि री	ऽ	भि ल ऽ
_३				_२		_०	_३	_४
प	म	-	^ग री	ग	सा	री म	-	ध नि -
का	हे	ऽ	को	ऽ	क	र त	ऽ	नि त ऽ
_३				_२		_०	_३	_४
प	सां	नि ध	प	ध	प	म	ग	री म प -
						_३	_३	
इ	त	नो	जो	ऽ	रे	चा	ऽ	यो री ऽ ।
_३		_०		_२		_०	_३	_४

अंतरा (१).

म	-	ध	-	ध	नि	-	-	नि	सां -
ऽ	सां	ऽ	थ	ऽ	स	खी	ऽ	मि ल ऽ	
_३		_०		_२		_०	_३	_४	
					^{नि} सां	नि ध	-	प ध प	
ऽ	मं	ऽ	ग	ऽ	ल	गा	ऽ	व ऽ त	
_३		_०		_२		_०	_३	_४	

म	प	म	-	गुरी	ग	सा	री	म	-	ध	-	नि
मो	ती	५	०	य५	५	न	चो	५	५	क	५	पु
x					२							
-	धप	ध	प	ध	प	म	ग	री	सा	म	प	-
५	रा५	५	यो	५	र	चा	५	५	५	यो	री	५।
x		०		२		०		३			४	

अंतरा (२).

म	म	ध	-	ध	नि	-	-	नि	सां	-
५	ता	न	५	न	के	५	५	प्र	भू	५
x		०	२		०		३			
५	ध	ध	नि	-	सां	ध	-	-	प	ध
५	तु	म	ब	५	हु	ना	५	५	य	५
x		०	२		०		३		४	क
म	म	-	री	ग	सा	री	म	म	ध	नि
प	र	५	त	५	५	स्तू	५	ति	गु	न
x		०	२			०		३		४
सां	ध	-	प	ध	प	म	ग	री	म	प
५	गा	५	यो	५	र	चा	५	५	यो	री
x		०		२		०		३		४

राग झीलफ.

आसावरी मेलजन्यो झीलफः श्रूयते जने ।

राग आधुनिको ह्येष संपूर्णो धैवतांशकः ॥ ८७ ॥

जौनपुर्यपि खड्गागो द्वावत्रायवौ मतौ ।

प्रातःकालप्रगेयत्वादुत्तरागं परिस्फुटम् ॥ ८८ ॥

श्रीमल्लक्ष्यसंगीते (द्वि० पृ. १६४)

झीलफ हा एक यावनिक राग हजरत अमीर खुश्रूनी प्रचारांत आणिला. याचे दोन प्रकार आहेत. एक भैरव थाटांतला व दुसरा आसावरी थाटांतला पहिल्या प्रकाराचे वर्णन व त्यांतील चीज मागें कमिक पुस्तकमालिकेच्या पांचव्या पुस्तकांत पृ. ३४७ ते ३५१ वर आल्या आहेत तेथें पहाव्या. आसावरी थाटांतला झीलफ हा जौनपुरी व खट यांच्या संयोगानें झालेला आहे. यांत धैवत वादी आहे. व हा प्रातःकालीं गाईला जातो.

चलन

नि॒सा, ग॒, म, प, प॒म, प॒ध॒नि॒सां, रे॒नि॒सां ध॒, प, नि॒नि॒सां,

रे॒सांनि॒ध॒, प, ग॒ग॒प॒म॒ग॒रे, सा । म॒प, ध॒, नि॒सां,

सां, नि॒सां, रे॒सां, नि॒सां, ध॒नि॒प, म॒प॒ग॒, म,

प, प, रे॒सां, रे॒नि॒सां॒ध॒नि॒प ।

झीलफ-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा	नि	सा	म	ग	म	म	प	प	प	-	प
दिर	दिर	दिर	तो	२	ऽ	म्ना	दिर	दिर	तो	३	ऽ म्ना
ध	प	ध	नि	सां	रीं	नि	सां	ध	-	प	
द	रे	न	ता	त	दा	रे	दा	३	ऽ	न्नि	
सां	नि	सां	सां	-	रीं	सां	नि	ध	प	नि	
ता	ऽ	न्ना	२	ऽ	म्त	न	न	न	न	त	
ध	प	ग	म	प	म	री	री	-	सा		
न	न	न	न	त	दा	रे	दा	३	ऽ	न्नि।	

अंतरा.

प	म	प	नि	नि	नि	सां	सां	सां	सां	-	
बा	इ	से	२	ऽ	पो	सी	दा	म	ज्नु	ऽ	
सां	नि	सां	रीं	-	सां	नि	सां	नि	ध	नि	प
ख	ल्ले	पू	२	ऽ	सिं	दि	ग	चा	३	ऽ	स्ति

प	म	प	म	ग	म	प	प	प	-	प
गुफ (_x)	त	है (_२)	ऽ	सग (_२)	गा (_०)	ये	गा (_३)	ऽ	ये	
रीं	सां	नि सां	-	रीं	सां नि	सां	नि ध	नि	प	
कु (_x)	वे	लै (_२)	ऽ	ला	र (_०)	फुते (_३)	बुं (_३)	ऽ	द।	

झीलफ-धमार (विलंबित)

स्थायी.

म
ग म
मैं तो

प	प	-	प	प	ध	म	प	नि	-	ध	-	प	-
ऐ (_x)	सो	ऽ	रं	ग	औ (_२)	र	न (_०)	हिं	ऽ	दे (_३)	ऽ	खी	ऽ
प	म	प	ग	म	पध (_२)	प,प (_२)	म	ग	म	री (_३)	-	सा	-
या (_x)	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	मैं (_२)	तो, (_२)	रे (_०)	ऽ	ऽ	सं (_३)	ऽ	ग	ऽ
नि	सा	-	री	ग	-	म	प	म	प	म	-	ग	म
भू (_x)	ऽ	ऽ	ल	ऽ	ऽ	र	ही (_०)	ऽ	ऽ	मा (_३)	ऽ।	मैं	तो

३६८

अंतरा.

				प		नि	नि	नि
				म	प	-	ध	ध - ध
				ह	ज	ऽ	र	त ऽ नि
				सां	रीं	सां	नि	ध - प -
सां - सां नि सां	सां	-	रीं	सां	-	ध	-	प -
जा ऽ मो दी ऽ	न	ऽ	ओ	ली	ऽ	या	ऽ	के ऽ
प	ध	प	म	प	ग	म	म	ग
घ	र	ऽ	का	ऽ	ऽ	ज	मैं	तो
नि	सा	-	-	ग	-	म	प	म
भू	ऽ	ऽ	ल	ऽ	ऽ	र	ही	ऽ

झीलफ-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा सा
ह ज

ग	म	म	प	,	म	ग	म	नि
र	त	अ	ली	ऽ	घ	र	आ	ध
								नौं
								दे
								ब

प ध सां नि	सां - - नि	ध प म ग	म - - -
धा ० ऽ ऽ ऽ	वा ३ ऽ ऽ ऽ	० ऽ ऽ ऽ ऽ	२ ऽ ऽ ऽ ऽ
, ध - ध	प - ध प	म ग ग म	प ध नि सां
० ला ऽ रि	मा ३ ऽ ल नि	यां ० ऽ फू ०	२ ऽ ऽ ऽ ऽ
नि ध प ध	पम प (म) ग	प म ग रे	सा - सा सा
० लों दा ऽ	से ३ ऽ रा ऽ	० ऽ ऽ ऽ ऽ	२ ऽ ऽ । ह ज

अंतरा.

प
चौ

सां	ध नि - नि	सां सां सां -	- - - नि	सां - - ध
० दं ऽ त	ब ३ ख में ऽ	० ऽ ऽ ऽ ऽ	२ ऽ ऽ ऽ हो	
ध नि - सां	रीं सां गं रीं	सां - - नि	ध प - म	
० रो ऽ ष	ना ३ ऽ ऽ ऽ	ई ० ऽ ऽ ऽ	२ ऽ ऽ ऽ ह	
म ग - म	प - - -	प - - प	- - ध -	
० स न ऽ हु	से ३ ऽ ऽ ऽ	न ० ऽ ऽ ज	२ ऽ ऽ नं ऽ	

ध	प	-	प	प	ध	सां	नि	सां	-	-	नि	ध	प	म	ग
०	ज	ऽ	ब	पा	ऽ	ऽ	ऽ	ये	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
				३				x				२			
ध	ध	ध	-	पम	प	म	ग	ग	म	प	ध	नि	सां	नि	ध
स	ब	हूं	ऽ	रा	ऽ	मि	ल	मौं	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ग
०				३				x				२			
प	-	-	ध	पम	प	म	ग	प	म	ग	री	सा	-	सा	स
ल	ऽ	ऽ	ऽ	गा	ऽ	ये	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ह	ऽ
०				३				x				२			

राग गोपिकावसंत (गोपीवसंत).

नट भैरवि रागाख्य मेलाज्जातः सुनामकः ।
गोपीवसंत रागश्च सन्यासं सांशकग्रहं ॥
आरोहेऽप्यवरोहे च रिक्ते वक्रमेव च ॥
सगमपनिधनिस । सनिधमपमगस ।

रागलक्षणे

गोपीवसंत हा एक आसावरी थाटांतून उत्पन्न होणारा षाडव प्रकार आहे. यांत ऋषभ वर्ज्य आहे. वक्र स्वरूप आहे. वादी षड्ज आहे. गाण्याचा वेळ सकाळीं आहे. हा दक्षिणेकडील राग आहे.

साधारण चलन

सा, ^{नि}गुमप, ^{नि}गुमप, ध, ध^{नि}सां, धप, सां, ध^{नि}धम, प, ग,

म, गुमपनिधसां, मपग, मग, सा

गोपीवसंत-रूपताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा	नि	सा	म	ग	म	ग	म	प	-	प	-	-
दा	५	ता	५	बि	धा	५	ता	५	५	ता	५	५
नि	५	नि	५	५	सां	नि	सां	नि	५	प	-	-
ध	-	ध	-	ध	ना	५	था	५	५	५	५	५
त्रै	५	लो	५	क	ना	५	था	५	५	५	५	५
सां	-	ध	नि	ध	म	-	प	म	ग	म	म	म
दी	५	न	५	दु	नी	५	के	५	५	५	५	५
म	प	नि	५	नि	सां	म	प	म	ग	म	ग	सा
तु	म	ब	ह	५	दा	५	ता	५	५	५	५	५

अंतरा.

म	ग	म	नि	ध	नि	ध	नि	सां	सां	सां	-	सां
ला	५	ज	५	श	र	म	मे	५	री	री	५	री
नि	५	नि	सां	मं	गं	मं	गं	सां	नि	ध	-	प
र	खि	यो	५	५	ज	ग	में	५	५	५	५	५
मं	पं	मं	गं	मं	गं	सां	नि	ध	-	म	म	म
तु	म	बि	५	न	ही	५	को	५	५	५	५	५

प	ध	नि	सां	-	म	प	म	म	सा
दू	ऽ	जो	ऽ	ऽ	त्रा	ऽ	गु	गु	ऽ।
x		२			०		३		

गोपीवसंत-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

म म
गु गु म
बि ऽ द्या
३

प	-	प	-	प	नि	धनि	प	म	म
दा	ऽ	नी	ऽ	द	या	निऽ	बि	ऽ	द्या
x		२			०		३		
प	-	प	-	प	नि	ध	नि	ध	ध
दा	ऽ	नी	ऽ	द	या	ऽ	नी	ऽ	से
x		२			०		३		
नि	सां	नि	ध	प	सां	-	नि	नि	ध
र	ऽ	स	ती	ऽ	मा	ऽ	ता	ऽ	म
x		२			०		३		
म	-	प	म	म	प	ध	सां	नि	सां
हा	ऽ	बां	ऽ	क	बा	ऽ	नी	ऽ	ऽ।
x		२			०		३		

सां नि ध म	म (पम गम - गसा)	सा नि ध प	नि ध नि सा निसा
बा ऽ ल मा	वा ऽ ऽ ऽ तुम	जा ऽ ऽ वो	ज हा ऽ ऽ
३	३	२	०
	नि		
ग म म -	प ध नि सां	म प म ग	म - ग सा
पी ऽ त ऽ	ल गा ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ई ऽ।
३	३	२	०

अंतरा.

पम (ग म ध)	सां - सां सां	नि सां - गं सां	नि ध - प -
दे ऽ ऽ खी ऽ	पी ऽ त न	ऐ ऽ सी न	वे ऽ ली ऽ
३	३	२	०
पधनिसां गंमं गं सां	ध नि धु प	गम पधनिसां म म	मप मगम ग सा
ना ऽ ऽ ऽ बो ऽ	लो ऽ में सो	हो ऽ ऽ ऽ ऽ ह र	जा ऽ ऽ ऽ ई ऽ।
३	३	२	०

राग सिंधभैरवी.

पगौ रिगौ सरी निश्च सधौ पधौ सनी धपौ ।
सिंधुभैरविका धांशा मन्द्रमध्यप्रचारिणी ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १८५ ॥

कोमल सब तीवर रिखब वादी मध्यम होइ ।
संवादी खरज हि जहां सिंधभैरवी सोइ ॥

रागचंद्रिकासार ॥ २५ ॥

सिंध भैरवी आसावरी थायंतून उत्पन्न होतो. हा संपूर्ण आहे. धैवत स्व-
यांत वादी आहे. कोणी मध्यम वादी मानतात. हा दिवसाच्या दुसऱ्या
प्रहरी गातात. यांत दोन ऋषभ लागतात. कोणी पंचमास षड्ज कल्पून भैरव
गाऊन तिला सिंधभैरवी म्हणतात. हे आधुनिक राग-स्वरूप आहे. याच
विस्तार मन्द्र व मध्य सप्तकांतच फार करून

उठाव.

प॒गे॒र॒ग, सा॒रे॒नि॒सा, ध॒प, ध॒सा, नि॒ध॒प ।

चलन.

सा, रे॒ग॒म, रे॒ग, रे॒नि॒सा, ध॒प॒ध॒म॒प॒गे॒र॒ग, सा, रे॒गे॒रे॒नि॒सा ।

सिंध भैरवी—झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

री	नि	म	प						
नि	सा	सा	ग	म	प	-	प	ध	प
ग्या	ऽ	न	गु	न	दा	ऽ	ता	र	ब
ग	प	नि	प	नि	ध	पम	प	री	ग
मा	ता	वि	धा	ऽ	ता	SS	र	चौ	है
री	सा	नि	सा	ग	म	प	ग	म	म
रौ	ग	रा	ता	मु	हि	नु	दी	ऽ	न
ध	प	री	ग	सा	ग	म	प	री	सा
खा	जे	अ	ज	मी	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ।

अंतरा.

ग	ग	म	ध	नि	सां	सां	सां	ध	नि
दो	उ	ज	ग	उ	जा	रो	ते	हा	रो
सां	गं	रीं	सां	सां	नि	सां	ध	-	प
चे	ऽ	प्ती	ऽ	च	रा	ग	वा	ऽ	रूं
ध	-	गं	रीं	सां	सां	ध	प	ग	म
पा	ऽ	प	दु	ख	क	ठ	न	हां	रो

सि	ध	ग	-	म	सां	सां	-	-	सां
रा	खो	ला	ऽ	ज	मे	ऽ	ऽ	ऽ	री।
०		३			×		२		

सिंध भैरवी-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

प	म	री	ग	सा	री	नि	सा	ग	री	नि	सा	ध	ध	प	म
मं	ऽ	द	र	पं	ऽ	च	म	ख	र	ज	स	म	ग	ह	त
०				३				×				२			
प	ध	सा	सा	ग	रि	नि	नि	प	-	ध	सा	ध	-	प	म
म	ट	जु	ग	भै	ऽ	र	वि	ठा	ऽ	ठ	ब	खा	ऽ	न	त।
०				३				×				२			

अंतरा.

ग	सा	ग	म	प	-	प	-	म	-	प	-	ध	प	ग	री
ब	ऽ	ध्य	म	बा	ऽ	दी	ऽ	ता	ऽ	में	ऽ	सु	ध	क	र
०				३				×				२			
नि	नि	री	-	ग	री	ध	नि	ध	प	ध	सा	ध	-	प	म
सिं	ऽ	धू	ऽ	भै	ऽ	र	बि	च	त	र	ब	खा	ऽ	न	त।
०				३				×				२			

भैरवी थाट.

भैरवी थाटांतील राग (५)

बिलासखानी तोडी
मोटकी

भूपाल तोडी
उतरी गुणकली

वसंत मुखारी

राग बिलासखानी तोडी.

निसौ रिसौ धनिसगा रिगौ मगौ रिगौ रिसौ ।
धनी धपौ गरी गधौ पगौ रिगौ मगौ रिसौ ।
बिलासखानीका तोडी धगसंवादमंडिता ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ १९७ ॥

बिलासखानी तोडी भैरवी थाटांतून उत्पन्न होतो हा राग मियां तानसेन याच्या बिलासखान नामक मुलानें उत्पन्न केला. ह्याचा वादीस्वर धैवत व संवादी गांधार आहे. हा संपूर्ण आहे. ह्याची गाण्याचीवेळ सकाळची आहे. ह्याचा उठाव “ सा, रेनि, सारेग, रेग, मग, रे, सा ” अशी स्वरांनी होतो. ह्यांत आसावरी व तोडी यांचा सुंदर योग आहे. आरोहांत मध्यम व निषाद दुर्बल आहेत. ह्या स्वरांचा उपयोग मोठ्या काळजीने व कुशल-तेने केला तर भैरवीपासून हा सहज वांचवता येईल.

चलन.

सा, रेनि, सा, रेग, रेग, मग, रे, सा, सारेध, सा, रेग,
मग, रेग, रे, सा । धप, निधम, पग, रेग, मग,
रेसा, साध, सारेग रेग, मग, रे, सा ।

बिलासखानी तोड़ी-तिलवाडा (विलंबित)

स्थायो.

सानुसा सागं
नीSS केS

री - , मग री ग री सा - - , नि सा री निधु - - निधु
घूं S , SS S ग री या S S , दु म क तS S S SS
री - ग री , गम म - ग री ग री सा - री नि - -
चा S S , लव ला S S S S त है S S S S S

अंतरा.

नि
धु, धान
सु नत

सां - - , निसां सां - - सांसां सां गं रीं रीं नि , सांरी सां - - रीं नि
सा S S , SS थ S S निया बे S S , कल हो S त स
धु - म ग री ग री सा सा - री नि सा - - री गम
दा S S S S S रं ग S S S S ले S S होल

म - ग री | ग री सा - | - री नि ध सा - नि नि सारी
 लै S S S | S S या S | S S S S | S S नीS केS
 x २ ३

बिलासखानी तोड़ी-एकताल (विलंबित)

स्थायी.

ध पध मग री रीरी | ग री - सा - नि सा री नि सारी
 अS बS S मोरे कौ S था S ए क S पS
 ३ x ० २ ०
 ग री ग री सा ध ध मग री ग , रीरी सा -
 ल S S छि न मो S S S रे , संग वा S
 ३ x ० २ ०

अंतरा.

ध पध मग री ध सां सां सां - सां रीं नि , सारीं
 नेS हS S ला S गी ला S तु म S , सन
 ३ x ० २ ०
 गं रीगं रीं सां नि सां रीं नि धध नि ध प
 मो S S रा S सु ग रे S धुं S म द
 ३ x ० २ ०
 प म सा री सा ध नि सा सारी ग रीरी सा -
 ध गं ह न ला S S गीS लो अंग वा S
 ३ x ० २ ०

बिलासखानी तोड़ी-झूमरा (विलंबित)

स्थायी.

प	ध	ध	म	गरी	ग	री	सा	नि सा	सा	रीनि	ग -	ग	री	सा
ज	ब	तें	SS	SS	SS	म	न	मो	SS	SS	SS	SS	ह	न
ग	ग	री	री	-	सा	सा	निसा	ध	ध	नि	सा-री	ग	ग	ग
दे	खी	SS	ला	प्या	SS	रा	त	ब	तें	SS	SS	SS	क	छु
ध	ध	पध	म	ग	गम	री	सा	सा	सा	ध	ध	सा	ध	-
ना	सो	हा	SS	SS	SS	SS	SS	SS	SS	SS	SS	SS	SS	SS
नि	ध	नि	सा-री	ग	-	ग	म	-	ग	री	ग	री	सा	
SS	SS	SS	SS	SS	SS	वे	मा	SS	SS	SS	SS	SS	ई	।

अंतरा.

म	नि	नि	ध	गं	प	म	म						
प	प	ध	ध	रीं	रीं	सां	ध	धनि	ध	प	प	प	ग
उ	न	के	दे	खे	बि	न	जि	याऽ	में	जो	आ	व	त
				×			२				०		

म	ग	नि	ध	मग	म	ग	री	सा	नि	सा	ग	म	ध	रीं	ध	प
है	ऽ	ऽ	ऽऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	तो	हे	या	हू	ऽ	की	जे	
				×												

प	ध	म	ग	री	ग	-	ग	नि	सा	री	ग	म	म
ना	५	५	५	५	५	५	ये	मा	५	५	५	५	५
	३				×			२			०		

बिलासखानी तोड़ी-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

सा
अ

री	नि	सा	री	ग	-	ग	म	ग	री	सा	सा
न	५	ह	त	श	५	द्व	उ	प	ज्यो	५	मो
	३			×		०		२		०	
री	नि	ध	ध	ध	ग	-	ग	-	म	ग	री
५	ध	ट	में	ता	५	५	को	५	क	रुं	५
	३			×		०		२		०	
-	ग० री	-	सा	सा	ध	म	ग	री	ग	रीसा,	सा
५	ध्या	५	न	अ	५	ष्ट	जा	५	५	म५, १	अ
	३			×		०		२		०	

अंतरा.

प	नि	नि	सां	सां	सां	रीं	-	गं	रीं	सां	सां
ध	ध	ध	रि	ख	ब	गों	५	५	धा	५	र
ख	३	०		२		०		३		५	

सां	गं	-	रीं	गं	रीं	सां	रीं	नि	ध	नि	ध	-	प
म	५	५	५	म	औ	र	पौ	५	५	च	५	५	म
म	५	५	५	गं	रीं	गं	रीं	सां	-	रीं	नि	ध	ध
प	५	५	५	व	त	नि	खा	५	दु	पा	५	५	ऊं
धै	५	५	५	व	त	नि	खा	५	दु	पा	५	५	ऊं
ध	म	ग	री	ग	री	-	सा	सा	री	नि	५	५	सारी
अ	त	५	अ	भि	रा	५	म।	अ	न	५	५	५	हत

बिलासखानी तोडी-धमार (विलंबित)

स्थायी.

सा	-	री	नि	सा	सा	री	ग	-	ग	म	ग	री	ग
ए	५	मो	री	अं	गी	५	या	५	द	र	की	५	५
री	-	सा	-	सा	री	नि	सा	-	,	री	ग	री	ग
जा	५	त	५	फा	५	५	ग	५	५	खे	ल	न	५
ग	५	५	५	नि	नि	५	५	५	५	५	५	५	५
री	-	सा	-	सा	ध	-	प	-	ध	म	म	ग	म
ग	५	हे	५	स	५	५	खूं	५	ची	५	रे	५	५

ग	री	-	सा	सा	री	नि	ध	नि	सा	सा	री	ग	री	ग
श्या	ऽ	ऽ	म	कै	ऽ	ऽ	से	ऽ	र	हे	ऽ	गी	ऽ	ऽ
३				५					२			०		

री सा, री नि
ला ज। मो री

३

अंतरा.

प	प	-	ध	-	सां	सां	सां	सां	सां	रीं	गं	रीं	सां
लि	प	ऽ	ट	ऽ	लि	प	ट	झ	क	झो	ऽ	रे	ऽ
५					२		०			३			
सां	-	-	सां	-	रीं	नि	ध	म	ग	ग	री	ग	री
झो	ऽ	ऽ	र	ऽ	क	रे	झो	ऽ	र	मो	ऽ	ऽ	र
५					२		०			३			
सा	नि	सा	री	ग	-	ग	म	ग	री	ग	री	-	सा
चु	री	ऽ	या	ऽ	क	र	का	ऽ	ऽ	ई	ऽ	ह	म
५					२		०			३			
नि	सा	सां	-	रीं	नि	ध	म	ग	री	ग	री	सा,	री
री	ऽ	ऽ	भी	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	जे	ऽ	मो	री
५					२		०			३			

सग मोटकी.

हैं एक मिश्रमेलोत्पन्न स्वरूप आहे. यांत दोन्ही धैवत, दोन्ही ऋषभ व दोन्ही निषाद लागतात. याचें साधारण चलन असें आहे.

नि म
सा, धनिपसा, सा, साम, प, ग, रे, सा, ग, ग, मरेसा,
म सां
निसाग, मपधनि, निग, रे, सा, सारेपग । मपनि
सांनिसां, सां निनिसां, सांनिधप, म, पगम
पधनि, ग, रे, सा, सारेपग ।

मोटकी-सप्तताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा	-	नि०	प	सा	-	निसा	सा	सा
ने	S	ह	लि	यो	S	S S	म	न
x		२		०		३		
सा	सा	म	प	ग	-	री	-	सा
स	खी	S	र	धा	S	S	S	रि
x		२		०		३		
ग	-	ग	म	री	-	री	-	सा
रे	S	न	दि	ना	S	ना	S	हिं
x		२		०		३		
नि०	सा	ग	म	प	ध	नि	-	नि
चै	S	न	प	र	त	मो	S	रे
x		२		०		३		
ध	ग	री	सा	सा	री	प	ग	-
बि	न	ब	न	वा	S	S	री	S।
x		२		०		३		

अंतरा.

म	प	नि	सां	नि	सां	सां	-	सां
मे	रे	तो	S	ए	क	अ	S	र
x		२			०		३	

सग मोटकी.

हैं एक मिश्रमेलोत्पन्न स्वरूप आहे. यांत दोन्ही धैवत, दोन्ही ऋषभ व दोन्ही निषाद लागतात. याचें साधारण चलन असें आहे.

सा, ^{नि}धनि^मपसा, सा, साम, प, ग, रे, सा, ग, ग, मरेसा,
^मनिसा^{सां}ग, मपधनि, निग, रे, सा, सारेपग । मपनि
सांनिसां, सां निनिसां, सांनिधप, म, पगम
पधनि, ग, रे, सा, सारेपग ।

मोटकी-मपताल (मध्यलय)

स्थायी.

निः	सा	-	निः	धः	निः	प	सा	-	निसा	सा	सा
मो	५		ह	२	५	लि	यो	५	५५	म	न
५									३		
निः	सा	सा	म	म	प	ग	-	री	-	सा	
स	खी	५	२	गि	र	धा	५	५	५	रि	
५								३			
सा	ग	-	ग	-	म	ग	री	-	ग	री	सा
रे	५		न	५	दि	ना	५	ना	५	हिं	
५			२					३			
सा	निः	सा	म	म	म	प	ध	सां	निः	-	निः
चै	५		न	५	प	र	त	मो	५	रे	
५			२					३			
प	म	ग	री	ग	सा	सा	री	प	म	ग	-
धि											
बि	न	ब	५	न	वा	५	५	री	५	५	
५		२						३			

अंतरा.

प	म	प	नि	सां	नि	सां	सां	सां	-	सां
मे	रे	तो	५	ए	क	अ	धा	५	र	
५		२			०		३			

राग भूपाल तोडी.

भैरवीमेल संभूतो भूपालः प्रातरौडुवः ।
मध्यमेन निषादेन विहीनो धैवतांशकः ॥
गांधारस्त्वत्र संवादी समाख्यातो मनीषिभिः ।
धैवतर्षभगांधारास्त्रयः स्युः कोमलाः स्वराः ॥

संगीतसुधाकरे पृ० २६ ॥ १३२-१३३ ॥

जब भैरविके मेलसों सुर मनि दिये निकाल ।
धगवादीसंवादितें कहत राग भूपाल ॥

रागचंद्रिकासार ॥ १६ ॥

भूपाल तोडी हा भैरवी थाटांतून निघतो. त्यांत मध्यम व निषाद हे स्वर वर्ज्य आहे. धैवत वादी व गांधार संवादी आहे. हा सकळीं गातात.

साधारण चलन.

ध॒सां, सां, रे॒सां, ध॒, प, सां॒रे॒सां, ध॒प, ग॒, ध॒प, ग॒, प॒ग॒,
रे॒सा । प॒ध॒, सां, रे॒सां, ग॒रे॒सां, ध॒सां॒रे॒ग॒रे॒सां, ध॒प,
ग॒, ध॒ग॒रे॒सां, ध॒प, ग॒, प॒ग॒, रे॒सा ।

भूपालतोडी-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

म	प	प	सां	सां	सां	रीं	सां	-	नि	ध	ध	प	-	
सु	गौं	५	ध	म	ल	या	५	ग	र	में	५			
×		०		२		०		३		४				
म	प	प	सां	सां	-	गं	रीं	सां	-	नि	ध	-	प	-
सु	वा	५	स	५	मा	५	५	५	५	नो	५			
×		०		२		०		३		४				
म	ग	-	ध	ध	प	प	ग	-	ग	री	री	सा	सा	
बे	५	नि	भु	जं	ग	ले	५	तु	व	त	न।			
×		०		२		०		३		४				

अंतरा.

म	प	-	प	प	नि	ध	ध	सां	-	सां	सां	सां	-
चौं	५	द्र	ब	द	न	की	५	उ	प	मा	५		
×		०		२		०		३		४			
नि	नि	-	सां	-	-	सां	गं	रीं	-	सां	नि	ध	प
ध	ध												
क	हां	५	लो	५	५	क	रों	५	ब	खा	न		
×		०		२		०		३		४			
म	प	प	-	प	बि	ध	-	ध	सां	सां	नि	ध	प
क	र	ना	५	न	ले	५	त	तु	व	त	न।		
×		०		२		०		३		४			

राग उत्तरी गुणकली.

हा एक अगदीं अप्रसिद्ध असा प्रकार उत्तरेकडे गायक गातात. हा भैरवी थाटांतला राग आहे. यांत आसावरी व भैरवी यांचें मिश्रण आहे. “ ध्रुम ” “ पगु ” व “ सांधु ” या स्वर-संगती यांत आसावरीच्या सूचक आहेत. मांडणी भैरवीचीच आहे.

याचें साधारण चलन असें आहे.

मगमप, ध्रु, पध्रि, मध्रमपग, गमरेसा, सारेनि सारेगम,
पध्रनिसां, निध्रपम, पध्रनिसां, ध्रु, प । गें, सां,
निसां ध्रु, प, सा, मग, मग, मध्र, निसां,
रें, सां, ध्रु, प, पध्रनिसां, ध्रुनि, ध्रुप ।

उतरी गुणकली-त्रिताल (मध्यलय)

स्थायी.

म ग

ता ना

म	प	प	ध	नि	-	प	ध	म	प	म	ग	-	-	-	ग	म
ना	दिर	दिर	तो	ॐ	ॐ	ना	ना	ना	दे	रे	ना	ॐ	ॐ	ॐ	त	न
ग	री	-	-	-	सा	-	री	नि	सा	री	ग	म	प	ध	नि	सां
ना	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ना	ॐ	त	ना	ना	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ
नि	ध	प	म	प	ध	नि	सां	ध	नि	-	ध	-	प	म	ग	ग
ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ

अंतरा.

गं	गं	-	रीं	रीं	रीं	सां	-	नि	सां	-	ध	-	ध	प	-	-
स	म	ॐ	इके	र	खि	यो	ॐ	क	दं	ॐ	द	ॐ	स्त	खा	ॐ	ॐ
ग	सा	सा	सा	सा	सा	-	म	-	-	-	-	ग	-	-	म	म
प	र	म	ज	नं	ॐ	ॐ	ॐ	के	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ह

म - म - ध - - नि | सां - सां - रीं रीं सां सां
 मे ऽ सो ऽ दा ऽ ऽ भ र् ऽ न ऽ पा ऽ पी ऽ
 नि
 ध - प - प ध नि सां | ध नि - ध - प, म ग
 या ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ दा ऽ नि, ता ना

राग वसंतमुखारी.

हा एक दक्षिण पद्धतीतील राग आहे. यांत पूर्वांगांत भैरव व उत्तरां-
गांत भैरवी यांचा योग असतो.

वसंतमुखारी—झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

सा		म				नि			
नि	-	सा	ग	म	प	-	प	ध	प
मे	५	ल	ब	कु	ला	५	भ	र	न
x		२			०		३		
प	प	ध	नि	सां	ध	नि	ध	प	प
क	र	त	म	धु	र	सु	र	ज	न
x		२			०		३		
प	(नि	ध	प	ध	प	म	प	म	ग
रा	५	ग	त	ब	क	हे	ब	सौं	५
x		२			०		३		
ग	(नि	ध	प	-	मग	मग	ग	(री	सा
म	५	मु	खा	५	(री५	५५	म	स	ज
ती	५	२			०		३		
x									

अंतरा.

म	प	प	नि	-	नि	सां	सां	सां	सां
औं	५	श	धै	५	व	त	सु	ष	म
x		२			०		३		

ध	नि	सां	रीं	सां	नि	सां	सां	ध	प
को	उ	क _२	ह	त	सु _०	र	पौं _३	च	म
प	नि	ध	प	ध	प	म	प	ग	म
नि	य	त _२	रौं	ऽ	ज _०	न	च _३	तु	र
ग	म	नि	ध	प	मग	मग	म ^ग	री	सा
सं	ऽ	धि _२	ग	त	(जाऽ)	(ऽऽ)	(म _३)	दि	न।

तोडी थाट

तोडी थाटांतील राग (५)

गुर्जरी तोडी
लाचारी तोडी

| लक्ष्मी तोडी
बहादुरी तोडी

अंजनी तोडी

गुर्जरी तोडी.

निसौ रिगौ मधमगा निधौ मगौ रिगौ रिसौ ।

गुर्जरीतोडिका धांशा संगवे पंचमोज्झिता ॥

अभिनवरागमंजर्याम् ॥ २०१ ॥

आरोही अवरोहिमें पंचम सुरको छोडि ।

धरि बादीसंवादितें कहत गूजरी टोडी ॥

रागचन्द्रिकासार ॥ २९ ॥

गुर्जरी अथवा गूजरीतोडी हा तोडी थाटांतून उत्पन्न होणारा एक षाडव राग आहे. यांत पंचम वर्ज्य आहे. धैवत वादी व ऋषभ अथवा गांधार संवादी आहेत. हा दिवसां दुसऱ्या प्रहरीं गातात. याचा बहुतेक विस्तार मध्यम तार सप्तकांतच होतो. या रागाचा उल्लेख जुन्या ग्रंथांत भैरव थाटांत सांपडतो.

उठाव

नि॒सा, रे॒ग, म॒ध॒म॒ग, नि॒ध॒म॒ग रे॒ग, रे॒सा ।

चलन.

ग, रे॒सा, नि॒सा, रे॒ग, रे॒ग, म॒ग॒ध॒म॒ग, रे॒ग, रे॒सा, नि॒रे, सा ।

गूर्जरी तोडी-ब्रह्मताल (मात्रा २८) (मध्यलय)

स्थायी.

ग री	-	सा	-	नि	नि	सा	री	नि	ध
ना	५	रा	५	य	न	ह	र	तुं	५
ध	नि	सा	री	ग री	-	-	सा		
ही	५	क	र	ता	५	५	र		
ध	ध	म	ध	नि	म	ग री	ग री	-	सा
म	ग	पा	५	ल	५	न	हा	५	रा
ज						१०			

अंतरा.

म	ग	म	ध	नि	सां	सां	सां	-	सां
तुं	५	ही	५	आ	५	द	औं	५	त
नि	-	सां	रीं	नि	-	ध	ध		
तुं	५	क	र	ता	५	५	र		
ध	-	ध	नि	म	ग	री	ग री	-	सा
म	५	रो	५	हि	बि	५	स्ता	५	रा
ते						१०			

तोडीचे कांहीं अप्रसिद्ध प्रकार.

लाचारी तोडी.

या तोडी प्रकारांत शुद्ध ऋषभ, दोन्ही गांधार, दोन्ही धैवत व दोन्ही निषाद लागतात.

लक्ष्मी तोडी.

लक्ष्मी तोडी, रामपूरचे, गायक दोन्ही ऋषभ, दोन्ही गांधार, दोन्ही धैवत व दोन्ही निषाद घेऊन गातात.

बहादुरी तोडी.

हिचें लक्षण उपलब्ध नाही. बहादुरी तोडी म्हणून ऐकण्यांत येणारी गीतें एवढीच काय ती माहिती यांत देतां येईल. यांत स्वर सर्व तोडीचेच लागतात. फक्त पंचम जरा गौण आहे. कोणी दोन्ही ऋषभ यांत घेण्याचें सांगतात.

अंजनी तोडी.

अंजनी तोडीचें एक ध्रुवपद ग्रंथकर्त्यास श्रीमंगलमेन कपूर नांवाच्या एका पंजाबी गृहस्थांनीं ऐकविलें होतें. तें येथें दिलें आहे. या ध्रुवपदावरून अंजनीतोडी हा संपूर्ण असून त्यांत दोन्ही धैवत, दोन्ही निषाद, कोमल गांधार व बाकीचे सर्व शुद्ध, असे स्वर लागतात, असें दिसतें. पूर्वांगांत देसी व उत्तरांगांत काफी व आसावरी यांचे समिश्रणानें उत्पन्न झालेलें हें स्वरूप दिसतें.

स्थायी.

ग
म
ला

- गम	- पधुमप	म	सा	री		म	री	
(<u>S S S</u>)	(<u>S गोऽह्रीऽ</u>)	ग री	ग री	नि सा	सा	ग	ग	रिगम
(<u>S S S</u>)	(<u>S गोऽह्रीऽ</u>)	आ S	S S S	S S	वे मो	S	S S S	(<u>S S S</u>)
		X	२	०	३		०	
म , म	गम पध	सां	नि ध नि ष	म ग	ग	रिगम	म	-म
(<u>S क</u>)	(<u>रत नितु</u>)	रा S	S S S S	S S	S S S	ई	S ए	(<u>S ए</u>)
		X	२	०	३		०	
ग म	प ध	सां	नि ध नि ष	म ग	ग	रिगम	म	-म
(<u>S क</u>)	(<u>हुं ना</u>)	मा S	S ने S	S S	S S S	री।	S ला	(<u>S ला</u>)
		X	२	०	३		०	

अंतरा.

सांसां
निनि
मंम

सां प	म								
नि ध	म	पप	सां नि सां	सां गं	रीं सां	नि	ध	प	म
दू सा	५	हेसुं	दू ५५	र बा	ल मु	वा	५	५	५

म	प	ग	री	सा	सा	सा	री	नि	सा	सा	प	-	-
	प	ग	री	सा	निसा	मगु - रीसा	री	नि	सा	सा	सा	प	-
	बा	५	ती	५	ती	जे	ना	सौं	५	ग	सा	थी	५
	x				२		०				३		
	ध	प	नि	-	ध	प	ग	ग	-	ग			
	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	ह
	x				२		०						

लक्ष्मीतोडी—सूलताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि	सा	-	री	ग	म	म	-	म	म
५	रू	५	प	वौं	५	ती	५	गु	न
x		०		२		३		०	
म	ग	प	-	प	-	प	-	प	नि
वौं	५	५	५	ती	५	भा	५	ग	ध
x		०		२		३		०	वौं
नि	ध	नि	प	-	ग	ग	म	प	म
५	५	ती	५	मा	५	न	म	ती	मग
x		०		२		३		०	५५
री	सा	नि	सा	ग	री	-	री	-	सा
मु	ख	ते	रो	५	ही	५	नी	५	को
x		०		२		३			

अंतरा.

म	म	नि	नि	सां	-	सां	सां	-	सां
प	प	ध	ध	सां	-	नि	सां	-	सां
औ	ऽ	र	ति	या	ऽ	तो	आ	ऽ	गे
x		०		२		३		०	
सां	सां	सां	रीं	सां	-	नि	सां	नि	ध
नि	नि	सां	रीं	सां	-	नि	सां	नि	ध
नि	ऽ	की	न	ला	ऽ	ऽ	ऽ	गे	ऽ
x		०		२		३		०	
नि	-	सां	-	सां	सां	सां	सां	नि	ध
ध	-	सां	-	नि	सां	नि	सां	नि	ध
जै	ऽ	से	ऽ	दि	व	स	दी	प	क
x		०		२		३		०	
प	नि	ध	प	ध	ग	-	री	-	सा
नि	ध	प	ध	ग	-	री	-	सा	-
ला	ऽ	ग	त	फी	ऽ	ऽ	ऽ	को	ऽ।
x		०		२		३		०	

लक्ष्मी तोड़ी-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

ध	ध	सां	सां	सां	-	रीं	सां	-	नि	-	प
प	-ध	सां	सां	सां	-	रीं	सां	-	ध	-	प
मा	ऽऽ	न	म	ना	ऽ	व	न	ऽ	आ	ऽ	यो
x		०		२		०		३		४	
प	-	गं	गं	रीं	सां	सां	सां	नि	ध	ध	प
गं	-	गं	गं	रीं	सां	सां	सां	नि	ध	ध	प
आ	ऽ	पो	ऽ	च	ल	उ	ढ	ह	स	के	ऽ
x		०		२		०		३		४	

म	ग	-	ध	प	-	ध	ग	-	री	री	सा	-
क्यो	५		न	बो	५	लो	ला	५	ला	न	के	५।
×			०		२	०	०		३		४	

अंतरा.

प	-	म	म	नि	-	ध	सां	सां	सां	सां	सां	-
सूं	५	द	र	इया	५	म	स	लो	५	नी	५	
×		०		२		०		३		४		
सां	-	गं	रीं	-	सां	सां	-	सां	सां	नि	ध	प
रीं	५	५	र	५	त	कै	५	से	त	जो	५	
मू		०		२		०		३		४		
नि	ध	सां	ध	-	प	ग	-	री	री	सा	-	
ध	ह	५	ड	५	र	नै	५	न	न	सो	५।	
य		०		२		०		३		४		

बहादुरी तोडी-झपताल (मध्यलय)

स्थायी.

नि	-	-	-	प	म	प	ध	-	म
ध	५	५	५	रुं	मु	ख	चं	५	द्र
वा		२			०		३		

मं ^ध चं _x	- ऽ	धु ^२ द्रि	नि का	सा ऽ	नि ऽ _०	सा ऽ	री ऽ _३	सा पे	- ऽ
सा चं _x	नि ऽ	धु ^२ द्रि	धु ^२ का	नि ऽ	नि की _०	सा ऽ	री घ _३	सा टा	- ऽ
री वा _x	नि ऽ	ग रुं _२	री रु	ग चि	मं रं _०	री ऽ	ग भा _३	- ऽ	- ऽ
री का _x	ग -	मं ऽ _२	धु ऽ	नि म	धु सुं _०	ग ऽ	मं द _३	ग रि	मं नि
री का _x	ग ऽ	धु ^२ ऽ _२	नि ऽ	सा ऽ	री ऽ _०	ग ऽ	री ह _३	सा पै	- ऽ।

अंतरा.

सा नि वा _x	सा ऽ	सा रुं _२	ग कं	ग ज	मं को _०	मं म	प लं _३	- ऽ	धु गु
मं ला _x	प ऽ	प ब _२	मं गु	धु ला	नि खे _०	सां ऽ	नि रा _३	धु ऽ	प ऽ

म	री	सां	ग	री	सां	नि	सां	नि	ध
फु	ल	प्या	रि	मृ	दू	ऽ	ल	कं	ज
५		२			०		३		
री	ग	मं	ध	नि	ध	मं	ग	री	सा
प	द	अ	रु	ऽ	ना	ऽ	इ	ऽ	पै।
×		२			०		३		

सां	नि	सां	नि	प	-	प	-	म	प	म	प	प	प
आ	५	५	वे	री	५	मा	५	५	५	५	५	हिं	हिं
री	म	ग	री	ग	सा	री	ग	सा	सा	-	-	-	-
इया	५	म	बि	ना	५	में	५	५	को	५	५	५	५
सा	सा	म	री	म	प	नि	ध	प	-	नि	नि	नि	नि
क	ब	हुं	आ	५	वें	गे	५	५	५	नं	द	द	द
सां	-	रीं	नि	ध	प	रीं	सारी	म	प	प	प	प	प
ला	५	५	५	५	ल।	नि	५	द्रा	हुं	न	हिं	हिं	हिं

म	नि, ध	-	ध	नि	नि	सां	सां	सां	सां	-	सां
मो	र	ॐ	म	क	ट	चं	द	न	भा	ॐ	ल
x		०	६	२		०		३		४	

म	नि	नि	सां	सां	गं	गं	रीं	सां	-	नि	-	प
मु	ध	ते	०	०	मु	र	ली	अ	०	ध	०	र
प	प	-	सां	रीं	रीं	नि	-	-	-	ध	ध	म
ग	ले	०	सो	ह	त	०	०	०	०	ब	न	०
म	नि	सां	रीं	नि	ध	म	सा	री	म	प	प	
मा	०	०	ला	०	०	०	नि	द्रा	हुं	न	हिं	

संचारी.

सां	-	सां	-	सां	नि	सां	-	नि	ध	प	-
गो	०	प	०	के	०	सं	०	०	ग	०	०
प	-	-	म	ग	-	री	म	ग	-	री	सा
आ	०	०	व	०	त	खे	०	०	ल	०	त
सा	सा	म	म	प	नि	सां	-	-	नि	ध	प
ग	जा	हुं	ग	ज	ति	मा	०	०	०	ला	०

आभोग.

म	-	म	म	नि	-	सां	सां	-	सां	-	सां
के	०	ण	प्र	भो	०	छ	ब	०	प	०	र

ध	ध	ध	ध	सां	सां	रीं	-	सां	निसां ध	-	प
त	न	म	न	ध	न	वा	ऽ	रऽ	डा	ऽ	रुं
x		०		२		०		३		४	
सां	नि	-	सां	सां	-	रीं	नि	-	ध	-	म
नि	र	ऽ	ख	त	ऽ	भ	ई	ऽ	आ	ऽ	ऽ
x		०		२		०		३		४	
म	प	सां	रीं	नि	ध	म	सा	री	म	प	प
नि	हा	ऽ	ऽ	ऽ	र	ऽ	नि	द्रा	हुं	न	हिं
x		०		२		०		३		४	

पुरवणी.

मालगुंज-चौताल (विलंबित)

स्थायी.

सा	सानि	धनि	सा	-	म	म	-	ग	री	-	सा
आ	SS	SS	प	S _२	हि	हो	S	S _३	S	S _४	त
×	○	○									
म	ग	म	निध	-	नि	सां	सां	सां	सां	सां	सां
आ	S	द	अं	S _२	त	गु	प	त	प्र	ग	ट
×		○									
रीं	सां	निध	सां	ध	प	-	म	-	म	ग	-
ध	र	नीS	S	ध	र	S	ए	S _३	त	S _४	S।
×		○									

अंतरा.

म	-	-	ध	-	नि	सां	-	सां	सां	-	सां
आ	S	S	प	S _२	हि	डा	S	र	मू	S _४	ल
×		○				○		○			
सां	-	-	नि	-	ध	नि	नि	ध	नि	ध	पम
आ	S	S	प	-	हि	प	व	न	प	ति	तS
×		○				○		○			

म	-	-	ग	-	ग	म	ध	^प ध	नि	सां	सां
आ	५	५	प	५	हि	क	र	न	हा	५	र
_×		०		_२		०		_३		_४	
सां	ध	नि	-	ध	प	-	म	-	^प म	ग	-
क	र	नी	५	क	र	५	ए	५	५	५	५।
_×		०		_२		०		_३			

टीपः—हा राग व ही चीज मागें २९४ पानापुढें काफी थाटाच्या शेवटीं घालावयाची राहिली ती येथें देत आहों.

संपादक.

स्वर-विस्तार.

टीप.

या पुस्तकांत आलेल्या रागांचे हे स्वर-विस्तार विद्यार्थ्यांस उत्तम गातां आल्यानें, त्या रागांचें चलन त्यांच्या लक्षांत चांगलें ठसेल. या विस्तारांत स्वल्पविरामांनीं ठिकठिकाणीं थांबण्याचीं स्थळें दर्शविलीं आहेत. हीं विरामचिन्हे फारच महत्वाचीं आहेत असें समजावयाचें आहे. हे विस्तार उत्तम साधल्यावर मग त्यांच्याच सहाय्यानें लहान मोठ्या ताना रचण्याची कला विद्यार्थ्यांस साधेल, व नव्या नव्या ताना रचण्यास अंतःस्फूर्ती होईल.

या पुस्तकांत आलेल्या रागांचे स्वरविस्तार

(यांत ऋषभ स्वर री किंवा रे असा दोन्ही तऱ्हेनी लिहिला आहे).

(१) पूर्व्या-स्वरविस्तार

(१) सा, री^धसा, निरी^धग, मंमं ग, रीग, मंरीग रीसा ।
निरी, सा ।

(२) सा, नि^धध, मं^धध, सा, नि, सारीग, गमंमं, ग, निध-
सं
मंग, ग, मंरीग, रीसा । निरी, सा ।

(३) मंगरीसा, नि^धधमं^धसा, नि, सारीग, मंधमंग, मंध,
ध
निधमंग, गमंमं, ग, रीसा । निरी, सा ।

(४) सा, नि^धध, निमं^धसा, निरीगरीसा, गमंरीग, गमंध,
मंधमंग, रीगमंधनिनिधमंधधमंगमंमंगरीसा । निरीसा ।

(५) मंग, निधमंग, रीग, निसारीग, गमंधमंग, रीगमंरीग,
ध
धनिरीग सारीग, गमंमंग, मंरीगरीसा । निरी, सा ।

(६) निधमंगरीनिरीनिमं^धध, सा, धनिसारीग, मंध, निनि-
धमंधधमंगमंमंगरीसा । निरी, सा ।

(७) सां, निरीं, सां, गं, रीगं, रींसां, धनिरीगं, मंगं,
गंरींसां, मंधसां, रीनिधमंग, निधमंग, मंधमंग, मंग,
गरीसा । निरी, सा ।

- (८) ममगरीसा, निनिधमधमगममगरीसा, गंगरींसांनिध-
 धनिनिधमधमगममगरीसा, ममगरींसांनिरींनिधनिध-
 ध
 धगमरीगनिरीनिमधसा, निरीगममग, गरी, सा
 निरी, सा ।

(२) पूर्व कल्याण—स्वरविस्तार

- (१) री, गरीसा, गमप, म, मपधमग, गरीसा, निरीधसा ।
- (२) रीगमप, निधप, धमग, री, पमग, री, मरी, गरीसा,
 रीधसा, निरीनिध, मनिधसा, निरी, सा, धमग, रीसा ।
- (३) रीगमध, मनिधप, गमधप, रीगमप, गमपधनिसां, मधमग,
 निधमग, री, पमगरी, गरीसा ।
- (४) पमग, धमगरी, गमपमग, निधमगरी, गमपधनिसां,
 मधमगरी, गमपमगरी, गरीसा ।
- (५) धनिरीगमप, गमप, रीगमप, धप, गमपधनिसां, मधप,
 रीगमधनिधप, धमगरी, गमपमगरी, मपधम, ग, रीसा ।
- (६) गरीसा, पमगरीसा, निधपमगरीगमपमगरीसा, निरीं-
 निधमधपमगरीगमपमगरीसा, गरींसांनिधप, मधपमगरी,
 गमनिनिधमगरीसा ।
- (७) गग, मधप, मधसां, निरीं, सां, निरीनिध, निधप, मध-
 निसां, रीनिधमधप, गमप, निधमग, रीगमप, धमग, री,
 मपधम, ग, रीसा ।

- १) रीगमंगरीसा, रीगमपमंगरीसा, रीगमपधनिधपमंगरीसा,
रीगमपधनिसांनिधमंगरीसा, रीगमधनिरीसांनिधपमंगम-
पधनिसां, मंधमंग, निनिधमंगरीसा ।

(३) मालीगौरा-स्वरविस्तार

- १) सा, रेसा, धसा, निरेग, रेसा, रेप, प, मप, धप, मंधग,
रेग, मंधमंग, रे, सा ।
- २) सा, रेनिधप, मंग, मंग, मंधसा, निरे, सा, निरेगरे, सा,
रेनि, प, मप, मंग, मंध, सा ।
- ३) सासा, प, मंधप, मंग, धमंग, रेगरे, सा, निरेसा ।
- ४) प, मप, सा, सासा, प, मंधपमंग, धमंग, रेगरेसा, निरेसा ।
- ५) प, मंग, प, धग, रेग, मंध, मंग, गरेसा; निरेसा ।
- ६) सा, निरेसा, रेग, मंग, निरेसा, निरेग, मरेग, पगधपग,
रेग, रे, सा ।
- ७) निनिरेनि, पमंग, मंग, मंध, रेसारेप, पमप, म, गरेग,
मंधमंग, पग, रेग, रेसा, निरेसा ।
- ८) ग, मंधम, सां, सां, नि, रेनि, प, पमंग, निमंग, निमंग,
रेग, मंधमंग, रेसा ।

(४) जैत-स्वरविस्तार

- १) सा, सा, रेगरेसा, रेरेसा, रेग, प, प, धग, पधग, रेग,
धपग, रे, सा, सारेसा ।

- (२) रेरेगेरे, गप, प, गपधप, गरे, पग, रेसा; रेगरेसा, पगरे, सा, प, प, सां, प, पग, रेग, पधपग, रेसा ।
- (३) सागपग, पधग, गरेसा; सारेसा, ग, प, प, पधग, प, सां, प, धग, सागप, धग, रेसा ।
- (४) रेरेसा, गपग, रेसा, पपगपग, रेसा, रेगरेसा, गप, प, पधगप, प, सांप, धग, रेगपधग, पग, रेसा, सारेसा ।
- (५) प, प, सां, सां, सांरेसां, सांसां, रेसां, प, पग, रेगप, सां, पधग, सागप, धपग, गरेसा, सारेसा ।

(५) वराटी—स्वरविस्तार

- (१) प, धगपध, मंधमंग, पग, रेसा, सा, रेग, मंग, रेसा, नि, रेग, रे, मंग, रेसा, नि, रेग, पग, प, धमंग, सा, पधमंग, रेगमंधमंग, पधग, रेग, मंग, रेसा ।
- (२) निसा, निरेगरेसा, निरेग, रेग, मंग, धमंग, पधग, रेग, मंधमंग, रेसा ।
- (३) निरेग, रेग, मंग, पग, पधमंग, रेग, मंधमंग, गरेसा ।
- (४) रेग, प, पधग, मंध, सा, रेनिप, पध, मंग, पग, रेसा, सारेगरेसा, रेगरेसा, पमंधमंग, सां, निप, प, मंधम, ग, प, पग, रेग, मंधमंग, मंग, रेसा ।
- (५) प, पधसां, सां, सांरेसां सांरेनि, प, पधग, 'पमंधमंग । रेग, रेसा ।

(६) बिभास (मारवा थाट)—स्वरविस्तार.

- (१) प, प, धग, प, पध, ध, मंधप, मंधसां, पधप, गप, ध, मंध, पग, रेसा ।
- (२) सा, पग, पध, मंधनिप, धगिप, मंध, निधनिप, गपध, मंधप, गपगरेसा, निरेगप, पध, प, पधसां, पध, प, निधप, ध, गप, रेगप, धप, मंधसां, गरेंसां, रेसां, पध, प, ध, गप, रेगमंधनिधमंगप, धप, गरेसा, गरेसा, धप, गपगरेसा, निधप, गपगरेसा, निधप गपगरेसा, गरेंसां, प, धगपगरेसा, गपध, मंधप ।
- (३) पपधसां, निरेसां, निरेगरेसां, रेसां, पंगरेसां, गरेंसां, पधप, गंधसां, धपगरेसा ।

(७) पंचम (एक प्रकार)—स्वरविस्तार

- (१) मंधसां, सां निध, मंधमंग, मंग, रेरेसा, सासाम, म, मममंग, मंधसां सां, सां, निध, निमंधसां ।
- (२) मग, निधनिमंधमम, गमंधसां रेनिध, निमंधसां, मंधमम, सासाम, म, मंग, मंधनिधनिमंध, सां ।
- (३) सांनिधम, मग, मंधनिधमम, ग, मंग, रेसा, साम, ग, निधमंग, रेगमंधनिमंध, सां ।
- (४) गरेंसां, गंमंगरेसां मं, मंग, मंगरेसां, सां, रेनिधममग, गमनिधमंगरेसा, निरेसाम, सामम, धममंग, गमंधनिमंधसां ।

- (५) मंमधसां, सां, रेंसां, निरेंसां, सारेंगेंरेंसां, मं, मंगं, रेंसा, रेंनिधमंमधसां, निध, मनिधमंमग, धमंग, मग, मंगरेंसा ।

(८) पंचम (२ रा प्रकार)—स्वरविस्तार

- (१) ग, मगरेंसा, सा, म, म, ग, प, मंमधमंम, मग, मंमधसां, सां, निरेंनि, प, मंमधमंम, मग, पग, रेंसा ।
- (२) मंमधसां, सां, निरेंसां, गेंरेंसां, निरेंनि, मंमधसां, रेंनि, प, मंमध, मंम, म, ग, पगरेंसा)

(९) भट्टियार—स्वरविस्तार.

- (१) सा, धध, पम, म, पग, सा, म, मपग, धसांध, पम, मप, धसां, निध, पम, मपग, रेंसा, धपम, पम, निधपम, रेंसां, निधप, पधसां, रेंसां निधपम, गम, पग, रेंसा ।
- (२) सारेंग, म, पम, ध, पम, सारेंगेंरेंसां, रेंसां, धपम, पग, रेंसा ।
- (३) सां, रेंसां, सांध, निप, धम, पग, मंमधसां, रेंगेंरेंसां, सांध, निप, धम पग रेंसा ।
- (४) मंमधसां, सां, नि, रेंगेंरेंसां, सां, रेंनिध, प, मंमधसां निधपम, मध, पम, पग, रेंरेंसा ।
- (५) सा, गम, मपम, धपम, सां, रेंसांनिधपम, पधसां, रेंगेंरेंसां, मंगेंरेंसां, रेंनिधप, पधसां, निधपम, मधपम, पग, रेंसा, साध, धपम ।

(१०) भंखार-स्वरविस्तार.

- (१) ग, पग, रेसा, निसा, गमप, पमपग, मंधमंग, मंगरेसा
निनि, सारेग, मग, मंधमंग, मंगरेसा ।
- (२) प, मपग, पगरेसा, नि, रेग, मग, गमग, गमधमंग, मंग-
रेसा, निसा, गमप ।
- (३) प, पमग, मंधमंग, पगरेसा ।
- (४) सा, सा, गमप, प, ग, गमपग, पगरेसा, सारेसानि, सारेग,
मग, मप, मपग, पगरेसा ।
- (५) मंधसां, सां, रेसां, सां, मम, पग, मंधसां, रेनिध, मंग,
पगरेसा, सासा, गमप ।

(११) साजगिरी-स्वरविस्तार

- (१) सा, निनि, रेग, मरेमंग, रेसा, निरेसा, सा, रेसा, निनि,
रेगनिरेसा, गरेसा, सा, निधसा, निसा, रेनिरेग, निरेनिध,
मंधमंसा ।
- (२) रेसा, गगम, निनिमंधग, गमगमपमंग, रेसा ।
- (३) निरेसा, गरेसा, निनिरेनिध, मंधसा, सा, गरे, गम, रेमंग,
रेसा, निरेसा; सारेरेसा, निरेगरेसा, मरेमंग, गमधग, मंग,
रेग, मंग, रेसा, निरेसा; ममंग, मंग, धगमंग, गम,
निनिमंग, गमगम, ग, रेसा, निरेसा ।
- (४) ममंग, प, धप, सां, सां, निरेसां, निरेगरेसा, सांसां, निनि,
रेनिधप, पधग, प, प, धसां, निरेनिमंधग, गम, गम,
गमपमंग, मंग, रेसा, निनिरेगमरेमंग, रेसा, निरेसा ।

(१२) ललितागौरी-स्वरविस्तार

- (१) सा, प गरी, सा, रीनि, सा, धनि, सारीग, म, धमंग, रीग, मपग, रीसा, रीनि ।
- (२) निरीगम, मम, धमम, रीग, मपग, मगरीसा, रीनि ।
- (३) सा, निरीगम, मंग, प, मधनिप, धम, पग, गमप, गरी, गमगरी, सा, रीनि ।
- (४) गमप, मध, निधमंग, मधप, धम, पग, धमंगमंग, रीग, मग, पगरीसा, रीनि ।
- (५) सा, निध, मधसा, निरीगम, निधमंग, मधनि, रींगरींसां, रीनिधप, धनिप, धम, पग, रीग, गमप, गरीसा ।
- (६) सा, नि, मंग, मगरीग, गमप, धनिप, मधनि, रीनिधप, धमंग, गममंग, रीगमगरीसा ।
- (७) प, मप, गमप, रीग, रीगमप, मधनि, धमंग, मप, धम, धनि, रींगरींसां, निरीनिधप, म, मंग, नि, सारीग, मगरीसा ।
- (८) मधसां, निरींसां, निरींगरींसां, रीनिंसां, धनि, मधनि, रीनिधप, निधमंग, रीग, मधरीनिधमंग, रीगमपग मग, रीसा ।
- (९) प, धम, मंग, मप, धनिरीनिधप, धनिधमम, गमधनिरींगरीनिधमंग, निधमंगमप, गमरीग, पगरीसा ।
- (१०) ममधसां, गरींसां, रींग, गमप, गं, ममंग, मंगरींसां धनि, रींसां निधम, गममंग, निधनिप, धम, पग, गमप, गरीसा ।

- (११) निधमगरीसा, निरींगरीसां, रीनिधमगरीसा, गमप, मंधनि,
रींगरीसां, रीनिधप, धमपग, गमप, मंधमगरीसा ।
- (१२) पगरीसा, धमगमपगरीसा, निरीनिधमग, मपगरीसा निरी-
गमधनिरींगरीसांनिधमगमपगरीसा ।
- (१३) मंधसां, निरींगरीसां, गमपमपगरीसां, गंगरीसांनिधरीनिध-
पधमपगरीसा ।

(१३) सिंधुरा-स्वरविस्तार

- (१) मगरेसा, मप, धसां, रेंगरेसां, रेंसां, निध, मप, सां, निध,
मपधगरे, निध, सां, निध, मप, गरे, पगरे, म, गरेसा,
रेमपधसां ।
- (२) सां, धसां, रेंगरेसां, पंगरेसां, रेंसां, पधसां, निध, निध,
मप, गरे, सा, निधमप, निध, म, प, ग, रे, पग, रेसा,
रेमपधसां ।
- (३) रेमपधसां, मपसां, धसां, धसारेंगं, रेंसां, पधसां, धसारेंसां,
निप, सां, निप, मपगरे, रेमरेगरेसा, रेमपधसां ।
- (४) रेमपधसां, धसां, सारेंसां, पपधरेंसां, रेंगरेसां, सां, निध,
मप, धसां, निध, मपध, गरे, पगरे, रेगसां, रेमपधसां ।
- (५) म, पधसां, धसारेंगरेसां, रेंसां, निध, ममपधसां, निध,
रेंसांगरेसां, सारेंसां, निध, मपध, सां, निध, सारेंगरेसां,
सां, निध, मपध, गरे, रेंसांनिध, मपधसां, निध, मपधगरे,
निनिध, म, पधमप, गरे, म, ग, रे, सा ।

(एक प्रकार)

- (१) मपनिसां, रेंगुरेंसां, सां, निध, मपग, रे, मग, रेसा, रेमपध, सां, रेंसांनि, पध, मपनिसां, रेंगुरेंसां ।
 (२) मप, सांसां, रेसां, गुरेंसां, सां, निध, निध, मपध, गुरे, पगुरे, सारेनिसा ।

(१४) सिंध-स्वरविस्तार.

- (१) निध, पधनि, सा, निधनिरे, गम, रेमगुरे, गुरे, निधनिसा ।
 (२) गुरेसा, मगुरेसा, पगम, रेमगुरेसा, गुरे, धनिसा ।
 (३) रे, धनिसारे, गुरे, धनिरे, मगुरे, पधपमगुरे, निधप, धपम, पधग, मगुरे, मगुरेसा, गुरे, धनिसा ।
 (४) स, प, धप, मगुरे, धनिसारेमगुरे, धनिसांनिधप, मपगम, गुरे, पमगुरेसा, गुरे, धनिसा ।
 (५) प, सांनिधप, मपधनिधप, धपम, गम, गुरे, रेगमप, गुरे, धनिसां ।
 (६) मप, सां, निधनिसां, रेंसां, निधनिरें, गंमंगुरें, गुरेंसां धनि-पध, रेंसांनिधप, गम, निधपम, गमपगुरेसा, गुरे धनिसा ।

(१५) बर्वा-स्वरविस्तार.

- (१) सा, रेगुरेसा, रेम, पधमप, रेगुरेसा, रेनिसा ।
 (२) सा, मगुरेसा, रेम, पध, निध, मप, रेम, धमप, रेगुरेसा, रेनिसा ।

(३) म, रेम, धमप, रेम, सरेमपधनि, पधमप, रेम, गरे, रेम-
^म
 पधमप, रेग, रेसा, रेनिसा ।

(४) म, प, धप, सां, निध, मप, निधमप, रेगरे, मग सारे-
 निसा, पधनिसा, मगरेसा प, रेगरेसा, निसानिध, निधप,
 रेमपधनिपधमप, धमगरे, सारेमधमगरे, म, गरेसारेनिसा ।

(५) मम, पधनि, सां, नि, सां, निरेसां, रेनिधप, सासारेम,
 प, धमप, सांनिधप, मपधमप, रेगरेसा, रेनिसा ।

(१६) धनाश्री—स्वरविस्तार

(१) नि^मसाग, मप, प, मप, म^पग, ग^ममपनिधप, मप^मग, प^मग,
 म^मगरे, सा, नि^मसागमप ।

(२) नि^{नि}सागमप, मप, ध^मप, मप^मग, सा^मग, मप, ग, प, नि, सा,
 पमप, ग, निनिधप, मपधप, मप^मग, प, ग, म^मग, रे, सा,
 नि^मसागमप ।

(३) प, म^मप, ग, प, नि^मधप, मपनिध^मम, मप^मग, सा^मग, मप^मग,
 म, ग^मरे, सा ।

(४) नि, सा, मगरेसा, नि^मसा, ग^ममप, ग, रेसा, नि, सा, नि,
 ध, प, म^मप, नि^मसा, प^मनिसा, म^मपनिसा, मगरेसा, नि^मसा-

गमपग, रेसा, निःसागमनिनिधप, सांनिधप, मप, निधप,
मपधप, मपग, साग, पग, धप, मपग, निःसाग, मपग,
मग, रे, सा, ।

- (५) प, मपगम, पनि, पनि, सां, निःसां, मंगरेंसां, रेंसां, निध,
प, मप, सां, निध, प, धप, मपग, नि, सा, गमपग, पग,
गरे, सा ।

(१७) धानी-स्वरविस्तार

- (१) निःसाग, मग, पग पनिपम, ग, पग, सा ।

निःसा, मग, सा, पग, म, पग, सा, निःसा, पनिःसा, मप-
निःसा, गगसा, निप, मप, गम, पनि, पमग, सा, निःसा,
ग, सा, पनिःसागसा, पगपनिप, सां, निप, मपग, मपनि-
पमग, पग, मग, सा ।

- (२) सा, निःसा, पनिःसा, मपनिःसा, गगसा, पग, सा, प, मप,
ग, म, निपमग, सा ।

- (३) प, मप नि, सां, निःसां, मंगं, सां, नि, सां, गंमंपंगं, सां,
गंगंसां, सां, निःसां, गंसां, निनिप, मपग, निःसा, गमप,
निःसां, गसां, निनिप, मपग, म, पग, मग, सा ।

(१८) प्रदीपकी स्वरविस्तार

- (१) नि, सा, म॒गरे॒सा, नि, सा, नि॒धप, नि॒नि, सा, म, म,
पग, म, नि, सा, गम, पग, म॒गरे, सा, नि॒रेसा ।
- (२) नि, प॒नि, सा, म॒पनि, सा, म, ग, नि॒सा, म, पगम, प,
धप, मपगम, नि, सा॒मग, मप, म, पग, रे, सा, नि, रेसा ।
- (३) नि॒साम, गम, पम, धप, म, पग,म, नि॒धप, सां, नि॒धप,
धप, ग, म, पग,रे, सा, नि, सा, म॒गरे॒सा, पम॒गरे॒सा,
नि॒धप, धप, मगम, पग, रे,सा, नि॒रे, सा ।
- (४) नि, प॒नि, म॒पनि, ग॒मप॒नि, प॒नि॒सा, नि॒सा, म, नि॒धप,
धप, गम, धप, नि॒धप, गम, नि॒साग, म, पग, म, सा, प,
गम, रे॒सां, नि॒धप, सां, नि॒धप, धप, ग, मपम, नि, सा,
ग, म, पग, रे, सा, नि॒रेसा ।
- (५) म, पगम, प, नि, प॒नि॒सां, नि॒सां, ग॒रे॒सां, म॒ग॒रे॒सां, रे॒सां,
नि॒धप, म, पग, म, प॒नि॒पनि, सां, मं, मंगं, मं॒पं, मं, मंगं-
रे॒सां, सां, नि॒धप, धप, मपग, म, पगरे, सा, नि॒रेसा ।

(१९) हंसकंकणी-स्वरविस्तार.

- (१) सा, ग, ग, मप, ग॒रेसा ।
- (२) नि, सा, ग, सा॒गमपग, म, ग, ग, म, पग, रे, सा ।
- (३) नि॒सा, प, नि, सा, म॒प, नि, सा, सा॒ग, म, पग, मप, धप,
नि॒सां, प, गमपग रेसा ।

- (४) सां पधपनिधप, सागमप, निधप, पग, म, पग, रेसा ।
 (५) निसा, पनिसा, निसागमप, ग, पग, रेसा ।
 (६) पग, मपग, सागमप, धपनिध, प, गम, सांनिधप, निध-
 पधप, ग, म, पगरेसा ।
 (७) निसागमप, गमप, धप, गमनिधप, सांप, निध, प, रेंसां,
 निधप, धप, मपग, म, पग, रेसा ।
 (८) निसामगरेसा, पगरेसा, निसागरेसा, नि, सा, निधपमप-
 निसा, ग, म, धप, सां, धप, ग, मप, ग, रेसा ।
 (९) प, मप, गम, प, नि, निसां, मपनिसां, गंरेंसांरेंसां, निधप,
 सां, प, निधप, गं, रेंसां, निधप, सांनिधप, धप, ग, म,
 धपगरेसा, निसागमपग, म, धप, गरेसा ।

(२०) पलासी-स्वरविस्तार

- (१) सा, नि प, ग, मगरीसा, ग मप, मप, निप, निभप, ग,
 मगरीसा, निनि, सा ।
 (२) सा, मपनिसा, म, मप, गमगप, निप, मपसां, निप,
 गमपनिसांरिं निसांपनिमप, ग, पग, रीसा, निनिसा ।
 (३) रीनिसां, निप, सा, मगरीसा, निसागमप, मपनिमपग,
 मनिपग, म, गरीसा, निनि, सा ।
 (४) पमगरीसा, निपमगरीसा, रीसांनिपमगरीसा, मपनिमपसां,
 ग, म, सागमप, ग, रीसा, निनिसा ।

- (५) प, निप, सां निप, मपसां, रींनिसांनिप, गमपसां, निप, मंगंरींसां, पनिसां, निप, गमपसां, निपग, मगरीसा । निनि, सा ।
- (६) सामग, पग, मपनिमपग, रींनिसां, निपग, गमपनिसांमंगं, रींसां, निपग, मगरीसा, निनि, सा ।
- (७) पग मपसां निसां, पनिसां, मंगं, रींसां, रींनिसां, पसां, मपनिरींसां, ग, मपनिमपसां, ग, मगरीसा ।
- (८) सां, प, ग, मप, सागमप, निमप, गंरींनिसां, प, मप निरींनिसां, पनिमपग, मगरीसा ।
- (९) सां, निसां, गंरींसां, मंगंरींसां, पनिसांमंगं, रींसां, निसां गंमपं, गं, रींसां, निसांपनिमपग, मगरीसा, निनि, सा ।
- (१०) सागमपमगरीसा, निनिपमगरीसा, रींरींसांनिमपसांनिपमगरीसा, मंगंरीनिसां पनिमपगमगरीसा, गमपनिसांगंमंमंगं रींसां, मपग, मनिपग, रीसा, निनि, सा ।

(२१) मधुमाद सारंग-स्वरविस्तार

(१) सा, नि^मसा, रे, मरे, परे, सा, नि^मसा, प^मनि, प^मनि^मसा, मप-
नि^मसा, रे, नि^मसा, रेमप, म, प, रे, परे, नि^मसा ।

(२) नि^पसारे, मरे, प^ममरे, नि^मनि^मप, मप, रे, परे, नि^मसा, मप,
नि^मसारे, रे, मरे, प^ममरे, नि^पसारम. प^मनि^मपमरे, रे, सां ।

(३) नि, सा, रे, ^पपमरे, ^पमरे, मप, नि^पनिप, निमप, सां, निप,
मप, नि^पपमरे, नि^पसारे, मपनि^पनिपमरे, पमरे, मरे, ^मपरे, सा ।

(४) नि, सा, प^मनिसा, म^पपनिसा, सा, रे, ^पपरे, मपनि^मनिपमरे, सां,
नि, प, मरे, ^मपरे, सा ।

(५) मपनि, पनि, सां, निसां, निसारें, सां, निनि, प, नि,
सारेमप, नि, रेंनि, मप, सां, नि, ^पपमरे, ^मपरे, ^{सा}रे, सा ।

(६) सा, रेंनि, मप, सां, निमप, ^पमरे, रेमरे, सा, नि^मनि, मप,
नि, सा, रे, मप, नि, मप, ^मरे, सा ।

(७) मपनि, नि, सां, रें, मरें, पेरें, सां, निप, मप, निप, मरे,
^मपरे, सा ।

(२२) शुद्धसारंग—स्वरविस्तार

(१) सा, नि, सा, रे, मरे, सा, निसा, प^पनिसा, रे, मरे, पमरे,
सासारेसा ।

(२) सा, निसा, प^पनिसा, म^पपनिसा, रे, मरे, पमरे, धप, मप-
धप, मरे, परे, निसा, सारेसा ।

- (३) सा, नि^पसा, रेमप, धप, मपधपमरे, पमरे, नि^पसा, रे, नि^पप,
मरे, पमरे, मरे, सा, सारेसा ।
- (४) सा, रे, प, प, मपध, प, मधधप, मरे, सा, नि^पप, मप,
धप, मरे, पमरे, मरे, रे, सा ।
- (५) सासा, रेरेसा, सासारेरे, मपधप, मपधमप, मरे, पमरे, सां,
नि^मप, मपधप, मरे, परे, सा ।
- (६) सानिनिपमरेमरेपमपधप, सा, नि^पसा, रे, ममरे, निनिपमरे,
मपधप, प, मरे, परे, नि^पसा ।
- (७) सासारे, मरे, सा, पमरेसा, मप, सां, ध, प, मप, धप,
मपरे, मपनिनिपमरे, पमरे, मरे, सा, सा, रे, सा ।
- (८) मपनि^मसा, पनि^मसा, नि^मसा, रे, मप, रे, धप, मप, रे, परे,
सा, ध, प, मपधप, रे, परे, रे, सा ।
- (९) मपधधप, मप, मरे, मप, धप, मरे, नि, सारे, सारे, मप,
सां, ध, प, मप, मरे, परे, सा ।
- (१०) निनिपमप, ध, प, मरे, नि सां, रेसां, प, मरे, पमरे,
मरे, रे, सा ।

(११) सा, नि^पसा, म^पप, मरे, प, धप, सांध, प, मंधप, प, मरे,
निसारेमपनि^पपमरे, पमरे, रे, सा ।

(१२) सा, प, प, म^पप, धप, मंधप, मरे, नि^पसारे, पमरे, ध, प,
म, रे, सां, नि^पध, प, म^पप, धप, मरे, रेमपमरे, पमरे,
मरे, रे, सा ।

(१३) ममप, निसां, सां, सारेंसा, मरेंसां, निसां, ध, प, म^पप, सां,
ध, प, म^पप, ध, प, मरे, नि^पसारे, मरे, पमरे, रे, सा ।

(२३) बडहंस सारंग-स्वरविस्तार.

(१) नि^पनिप, मप, नि^पप, म, रेसा, रेम, मप, नि^पनिपमरे, सा,
म, मप, रेसा, मप, पम, मप नि, सां, सां, सारेंसा, नि,
मप, नि^पनिपमरेसा, सारेसा^पनि, नि^पसा, रेमपमरेसा ।

(२) मप, पनि^पप, नि, नि, सांसांसां, रेंसां, नि, रेंसांनि, पपम,
नि^पनिप, म, रेसा, सारेनि, सारेमप, नि^पप, नि^पनि, रेरेसाम
मम, पपनि^पनिपमम, रेरेरेम, रेमपधपमरेसा ।

(३) मममपपनि^पनिसांसांनिसारेंसांधधप, मममपपधप, धपप,
मरे, नि^पनिपमरे, मरेमप, नि^पपमरेसा ।

(२४) सामंत सारंग-स्वरविस्तार.

(१) सा, रे, मेरे, सा, नि॒सा, रे, मेरे॑सा, पमेरे, रेमपमेरे,
 सा नि॒सा, प॒नि॒सा, नि॒सा, रे, मेरे, मप, मप, म॒नि॒धप,
 प, मप, मेरे, नि॒धप, मेरे, रेम, रेसा, सा, रे, रे, मप, पा॒नप,
 मेरे, नि॒प, म॒नि॒धप, मप, धप, मेरे, रेमप, मेरे, रे, सा ।

(२) नि॒सा, प॒नि॒सा, नि॒धप, म, प, नि॒धप, मप, मेरे, रेमप,
 मेरे, रे, सा ।

(३) सा, नि॒सा, नि॒प, नि॒सा, म॒प॒नि, धप, मप, नि॒सा, रे, म,
 मप, प, नि, पमेरे, रेमपमेरे, रे, सा ।

(४) रेमप, नि॒धप, मप, सां, नि॒धप मप, धप, मेरे, रेसा नि॒प,
 म॒नि॒धप, मेरे, रेमपमेरे, पमेरे, मेरे, रे, सा ।

(५) सारेमेरेसा, सारेमपमेरे, सा, सारेमप, नि॒धप, म॒नि॒धप,
 मेरे, सां नि॒प, मप, धप, मेरे, नि॒सारे, मेरे, पमेरे, सा ।

(६) सारेमप, रेमप, धप, म॒नि॒धप, धप, मेरे, सां, नि॒धप, मप-
 धपमेरे, मेरे, पमेरे, नि॒धप, मप, नि॒धपमेरे, धपमेरे, मेरे, रे, सा ।

(७) सा, रे, म, प, प, मप, मनिधप, मरे, मप, धप, मरे, मरे, सा, रे, सा ।

(८) मप, नि, सां सां, निसां, निप, निसां, रें, रें नि, निसां, रेंसां, निप, मपनिधप, मप, निसां, रें, सां, नि, प, मप, मरे, मपमरे, सा ।

(२५) मियांकीसारंग—स्वरविस्तार.

(१) सा, निसा, रे, पमरे, सा, निसा, धधनिपमप, धधनिसासा, र, मर, सा, निसा, पध, निसा, सारेमरेमप, प, धप, मरे, मपमरे, मरे, सा, निप, मरे, सा, निसा, रे, मरे, पमरे, सा, प, ध, धनिसा, सारेसा ।

(२) सारेसा, निसा, पधनिसा, धनिसा, निसा, सारे, मरे, पमरेसा, मप, धध, निप, मपधनिप, सां, ध, निप, मपमरे, सा, निसा, रे, मरे, सा ।

- (३) सां, ^पनिप, मपप, ^धनिध, ^धनिध, सां, निसां, रेंसा, मरेंसां,
^{निध}रेंसारेंसां, ^{नि}धनिप, मप^{नि}ध, निसां, रेंसां, ^{निनि}धनिपमपमरेरेसा ।
-

(२६) लंकदहन सारंग-स्वरविस्तार.

- (१) सा, रीम, मप, निप, मरी, मपसां, निधनिप, ग, मरी, पमरी, सा ।
- (२) मरीसा, रीप, निधनिप, रीमप, सां, पनिप, मपनिप, ग, म, पमरी, सा ।
- (३) सा, री, रीप, रीमरी, निप, मप, ग, मरी, निसा, पनिसा, निधनिप, मपसा, री, मरी, पमपरी, ग, मरीसा ।
- (४) म, मप, निप, रीमप, निसा, रीमरीप, मपसां, निप, रीमपनिसां, रीसां, धनिप, मपनिप, री, सानिसारी, ग, मरी, रीसा ।
- (५) मरी, पमरी, निधनिप, मरी, मपसां, पनिमपरी, रीमपरीसां, धनिप, सां, निप, ग, मरी, सा ।
- (६) ममपमपनिप, नि, सां, सां, निसां, रीं, मरीं, सां निसां-रींसां, निप, सांधनिप, मपग, मरी, सा ।
- (७) निधनिप, रीमपनिसां, निप, रींसां निप, मपनिसांरींमरींसां, धनिप, गंमरींसां, धनिप, मपसां, निप, रीमप, री, सा ।
- (८) सां, निसां, मपनिसां, रींसां, रींमरींपं, रींमरींसां, निसांरीं-मंसांरींनिसां, धनिप, ग, म, निसारीप, मरी, सा ।

- (९) निनिधनिपमरीसा, रींरींसांनिपमरीसा, मंमंरींसांनिधनि-
पमरीसा, निसारीमपनिसांरींमंसांरींपंमंरींसां, धनिपमगमप-
मरीसा ।

(२७) षट्मंजरी-स्वरविस्तार

- (१) सा, नि, सा, रेसा, रेमप, प, मप, प, धग, मप, रेमपधग
रेसा, रेनिसा ।
- (२) निसा, रेमप, मप, धपमधप, गरे, ग, सा, धपमपधगरे,
गमगरे, सा ।
- (३) मप, पसां, पमप, सा, मप, धपनिप, मपसां, पधप, गरे,
मपधगरे, मगरे, सा ।
- (४) सा, निसा, प, सा, गरे, सापमप, गरे, रे, सा, निसाधप,
सा, नि, सा, मगरे, सा ।
- (५) साम, मप, मपगरे, मप, धप, सां, पधपमगरेगम, गरे,
निप, म, पगरे, रेसा ।
- (६) रेसा, धप, सा, निधपधप, निसा, सा, रेम, मप, प, मप-
धगरे, रेगमगरे, सा ।
- (७) सा, रेसा, रेगरेसा, रेमप, मपधगरेगमगरेसां, प, मपधगरे,
ग, मगरे, सा ।

- ८) मम, प, सां, सां, रेंसां, गें, गं, सां, नि, सां, प, मप, सां, रेमप, प, निधप, मप, धप, गुरे, पगुरे, गमगुरे, रेसा ।

(२८) सूहा-स्वरविस्तार

- (१) सा, नि^मसा, ग^म, म, प^मग, मरे, सा, नि^मसा, नि^प, सा, मरे
प^मग, म, रेसा, सा, ग^म, म, प, सां, नि^प, मप^मग, म, प^मग, मरे,
सासा, नि^मसा ।
- (२) प^मनि^मसा, मरेसा, ग^ममप, ग^म, म, नि, नि^प, सां, नि^प, रेंसां,
नि^प, मप^मगम, रेसा, सारेसा ।
- (३) सारेसा, मरे, सा, प^मग, मरेसा, नि^पमप^मग, म, रेसा, सां,
नि^पमप, ग^मम, रेसा, नि^मरेसा ।
- (४) सामरे, प, नि^पमपनि^प, सां, नि^प, मप, ग^ममरे, सा, नि^प-
मप, ग^मम, नि^प, ग^म, मरेसा ।
- (५) ममप, प, नि^प, सां, सां, नि^पसां, सांमरेंसां, सां, नि^पमप,
ग^म, मप, ग^ममं, रें, सांसां, नि^प, मप, ग^म, म, रेसा ।

(२९) सुधराई-स्वरविस्तार

- (१) धप, रे^मसारे^र ग, म, रेसा, नि^मसारे^मम, नि^पप, सां, नि^पप,
नि^मग, म, रेसा, रे^मग मनि^पप ।
- (२) सा, रेसा, नि^म, सारे^मग, मरेसा, मप^{गम}ग, म, रे^मरे^मगम, धप^मग,
मरेसा ।
- (३) प, मप, ग^ममरे^{सा}रे^पग, म, मप, नि^पप, सां, नि^पप, मपनि^पसारे^पसां,
नि^पप, मपमपधप, ग, म, मप, रेसा ।
- (४) नि^मसा, नि^मसारे^मग, मरे, सा, सारे^ममपधप^मग, म, प, रेसा, मप,
सां, ग, म, नि^मप, पमप, ग, म, रेसा ।
- (५) मपनि^पप, सां, नि^मसां, पनि^पसारे^मसां, नि^पप, नि^मनि^पपमपधप^मग
म, सारे^मग, म, मप, ग, मरेसा ।

(३०) शहाना-स्वरविस्तार

- (१) सा, नि^{सा}सा, रेसा, प^मग, म, म, रेसा, नि^पप, सा, नि^{सा}सा, रे,
ग, मरे, सा, नि^मसाम, प^मगम ।

२) नि^{सा}नि^{सा}, ग^ममेरेसा, नि^मपग^ममेरेसा, नि^{मम}सारेसा, ग^मगमेरेसाप,
 ग^मम, नि^मपग^मम, पसां, नि^मपग^मम, रे, सा ।

३) नि^{सा}सा, रे^{मम}मेरेसा, म^मपग^मग, प^मग, नि^मधनि^मप, म^मपग, रेसां, नि^मध
 नि^मप, म^मपग, म, ध^मप, ग, मेरे, सा ।

(४) सा^{निनि}साध^मधनि^मपमप, सां, नि^मधनि^मप, प^मग नि^मप, ग^ममेरेसा,
 नि^मसा, म, म, प^मगम ।

(५) नि^{सा}सा, रे^ममेरेसा, प^मगमेरेसा, ध^ममप^मगमेरेसा, सां, नि^मधनि^मप,
 प, म^मप, ग, म^मनि^मप, ग, म^मपग, मेरे, सा ।

(६) म^पप, नि^पसां, सां, सां, रेसां, रे^ममेरेसां, सांरे^मनिसां, सां,
 नि^पनि^मप, म^मप, सां, नि^मप, म^मप, ग^मम, प^मग, मेरेरेसा ।

(३१) नायकी कानडा-स्वरविस्तार

(१) सां, रे^मनि^मसा, रे^मप^मग, ग^ममेरेसा, रे^पनि^मसा, नि^मप, म^मपसा, रे
 ग^{मम}गमेरे, सा ।

(२) सा, रेप^मग, नि^मप, मप^पग, मेरे, सा, मम^पप, नि^पप, नि^ममप, ग^म,
प^मग, मेरे, सा ।

(३) सोरेनि^मसा, रेप, ग^प, मप^मनिपमप^पग, सां, नि^मपमपनिमप^मग,
प^मग, मेरे, सा, रेनि^मसा ।

(४) सां, नि^पनिप, रेसां, नि^पप, मपसां, रेपं^{मं}गंमरेसां, नि^{मं}सांरेनि^{मं}सां,
नि^पप, मप^मग^मम, प^मगमेरे, सा ।

(५) सा, रेप^मग, मेरे, सा, रेनि^मसा, रेप^मग, म, मप, प, सां, नि^पप,
मपसां, नि^पप, प^मग, म, रेसा ।

(६) मप, नि^पप, नि^{मं}सां सां, रेरेसां, रेपं^{मं}गं, मरेसां, रेसां, नि^पप,
सां, नि^पप, मप, नि^पपमप^मग^मम, प^मगमेरेसा ।

(७) सांसां, सां, सांरेनि^{मं}सां, रेपं^{मं}गं, मं, रे, सां, रेनि^पसां, नि^पप,
मप, सां, नि^पनिप, मप, ग^म, म, प^मग, म, रेसा ।

(८) नि^मसा, रेसा, रेमेरेसा, प^मग, मेरेसा, म, म, प, प, नि^पप,
सांनि^पप, म, रेसां, नि^पप, मप^मग^मम, नि^मप^मग^ममेरेसा ।

(३२) देवसाख-स्वरविस्तार.

सा सा म म म सा पृथ
 (१) नि॒सा, मे॒रेसा, नि॒सा, ग, ग, प॒ग, मे॒रेसा, नि॒सा, नि॒निप,
 पृ मम
 म॒प॒नि॒सारे, प॒ग॒ग॒मे॒रेसा ।

मम म प म
 (२) नि॒सा, ग॒ग, प॒ग, नि, प॒मप॒ग, मे॒रे, सा, नि॒सारे, सा, मे॒रे-
 म पृथ मम
 सा, प॒ग, मे॒रे, सा, सां, नि॒निप, ग॒ग॒प॒ग, म, रे, सा ।

म ममा म म म
 (३) नि॒सारे, सा, प॒नि॒सा, रे॒मे॒रे, प॒ग॒मे॒रेसा, नि॒सा॒ग, प॒ग, नि॒प-
 म प म म म
 ग, सां, नि॒प, म॒प॒नि॒प, ग, ग॒प॒ग, म, रे, सा ।

मंमं पृथ
 (४) प॒नि॒प, सां, सां, सां॒रेसां, ग॒गं॒मे॒रे, सां, नि॒नि॒पसां, मे॒रेसां,
 मं मं पृथ मम प म
 नि॒सां॒गं॒मं॒पं॒गं, मे॒रेसां, नि, नि॒प, ग॒ग॒म॒प, सां, नि, ग,
 म
 प॒ग, म, रेसा । सा, रेसा ।

म प म
 (५) मे॒रेसा, ग॒मे॒रेसा, प॒ग॒मे॒रेसा, नि॒प, म॒प, सा, रे॒प॒ग, मे॒रे, सा,
 म पृथ म
 नि॒सारे॒मे॒रे, प, म॒प, सां॒नि॒प, म॒प॒ग॒म, नि॒नि॒प, ग॒म, रे, सा ।

(३३) कौंसी अथवा कौशिक कानडा (बागेश्वरी अंग)
स्वरविस्तार

(१) नि^पप, म^मप, ग^ममनि^मध, नि^मप, ग^ममरेसा, सा^मम, म, प^मग^मम,
नि^{नि}नि^मधनि^मप^मग, म, म^मग, प^मम, प^मग, ग^मरेग, म^मग, रे^{सा}रेसा ।

(२) सां, नि^{नि}सां, नि^मध, धनि^मधप, धम, नि^मप, म^मग, म^मधनि^मध,
प^मधम, ग, रे^{सां}सां, नि^मधम^मग, प^मधम, ग, रेसा ।

(३) प^{रे}सांनि^{नि}सांनि^{रे}धधनि^{नि}पम, म^मगम, रेसा, सा^{नि}नि^{रे}सा^{नि}साम^ममग,
म, प^मधनि^मगरे^{सा}रेसा ।

(४) म^पपनि^{सा}धनि^मधनि^मसां, सां, सां, नि^{रे}रेनि^मसांसांनि^मसां, नि^मधनि^मसां-
नि^पसांनि^{सा}रेसां, नि^मधधनि^ममप^ममप^ममग^मगम, रे, सा, साम, ग,
म, प, म^{सा}नि^मपम, म^मगरे, सा ।

(मालकौंस अंग)

(५) नि^मसा, म, म, सा^मपम^मग, म^मग, रे^मग, प^मगम^मगरेसा, नि^मधम,
रेसा, ग, रेसा, म, प, प, म^मगरे^मग, म^मपग, रेसा, नि^मसारेसा,
नि^मधसा, म^मप, सा, ग, म^मग, प^मग, म^मगरेसा, नि^मसाम ।

६) ^{नि}ध^{सा}नि^मसा, रे^गग, रे^गग, रे^{सा}सा, म, प^गग, ग, रे^गग, रे^{सा}सा, सा^मम,
 प^गग, सा^ममध^मम, ग, नि^मध^मम, ग, प^गग, म^गगरे^{सा}सा, नि^{सा}सा, म,
 म, नि, सा^मम, प^गग, म^धधनि^धधम, सा^{नि}निध^मम, ग, प^गग,
 म^गग, रे^{सा}सा, नि^{सा}सा, म, म^धधनि^{सां}सां^धधनि^{सां}सां, सां, नि^धधनि^धधम,
 मं^{गं}गं^{गं}गं^{रें}सां, सां^{नि}निध, नि^धध, म, ग, प^गग, म^गगरे^{सा}सा, नि^{सा}साम ।

(३४) मेघमल्लार-स्वरविस्तार.

(१) सा^मनि^मसा, नि^मसा, रे^ममे^{रे}रे, सा, नि^मसा, प, मे^मरे, सा, नि^मनि^पप,
 म^पप, मे^{रे}रे, सा ।

(२) सा, रे^पसा, नि^पनि^पप, म^पप, सा, रे, मे^{रे}रे, नि^पप, सां, नि^पप,
 मे^{रे}रे सा ।

(३) सा, रे^मरे, प^पमे^परे, नि^पनि^पप, म^पप, सां, नि^पप, मे^मरे, रे^{रे}रे, मे^{रे}रे, सा ।

(४) रे^मरे, मे^परे^{सा}सा, नि^पप, सा, नि^मसा, रे, प^ममे^{रे}रे, सा, नि^पनि^पपमे^{रे}रे,
 प^ममे^{रे}रे, मे^{रे}रेसा ।

(५) म^मप, नि^मसा, प^मनि^मसा, रे, रे, प, मे^परे, नि^मसां, नि^पप, म^मनि^पप,
मे^परे, सां, नि^पपमे^परे, प, मे^परे, सा, म^{सां}प, नि^{सां}सां, सां^{सां}रे^{सां}सां,
नि^धसां^{मंमं}रे^{प ध}सां, नि^{नि}प, रे^{मंमं}रे^{प ध}सां, रे^{प ध}सां, नि^पनि^पपम^पप, सां^{नि}नि^प-
पमे^परे, सा ।

(३५) सूरमल्लार—स्वरविस्तार

(१) सा, नि^मसा, रे^मम, म^मप, नि^धप, म^पपमे^परे, सा, नि^{नि}पमे^परे, सा,
रे, सा ।

(२) सा, रे^मम, म^पपनि^धप, नि^{सां}सां, रे^{सां}सां, नि, म^{नि}नि^धप, म^पपनि,
पमे^परे, सा ।

(३) सा, नि^मसा, मे^परे, सा, म^पपनि^धप, म^पपनि^{सां}सां, रे^{सां}सां, नि^मम-
नि^धप, ध^पप, मे^परे, सा ।

(४) नि^मसा, प^मनि^मसा, रे, मे^पपमे^परे, सा, नि^{नि}नि^धप, म^पपमे^परे, रे,
सां, नि, म^पपनि^धप, मे^परे, सा ।

(५) सासा^ममे^पम, सा^ममे^पम, म, प, म, नि^धप, प^मम, म^पपनि^{सां}सां, रे^{सां}सां,
मे^परे, सां, नि, म^पपनि^{सां}सां, नि, म^पपनि^{सां}सां, रे^{मंमं}मे^परे, नि, म,
नि^धप, मे^परे, सा ।

(६) सा^ममे^पमपनि^धप, म^पपसां, नि, ध^पप, रे^{सां}सां, रे^{मंमं}मे^परे, सां^{नि}नि,

मप, निधप, धप, मरे, रेंसां, नि, म, निधप, मरे, प,
मरे, सा ।

७) सारे^{म प}निसा, रे, नि^मनि^पमप, धप, मरे, सांनि, मपनिधप, धप,
मरे, रेंनि, मपनिधप, मरे, प, मरे, सा ।

८) ममप, नि, निसां, सां, रेंनिसां, निसारेंमरेसां, निसां, नि,
मपनि^{नि}सारेंमरेसां, नि, म, प, रेंनि^{नि}, मप, निधप, धपमरे,
पमरे, सा ।

(३६) रामदासी महार-स्वरविस्तार

१) पम, ^मगममरे, सा, रे, सा, नि^मसा, रेग, म, पमप^मग, म, निप,
^मगम, पग, मरेसा ।

२) सा, नि^मसा, गम, रे, सा, नि^मसारेग, म, रेगम, पम, निध-
निप, मप, म, प^मग, मरेसा ।

३) साम, म, गम, पम, गमप^मगम, मरेप, निप, मरे, सारेगम,
प^मगमु, रेसा ।

४) मप, निप, निसां, सां, निसां, रेंसां, निधनिप, म, ग, म,
पम, निप, मरे, सा, गम, मरे, प, पम, गम, रे, सा ।

अथवा

(५) पध, निसां, सां, निरेंसां, निसां, निप, गम, मप, ^मगम,
पमनिप, ^मगम, पग, मरेसा ।

(६) साम, म, गप, मगप, पमनिप, पग, म, रेसा, निसा,
निधनिप, सा, निसा, ^मगम, रेप, मगम, रेम, रेसा ।

(७) मप, प, निसां, सां, निधनिप, पगमरेसा, ^मगमरेप,
मगम, रे, मरे, सानिसा ।

(३७) नटमल्लार-स्वरविस्तार.

(१) सा, रेग, ग, (म)रे, ^गमरे, सा, निसा, रेसा, निसा, रेग,
मप, (प), मग, मरे, ^मरेमरे, निसा ।

(२) ^मरे, मम, प, प, ममपप, ममपम, ^पनिध, सां, (सां)धनिप,
^गमग, ^ममप, ^{रे}गग, गग, गम, ममग, मप, मनिध, सां
(सां)धनिप, ^{रे}मग, ग, म, (म)ग, मरे, सा ।

(३) ^{साम रे}सा, पपमगग, मम, प, प, धसां, निसां, रेंसां, ^{सां}सांधनिप,
ग, म, पम, ^म(प)म, गम, रेमरे, सा ।

(३८) मिराबाईकी महार—स्वरविस्तार.

- १) सा, मरेसा^{रे}नि^{सा}, नि^ध, नि^{सा}, ग^म, मरेप, नि^धसां, सां^ध-
नि^प, मप, मग, म, रेमप^धमप, ग^मरेसा ।
- २) सा, नि^धनि^{सा}, ध^{नि}प, सा, मरेप, नि^धनि^प, गम, रेम-
प^धमप, मरेसा ।
- ३) मरेसा, पग^मरेसा, नि^धसां, ध^{नि}पग^मरेसा, नि^धसा, रेप,
रेम, रेमप^धमप, गम, नि^प, नि^मप, ग^मरेसा ।
- ४) प, मप, मरेप, नि^धनि^प, सां^धनि^प, निसां^{रे}ध^{नि}प, मप-
निसां^{रे}गं, मं, रेसां, ध^{नि}सां, मप, गम, पमनि^प, रेमप^ध-
मप, मरे सा ।
- ५) म, ग^म, पग^म, नि^प, ग^म, सां^धनि^प, ग^म, रेमरेप, ग^म,
रेसां, ध^{नि}सां, मपग^म, रेमप^धमप, मरेसा ।
- ६) मं, मप, नि^पसां, सां, नि^{सां}, निसां^{रे}ध^{नि}प, पध^{नि}सां,
ध^{नि}प, मगम, नि^पसां, ध^{नि}प, धमप, रेमरेप, मरेसा ।
- ७) पनि, ध, नि^{सां}, रेगं^{मं}, रेसां, निसां^{रे}ध, नि^प, गम, गमप,
रे^ध, नि^प, मरेपमनि^प, रेमप^धमप, मरेसा, रेनि^{सा} ।
- ८) सां, नि^{सां}, नि, धनि^{सां}, मरेसां, रेपं^{गं}, मरेसां, सां^ध,
नि^प, मप, गम, रेमप^धनि^{सां}, नि^प, नि^मप, ग, म, धमप,
मरेसा ।

- (९) मरेसारेनिसा, रेपगमसारेनिसा, रेपमनिपसांधनिसांधनिमप-
गमरेसां, रेपमपनिधसांनिरेंसामंगंमंसारिंधनिपमपगमरेसा ।
- (१०) निसारेसा, निसारेग, मरेसा, निसारेमपधमपगमरेसा, निसा-
रेमपनिधनिसांधनिपगमरेसा, निसारेमपनिधनिसारेंगं, मरे-
सांधनिसांधनिपमपग, मरेसा ।

(३९) चरजूकी मल्लार—स्वरविस्तार.

- (१) सा, मरे, निसा, रेमरेप, धप, सां, निधप, गरे, गसा ।
- (२) सा, निसा, रेमरे, प, धप, गरे, मरेप, सांनिधप, गरे, मरे,
प, धप, निधप, गरेगसा ।
- (३) मप, धप, सांनिधप, रेगरेसां, निसारेंमरेसां, सांनिधप,
मपधप, मरे, मप, धप, रेमरे, पगरे, गसा ।
- (४) मरेसा, निधपगरेगसा, निसारेमपनिधप, रेमपसां, निधप,
मप, गरे, गसा ।
- (५) निसारेमपनिधप, रेमरेप, सांनिधप, गरेगंसां, निधप,
मपधप, गरे, गसा ।
- (६) मपनिसां, सां, रेनिसां, गरेगंसां, सांनिधप, धपसां,
निधप, मरेमप, धप, गरेगसा ।

) ग॒रेग॒सा, म॒रेपम॑धप, ग॒रेग॒सा, म॒रेपम॑निपसांनिधप, ग॒रेग॒सा,
म॒रेपम॑निपसांनि॒रेसां॑ग॒रेग॒सा, नि॒धप, ग॒रेग॒सा ।

) नि॒सारे॑मरे, नि॒सारे॑पमरे, नि॒सारे॑मपसांनिधपमरे, नि॒सारे॑मप-
नि॒सारे॑सांनिधपमरे, नि॒सारे॑मपनि॒सारे॑सांनिधपग॒रेग॒सा ।

(४०) चंचलसस महार—स्वरविस्तार.

१) सा, रेप, मरे, नि॒सा, रेसा, नि, प, मप, नि॒सा, रेग,
म, रेसा ।

२) सा, मपनि॒सा, रेप, मरे, म, सारे, म, निप, म, प, मरे,
सा
रेग, म, रेसा ।

३) म॒रेसारे॑सा, रेपम॒रेसारे॑सा, म॒रेपम॑निप, म॒रेसा, नि॒सा, रेग,
म॒रेसा ।

४) सारे॒ग, म॒रेसा, सारे॑पम, रेग, म॒रेसा, म॒रेप, नि, प, मरे,
सारे॒ग, म॒रेसा, म॒रेप, मपसां, निप, ग, मरे, सा ।

५) सारे॒नि॒सा, सां, मपनि॒सां, नि, मप, म॒रेप, मपसां, रेसा,
रेगं, म॒रेसां, नि॒सारे॑नि॒सां, पनि॒मप, म॒रेप, म, रे, ग, म॒रेसा ।

- (६) नि॒सारे॑मरे॒सा, नि॒, पैं, नि॒सा, रे॒प, म॑रे, प, म॒पसां, म॑, म॒प,
 म
 रे॒प, नि॒प, म॑रे, ग॒, म॑रे॒सा ।
- (७) म॒पसां, नि॒मप॑सां, रे, सां, म॑रे॒सां, रे॒निसां॑पनि॒मप॑रेम, नि॒म-
 प, रे॒ग, म॑रे॒सा ।
- (८) नि॒सारे॑मरे॒सा, नि॒सारे॒ग, म॑रे॒सा, नि॒सारे॑पम॒पम॑रे॒सा, नि॒सां-
 पम, नि॒मप॑रे॒ग, म॑रे॒सा, नि॒सारे॑मपनि॒सां, नि॒म, प॑रे॒ग,
 म॑रे॒सा ।
- (९) सा॒मरे॑पमनि॒पसां, नि॒मप, म, रे॒ग, म॑रे॒सा, सा॒मरे॑पमनि॒पसां
 नि॒रेसां॑रे॒निसा॑पनि॒मप॑रे॒ग, म॑रे॒सा, सा॒मरे॑पमनि॒पसांनि॒रेसां॑रे॒ग,
 मंसां॑रे॒निसां॑पनि॒मप॑रे॒ग, म॑रे॒सा ।
- (१०) ग॒, म॑रे॒सा, नि॒पम, रे॒ग, म॑रे॒सा, सां॑रे॒सांनि॒, म॒पम, रे॒ग,
 म॑रे॒सा, म॑रे॒सांरे॒निसां, म, प॑म॑रे, ग॒, म॑रे॒सा, नि॒सा, म॑रे,
 प, म॒पनि॒सां, म॑रे॒पं, रे॒गं, म॑रे॒सां, प॒नि, म, प॑सां, म॑रे॒ग,
 म॑रे॒सा ।

(४१) धूँडियामल्लार-स्वरविस्तार.

- (१) म॑रेममप, मनि॒धनि॒मप, म॒पसां, रे॒निसां, सांनि॒धप, म॑रे.
 रे सा
 ग॒, रे, म॒मप ।

- २) प, मरे, मप, मनिधनिप, सां, निधप, मरे, पमरे, गरे, ^{रेसा}ममप ।
- ३) मरे, मनिधनि, म, प, सां, निसारिमरेसां, मरेप, मपसां, म, ^{रेसा}निधनिमप, मरे, गरे, मप ।
- (४) मरे, पमरे, मपसां, निधप, मरे, मपनिरेंसां, मनिधनिमप, मरे, निसा, मरे, मरेनिसां, निमप, मरे, ^{रेसा}गरे, मप ।
- (५) ^{रेसा}गरे, मप, ^{रेसा}निधनिमप, ^{रेसा}गरे, मपसां, ^{रेसा}निधप, ^{रेसा}गरे, मपनिसारिं, सां, ^{रेसा}निमप, ^{रेसा}गरे, मपनिसारिमरेनिसां, ^{रेसा}निमप, ^{रेसा}गरे, मप ।
- (६) ममपमपसां, निसां, निसारिं, रेंगंसारिं, निसां, निधनिमप, सां, ^{रेसा}निमपमरे, गरे, मप ।
- (७) मपसां, रेमरे, सां, मरेपं, मरे, निसां, रेंगरेसां, निसां, रें, सां, मपनिसां, ^{रेसा}नि, मप, ^{रेसा}गरे, ममप, सां, निधप, मरेमप ।
- (८) मप, निधप, मरेसा, मपसां, रेंसां, पनिधप, मरे, मपनिसां, रेंमरेसां, पनिसारिं, सां, मनिधनिप, रेम, सारे, ^{मसा}गरे, मप, म, रे, सा ।

- (९) ममरेसानिसा, निनिपमरेसानिसा, रेरेंसांनिमपनिधपमरेसा,
 निसारेमपनिसारेंमरे, पंमं, सांरेंसां, निमपनिधप, रेमरेसा,
 निसारे, ^{रेसा} गरे, मप, निधनिमप ।
- (१०) सारेमरेमपनिपनिपनिसां, रेंगं, रें, मरेंसां, निसारेंसांनिमपसां,
 नि, मप, ^{रेसा} गरे, मप, निधनिप ।

(४२) रूपमंजरी महार—स्वरविस्तार.

- नि ^{रे सा}
 (१) सा, मरेप, मगम, रेसा, निधप, गरे, ममप, पम, निध,
 निप, मपमग, रे, सा, रेपमगरे, सा, निधप, सा ।
- (२) सा, रेसा, निधप, मरेप, मगम, रेसा, निधप, मरेपम,
 निधप, मपमगरे, सा, रेपमगरे, सा नि, ध, प, सा ।
- ^{रे मा}
 (३) गरे, मप, पमनिधनिप, सांनिधनिधप, म, पमग, ग गसा,
 निधनिप, मपसा ।
- (४) सा, मरेप, मगरे, सा, निधनिप, मगरे, सा, सां, निधप,
 मगमरे, सा, रे, मप, मनिधप, सां, धनिप, मग, म.
 रेगसारे, म, रेप, मगरे, सा, निधनिप, सा ।

- (५) प, मप, निधनिप, रेप, निसारेप, मरे, प, मनिधनिप, मप-
मगमरे, सा, रेप, मगरे, सा, सां, निधप, मगरे, सा,
निधनिप, सा ।
- (६) मरे मप, सां, निसां मरेंसां, निधनिप, मगरे, प, मप, सां,
निधप, मगमरे, प मरे, सा, निधनिप, सा ।
- (७) रे, मम, प, निधनिमप, सां, रें, मं, गरें, सां, रेंपमंगमरें,
सां निधप, रेगसारे, ममप, पमनिधप, मपमगरे, सा, रेप,
मगरे, सा, निधनिप, सा ।
- (८) मपसां, निसां, मरेंसां, निधनिप, सांनिधप, निधप, म,
पम, निधनिप, मपमगरे, सा, रेप, मगरे, सा,
निधनिप, सा ।
- (९) रेसा, रेपमगमरेसा, निधनिप, मपमगमरेसा, ^{रे सा} गरे, मप,
सांनिधप, मगमरेसा, रेमपसां, मरेंसां, निधनिप मपमग-
मरे, सा ।
- (१०) सारेपमगरेसा, सारेमपनिधनिपमगरेसा, सारेमपसांनिध-
निपमगरेसा, सारेमपसां, रेंमरेंसां, निधनिपमगरेसा,
सारेमपसां, रेंपमंगरेंसां, निधनिपमगरेसा ।

(४३) श्रीरंजनी-स्वरविस्तार.

(१) सा, रे, ग॒रेसा, ध॒नि॒सा, ध॒नि॒सारे॒ग, रे, म, ध॒म॒ग, रे,
ग॒रे, सा, नि॒ध॒नि॒सा ।

म

(२) सा, ध, ग॒रे, म॒ग॒रे, म, ध, सा॒रे॒ग॒म, ध॒नि॒सा, रे॒म॒ग, रे,
ग॒रेसा, ध॒नि॒सा ।

(३) म, नि॒ध, म, ग॒रेम, ध॒नि॒सां, सा॒रे॒ग॒म, ध॒नि॒सां, रे, ग॒म,
म॒ग॒रेसा, नि॒ध॒नि॒सा ।

(४) ध, नि॒ध, नि॒सां॑रे॒नि॒ध, म॒ध, रे॒ग॒म, सा॒रे॒ग, ध॒नि॒सा,
रे॒ग॒रेसा, नि॒ध, सा ।

(५) म॒ग॒रेसा, नि॒ध॒म॒ग॒रेसा, रे॒म॒ग॒रेसा, ध॒सां॑नि॒ध॒म, रे॒म॒ग॒रेसा,
ध॒निं॑ग॒रेसां, नि॒ध, रे॒म॒ग॒रे, ग॒रेसा, नि॒ध, सा ।

(६) ग, म॒ग, सा॒रे॒म॒ग, म॒ध॒म॒ग, सां, नि॒ध॒म॒ग, ध॒सां॑रे॒नि॒ध,
म॒ग, सा॒ग॒रेम, ग॒रेसा, ध॒नि॒सा ।

(७) नि॒ध॒नि॒सां, नि॒सां, रे॒गं॑रे॒सां, ध॒रे॒सां॑नि॒ध, रे, नि॒ध, ध॒नि॒-
सां॑मं॒ग॒रे, नि॒सां॑नि॒ध, म॒ध, ग॒रे, ग॒रेसा॑रे॒नि॒सा॒ध॒नि॒सा ।

(८) म, नि॒ध॒नि॒सां, रे॒गं॑मं॒ग॒रेसां, नि॒गं॑रे॒सां, नि॒ध, म॒ध॒म॒सा,
रे॒ग॒म, सा॒रे, रे॒ग, ग॒म, ग॒रेसा, ध॒नि॒सा ।

(९) ग॒रेसा॑नि॒ध॒नि॒रे॒ग॒म॒ध॒नि॒ध॒म॒ग॒रेसा, म॒ग॒रे॒ग॒म॒ध॒नि॒सां॑ग॒रे॒सां॑नि॒ध-
म॒ग॒रेसा, मं॒ग॒रे॒सां॑रे॒नि॒सां॑ध॒नि॒म॒ध॒ग॒म॒रे॒ग॒सा॑रे॒नि॒सा ध॒नि॒सा ।

- (१०) सागरेमगरे, मनिधसांनिधमगरे, मनिधसांनिरेसांगरेनिसां-
निधमगरे, मनिधसांनिरेसांमंगरेसांनिधमगरे, मगरेसा,
धनिसा ।
- (११) सारेगम, रेगम, रेम, सारेगमध, रेगमधनि, गमधनिसां,
धनिसारेंगमंगरेसांनिधमगरेसा ।

(४४) आभोगी-स्वरविस्तार.

- (१) गरेसा, धसा, रेगम, धमग, रेसा, गमधसां, धसांधम,
गरेसा, धधसा ।
- (२) सारेगरेसा, धग, मगरेसा, मधसा, रेगम, धसां, मधसां,
सांधम, ग, रेसा, धधसा ।
- (३) म, गम, धग, म, मधसां, धसांधम, रेगम, धसां, धम,
ग, धग, रेग, धसा ।
- (४) ग, मग, धग, मधसां, धसांधग, धसारेंगरेसां, धसां, धग,
मगरेसा ।
- (५) ध, मध, सारेगमध, सांध, रेंध, गरेसांधसां, ध, मंगरेसां,
धसां, ध, मधसांधसां, धग, मगरेसा, धधसा ।
- (६) सांधम, रेंसांधसांधम, मंगरेसांधसां, धम, सारेगमधसां,
धम, रेगमध, सांधम, धग, मगरेसा, धसा ।

(७) सरेसा, म^मगरेसारेसा, धमगरेसारेसा, साधमधमगरेसारेसा,
गमधसारिं^मगरेसां, धसांधमग, रेसारेसा, धमधसां, मधग,
मगरेसा ।

(८) सा^मगमध, मधसां, मंगरेसां, रेंधसां, मधमसां, धसां, धम,
ध^मग, रेगमध, मधसां, ग, म^मगरेसा ।

(९) सा, ध, मधसां, गरेसां, मंगं, मंगरेसां, ग^ममधसां, रेसां,
धसांधम, धम, गम, मगरेसा ।

(१०) गरेसा, मगरेसा, धधमगरेसा, सांसांधमगरेसा, रेसांधसांध-
मगरेसा, गरेसांमंगरेसांधसांधमधग, मगरेसा ।

(११) सागम, गमधमधसां, धसांमंगरेसां मधसांधमग, सांधमग,
मधमग, मगरेसा ।

(१२) सासारेरेसासा, ममधधगग, धधसांसांधध, गंगंमंगंगं,
मंगरेसां, धसारेंधसांधम, मधसांधमग, मगरेसा ।

(४५) चंद्रकौंस-स्वरविस्तार.

(१) मगसा, निसा, धनिसा, म, गमध, मधनिध, मग, मगसा ।

(२) नि, धनिसा, मग, सा, निधमग, मग, सा, सागमध,
मधनि, धनिसां, मंगं, सां, सांनिधमग, मगसा ।

(३) सागमगसा, सागमध, ग, मग, सा, गमध, मनि, धसां,
निसां, गंसां, सांनिध, मधनिध, मग, मग, सा ।

(४) ^मगसा_१निध_२नि_३सा, म, ग_४मध, सांनिध, निध, निगं, सां,
नि_५सांनिध, मधनि_६सां, गंमं_७गंसां, निधम, ग_८म, साग_९म,
नि_{१०}साधनि_{११}साम, ग_{१२}म, निधम, ग, सा ।

(५) ^मम, धम, निधम, मधनि_१सां, गंमं_२गंसां, निध, म, सां,
निधम, मग, मगसा, नि_३सागसा, निध_४नि_५सा ।

(६) साग_१मधनि_२सां, गंसां, धनि_३सांगंसां, निगंसांगंमं_४गंसां, गंसां,
नि, धनि_५सां, ग, मग, सा ।

(७) मगसा, धमगसा, निधमग, सांनिधमगसा; गंसांनिधमगसा,
^ममंमंसांनिधमगसा, नि_१सागम, धसां, ग, सागमगसा, निध_२-
नि_३सा ।

(८) सागसा_१मग_२मनिधसांनिगसांमंमंसांगंनि_३सांधनिमधगमसा
गनि_४साधनि_५सागमधनि_६सां, ग, मगसा ।

(९) मगमनिध, नि_१सां, गंमं, मंमं_२गंसां, गंनि_३सां, धनि_४सां,
सांनिध, ग_५मसा, नि_६सागमधसां, निध, मग, मगसा ।

(१०) सागमगसा, सागमधमगसा, सागमधनिधमगसा, सागम-
धनि_१सां, निधमगसा, सागमधनि_२सांमंमंसां, सांनिधमग,
मगसा ।

(११) ममगमगसा, निनिधनिधमगमगसा, सांनिधनिधमगमगसा,
मंमंमंमंसां, गंसां, नि_१सां, धनि_२सांगंसां, निध, मग, मगसा ।

(४६) गौड-स्वरविस्तार.

(१) सा, मेरेसा, ^ग, मेरेप, धप, प^ग, म, रेप, मपधरेसां, धनिप,
मपधसां, निप, मप^ग, मेरेसा ।

(२) मेरेसा, प^ग, मेरेसा, मेरेप, धनिप, मपधसां, निप, मप^ग,
म, रेप, निमप, धसां, धनिप, प^ग, मेरेसा ।

(३) सारेसा, रेप, ^ग, मेरेसा, मेरेप, धसां, धनिप, मपधरेसां,
धनिप, मपधसां, निप, मप^ग, मेरेसा ।

(४) धनिप, मप, निधसा, रेमेरेप, मपधसां, निप, म, प, धप,
धनिप, प^ग, मेरेपमनिप, धसांधनिप, ^ग, मेरे, सा ।

(५) सा, निधसा, रेसा, मेरेसा, प^ग, मेरेसा, निप, मपधसां,
निप, ^ग, मेरेसा ।

(६) प, धप, धसां, धनिप, मपधरेसां, धनिप, मेरेसां, धनिप,
^म ^म
गमप^ग मेरेसा, धानप, ध, ध, निप, मपधसां, मप, ^ग,
मेरेसा ।

(७) म, मप, ^ग, म, पानिधसां, निप, म, मपधसां, मपम, ^गम,
निप, रेमेरेप, मप, ^ग, मेरेसा ।

(८) सा, नि॒सा, मरे॒प, प॒नि॒ध, सां, ध॒नि॒प, धरे॑सां, ध॒नि॒प, म॒प-
 मं
 धसां, गुं॒मरे॑सां, रे॒ध॒नि॒प, म॒पसां॑धसां, नि॒प, रे॒प, प॒गु,
 म
 म॒पध॒नि॒प, गु, मरे, सा ।

म
 (९) म॒मरे॑सा, प॒पग॒मरे॑सा, नि॒धनि॒पग॒मरे॑सा, सां॒ध॒नि॒प, गु॒रे॑सा,
 म
 रे॑सां॒ध॒नि॒प, म॒पध॑सां, नि॒प, गु॒मरे॑सा, मं॒मरे॑सां, धसां, नि॒प,
 म
 म॒पध॑सां, नि॒प, गु, मरे॑सा ।

म
 (१०) प॒प, नि॒धसां, नि॒सां, रे, सां, गुं, मरे॑सां, नि॒सांरे॑ध॒नि॒प,
 सां॒ध॑सां, नि॒प, म॒पध॒नि॒प, धसां, ध॒नि॒प, गु, म, नि॒प, गु,
 म, मरे॑प, प॒गु, मरे॑सा ।

(११) नि॒धसां, सां, रे॑सां, मरे॑सां, पंगुं, मरे॑सां, धरे॑सां, म॒पध॑रे॑सां,
 म
 नि॒प, म, रे, प, धसां, ध॒नि॒प, ध॒प, म॒पध॒नि॒प, प॒गु मरे॑सा ।

(१२) सा॒मरे॑सा, सा॒मरे॑प॒गुमरे॑सा, सा॒मरे॑प॒मनि॒धसां॑धा॒नि॒म॒पग॒मरे॑,
 सा, सा॒मरे॑प॒मनि॒धसां॑नि॒रे॑नि॒सां॑ध॒नि॒म॒पग॒मरे॑सा, सा॒मरे॑प,
 म॒नि॒धसां॑नि॒रे॑सां॑मंगुं॒सां॑रे॑नि॒सा॑ध॒नि॒म॒पग॒मरे॑सा, म॒पध॑सां, ध-
 नि॒प, प॒गु, मरे॑सा ।

(४७) देसी (दोन्ही धैवत घेणारा प्रकार)—स्वरविस्तार.

(१) सा, नि॒सा, रेप॒ग, रे, नि॒, सा, रेम॒प, प, म॒प, ध॒प, ग॒रे,
म री
प॒ग॒रे, नि॒सा ।

(२) सा म प म सा प
नि॒सारेप॒ग॒रे, प॒म॒प; नि॒ध॒प, म॒प, ग॒रे, प॒ग, रे, नि॒सा, नि॒प,
म री
म॒प, ग॒रे, नि॒, सा ।

(३) सा प नि॒ म
सा, नि॒सा, नि॒प, सा, रेम॒परेम॒प, ध॒प, नि॒ध॒प, रेम, नि॒ध॒प,
म म री
म॒प॒ग, रे, प॒ग॒रे, नि॒सा ।

(४) सा, नि॒सा, रेनि॒सा, म॒पनि॒सा, रे, म॒ग॒रे, प॒ग, रे, सा, प.
नि म मा म री
म॒प, ध॒प, म॒प॒ग॒रे, नि॒सारेप, ग, रे, नि॒सा ।

(५) प, म॒प, ध॒प, ग॒रे, नि॒ध॒प, रेम॒पनि॒ध॒प, म॒प॒ध॒प, ग॒रे,
सा म री
नि॒सा, रेप॒ग, रे, नि॒सा ।

(६) सा, रेम, प, प, ध॒प, सां, नि॒सां, प॒ध॒प, रेम॒पनि॒ध॒प, ध॒प,
म री सा
म॒प, ग॒रे, नि॒सारेप॒ग, रे, नि॒, सा॒नि॒सा, प॒नि॒सा, म॒प॒नि॒सा,
म री नि॒ नि॒ नि॒ म
रेसां, ग, रे, नि॒सा, ध॒प, सां, प, म॒प, ध॒प, म॒प॒ध॒म॒प, ग॒रे

^{सा} नि॒सा, रेप॒ग, रे, नि॒, ^{री} साममप, सां, सां, नि॒सां, रें, सां,
^{सां} ^{सां} नि॒सां, ^प नि॒धप, ^म म, म, रेम, म, प, नि॒धप,
^म ^प ^{नि} ^म ^{री} ^म ^{री}
 मपगरे, रेंसां, नि॒प, मपधप, ग॒रे, नि॒सा, रेप॒ग, रे, नि॒, सा ।

देसी (कोमल धैवत घेणारा प्रकार).

१) सा, रे^{री}नि॒सा, रेप॒ग, रे^मग, रे^{री}नि॒सा, सा, रेम, प, प, ध॒परे,
^{नि} ^प ^म ^{नि} ^म ^{री} ^म ^{री}
 ध॒प, नि॒धप, रेमप, ध॒प, ग॒रे, नि॒सा, रेप॒ग, रे, नि॒सा ।

२) सा, रे^{री}नि॒सा, ध॒प, म॒प, नि॒धप, ध॒प, सा, रे^मग, रे, प॒ग,
^म ^म ^म ^{री} ^म
 रेनि॒प, सां॒प, नि॒धप, रेमपध॒मप॒ग, रे, नि॒सा, रेप॒ग,
^{री}
 रे, नि॒, सा ।

(३) मम, प, प, ध॒प, सां, नि॒सां, रेंसां, ध॒प, रेमप, ग॒रेंसां,
^म ^{नि} ^म ^{री}
 रेंसां, नि॒धप, रेमप, ध॒प, मप॒ग, रे, नि॒सा ।

(४) प॒रे, मप, प, ध॒, प, मप, सां, प, मपध॒प, मपग॒रे, नि॒धप,
^म ^म ^{री}
 मप, ग॒रे, रेग॒रे, नि॒सा ।

(५) मपसां, सां, ^{सां} गंरेंसां, ^{सां} निसां, ^म प, ^म निधप, ^म रेमनिधप, ^म गरे,
^म पगरे, ^म निसा, ^{री} रेपग, ^{री} रे, ^{री} नि, सा ।

(४८) गांधारी-स्वरविस्तार.

(१) ^{निनि} सासासाधध, ^म प, ^{सा} धग, ^{निनि} रेम, ^ध प, ^ध प, ^ध धधप, ^ध मप, ^ध धध, सा,
^{गुगुगु} निसा, ^म रीरीरी, ^{गु} सा, सा, साध, ^म पधमप, ^{गु} ग, ^{गु} रे, सा ।

(२) ^{नि} मपध सां, ^{नि} सां सांरें, ^{सां} सां, ^{नि} निसारेंध, ^{नि} ध, ^{निनि} प, मप, ^{निनि} प, धध,
^{नि} ध, ^प प, ^म सां, ^{गुगु} सां, मप, ^{गु} प, ^{गु} रेरे, सा ।

(३) ^{सा} सा, ^{मसा} निध, ^म प, ^{गु} धम, ^{गु} गरेमप, ^{गु} प, सां, ^{गु} रेंगेंसां, ^{गु} रेंसांनिध, ^{गु} प,
^{गु} पधम, ^{गु} प, ^{गु} ग, ^{गु} रेरे, सा, रेम, ^{गु} प, ^{गु} निधप, ^{गु} धमप, ^{गु} निध, पं ।

(४) ^{नि} सारे, मप, ^{नि} प, ^{नि} ध, ^{नि} प, ^{नि} निधप, ^{नि} सांरेंगेंसां, ^{नि} रेंनिध, ^{नि} प, मप-
^{नि} निध, ^{नि} प, ^{नि} सारेमप, ^{नि} निध, ^{नि} पधमपग, ^{नि} रेरे, सा ।

(५) ^{निनि} साधध, ^{मसा} प, ^म निध, ^{गु} प, ^{गु} गरेमप, ^{गु} गंरेंसां, ^{गु} रेंनिध, ^{गु} प, मपसां,
^{गु} निध, ^{गु} निधपमगरे, ^{गु} रेसा ।

(६) म^{नि}प, ^{नि}ध^{नि}सां, नि^{नि}सां, ध, सां, रीगं, रेंसां, रेंनिधप, मपनि-
धप, मपध, रेंसां, रेंनिध, प, नि^{नि}सां नि^{नि}ध, प, धमप, नि^{नि}धप ।

(४९) देवगांधार (प्रकार १ ला)—स्वरविस्तार.

(१) सा, ^{नि}ध^{नि}प, म, प, धमप, ग, री, पग, रीसारी, ध, सा,
^{सा} नि, ^{म सा} सारीग, म, पधमप, ग, री, ^{नि}सानिनि, सा ।

(२) सा, रीमप, मप, ^{प नि}निधप, ^{म सा}धमप, गरी, गम, गमपधमप,
^म ग, ^{री म सा}रीसारी, ^{सा सा}पग, री, सा, निनि^{नि}सा ।

(३) सा, ^{नि}ध, प, ^{नि}मपध, सा, नि, सारीग, म, गमप, निधप,
^प सांनिधप, ^{म सा}धमपग, ^{सा सा}रीसा, निनि, सा ।

(४) प, मप, ^{म सा}गरीमप, ^{निनि}धप, ^पनिधप, सां, ^{नि}निसारिधप, ^{सा}ग, रीग,
^{म सा}म, ^{सा सा}निधप, मपग, रीसा, निनि^{नि}सा ।

(५) सा, ^मगरीसा, मगरीसा, रीगम, पधमप, ग, रीसा, निधप,
^मधमपगरीसा, ^{सा सा}गरीसां, निसां, धप, मपधनिसां, धप, ग,
^मरीगम, ^{सा सा}पनिधपमपग, रीसा, निनि^{नि}सा ।

(६) प, प, ध, प, सां, निंसां, रींसां, गंरींसां, रींगंमं, गंमंपंगं,
रींसां, गंरींसां, रींनिधप, मग, म, रीमपनिधप, पध, मपग,
सा सा
रीसा, निनि, सा ।

(७) प, प, मपध, सां, गंरींसां, मंगंरींसां, रींगंमं, पंगंरींसां,
म
निंसांध, मपधनिंसांधप, सारीग, म, प, पधमपगरीसा,
सा सा
निनि, सा ।

(८) सारीसा, मगरीसा, सारीगमपधमपग, रीसा, ममपनिधप-
सा सा
मपगरीसा, मपधनिंसांनिधप, मपगरीसा, निंनिसा ।

(९) सांनिधप, निधपधमप, ग, रीसारीग, म, निधपमपगरी,
सा सा
मपधनिंसां, निंसां, पध, मपगरीपग, रीसा, निंनिसा ।

(१०) सां, निंसां, ममपधनिंसां, रीमपधमपधनिसा, सांरींगं,
सा सा
मपधमप, सांनिधपमगरीसां, निंनिसा ।

(५०) राग देवगांधार (प्रकार दुसरा)—स्वरविस्तार.

(१) मपध-प, सां-, नि-सांरीं-धप, पगगमप-, रीं-सां, निप,
सा सा
गंमपग-, मगरीसा, निनि, सा ।

(२) सा, म, गमप, निधप, मप, ग-रीसा, गमपनिधप, ग-रीसा,

सा सा

निनि, सा ।

(३) सा-, मगरीसा, निध-, प, सागमप, मपधमपगरीसा,

सा सा

निनि, सा ।

(४) प-, मप-, धप-, सांनिधप-, गमप, रींसांरींनिधप, मप-

सा सा

गं-रींसां, रींनिधप, मपधमपग, मपग-, रीसा, निनिसा ।

(५) मपध-, पसां-, निसां-, रींसां-, गंरींसां-गमपंगमंरींसां,

मं मं

सा सा

निसां, धप, धमप, गरी-सा, निनि, सा ।

(६) प, मपसां, रेंसां, रेंनिधप, मपगमप, रेंसां, रेंनिधप, निधप,

ग, म, पधमप, सां, धप, धमपग, रे, सा, निनि, सा ।

(७) मपनिधपमगमपनिधपम, गमपनिसांरेंनिधपम, पनिसांमं-

गंरेंनिसांरेंनिधपमगम, गमपनिधपधमपग, मगरेसा ।

(८) पमपसां, गमपसां, निसागमपधमपसां, मपरेसां, गंरेंसां,

मंगंरेंनिसां, निसांरेंनिधप, गमपसां, पधमपग, मगरेसा ।

(९) सांनिधपमगरेसा, रेंरेंसांनिधपमगरेसा, मंगंरेंसांनिधपमग-

म म

रेसा, गमपरे, सां, निसां, पधमपग, पग, मगरेसा ।

(१०) मगममगरेसा, सांनिसांसांनिधपमगरेसा, रेंसांरेंसांनिधप-

मपनिसांमंगरेंसांगंरेंसांनिरेंसांनिधपमगरेसा ।

(५१) खट-स्वरविस्तार

सा म री मम नि मम
(१) नि॒सा, रेममपग॒गम, रे, सा, प॒धप, नि॒धप, ग॒गम, रेसा ।

सा म नि
(२) नि॒सा, रेनि॒सा, ग, म, प, प, ध॒ध, नि॒प, ध, सां, नि॒धप,
म म म
मप, ग, ग, म, प॒ग, म, रेसा ।

सा नि नि नि
(३) नि॒साग, म, प॒गम, ध॒धध, नि॒धप, सां, नि॒धप, रेसांनि॒धप,
म म म
मप॒ग, ग, मप॒ग, मरेसा ।

म म म नि नि नि
(४) प॒ग, मप॒ग, सा॒ग, मप, ध॒प, नि॒धप, सां॒धध, नि॒प, सासा-
म म
ग, मप, ग, म, रेसा ।

नि नि नि नि नि नि
(५) म, म, मप, प, ध॒धधध, सां, ध॒ध, प, ध॒ध, प, मप॒गमरे,
गमप, मग, रे, सा ।

म म नि प मम
(६) पेरे, रेप, प, मप, मप॒धध, सां, नि॒धप, नि॒प, ग॒ग, म, नि-
धप, मप, ग॒मप, ग॒म, रेसा ।

म म म म म म म
(७) नि॒साग, ग, प॒ग, ध॒पग, नि॒धप, ग, सां, नि॒धप, ग, रेसां,
म
गरेसां, नि॒धप, ग, मप॒ग, ग, मरेसा ।

- (८) मप, ^{नि नि नि}धध, सां, सां, रेंसां, ^{म म}गेंसां, ^{म म}धधसां, निधप, ^{म म}गेंसां,
 रेंसां, ^{नि नि नि}धध, निप, सां, निधप, मपग, ^{नि म म म म}ग, रेसा, मम, प,
 प, ^{नि नि नि}धध, निध, प, सां, ^{नि म म म म}ध, प, पग, ^{नि नि नि}ग, मपग, ^{नि नि नि}ग, रेसा ।
- (९) मप^{नि नि}धध, सां, सां, सांरेंसां, ^{नि नि नि}गेंसां, ^{नि नि नि}धध, सां, ^{नि नि नि}धध, निधप,
 पग^{नि नि नि}रेंसां, रेंसां^{म म म}धध, निपमप, ^{म म म}ग, ^{म म म}ग, ^{म म म}ग, रेसा ।

(५२) जंगला-स्वरविस्तार.

- (१) सा, ^{नि म सा}ध, प, गरेग, रे, म, प, ^{नि नि नि}धनिध, प, ^मधम, मपनिधप-
 मगरेसा, रेम, प, ^{नि नि नि}धनिधप, प ।
- (२) प, ^मधपमप, रेमप^{नि}धपमप, ^मगरेग, सारे, ममप, पसां^{नि}ध, प,
 नि, ^{नि नि नि}धनि, ^{पम रे सा}धनिसां, ^{नि नि नि}धप, मपनि, ^{पम रे सा}धप, ^{नि नि नि}ग, रे, म, प,
^{नि नि नि}धनिध, प ।
- (३) म, ^{नि नि नि}धपमगरेसा, रेमप^{नि नि नि}धमप^{नि नि नि}धपमगरेसा, रेमप^{नि नि नि}धसांनिधप,
 निधपमगरेसा, रेम, रेमप, ^{नि नि नि}धनिध, प ।
- (४) प, मप^{नि नि नि}धप, मपनि^{नि नि नि}सारें, नि^{नि नि नि}सारें, सांनिधप, ^{नि नि नि}धपधमप,
 धमप, रेगसारे, ममप, ^{नि नि नि}निध, प ।

- (५) रेगसारे, मगरेसा, निसा, धप, मपनिसारे, मगरे, रेमपध-
म सा
मपग, रे, ममप, धनिध, प ।
- (६) सां, निधनि, पधमप, मपनिसारें, सारेंगरेसां, निसां, धनि,
पधप, मपनिधपमगरेगसा, रे, ममप, धसां, प ।
- (७) प, धम, मपनिसारें, निसारें, रेंगरेसां, निरेसांनिधप,
मधपमगरेगसा, रेममप, धनिसां, धप ।
- (८) धधपमगरेगसा, निनिधपमगरेगसा, रेंगरेसांनिधपमगरे-
गसा, सारेम, रेमप, मपध, पधनि, ध, प ।
- (९) धप, सांनिधप, गरेसांनिधप, मध, धनि, धनिसां, धप,
रेमपनिधपधमप, गरेगसा, रेरेममप, धनिधप, प ।
- (१०) सारेगसारेमपधमपनिसारेंनिसारेंगरेगरेसांनिसांधनिपधम-
पगरेगसा, रेममप, धनिध, प ।

(५३) झीलफ-स्वरविस्तार

- (१) सा, निस्मग, मप, पधनिसारें, सां, ध, प, निनिसां, रेंसां,
नि म
ध, प, निधप, गमप, मग, रे, सा ।
- (२) सा, प, निधप, सां, रेंसांनिध, प, मपनिधप, मपधनिसां,
निधप, गमपग, मग, रेसा ।

(३) सा, रेसा, ध^{नि}सां, धप, गमपनिधप, रेसां, धप, निध-
पग, मप, गमगरेसा ।

(४) सा, ग, मप, ग, मप, निधप, सां, रेसां, ध^{नि}प, मपध,
निसां, रेसांनिध, प, पधनिसां, धप, गमप, ग, मगरेसा ।

(५) पपध, निध, निसारैसां, ध, गं, मंगरैसां, ध, पधनिसां,
म नि म
ध, प, निधपग, मप, गमपधनिधपग, मगरेसा ।

(६) मगरेसा, निधपग, मगरेसा, सां, रेसांनिध, प, ग, मगरेसा,
म
मंगरैसां, निसारैसां, ध, प, ग, मगरेसा ।

(७) मप, ध, निसां, निनिसां, निसारैसां, निसांनिधप, म,
म
गम, प, परैसां, रेनिसां धनिप, गम, पनिधप, ग, मगरेसा ।

(५४) गोपिका वसंत-स्वरविस्तार.

(१) सा, ध^{नि}सा, म, गमप, गम, मप, ध, निसां, ध, प, सां,
धनिधम, पग, गमपधनिसां, म, पग, मग, सा ।

(२) गसा, ध^{नि}सा, ध^{नि}धप, मप, ध, सा, गम, पग, मग, सा ।

(३) सा, म, गम, सागमप, गमध, निध, प, सां, धनिधम,
प, गम, निधम, पग, मग, सा ।

- (४) सागमध, निधप, गमप, सागमप, सां, धनिध, मप, गम, पधनिसां, धनिधम, निधम, पग, मग, सा ।
- (५) सा, ध, ध, निध, म, गमप, सां, धनिधम, गमप, धनि-
मं
सांगमंगंसां, धप, सांनिधम, पधनिसां, म, पग, मग, सा ।
- (६) पमगमगसा, निधमपगमगसा, सांनिधमपगमगसा, गमप-
धनिसां, मंगंसां, धनिधपगमगसा, निसागमपधनिसां,
निधमपगमगसा ।
- (७) मप, ध, धसां, निसां, गंसां, धप, मंगंसां, धनिधप, मप-
गम, पधनिसां, म, गमपग, मग, सा ।
- (८) सागमप, निधमप, सांनिधमप, धनिसांगंसांनिधमप, गम-
पधनिसांमंगंसांनिधमप, सांनिधम, निधमग, मपग, मगसा ।
- (९) निधमगमपमगसा, सांनिधपमगसा, धनिसांगंमंगंसांनिधप-
मगसा, सागमपधनिसांगंमंगंसांनिधपमगसा ।
- नि
- (१०) गमध, धसां, गंसां, गंमं, गंमंगंसां, धनिसांनिधमप, गम-
धनिसांगंमंगंसांनिधप, गमपधनिसां, म, पग, मग, सा ।

(५५) सिंधभैरवी-स्वरविस्तार.

- (१) सा, पधसा, निसारे, निसा, निधनि, पधप, मपधनिसा,
गरे, निसा ।

- (२) प, नि, पधप, पधसा, धनि, पधप, मपनिसारे, निसा, नि,
पधप, पगरेमगरेसानिरेसानिधप, धसा, निनि, रेसा ।
- (३) गरेगरेगरेमगरेसा, गरेनिसारेनिसानिधप, पधमपधगरे, निसा,
निनि, सा ।
- (४) सा, गरेसा, रेमगरेसानिरेसा, रेगमपनिधपमगरेसानिरे,
सानिधप, पधमपधसा ।
- (५) गसागमप, मपधपमगरे, निरेगमरेगरेसा, निरेसानिधप,
पधसा, निसा ।
- (६) निधसानिधप, गरेसानिधनि, पधप, ममपमगरे, रेमगरेसा-
निधप, पधमपधसा, गरे, निसा ।
- (७) पपधप, निधनिधनि, पधप, रेगमप, निधप, धपमगरे,
निसारेमगरेसानिधप, पधनिसा ।
- (८) पधनिसारे, पमगरे, पमधपमगरे, निरे, गप, मगरे, मगरे-
मगरेसानिधप, पपधसा, गरे, निसा ।
- (९) पसानिरेसागरेमगपमधपनिधपमगरेगपमधपमग रेगपमगरे-
मगरेसानिरेसानिधप, पधसा, ग, रे, निसा ।
- (१०) प, धपमगरे, रेमपनिधपमगरे, पमधपनिधनिपधमपमगरे-
गसारे, पमगरेसानिधप, धसा, गरे, निसा ।

(५६) बिलासखानी तोडी-स्वरविस्तार.

- (१) सारे^{नि} सा, रे^ग, ग, रे, सा, सा, रे^ध, ध^गरे^गरे, सासा
निसारे, सा ।
- (२) सा^ध, सारे^{सा}सा^ध, ध^ग, रे^ग, म^गरे, सा, प^ध, म^गरे^ग, रे,
सा, रे^{नि}सारे^ग ।
- (३) सा, रे, सा, ग^{रे}, सा, रे^{नि}ध, प^ध, ग, रे^{रे}ग^मग, रे^ग,
सा
रेसा, निसारे^ग ।
- (४) ध^{नि}ध, सा, ग^{रे}, सा, प^ग, रे^ग, ध^{सारे}ग, प^धसारे^ग,
रे^ग, रे, सा ।
- (५) ध^ध, नि^ध, प^धनि^ध, सा, रे^{नि}ध, सा, ग, म^ग, प^ध,
ग
मग, म^ग, रे^ग, रेसा ।
- (६) सा, रे^ग, रे^ग, म^ग, ध^प, ग, नि^ध, सां, नि^ध, प, म^ग,
रे^ग, रे, सा, निसारे^ग ।
- (७) प, प, ध^ध, सां, ध^{सां}, रे^{नि}रे^{सां}, ग^गरे^{रे}, ग^{रे}, सां, सांनि^{सां},
प
रे^{नि}ध, नि^ध, प, गं, मं^गरे^{रे}, सां, रे^{नि}ध, प, प^ध, म^ग,
रे^ग, म^ग, रे, सा, सा, नि, सारे^ग ।

(८) सासाध, प, पधमग, ग, रेसा, धनिरेगरेसा, ध, ग, मग,
रे, सा, धनिसारेग, पध, मग, रेगमगरे, सा ।

(९) पध, रीध, सां, रेनिसांरीगं, मंगरे, सां, सांरेनिध, धमग,
रेगमग, रेसां, धनिसांरेगं, पधमग, रेग, मगरे, सा ।

(५७) मोटकी-स्वरविस्तार

(१) सा, धनिपसा, ग, मरे, सा, निसाग, मपधनि, निग, रे,
सारेपग, रे, सा, निनि, सा ।

(२) प, ध, पसा, म, म, गमपधनिगं, रे, सारेप, ग, रे, सा,
निसारेसा, ध, पसा ।

(३) प, मप, ग, मपधनि, ग, मप, निनिसां निध, प, मपधम
पग, मपधनि, ग, मग, रे, सा ।

(४) मगरेसा, निध, ग, मरे, सा, धनिपसा, म, मपगमपधनि,
धमपधग, मरे, साधनिपसा ।

(५) निसागमपधनिसां, ममपग, मरे, सा, सां, धनिपसां, गं,
मरे, सां पधमपग, मपधनि, ग, ग, मरे, सा ।

(६) निनिसां, सांनिनिसां, निनिसारेंसां, निधप, मपग, मपध-
निसां, निधप, धग, गमरेसा ,

(७) सा, गमरेसा, निधपगपधग, मरेसा, निनिंसांनिधपमपधग,
मरेसानिसागमपधनि ।

(५८) भूपालतोडी-स्वरविस्तार.

- (१) सा, रेग, रेसा, रेग, प, पध, प, ग, प, रेग, रे, सा, ध,
सा, रेग, रेसा ।
- (२) सा, रेग, प, पध, प, रेगप, सारेग, परेग, प, ध, प, सां,
रेंसां, ध, प, ग, रेगप, रेगरेसा ।
- (३) सा, ध, प, रे, सा, ध, प, रे, सारेग, रेग, प, रेग, सारे-
गप, ध, प, रेग, प, धसां, रें, सां, ध, प, रेगप, रेग, रे,
सा, धधसा, रेग, रेसा ।
- (४) प, प, रेगप, ध, प, सां, ध, प, रें, सां, ध, प, रेगप,
पध, रें, सां ध, प, धपरेगप, रेग, रे, सा, सासारे, सा ।
- (५) सा, ध, रे, पधरे, गरे, परे, गप, धसां, रेंगेंसां, रें,
पधसां, ध, रेग, रे, सा, सासारे, सा ।
- (६) सारेगपरेगरेसा, सारेगपधपरेगरेसा, सारेगपधसांधपरेग-
रेसा, सारेगपरेगपधसां, धप, रेगरेसा, सारेगपधसांरेंगेंसां,
धप, रेगरेसा, सासारे, सा ।
- (७) प, परेगप, ध, सां, रेंगेंसां, ध, रें, सां, धप, रेगपधसां,
धप, रेगरेसा, सासारे, सा ।
- (८) सांसांधपरेगरेसा, सांसांरेंसांधपरेगरेसा, सांसांरेंगेंसांधप-
गरेगरेसा, सांसांरेंगेंपरेगेंसां, धप, रेगपरेगरेसा ।

(५९) उतरी गुणकली-स्वरविस्तार.

- (१) मगमप, ध, प, धमपग, मरे, सा, रेनिसारेगमपधनिसां,
निधपम, पधनिसां, ध, पग, गमरे, सा ।
- (२) सा, गमप, निधप, मपधनिसांध, प, निधपगम, म, गमध-
निसां, ध, प, ग, मरे, सा ।
- (३) सा, पमपग, मधनिसां, ध, प, सां गरेसां, ध, प, पधमप,
ग, मरे सा ।
- (४) सा, रेनि, सा, म, म, पग, म, पधनिसा, ध, प, मपध-
मपग, निधपग, मपसां, ध, प, मपग, मरेसा ।
- (५) सा, म, म, निधप, म, गमपनिध, प, धमपग, सां, ध,
प, धमपग, गमरे, सा ।
- (६) निसागमपगमरे, सा, ममपधनिसां, ध, प, गमरे, सा, साम,
मप, पध, धसां, गरेसां, रेनिसां ध, प, सां, धप, धमपग,
गमरेसा ।

(६०) वसंतमुखारी-स्वरविस्तार.

- (१) सा, ग, मप, ध, प, पधनिसां, धनिधप, पनिधप, धपम-
पमग, मनिधप, गमरे, सा ।
- (२) सा, रे, सा, म, गमप, धनिसांनिधप, निधप, म, गम,
मपनिधपमगम, सांनिधप, मग, मरे, सा ।

- (३) सा, गम, रेसा, निधनिसानिधप, गम, मप, पधनिसां, रसां, निसां, निधप, म, गम, गमनिधपम, गम, रे, सा ।
- (४) सा, पमगमरे, सा, निसागम, मप, गमपधनिसां, निधप, मपमग, मनिधप, मग, पमग, मरे, सा ।
- (५) सा, ध, ध, प, धनिसां, निधप, धपमग, मपधनिसां, निधप, मग, मनिधप, गम, रे, सा ।
- (६) मगरेसा, धपमगमरे, सा, सांनिधपमगमरे, सा, रेंसां, धनिधपमगमरे, सा, मंगरेंसां, धनिधपमगमरे, सा, निसा-गमपधनिसां, रेंसां, पनिधपमगमरे, सा ।

(६१) गुर्जरीतोडी-स्वरविस्तार.

- (१) ग, रेसा, निसा, रेग, मंगधमंग, रेग, रेसा, निरेसा, निनि-सारग, मरेग, मंध, निधमंग, रेग, मंधनिसानिध, निधमंग, रेग, रेसा, निरेसा ।
- (२) निसागरेसा, नि, रेनिध, मंधनिसा, धनिसा, रे, ग, मंग, धमंगनिधमंग, रेग, रेसा ।
- (३) सारेग, निधमंग, रेग, मंग, मंधनिधमंग, निधमंग, सां, निधमंग, निधमंग, मंधनिधमंग, गरेसामंगमंध, निधमंग, रेंनिधमंग, मंधनिसानिधमंधमंग, धमंग, मंग, रे, सा ।
- (४) मंगमंध, रे, सांनि, सारेंगरेसां, निनिसारेंनिध, गं, रें, सां, नि, सारें, निध, मंध, सासागंग, मंध, रें, निध, मंध, मंग, रेग, रेसा ।

(६२) लाचारी तोड़ी-स्वरविस्तार.

- (१) सा, म, गमपध्रमप, ग, रेग, रेनिंसा, ग, रेगम, गमपध-
 सां म सा
 निध, निप, मग, रेग, रेगम, गमपध्रमप, ग, रेग, रेनिंसा ।
- म साम सा
 (२) पग, रेग, रे, निंसा, रेग, रेगम, गमप, धनिप, सांनिधप,
 म
 मग, रेगम, पध्रमप, ग, रेनिंसा ।
- म
 (३) सा, नि, ध, प, सा, रेग, रे, निंसा, निंसारगम, गमप,
 म म
 निधनिध, म, रेगम, गमपध्र, मप, ग, रेग, रेनिंसा ।
- (४) प, धप, निधप, म, पम, ग, रेगम, गमप, ग, रेनिंसा,
 मगरेसा, रेनिंसा, प, धप, सांनिधप, म, पमग, रेगम,
 नि म
 पध्र, प, ग, रे, निंसा ।
- (५) सा, रेगम, गम, पध्रम, निप, म, सांनिधप, म, गमपध्र, प,
 म म साम
 धम, पसां, निंसां, पम, गमपध्रमप, ग, रेग, रे, निंसा ।
- (६) ग, रेनिंसा, रेगमगमपग, रेनिंसा, धपसांनिधप, ग,
 रेनिंसा, गंरेसांनिधप, ग, रेनिंसा, मंगरेसां, पनिधप, गम,
 नि
 मपध्र, प, ग, रे, निंसा ।

- (७) म, प^मपसां, नि^मसां, सांगंरेंसां, निधप, म, पमग, रेगम,
गमपसां, निधप, म, गमपग, रेनिसा ।
- (८) गरेनिसा, मगरेनिसा, निधनिप, धमपगरेनिसा, सांगंरेंसां,
पसां, गम, गमपधमपसां, निधप, म, गम, गमपध, प,
म
ग, रे, निसा ।

(६३) लक्ष्मीतोडी—स्वरविस्तार.

- (१) सा, रेग, म, मगप, प, ध, ध, निप, ग, मपग, मगरेसा,
म
निसा, ग, रे, सा ।
- (२) सा, म, मप, पध, धध, सां, धप, निधपग, रे, सा ।
- (३) सा, रेग, म, गम, मगप, निधप, सां, ध, प, म, गम,
नि नि
धं, धनिप, गगपग, मगरेसा ।
- (४) पप, गम, ग, रेग, म, पपधध, सांध, निप, निधप, म,
म
मगप, निप, ग, रे, निसा ।

(५) ^{नि}पप^{सां}ध, ^{नि}धसां, नि^{सां}नि^{सां}सांरेंसां, नि^{सां}सां, धप, ध, सां,
नि^{सां}सां, ध, प, नि^धप^धग, मग, रे, सा ।

(६) सा, रेग, म, ^{नि}ध^{नि}प, मगम, प^धसां रेंसां, नि^{सां}सां, नि^धप,
मप, ध^{नि}प, सां, धप, गम, नि^धप, धग, गरे, रे, सा ।

(६४) बहादुरीतोडी-स्वरविस्तार.

(१) ध, प, म^पध, म^मधसा, ध^{नि}सा, रेसा, सा^{नि}ध, रे^{नि},
गरेग, मरेग, रेगम^धनि^धगमरेग, ध^{नि}सारेगरेसा ।

(२) सा, नि^ध, ग, रेगमरेग- निगरेग, प, म^ध, मरेग, गम^गरे-
गरेसा, नि, सारेगरेसा ।

(३) सा, ग, रेग, म^धमग, रेग, रे^{नि}ग, मग, ध^{नि}सारेग, निग,
रे^{नि}ध, म^ध, निरेसाग, धमग, रेगमरेग, रेसा ।

(४) म^ध, गम^ध, नि^ध, गमरेगम^ध, मगरेगम^ध, मग, मगरे,
गरेसा ।

(५) नि^{सा}ग, मप, ध, मपम^ध, नि^{सां}नि^धप, मरे, सा, सांनि-
सांनि^ध, रेगम^धनि^धमगरेसा ।

(६) प, म^ध, नि^{सां} नि^{सां}गरेंसां, नि^{सां}रेंसां, नि^{सां}नि^धप, रेग-
म^धनि^ध, रेगमरेग, रेसा ।

(७) म^धसांनि^धगमरेगरेसा, नि^{रें}सांगरेंसांनि^धगमरेगरेसा, रेंगम-
रेंगरेंसां, धनि^धगम^धनि^धमरेग, रे, रेसा ।

(६५) अंजनी तोडी-स्वरविस्तार.

(१) सारेमप, सां, निसां, ^{नि}धप, मपग, रे, मगरे, गसा, सा, मेरे-
मप, निधप, निनिसां, रेंनिधप, रेगसारे, म, प, सां, ^{नि}धप ।

(२) रेगसारे, मप, रेमप, निधप, सां, रेंनिधप, सां, ^{नि}धप, मप,
^{नि}ग, रे, मगरेगसा, रेम, रेमप, पसां, ध, प ।

(३) प, मप, रेमप, ^{म सा}ग, रे, मप, निधप, सां, रेंनिधप, मंगरेंसां,
^{नि}धप, रेम, रेमप, ^{म म}ग, रे, पग, रे, मगरे, गसा, निनि, सा ।

(४) मगरेसा, पग, रे, गसा, रेमप, सां, गरेंसां, रेंनिधप, रेग-
सारेमप, रेमप, निधप, मपसां, ^{म सा}निधप, पधमप, ग, रे,
गसा, सारेमपसां, ^{नि}धप ।

(५) मध, निसां, सां, मध^{नि}निसां, गंगरेंसां, ^{नि}ध, प, सां, रेंनि,
धम, पनिसारेंनि, धम, सारेमपसां, ^{प नि}धप ।

(६) सां, ^पधनिसां मधनिसां, गरेंसां, मंगरेंसां, रेंनिधमप, पनि-
सारेनि, धम, सारेमप, सां ।

म

(७) सां, सां, निंसां, निधप, ग॒रेग॒रेसा, साम, मप, पनिसां,
निधप ।

नि नि सां

(८) मध, सां, ध, सां, रें, निसां, ध, प, सां, रेंनिध, मपसां,
म सा सा सा
रेंनिधम, प, पग, रे, ग॒सा, नि॒नि, सा ।

(६६) मालगुंज—स्वरविस्तार.

(१) सा, म॒ग॒रेसा, नि॒ध, नि॒सा, ध॒नि॒सारेग, म, मध, नि॒ध, म,

म, रेगम, गमध, नि॒सां, रेंसां, नि॒धसां, धप, म, मग,
म॒ग॒रेसा ।

(२) सा, गम, ग॒रेसा, ध॒नि॒सारेग, म, नि॒ध, प, म, गमध-
नि॒सां, सांनिध, पध, पम, गम, ध॒नि॒सारेग, म, ग॒रेसा ।

(३) म, गम, रेगम, ध॒नि॒सारेगम, गमध, म, सांनिध, पम,
गमनि॒धसां, रेंसां, धनि॒ध, म, ग, रेगम, गम, ग॒रेसा ।

म म

(४) ग, रेग, ध॒नि॒सारेग, रेगमधनि॒धपमग, सां, नि॒ध, नि॒धप,
मग, रेगम, ध॒नि॒सारेगम, ग॒रेसा ।

(५) सारेग॒रेसा, मधनि॒धमग, म॒ग॒रेसा, सांनि॒धप, म, ग, रेगम,
गमध, म, ग, म॒ग॒रेसा, नि॒धनि॒सा, रेग म ।

- (६) मगरेसा, सांनिधपमग, मगरेसा, रेंसांनिध, धनिसां, निधप,
 म सा
 म, ग, रेगम, निधपम, ग, रे, सा ।
- (७) मधनिसां, धनिसां, रेंसां, निध, धनिसारेंगं, मं, मंगरेंसां,
 निसारेंसां, निध, मधनिसां, धनिधपम, ग, रेगम, मग-
 रेसा, निध, निसा, रेग, म ।
- (८) निधमगमपमगरेसा, रेंसांनिधमगमगरेसा, गंरेंसांनिधपम-
 गमगरेसा, धनिसारेंगंमं, पंमंगरेंसांनिधम, गमधनिधपमग,
 मग, रे, सा, निनि, सा ।

चीजांची रागानुक्रमानें सूची

(एकंदर चीजा २३७; एकंदर राग ६८)

(टीप:—या सूचींत, प्रत्येक थाटांतील राग वर्णानुक्रमानें दिले असून,
प्रत्येक रागांतील चीजाही वर्णानुक्रमाप्रमाणें दिल्या आहेत.)

मारवा थाट (राग ११) पृष्ठ

पृष्ठ

जैत	भंखार (चाल)	
कलस ज्योत लागी रहे	२४	रव गुन गा रे तूं ५८
मोरे राजा आनौंद करो	२२	साजन आये मोरे घरे ५९
मोरे राजा आनौंद करो	२३	मालीगौरा
पंचम		अहि यो मुने पीर चेरी १५
गोकुल गांवके बसैया	४८	ए रस रास रसुर १३
प्रथम गुण बिचार करिये	४३	कर याद प्रभूको आज ११
भाधवा भाधवा भाधवा	४६	तेरा चोलरा दुलरा १४
मारुव समारुयात मेलन	४२	मेरे मन लाग रही १२
रामनाम ले ले मनमे	४४	राजा सिरिराम रामचौंद्र १७
पूर्य्या		री ढप बाजन लागे १८
एकपल हू न जाने न देहो	४	ललितागौरी
मौंदर बाजे बाजे रे	५	ए मुरलीवाले सांवरे ६७
पूर्वकल्याण		बराटी (बरारी)
होवन लागी सांझ	८	तूं झकझोर झकझोर ३०
भटीयार		बिरहन बावरी बंग २८
उच्चट गई मोरी नींद	५४	सुमरन करले जिया २९
निसदिन नबि सुमरन	५२	विभास
बरनी न जाये मोसैं	५३	कांस्कुवरवा जाइल हमरा ३४
भेरो मन हर लीनो	५५	मैं तोहे धाऊं अब पीरे ३८
भंखार		मोरारे मीत पियरवा सुरजन ३६
ए रुठ मा हे कारी कतली	६०	रबाको नाम सुमर मना ३३

	पृष्ठ		पृष्ठ
सो अब मोरे सुरजनवा	३६	दानव दलन काज	२१५
हरि भज रे तूं मनुजा	३३	दुरगे हरनी दोष दारीद्र	२१४
साजगिरी		रतिया बीत गयी	२१२
ए री आजे आनौंद	६३	धनाश्री	
चंगे काम होये	६४	आज कृपा करे आये	९९
काफी थाट (राग ३६)		शास्त्रसुमत राग गाय	९८
श्रीरंजनी		सार्स सदन मदन कदन	१००
गुनिजन करत मेल जब	२८१	धानी	
आभोगी		अब मान मना हरि सुमरन	१०४
स्वरहरप्रिया मेल जब	२८४	धूँडिया मल्लार	
चरन धर आये री	२८६	आज धरतीले दुलहा	२७५
जयति सिरि राधिके	२८५	नटमल्लार	
कौंसी कानडा		नजरे नहिं आंदावे	२६७
किर्पा करे जोगिडा हमपर	२२२	पियु लिख ना पठावे	२६६
मैं जब देखी री गोपाल	२२१	बनवारी बिन मोको आलि	२६८
राजनके सिर ताजा राजा	२२३	नायकीकानडा	
गौड		ए मग वारन वारुं	२००
इयाम छत्री धर फिरे	२९२	ए मध मौंडल निरतत	२०९
चरजूकी मल्लार		दौंपति राज रहे परयंक	२०३
हमे बोली बोलले का परतीत	२७३	पापि हरि मुख बोल	१९९
चंचलसस मल्लार		बनरा मोरा प्यारा ब्याहन	२०१
ए री माई पियाके आवन	२७४	बिंबोठन कुंडल गोल कपोल	२०६
चद्रकौंस		लाल लाडली खेल निकसे	२१०
प्रेमनगरकी डगर कठिन है	२८९	सजन बिन भई निरास हूं	१९८
देवसाख		सुखकर आई रे पियाके	२०२
अखियां लाग रही मोरी	२१३	सुंदर बिन सुख सदन	२०२

पलासी				पृष्ठ
चौद्रसो आनन खंजन	११३	ऐसी सरदाई स्वसखानकी		१२०
पटमंजरी		ढपकी धुकारे बाजत		१२४
अपनी बिथाको आली	१५२	मधमाद सारंग औडव		११८
पतिया रे लिख भेजूं पिया	१५३	लिखत मधमाद बुध		११७
		सखि बिजके खिलैया		१२३
पंजाबी बरवा		मालगुज		
जोगी जगत्याग हम	९३	आपहि होत आद अंत		४१४
प्रदीपकी		मियाकी सारंग		
अरि बिरआ पिया घर	१०६	कामको दमामे बाजे		१४५
पिया घर नाहीं कैसे के	१०७	दयानिध दया कर दीजे		१४४
बडहंस सारंग		प्यारे वाको कांहां		१४२
आज बालम सुपनेही मिले	१३५	मांगत पना इशबरसे		१४२
ताँल सुरके भेद गुनियनकी	१३३	मीराबाईकी मल्लार		
धूप परत आली जिया अकलाय	१३२	तुम घनसे घन गरजे		२७२
मेरो मन सखी हरन कीनो	१३१	मेघ मल्लार		
लाल हमीसो अब काहे बात	१३६	आये घेर घोरे कोर		२३८
बरवा		आयो अब बरखा रुत		२४२
आये सावन सोहावन	९१	उमंड धुमंड मेघ गगन		२२७
ए री मैको नाहीं परे चैन	९०	गरज घटा घन कारं री		२२९
गावत रागानि गुनिजन बरवा	८७	चमक बिजरिया बरस मेहरवा		२३१
नहि मानत नारि गुमान भरी	८८	तूं लागी मान करमको		२४१
मोपे रंग डारो री	९२	तेरो सुमरन करूं तूंही		२२८
सोच संमझ मन	८७	धूम आये बदरिया भरे		२३२
हमारी को ना सुने आलि	८९	प्रबलदल साज जग जूमजा		२३५
मध्यमादि सारंग		मगन रहो रे दालिद्र भये,		२३३
अपने अपने घरकी	१२१	राधे आये मेघ हरिको घर		२३७
आज अंजन दियो	११९			

	पृष्ठ		पृष्ठ
रामदासी मल्लार		तोरे गरजवा हां रे पिया	१७३
ऐसो खेलन बढौंगी	२६३	दैया पीयाबिन मैका	१७०
तेरोहि छेल मोसों करत	२६१	पायल रुमझुम बाजे	१७४
सकल बनहु लाये भूम हरियल	२६२	बल्मा रे चूनरिया मैका	१७२
रूपमंजरी मल्लार		बार बार बार बार	१७४
बरखारुत आगम पिया	२७८	सुंदर नवेली अलबेली	१८२
लंकदहन सारंग		हुकुमकी बांधी साहेबके	१७६
गुलाल रंग भराकि न डारो	१४८	हो मटकी मोरी रे (मध्यलय)	१७८
		हो मटकी मोरी रे (मध्य-विलंबित)	१७९
शहाना		सुहा-सुघराई	
अवगुन भर्यो सकलहूं	१९०	सहेलरिया आई रे सब	१८५
आछी निभातसों खेले	१९४		
कूंजन उडत है गुलाल	१९३	सुरमल्लार	
गूंद ला मालन फुलोंदा	१९१	अब घटही देख डरी	२५१
जाने दे मैका सुनो	१८९	आये गरजत बादरवा अतही	२५६
शुद्ध सारंग		गावो गुनी सकल	२४७
माई री मैं कासे कहूं	१२७	घोर घोर घोर घोर	२५३
सब बिध काज	१२७	दानि तोम्ता तोम्ता ना ना ना	२५४
सामंत सारंग		बरखारुत बैरि हमारे	२४८
सामंत सारंग बिलसत	१३९	बरसनके बादर कारे	२४९
सिंदूरा (सैंधवी पहा)		बादर्वा बरसनको आये	२५२
सिंध		हरिसों इतना कहियो जाय	२५७
सुघराई		सूहा	
अज सलोनेनें रातनें	८५	अक कक कक कक	१६१
		आज रे बधावा बने लाडले	१६०
अधभुजतवा करि हो	१७१	ए री मैं कासे कहूं जाय वेतो	१६६
करम कर करीम रहीम	१८०	कनकबैदी उलटे रही	१६५
घुंघट खोल बनी देखो	१८३	करहार प्रिय ठाठ	१५६
जाने ना देउंगी पियाको	१७७	का करूं हो काहां करूं	१५८

	पृष्ठ
पल न सोहाय हररंग	१५९
रथकी गरुर धूर असमान	१६२
सोहत गलबीच बैजौंती माला	१५७
हरी हरि कूँजनमें	१६३

सैधवी (सिंदूरा)

आज नन्दलाल मुखचन्द नैनन	७५
उन बिन कल नहि एक घरी	७४
ए री दैया अब ना जाऊं ब्रिजमें	८१
ए री मेरे मुखपर	७९
ए री मैतो जब जानूं	८२
कौन हरे दुख मो मनको	७३
पीतकि रीत न जानी	७८
बिधन बिनाशना चतुरभुजा	७३
लोचन विशाल बनमाल	७६
होरी खेले सौत	८०

हंसकंकणी

करता सो पौंडित मानो	११०
तेंडरे घोल घोल	१११
धन हंसकंकनी	१०९

आसावरी थाट (राग १०)

कोमल देसा

गोकुल धूम मचाई	३१९
----------------	-----

खट

आज नन्दलाल मुखचौंद	३५०
आज ब्रिजराजकी सरस	३४५
आहो गोविंद ब्रिजचौंदसा	३४६
उठो प्यारे भोर भई जगत्	३४४
ए री आज सखी बनतें बने	३४३

	पृष्ठ
कान्हर कारो नन्द दुलारो	३४२
कौन खेले तोसे होरी	३५६
तेरो कान मानत नाहीं	३५७
नखनपर रतन लख कूँजपर	३५४
प्रथम सुध ठाठ नटभैरवी	३४१
मुकुट माथे धरे खोर चंदन	३४८
राव रे नौद छल छंद कीनो	३४९

खट-तोडी

धेत्ते धेतेले द्रे नाद्रे	३५८
---------------------------	-----

गांधारी

कहियो उधो तुम	३२६
कान्ह जु कान सुनी आंखन	३२९
जोगी काके मीत भइलवा	३२५
नवरिया झांझरी आन परी	३२४
बीरे बटोई मेरी झ्यामसों	३२८
मारत पिचकारी दैया	३३१
सुनो ननन्दिया तोरा	३२३
होरीम कैसे करत चतुराई	३३०

गोपिका वसंत

ए काहे हो मोहे मनावो	३७४
धाता बिधाता त्रैलोकनाथा	३७२
बिद्यादानी दयानी बिद्यादानी	३७३

जंगला

भूप सखी री मिल काहे को	३६३
शंकर धूम मचाइ	३६१

झीलफ

दिर दिर तोझा दिर दिर	३६६
मैं तो ऐसो रंग और नहीं	३६७

	पृष्ठ		पृष्ठ
हजरत अली घर आनौदे	३६८	बिलासखानी तोडी	
देवगांधार		अनहत शब्द उपज्यो मो	३८५
देवगांधार सब मानत	३३५	अब मोरे कौथा एक पल	३८३
रेनके जागे आये पियरवा	३३५	ए मोरी अगिया दरकी	३८६
लाडील बनावन आया सो	३३७	जबंत मनमोहन देखिला	३८४
देसी		नीके घुंगरिया ठुमकत	३८२
अवधपुर नगरीके राजा	३१३	भूपाल तोडी	
गूंद गूंद लावो रे मालनिया	३०१	सुगौंध मलयागरमें सुवास	३९२
उडौंडन बाजे उल्ला मुरारे	३०५	मोटकी	
चतर बालमवा भयो परदेसी	३००	मोह लियो मन सखि गिरधारी	३८९
जिन छवो मोरा अचरवा	३१८	वसंतमुखारी	
निरौंजन कीजे मलमूक्त मेरे	३०३	मेल बकुलाभरन करत	३९६
नैनां लगे री आली उनसें	३०७	तोडी थाट (राग ५)	
नैया मोरी भई पुरानी	३१०	अंजनी तोडी	
पिया हम वारी तोरे ब्रिज	३११	निद्रा हू नहीं आवे री	४११
बालम हमरे विदेस गये	३१६	गुर्जरी तोडी	
मितवा बालमुवा गैला	२९९	नारायन हर तूही करतार	४०२
मेरा मन हार लीनो रे	३१०	बहादुरी तोडी	
सखि ठाढो सुंदर सांवरो	३१७	वारूं मुखचंद्र चंद्रिका	४०८
सखि मैका चेन न आवे	३०९	लक्ष्मी तोडी	
साचि कहत है अदारंग	३०२	मान मनावन आयो	४०७
सिंध भैरवी		रूपवौंति गुणवौंति	४०६
ग्यान गुन दाता रब माता	३७७	लाचारी तोडी	
मंदर पंचम खरज समगहत	३७८	लागो हि आवे मोसों	४०४
भैरवी थाट (राग ५)			
उतरी गुणकली			
ताना नादिर दिर तोम्तानाना	३९४		

चीजांची वर्णानुक्रमाप्रमाणें सूची.

पृष्ठ

पृष्ठ

अ

अक कक कक कक (सूहा) १६१
अखियां लागरही मोरी (देवसाख) २१३
अधगभुजतवा करि हों (सुधराई) १७१
अनहत शब्द (बिलास. तोडी) ३८५
अपनी बिथाको आली (पटमंजरी) १५२
अपने अपने घरकी (मध्य. सारंग) १२१
अब घटही देख (सुरमल्लार) २५१
अब मान मना हरि (धानी) १०४
अब मोरे कौंथा (बिलास. तोडी) ३८३
अरि बिरआ पिया (प्रदीपकी) १०६
अवगुन भयों सकल (शहाना) १९०
अवधपुर नगरीके राजा (देसी) ३१३
अहि यो मुने पीर (मालीगौरा) १५

आ

आळी निभातसों खेले (शहाना) १९४
आज अंजन दियो (मध. सारंग) ११९
आज कृपा करे आये (धनाश्री) ९९
आज धरतीले (धूँडियामल्लार) २७५
आज नन्दलाल मुखचंद (सिंदूरा) ७५
आज नन्दलाल मुखचौंद (खट) ३५०
आज बालम (बडहंस सारंग) १३५
आज ब्रिजराजकी सरससूं (खट) ३४५
आज रे बधावा बने (सूहा) १६०
आज सलोनेनें रातमें (सिंध) ८५
आपहि होत आद अंत (मालगुंज) ४१४

आये गरजत बादरवा (सूरमल्लार) २५६
आये घेर घोरे कोर (मेघमल्लार) २३८
आये सावन सोहावन (बरवा) ९१
आयो अब बरखा (मेघमल्लार) २४२
आहो गोबिंद बिजचौंद (खट) ३४७

उ

उचट गई मोरी नींद (भटियारी) ५४
उठो प्यारे भोर भई जगत (खट) ३४४
उडौंढन बाजे उलछा मुरारे (देसी) ३०५
उनबिन कल नहीं एक (सिंदूरा) ७४
उमंड घुमंड मेघ (मेघमल्लार) २२७

ए

एकपल हूं न जाने न देहों (पूरब्या) ४
ए काहे हो मोहे (गोपीवसंत) ३७४
ए मग वारन (नायकी कानडा) २००
ए मध मौंडल (नायकी कानडा) २०९
ए मुरलीवाले (ललिता गौरी) ६७
ए मोरी अंगीया (बिलास. तोडी) ३८६
ए रस रास रसुर सोरे (मालिगौरा) १३
ए री आज सखी बनते (खट) ३४३
ए री आज आनौंद (साजगिरी) ६३
ए री दैया अब ना जाउं (सिंदूरा) ८१
ए री माई पियाके (चंचल. मल्लार) २७४
ए री मेरे मुखपर डारी (सिंदूरा) ७९
ए री मैं कासे कहूं (सूहा.) १६६
ए री मेका नाही परे (बरवा) ९०

४४

४४

ए री म ता जब जानूं (सिंदूरा) ८२

ए रुठ मा हे कारी कतली (भंखार) ६०

ऐ

ऐसी सरदाई खसखानकी

(मधमादसारंग) १२०

ऐसो खेलन बदैंगी अनोखे

(रामदासी मल्लार) २६३

क

कनकबैदि उलटे रही (सूहा) १६५

करता सो पौडित (हंसकंकणी) ११०

करम कर करीम रहीम (सुधराई) १८०

करयाद प्रभूको आज (मालीगौरा) ११

करहार प्रिय ठाठ सुध राग (सूहा) १५६

कलस ज्योत लागी रहे (जेत) २४

क

कहीयो उधो तुम जो (गांधारी) ३२६

का करूं हो काहां करूं (सूहा) १५८

कान्ह जु कान सुनी (गांधारी) ३२९

कान्हर कारो नंद दुलारो (खट) ३४२

कामको दमामे (मियांकी सारंग) १४५

कांस्कुवरवा जाइल हमरा (विभास) ३४

क़िर्पा करे जोगिडा (कौंसीकानडा) २२२

कूंजन उडत है गुलाल (शहाना) १९३

कौन खेले तोसे होरी (खट) ३५६

कौन हरे दुख मो मनको (सिंदूरा) ७३

ख

खरहरप्रिया मेल जब (आभोगी) २८४

ग

गरज घटा घन कारे (मेघमल्लार) २२९

गावत रागनि गुनिजन बरवा (बरवा) ८७

गावो गुनी सकल राग (सुरमल्लार) २४७

गुनिजन करत मेल (श्रीरंजनी) २८१

गुलाल रंग भरकि न (लंक.सारंग) १४८

गूंद गूंद लावो रे मालनिया (देसी) ३०१

गूंद ला मालन फुलौंदा (शहाना) १९१

गोंकुल गांवके बसैया (पंचम) ४८

गोकुल धूम मचाई (कोमल देसी) ३१९

ग्यान गुन दाता (सिंध भैरवी) ३७७

घ

घोर घोर घोर घोर (सुरमल्लार) २५३

घुंघट खोल बनी देखो (सुधराई) १८३

चतर बालमवा भयो परदेसी (देसी) ३००

चमक बिजरिया बरस (मेघमल्लार) २३१

चरन धर आये रि मोपर (आभोगी) २८६

चंगे काम होये (साजागिरी) ६४

चौद्रसो आनन खंजन (पलासी) ११३

ज

जबतें मनमोहन (बिलास. तोडी) ३८४

जयति सिरि राधिके (आभोगी) २८५

जाने दे मैका सुनो (शहाना) १८९

जाने ना देऊंगी पियाको (सुधराई) १७७

जिन छुवो मोरा अचरवा (देसी) ३१८

जोगी काके मीत (गांधारी) ३२५

जोगी जगत्याग (पंजाबी बरवा) ९३

पृष्ठ

पृष्ठ

ढ

ढपकी धुकारे बाजत (मध्य.सारंग) १२४

त

तानाना दिर दिर तोम्तानाना
(उतरी गुणकली) ३९४

ताल सुर के भेद (बढहंस सारंग) १३३

तुम घनसे घन गरजे

(मीराबाईकी मल्लार) २७२

तूं झकझोर झकझोर (बरारी) ३०

तूं लागी मान करनको (मेघमल्लार) २४१

तेरा चोलरा दुलरा (मालीगौरा) १४

तेरो समरन कलं (मेघमल्लार) २२८

तेरोहि छेल मोसों (रामदासी

मल्लार) २६१

तेरो कान मानत नाहीं (खट) ३५७

तेंडेरे घोल घोल घती (कंकणी) १११

तोरे गरजवा हां रे पिया

(सुधराई) १७३

द

दयानिध दया कर दीजे

(मियांकी सारंग) १४४

दाता बिधाता त्रैलोकनाथा

(गोपीवसंत) ३७२

दानव दलन काज (देवसाख) २१५

दानि तोह्ता तोमता (सूरमल्लार) २५४

दिर दिर तोमना दिर (झीलफ) ३६६

दुरगे हरनि दोष (देवसाख) २१४

देवगांधार सब मानत (देवगांधार) ३३५

देया पीयाबीन मैका (सुधराई) १७०

दैपति राज रहे (नायकी कानडा) २०३

ध

धन हंसकंकनी (हंसकंकनी) १०९

धाता बिधाता त्रैलोकनाथा

(गोपीवसंत) ३७२

धूप परत आली (बढहंस सारंग) १३२

धूम आये बदरिया भरे (मेघमल्लार) २३२

धेत्ते धेतले द्रे नाद्रे (खट-तोडी) ३५८

न

नखनपर रतनलख (खट) ३५४

नजरे नही आंदाने (नटमल्लार) २६७

नवरिया झांझरी आन (गांधारी) ३२४

नहिं मानत नारि गुमान (बरवा) ८८

नारायण हर तूही (गुर्जरी तोडी) ४०२

निद्राहुं नही आवे (अंजनीतोडी) ४११

निरौंजन कीजे मलमुक्त (देसी) ३०३

निसदिन नबि सुमरन (भटियार) ५२

नीके धुंगरिया (बिलास तोडी) ३८२

नैनां लगे री आली (देसी) ३०७

नैया मोरी भई पुरानी (देसी) ३१०

प

पतिया रे लिख भेजू (पटमंजरी) १५३

पल न सोहाय हरंगके (सूहा) १५९

पापी हरिमुख बोल रे तूं

(नायकीकानडा) १९९

पायल रुमझुम बाजे (सुधराई) १७४

पिया घर नाहीं कैसे (प्रदीपकी) १०७